T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

EKONOMİK YAPTIRIMLAR ALTINDA İRAN'IN EKONOMİ POLİTİĞİ: ULUSLARARASI TİCARETİNİ GELİŞTİRME YÖNTEMLERİ

Doktora Tezi

DERYA TUĞLU

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

EKONOMİK YAPTIRIMLAR ALTINDA İRAN'IN EKONOMİ POLİTİĞİ: ULUSLARARASI TİCARETİNİ GELİŞTİRME YÖNTEMLERİ

Doktora Tezi

DERYA TUĞLU

Danışman:
Prof. Dr. ALAEDDİN YALÇINKAYA

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **iv**
TABLO LİSTESİ ..... **vi**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **vii**
ÖZ ..... **viii**
ABSTRACT ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
1.1. METODOLOJİ 2
1.2. İŞLEYİŞ 3
2. KAVRAMSAL VE TEORİK ALTYAPI **4**
2.1. YAPTIRIMLAR 4
2.1.1. Ekonomik Yaptırımlar 6
2.1.2. Finansal Yaptırımlar 9
2.2. LİTERATÜR 11
2.3. YAPTIRIM TEORİLERİ 17
2.3.1. Realist Yaptırım Teorisi 17
2.3.2. Liberal Yaptırım Teorisi 18
2.3.3. Kamu Tercihi Teorisi 19
2.3.4. Neo-Weberyan Yaptırım Teorisi 21
2.3.5. Kurumsalcı Yaptırım Teorisi 22
3. İRAN'DA SİYASİ ve EKONOMİK YAPI **26**
3.1. SİYASİ ve EKONOMİK YAPI 27
3.1.1. Siyasi Yapı 36
3.1.1.1. Ruhani Liderlik ve Mollalar 36
3.1.1.2. Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet 41
3.1.1.3. Parlamento 43
3.2. EKONOMİK ve FİNANSAL YAPI 44
3.2.1. Devrim Muhafızları 44
3.2.2. İran Bankacılık Sistemi 55
3.2.2.1. İran Merkez Bankası 60
3.2.3. Vakıflar ve Fonlar 62
3.2.3.1. Mustazafan Vakfı 65
3.2.3.2. İran Milli Kalkınma Fonu 66

3.2.4. Sübvansiyonlar 68
3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ 69
4. İRAN'A UYGULANAN YAPTIRIMLARIN TARİHÇESİ. 71
4.1. 1979-1997 DÖNEMİ 71
4.2. 1997-2006 DÖNEMİ 74
4.3. 2006-2015 DÖNEMİ 75
4.3.1. 2006-2015 Dönemi ABD Yaptırımları 75
4.3.2. 2006-2015 Dönemi Çok Taraflı Yaptırımlar 77
4.4. KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI-2015 81
4.5. KOEP SONRASI ABD YAPTIRIMLARI 84
5. YAPTIRIMLARIN GÖLGESİNDE İRAN EKONOMİSİ 91
5.1. İRAN EKONOMİSİ GENEL GÖRÜNÜM 92
5.1.1. Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri 96
5.1.2. 2018'den Sonra İran Ekonomisi 106
5.2. SEKTÖREL DEĞERLENDİRME 111
5.2.1. Petrol Ticareti 111
5.2.2. Doğalgaz Sektörü 125
5.2.3. Petrokimya Sektörü 129
5.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ 131
6. İRAN'IN YAPTIRIMLARI AŞMA YÖNTEMLERİ 134
6.1. EKONOMİK YAPTIRIMLARIN AŞILMA YÖNTEMLERİ 136
6.1.1. Paravan Şirketler 136
6.2. FİNANSAL YAPTIRIMLARIN AŞILMA YÖNTEMLERİ 143
6.2.1. Yerel Para Birimleri ile Ticaret ve De-Dolarizasyon 144
6.2.2. Takas Ticareti 146
6.2.2.1. Avrupa-INSTEX Mekanizması 148
6.2.3. SWIFT Alternatifleri 151
6.2.3.1. SEPAM-İran 153
6.2.3.2. SPFS-Rusya 153
6.2.3.3. CIPS-Çin 155
6.3. DÖVİZ BÜROLARININ KULLANIMI 158
6.4. İRAN BANKACILIK AĞI 160
6.5. ALTIN İLE ÖDEME YÖNTEMİ 163
6.6. KRİPTO PARALAR İLE TİCARET 167
6.7. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ 174

7. İRAN'IN ASYA BÖLGESEL ÖRGÜTLERİ İLE İLİŞKİLERİ 178
7.1. AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ (AEB) – İRAN 178
7.2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ) – İRAN 180
7.2.1. Hindistan ile Ticari İlişkiler 182
7.3. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ORGANİZASYONU (ECO) – İRAN 185
7.4. GÜNEYDOĞU ASYA ULUSLAR BİRLİĞİ (ASEAN) - İRAN 188
7.4.1. Malezya ile Ticari İlişkiler 189
7.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ 191
8. ÇİN – İRAN İLİŞKİLERİ 193
8.1. TARİHSEL SÜREÇ 193
8.8.1. İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Çin'in Yaklaşımı 195
8.2. TEK KUŞAK TEK YOL PROJESİ VE İRAN 198
8.3. ÇİN-İRAN 25 YILLIK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI 201
8.4. ÇİN-İRAN TİCARETİ 204
8.5. ÇİN'İN FİNANSAL POLİTİKALARI 207
8.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ 211
SONUÇ 213
KAYNAKÇA 223

Ek 1: Kısaltmalar Listesi

KISALTMALAR LİSTESİ

AEB: Avrasya Ekonomik Birliği

ASEAN: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CENTCOM: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı

CIPS: Sınır Aşırı Bankalar Arası Ödeme Sistemi (Çin)

CISADA: Kapsamlı İran Hesapverebilirlik ve Yatırımların Önlenmesi Yasası

CNPC: Çin Milli Petrol Şirketi

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

ECO: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

EHID: İmam Buyruklarını İcra Merkezi

EIA: Uluslararası Enerji Ajansı

FDD: Demokrasileri Koruma Kurumu (Foundation for Defense of Democracies)

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

IAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı/Kurumu

IFSA: İran Özgürlükleri Destekleme Yasası / Iran Freedom Support Act

ILSA: İran-Libya Yaptırımları Yasası

IMB: İran Merkez Bankası

IMF: Uluslararası Para Fonu

INSTEX: Ticari Mübadeleyi Destekleme Enstrümanı

IRGC: İran Devrim Muhafızları Ordusu (Islamic Revolutionary Guards Corps)

KOEP: Kapsamlı Ortak Eylem Planı

MENA: Ortadoğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa)

NDAA: Milli Savunma Kanunu

NIOC: İran Milli Petrol Şirketi

P5+1: ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya + Almanya

SEPAM: Elektronik Mesajlaşma Sistemi (İran)

SPFS: Rusya Merkez Bankası Finansal Mesajlaşma Sistemi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

SWIFT: Dünya Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Topluluğu

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

Ek 2: Tablo Listesi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Mena ülkeleri iş yapabilme ortamı derecelendirmesi 50
Tablo 2: Yoksulluk oranlarındaki değişim 96
Tablo 3: Çin'e yapılan ihracatın gelişimi (milyon dolar) 98
Tablo 4: İran'ın ihracat, nominal GSMH ve kişi başına düşen gelir trendi (dolar)..... 100
Tablo 5: İran petrol ihracatı (milyon dolar)..... 103
Tablo 6: İran'ın ihracat rakamları dağılımı (milyon dolar) 105
Tablo 7: Goreh-Jask petrol boru hattı..... 124
Tablo 8: Türkiye'de kurulan İran sermayeli şirket sayıları 138
Tablo 9: ABD'deki Reza Zarrab davasında kullanılan görsel..... 165
Tablo 10: Hindistan-Chabar Limanı ve Afganistan-İran demiryolu bağlantısı..... 184
Tablo 11: Hindistan'ın İran ile ticaret hacmi (milyon dolar) 184
Tablo 12: Çin'in Tek Kuşak Tek Yol güzergahları 200
Tablo 13: Tek Kuşak Tek Yol demiryolu güzergahı 201

Ek 3: Şekil Listesi

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: İran petrol üretimi 93
Şekil 2: İran petrol ihracatının yapıldığı coğrafya 97
Şekil 3: Türkiye'nin İran'dan petrol ve petrol ürünleri ithalatı (milyon dolar) 102
Şekil 4: İran hükümet gelirleri (İran Riyali) 105
Şekil 5: İran nominal GSMH (çeyreksel bazda) 108
Şekil 6: İran nominal GSMH (yıllık bazda) 109
Şekil 7: İran kişi başına düşen gelir 110
Şekil 8: İran işsizlik oranları 110
Şekil 9: Çin'in İran'dan petrol ithalatı 114
Şekil 10: OPEC ülkeleri net petrol ihracat geliri (İran hariç) 118
Şekil 11: Çin'in İran'dan günlük ortalama ham petrol ithalatı (bin varil) 121
Şekil 12: Çin'in İran'dan petrol ithalatı (milyon ton) 121
Şekil 13: Ülkeler bazında bir varil petrolün üretim maliyeti 122
Şekil 14: İran doğalgaz üretimi 128
Şekil 15: İran gaz ihracatı (boru hatları üzerinden gerçekleşen) 128
Şekil 16: İran günlük gaz ihracatı (varil cinsinden) 129
Şekil 17: İran petrokimya ürünleri üretimi 131
Şekil 18: Bankacılık sistemlerinin varlık büyüklükleri (trilyon dolar) 156
Şekil 19: CIPS yıllık işlem hacmi gelişimi 157
Şekil 20: Türkiye'nin altın ihracatı 164
Şekil 21: İran Bitcoin işlem hacmi 169
Şekil 22: İran Bitcoin madencilik payı 172
Şekil 23: Malezya'nın Çin'e yıllık ihracatı 191
Şekil 24: İran'a yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarları 203
Şekil 25: Şanghay Ham Petrol Vadeli İşlem Borsası Yuan petrol kontratları 209
Şekil 26: Dünya ham petrol vadeli işlem payları 210

ÖZ

Yüzyıllardır güçlü ülkeler tarafından, kendilerinden daha zayıf olan ülkelerin politika davranışlarında değişim yaratmak amacı ile hayata geçirilen yaptırımlar, Soğuk Savaş'ın bitimi sonrasında dünya siyasetinde tek hegemon güç olarak ortaya çıkan ve aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasından bu yana Dünya Bankası, IMF ve ABD doları üzerinden küresel ekonomi ve finans sisteminin kontrolünü elinde bulunduran ABD tarafından özellikle son otuz yıldır aşırı şekilde kullanılmıştır. Fakat özellikle 2000'lerin başından itibaren dünya siyasetinin çok kutupluluğa evrilmesi ve ABD karşısında yeni oluşumlar içerisine giren bölgesel yapıların artan ekonomik güce paralel şekilde dünya finansal mimarisini de yeniden inşa etme çabaları, ABD ekonomik ve finansal yaptırımlarına doğrudan negatif yönde etki etmektedir.

Bu tez, 1979 devriminden beri neredeyse kesintisiz olarak ABD yaptırımlarına maruz kalan İran'ın, 2018 yılında Trump yönetimi tarafından uygulanmaya başlanılan yaptırımlar karşısında ekonomik aktivitesini sürdürebilmek için izlediği politikaları ve yaptırımların İran siyasetine ve dış politika davranışlarına etkisini, kurumsal yaptırım teorisi baz alınarak incelemektedir. Ve çok kutuplu yeni dünya düzeninde ABD ekonomik ve finansal yaptırımlarının giderek azalan gücü İran örneği üzerinden değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD Yaptırımları, Finansal Yaptırımlar, İran, Küresel Finans Sistemi, Yaptırım Aşılması, İran Ekonomisi.

ABSTRACT

Sanctions, for centuries are being utilised as a foreign policy instrument by the powerfull states to change the political behaviour of the target states weaker than them, have being overused and also abused by the United States for taking the advantage of the unipolar international world system. But, beginning from the 2000's, the unipolar political system of the world transformed into a multipolar system again. Individual countries and regional unions has arised as alternative power centers to the US hegemony. Together with multipolarity, the financial artchitecture of the world is in a transformation period too. The new financial mechanisms works free of the US interference. And this negatively affects the US sanctions' performance.

In this thesis, by taking the Iran sanctions case as an example, the declining power of the US economic and financial sanctions are evaluated in terms of their impacts under the changing global financial system. The institutionalist sanctions theory is used as the basis theory of the thesis.

Key Words: US Sanctions, Financial Sanctions, Global Financial System, Sanctions Evasion, Iran, Iranian Economy.

BİRİNCİ BÖLÜM:

GİRİŞ

Bir dış politika aracı olarak yüzlerce yıldır kullanılan yaptırımlar, 21.yy.'da da güçlü devletler tarafından oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaya devam edilmektedir. ABD, Avrupa Birliği ve Rusya yaptırımlara en fazla başvuranlardır. Kavramsal ve teorik altyapı kısmında anlatıldığı gibi yaptırımlar zaman içerisinde şekillenmeye devam etmektedir. Yaptırımları sıklıkla uygulayan ülkelerden ABD'nin, 21.yy.dan itibaren ekonomik yaptımları tek başına yeterli derecede etkili görmeyip finansal yaptırımlarla da desteklemeye başlaması, yaptırımlar tarihindeki en önemli gelişmelerden birisi olmuştur.

Devam eden ekonomik yaptırımlara ek olarak, 2012 yılında İran finans kuruluşlarının SWIFT'e erişimlerinin kesilmesiyle birlikte İran'ın uluslararası finansal aktivitesine darbe vurulması, bu konuda tarihteki ilk örnek olarak yerini almıştır. Daha sonra ABD başkanı Donald Trump 2015 yılında imzalanan Nükleer Anlaşmadan çekilmiş, 2018 yılında başlatılan yeni yaptımlar ile SWIFT mekanizması İran finans kuruluşlarına bir kez daha kapatılmıştır.

Bu tez, yaptırımlara rağmen İran'ın uluslararası ticaretini nasıl sürdürmekte olduğunu ortaya koyarken, bir taraftan da finans alanında 2010'lu yıllardan itibaren yaşanan gelişmeler ile ABD'nin dünya finans sistemindeki hegemonyasının ne şekilde azaltıldığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile, ABD'nin rakibi olan ülkeler öncülüğünde, ABD'nin küresel finans sistemi üzerindeki azalan etkisi İran yaptırımları üzerinden değerlendirilmektedir.

Tezin birinci hipotezi, İran'a uygulanan yaptırımların reformistlerin ve sıradan İranlılar'ın elini zayıflatırken, rejim güçlerininin ve dolayısı ile rejimin nispeten güçlenmesine yol açtığıdır. Çünkü, yaptırım dönemlerinde ticareti sürdürmek üzere yapılan uluslararası bağlantılar rejim güçlerine ait şirketler üzerinden koordineli yürütülmektedir. Özel sektör yaptırımların aşılması noktasında zayıf kalmaktadır. Aynı zamanda ABD ve batılı ülkelere yöneltilen halk tepkisi, milli bilinci artırarak rejime desteği de nispeten artırmıştır.

Tezin ikinci hipotezi ise dünya finans sisteminde ABD hegemonyasını dışlayıcı şekilde ortaya çıkan yeniliklerin, ABD finansal yaptırımlarının etkisini giderek azaltmakta olduğudur. Zira 2018 yılından itibaren İran'a yönelik uygulanan yaptırımların etkisi, 2012-2015 dönemine göre çok daha kısıtlıdır.

1.1. METODOLOJİ

Tez kapsamında, ekonomik ve finansal yaptırımlara maruz kaldığı dönemlerde genel olarak İran ekonomisinin gidişatı değerlendirilmekle birlikte, çalışmanın ayrıntılı olarak üzerinde durduğu süreç ABD'nin Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan çekildiği Mayıs 2018'de başlayan ve İran'ın mali yılının bitimi olan 31 Mart 2021 tarihleri arasını kapsayan dönem ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada nitel verilerin ve nicel verilerden faydalanılmıştır. Nicel veriler için Dünya Bankası, IMF, diğer uluslararası istatistik ve veri portalları, İran Merkez Bankası ve gümrük ofisi verilerinin kullanımının yanısıra, İran'ın ticari ilişki sürdürdüğü ülkelerin datalarına da çapraz kontroller yapılmıştır. İran'ın, Trump dönemi yaptırımlarına yeniden maruz kaldığı 2018 yılından itibaren veri sağlamasında sıkıntılar bulunmaktadır. Bu yüzden elde edilemeyen veriler için de İranlı politikacıların ve devlet yetkililerinin basına sunduğu beyanatlar dikkate alınmıştır.

İran, yaptırımlarla birlikte ambargoya tabi tutulan petrol ihracatını örtülü tekniklerle sürdürmekte ve bu konuda zaten şeffaf olarak veri paylaşımı yapmamaktadır. Petrol ihracat miktarları ile ilgili veriler, uydu ile tanker takibi yapan çeşitli veri portalları üzerinden derlenmiştir. Ayrıca, petrol ve enerji sektörü konusunda çalışmalar yapan uzmanlara ait değerlendirmeler için, bu uzmanların blogları ve twitter hesapları takip edilmiştir.

Nitel veriler için ana akım dünya medyası ile birlikte İran medyası yakından izlenmiştir. Bununla birlikte üçüncü ülkelerin yerel medyalarından da faydalanılmıştır. İranlı politikacıların açıklamaları için kişisel ve kurumsal twitter hesapları da süreç boyunca takibe alınmıştır. Ayrıca İran'ın ekonomik göstergeleri ve ticareti geliştirme yöntemleri hakkındaki uluslararası kuruluşların raporları, ABD'li düşünce kuruluşlarının ve ABD hazinesinin raporları kaynak olarak kullanılmıştır. Röportaj tekniği de veri elde etmek üzere kullanılan yöntemlerden birisi olmuştur. İran'ın en büyük bankaları arasında yer alan ve Türkiye'de de faaliyetleri bulunan Bank Mellat'ın birisi eski ve ikisi aktif olmak üzere toplam üç yönetim kurulu üyesiyle yüzyüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) yönetim kurulu üyelerinden olan ve Türkiye-İran İş Konseyi başkanlığını yürüten Osman Aksoy ve DEİK finansal işler sorumlusu ile görüşme yapılmış, İran'daki ticari ortam ile Türk firmalarının karşılaştığı zorluklar ve ödeme araçları üzerine bilgiler alınmıştır. İranla ticaret yapan birkaç firmadan da ayrıca bilgi alınmıştır. Türkiye'de yaşayan İranlı akademisyen, öğrenci ve iş insanlarının görüşlerinden faydalanılmıştır.

1.2. İŞLEYİŞ

Tez kaynakça kısmı hariç dokuz bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde konu ile ilgili kavramlar, teoriler ve literatür ele alınırken, üçüncü ve dördüncü bölümlerde tezin altyapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde, yaptırımların etkilerinin daha iyi değerlendirilebilmesi için İran'daki siyasi ve ekonomik yapı detaylı bir biçimde ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümde ise kronolojik olarak İran'a uygulanan ABD yaptırımları ile Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler yaptırım kararları yer almaktadır.

Tezin beşinci bölümünde yaptırımların İran ekonomisine etkileri ve İran'ın yaptırım dönemlerinde ekonomik aktivitesini nasıl yönlendirdiği ele alınmaktadır. Bu kapsamda İran ekonomisinin lokomotifleri olan petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörlerinde yaptırımların etkisi ve bu alanlardaki ticari faaliyetin nasıl yürütüldüğü incelenmektedir. Altıncı bölümde, İran'ın yaptırımları aşmak için geleneksel olarak kullandığı yöntemler ile küresel finans sistemindeki değişimlerden faydalanarak geliştirdiği yeni yöntemler ortaya konulmaktadır.

Yedinci bölümde İran'ın Asya kıtasındaki bölgesel işbirliği örgütleri ile geliştirdiği ilişkiler, bu örgütlere üye olan ülkeler bazında münferit olarak yürütülen işbirlikleri ve bu ilişkilerin İran ekonomisine katkıları ele alınmaktadır. İran'ın 2000'li yıllardan başlayarak yirmi yıllık zaman diliminde en önemli ticaret ortağı haline gelmiş olan Çin ile ilişkileri sekizinci bölümde değerlendirilmektedir.

Tezin dokuzuncu ve sonuç bölümünde, hipotezlerin ve dayanak teorinin uygunluğunun sağlaması yapılırken, tez ile elde edilen bilgilerin toplamından yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM:

KAVRAMSAL VE TEORİK ALTYAPI

2.1. YAPTIRIMLAR

Uluslararası ilişkilerde yaptırım denildiğinde, bir veya daha fazla uluslararası aktörün, diğer uluslararası aktör ya da aktörlere -bir devletin belirli kurumlarına, kamu ve özel şirketlerine, bireylerine- uyguladığı kısıtlayıcı faaliyetler anlaşılmaktadır. Bu kısıtlayıcılık diplomatik konularda olabileceği gibi, aynı anda ya da ayrıca ekonomik ilişkilerde ve finansal işlemlerde de olabilmektedir. Yaptırım, savaş ile diplomasi arasında, nispeten daha düşük maliyetli, daha az riskli bir orta yol olarak görünmektedir.

Modern anlamda yaptırım kavramı, eski bir savaş taktiği olan şehir kuşatması uygulamasından doğmuştur. Yaptırımlar, yaptırım uygulanan ülkenin herhangi bir konuda izlemekte olduğu politikayı, yaptırım uygulayan ülkenin istediği doğrultuya yöneltmek maksadıyla devreye sokulan bir tür cezalandırma veya sahip olduğu avantajdan yoksun bırakma aksiyonudur.[1] Yaptırımlar, uygulayan ülkenin diğer ülkeye, yürüttüğü politikalardan hoşnut olmadığını ortaya koyduğu bir tür iletişim şeklidir. Aynı zamanda uygulayıcının, benzer davranışları sergilememeleri için uluslararası camidaki diğer aktörlere de verdiği bir uyarı mesajıdır.[2]

Yaptırımların, sadece cezalandırmak veya yaptırım uygulayanın önem atfettiği normların benimsenmesi olmak üzere temelde iki amacı bulunmaktadır.[3] Yaptırım kararlarının başlıca nedenleri arasında tasvip edilmeyen toprak işgali, nükleer silah edinmeye yönelik faaliyetler yürütülmesi, terörizme destek verilmesi, insan hakları ihlalleri, iç savaşlar ya da iki ülke arasında onaylanmayan bir savaşı önlemek vardır. 20. ve 21. yüzyıldaki örneklerine bakıldığında, yaptırımların çoğunlukla demokratik yönetime sahip ülkeler tarafından, demokratik olmayan, otoriter rejimle yönetilen ülkelere uygulandığı görülmekte ve literatürde de bu şekilde genelleştirilmektedir. Bu bağlamda 20.yy.'da en fazla yaptırım uygulayan ülke olan ABD ile ilgili bir tespit ise şudur: 90'lı yıllara kadar Latin Amerika ülkelerine çok sık yaptırım kararı almış, 90'lı yıllarda bu eğilimi azalmış, fakat yaptırım konusunda ağırlığı Afrika ülkelerine

[1] Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,** 9. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, s.440.
[2] Steve Chan ve A. Cooper Drury, **Sanctions as Economic Statecraft**, 1. Baskı, London: Palgrave Macmillan UK, 2000, s.48.
[3] Johan Galtung, **"**On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", **World Politics**, Vol. 19, No. 3, Nisan 1967, s.379.

vermiştir. Bunun nedeni olarak da Latin Amerika ülkelerinin demokrasi konusunda ilerleme kaydettiği görüşü öne sürülmektedir.[4]

Yaptırım uygulanmasına, uygulayan ülke yönetimi bağımsız olarak karar verebildiği gibi, çıkar gruplarının baskısı ile de yaptırım kararları alınabilmektedir.[5] Özellikle ABD'nin son yıllarda İran'a yönelik aldığı yaptırım kararlarında, ülkedeki İsrail lobisinin büyük etkisi olduğu görülmektedir.

Yaptırımlar, yaptırım kararları hedefine ulaştığında veya yaptırım kararı alan ülke düşüncesini değiştirdiğinde kaldırılmaktadır.[6] Sınırlı hedeflere sahip olan yaptırım programlarının, daha büyük politik değişim hedefleyen programlara nispetle daha başarılı sonuçlandığı belirtilmektedir. Tek taraflı yaptırımların başarı oranı çok taraflı yaptırımlara nispetle daha düşüktür. Uluslararası destek görmesi için, yaptırımın geçerli bir nedene dayanıyor olması son derece önemlidir.[7] Bir ülkeye uygulanan yaptırım gerekçelerinin zamanla değişmesi söz konusudur. Bunun en iyi örneği de İran'a uygulanan yaptırımlardır. 1979 devrimi sonrasında ABD diplomatlarının rehin alınması üzerine başlatılan yaptırımlar, 80'li yılların ortalarında İran-Irak savaşı, 90'lı yıllarda terörizme destek ve 2000'li yıllarda nükleer silahlanma nedenleri ile yenilenerek devam ettirilmiştir.

Bu alanda çalışma yapanlar, yaptırımların yüzdesel olarak büyük bir çoğunlukla başarıya ulaşmadığı konusunda hemfikirdir. "Fakat neden hala uluslararası politika hedeflerini elde etmede en yaygın kullanılan araçlardan birisidir?" sorusuna verilen cevaplar özellikle ABD liderleri için şu şekilde özetlenmektedir: Çünkü liderlerin halk desteğini artırmaktadır. Herhangi bir kriz ya da istenmeyen bir durum karşısında hem halkı teskin etmek ve hem de liderliğin popülaritesini artırmak üzere bir aksiyon alındığının göstergesidir. Savaşmaktan daha ucuz, fakat yaptırımlardan daha etkili bir dış politika aracı bulunmamaktadır.[8] Kısaca ABD yaptırımları daha ziyade iç politikaya yönelik olarak uygulanmaktadır.

---

[4] Gary Hufbauer ve Barbara Oegg, "Economic Sanctions: Public Goals and Private Compensation", **Chicago Jour nal of International Law,** Sayı. 4: No. 2, 2003, s.307.

[5] Gabriel Andreasson, "Evaluating the Effects of Economic Sanctions Against Burma", Lunds Univesity- National ekonomiska Institutionen, 2008, https://www.semanticscholar.org/paper/Evaluating-the-effects-of-economic-sanctions-Burma-Andreasson/b837c51c91fb2abf0c17d8e4894b004ebc99ba61, (10 Nisan 2019).

[6] Ioana Petrescu, "Rethinking Economic Sanctions Success: Sanctions as Deterrents", 2007, University of Maryland, https://www.semanticscholar.org/paper/Rethinking-Economic-Sanction-Success%3A-Sanctions-as-Petrescu/8e6aad96dc3ae5cb77c3ff1670e68fe92d3ad281, (20 Nisan 2019).

[7] Richard N. Haass, "Economic Sanctions: Too Much of a Bad Thing", 1 Haziran 1998, https://www.brookings.edu/research/economic-sanctions-too-much-of-a-bad-thing/, (14 Nisan 2019).

[8] Taehee Whang, "Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States", **International Studies Quarterly**, Sayı:55, 2011, s.787.

2.1.1. Ekonomik Yaptırımlar

Ekonomik yaptırım, hükümetler ya da uluslararası organizasyonlar tarafından, kendi çıkarlarını, güvenliği ya da uluslararası normları zedelediklerini düşündükleri diğer bir devlet veya devlet olmayan aktörlerle, sürdürmekte oldukları politikalarını değiştirmeye zorlamak üzere mevcut ticari ilişkilerin kesilmesini ifade etmektedir.

Ekonomik yaptırımlar, abluka, boykot, ambargo olarak da isimlendirilmekte, bazı durumlarda da karantina veya ekonomik baskılama kavramlarıyla tarif edilmektedir.[9] Savaş aygıtının kullanımının maliyetli olması ve uluslararası toplumda çok tasvip edilmemesi, ekonomik yaptırımların bir dış politika aracı olarak başta ABD olmak üzere özellikle batılı ülkeler tarafından çok sık kullanımına sebebiyet vermiştir.

İki yüzün üzerinde ekonomik yaptırım örneğinin incelenmesiyle yapılan çalışmada, eğer uygulayan ülke ile hedef ülke arasındaki mevcut ticari ilişki kayda değer ise, hedef ülkenin diğer uluslararası aktörlerden aldığı yardım sınırlı ise, kısa vadede ciddi şekilde ekonomik baskı ve bozulma yaratma kabiliyetine sahip ise ekonomik yaptırımların daha başarılı olduğu görülmüştür.[10]

Yaptırımlar literatüründe "sopa ya da havuç yöntemi" ifadeleri yer almaktadır. Bunun anlamı, ekonomik yaptırımlar diğer devletin politikalarında istenilen değişimi elde etmek amacıyla cezalandırıcı ya da politika değişiminin sonrasına yönelik ödül vaatleri içerebilmektedir. Cezalandırma, kotaların indirilmesi, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi veya ticari ilişkilerin belirli sektörlerde ya da tümden kesilmesi şeklinde olabilir. Ayrıca yapılmakta olan finansal yardımların kesilmesi ve finansal varlıkların dondurulması da yaptırım kapsamındadır.

Ekonomik yaptırımların temel amaçları: 1.İtaat, yani istenilen davranış değişikliğinin elde edilmesi, 2.Tahribat, 3.Rejimin devrilmesi, 4.İç politika unsurlarının memnun edilmesi, 5.Caydırıcılık ve uluslararası topluma mesaj verilmesidir.[11]

Tarihteki örnekleri ele alındığında, ekonomik yaptırımların tek bir ülke tarafından, ülke grupları ya da bölgesel birlikler tarafından veya uluslararası organizasyonlar tarafından

[9] Peter Wallensteen, "A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited", **Uppsala Peace Research Papers**, Sayı:1, 2000, s.1.
[10] Gary C. Haufbauer, Jeffrey J. Schott, Kimberly Ann Elliott, Barbara Oegg, **Economic Sanctions Reconsidered,** 3. Baskı, Wahington DC: Peterson Institute for International Economics, 2007.
[11] James M. Lindsay, "Trade Sanctions as Policy Instruments: A Re-examination", **International Studies Quar terly**, Sayı:30 No:2, Haziran 1986, s.155.

uygulandığı görülmektedir. Dolayısı ile ekonomik yaptırımların uygulanabilirliği ve çıktıların başarısı bakımından sıralanan kriterlerde, yaptırımların uygulandığı ülke kadar uygulayıcılar da sonucu etkileyen en önemli faktörlerdendir.

Kaynaklarda, tarihte uygulanan ilk ekonomik yaptırımın aktörleri hakkında tam bir görüş birliği olmasa da bu uygulamanın daha ziyade 20.yy.'ın bir politika aracı olduğu, bundan önceki dönemlerde ise uygulamaların genel itibarıyle gümrük savaşları olduğu belirtilmektedir.[12] Bununla beraber, 1800'lü yıllarda Napolyon Bonaparte'ın İngiltere'nin ticaretini engellemeye yönelik kara ve deniz ablukası ilk ekonomik yaptırım örnekleri arasında sayılmaktadır. Yine aynı dönemde ABD Başkanı Thomas Jefferson'ın ABD limanlarını başta İngiliz ve Fransız gemileri olmak üzere Avrupa ülkelerinin gemilerine kapatması kararı bir diğer örnektir. Fakat bazı kaynaklarda, ekonomik yaptırımların daha eskiye dayandığı belirtilmektedir. Milattan önce 432'de, Antik Yunan'da dönemin en güçlü şehir devleti olan Atina'nın Peleponez Savaşı sırasında, kendisini desteklemeyen diğer Antik Yunan şehir devletlerine uyguladığı ambargo ilk tarihsel vak'a olarak sunulmaktadır.[13]

Uluslararası bir organizasyon tarafından uygulanan ilk yaptırım ise II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline karşı Milletler Cemiyeti tarafından devreye sokulan ekonomik yaptırımlardır. Fakat Milletler Cemiyeti'nin bu yaptırım kararı başarıya ulaşamamıştır. 1990 yılı öncesi BM tarafından Rodezya ve Güney Afrika'ya yönelik uygulamaya konulanlar olmak üzere sadece iki yaptırım vak'ası bulunurken, küreselleşmenin hızlandığı 1990'lar ile birlikte, tezat bir şekilde ekonomik yaptırımların da hız kazandığı, başka bir deyişle çok sayıda vak'ada bir dış politika aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. 90'lı yıllardan itibaren, ekonomik yaptırımlar ABD'nin başlıca uluslararası ekonomi ve dış politika aracı haline gelmiştir.[14] Tek taraflı ABD yaptırımlarının yanında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından onaylanıp uygulanan uluslararası yaptırım örnekleri de yaygın şekilde tarihteki yerini almıştır. Hatta 1990-2000 dönemi yaptırımlar on yılı olarak da anılmaktadır. BM yaptırımlarının geçmişe nazaran 90'lı yıllarda yaygınlık kazanmasının en önemli nedeni, SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelerin politika oluştururken daha kolay görüş birliğine varabilmiş olmalarıdır. Küreselleşme aslında yaptırımlar için hem pozitif hem negatif etki yaratmaktadır. Bir taraftan artan karşılıklı ekonomik bağımlılık ülkeleri, ticaret bağlarının koparılmasına savunmasız bırakırken, diğer taraftan da alternatif

[12] Peter Wallensteen, "A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited", 2000, s.1.
[13] Alexander Kern, **The Origins & Use of Economic Sanctions**, 1.Baskı, London: Palgrave Macmillan UK, 2009, s.8.
[14] Michael P. Malloy, "Economic Sanctions and Trade Regulations", **Chicago Journal of International Law**, Sayı:4 No:2, 2003, s.371.

pazarlar ve ticari ortaklıklar için yeni fırsatlar yaratmak suretiyle yaptırımların üstesinden gelmeyi kolaylaştırmaktadır.[15]

Ekonomik yaptırımlar, hedef aldığı aktörler bakımından "akıllı yaptırımlar" ve "kapsayıcı yaptırımlar" şeklinde düzenlemelere tabi olmaktadır. Kavram olarak ilk kez Londra'da bir konferansta telaffuz edilen "akıllı yaptırımlar"ın[16] 2000'li yıllarda uygulanmaya konulmasının en önemli nedeni, bir ülkenin geneline uygulanan ekonomik ambargoların, o ülke vatandaşlarını mağdur ettiği halde, yaptırımların politik olarak istenilen değişikliği çoğunlukla yaratamıyor olmasıdır. Bu konuda en bariz örnek 90'lı yıllarda Irak'a uygulanan ekonomik ambargolardır. Saddam Hüseyin'den beklenen politika değişimi gelmemekle ya da iktidardan düşmemesiyle birlikte, ambargolar nedeni ile başta medikal ürünler olmak üzere hayati önemdeki kaynaklara ulaşamamaları yüzünden ülkede beşyüz binden fazla çocuk hayatını kaybetmiştir.[17] Kısaca olayın insani boyutu değerlendirilerek, belirli hedeflere yönelik -ki bu hedefler genellikle yönetici eliti ya da petrol, elmas, mineraller gibi belirli sektörleri ve aktörlerini, ya da askeri ekipman, havacılık konularını kapsamaktadır[18]- akıllı yaptırımlar politik uygulamalarda yerini almıştır. Ve Birleşmiş Milletler'in krizle mücadelede en önemli araçlarından birisi haline gelmiştir. Bununla birlikte analizciler arasında, akıllı yaptırımların mı, kapsayıcı yaptırımların mı daha etkili olduğu konusunda ayrışmalar görülmektedir. Bu analizlere literatür taraması kısmında ayrıntılı olarak değinilecektir.

Ekonomik yaptırımlar kapsamı bakımından üç grupta değerlendirilmektedir: 1.Sınırlı yaptırımlar, 2.Hafif (ılımlı) yaptırımlar, 3.Yaygın yaptırımlar. Sınırlı yaptırımlar sınırlı alanları kapsayan ticaret ya da finansal engelleri içerirken; hafif yaptırımlar daha yaygın ticaret, yatırım ve finansal kısıtlamalarını, hatta finansal varlıkların dondurulmasını içerebilmektedir. Geniş kapsamlı yaptırımlar ise hedef ayırt etmeksizin ve tüm alanlarda geçerli olan ticari ve finansal faaliyetlerin engellenmesini ifade etmektedir.[19] ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar üçüncü maddede anılan yaygın yaptırım türüne dahil olmaktadır.

Ekonomik yaptırımların hedef ülkede ekonomik sıkıntılara yol açması yaptırımların başarılı olarak sonuçlandığı anlamına gelmemektedir. Nitekim, ekonomik zorluklar bir amaçtan

[15] Gary Hufbauer ve Barbara Oegg, "Economic Sanctions: Public Goals and Private Compensation", s.309.
[16] Peter Wallensteen, "A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited", 2000, s.12.
[17] *ABD'nin Irak'ı İşgalinin 15. Yılı,* 19 Mart 2018, https://www.star.com.tr/dunya/abdnin-iraki-isgalinin-15-yili-haber-1321781/, (21 Nisan 2019).
[18] Peter Wallensteen ve Helena Grusell, "Targeting Right Targets? The UN Use of Individual Sanctions", **Global Governance,** Sayı: 18, 2012, s.207.
[19] Gary Hufbauer ve Barbara Oegg, "Economic Sanctions: Public Goals and Private Compensation", s.310.

ziyade, arzulanan politika değişimini yaratmaya giden yolda bir süreç olarak planlanmaktadır. Yaptırımlar bir araç olarak kullanılmaktadır. Dolayısı ile uygulamanın başarılı olup olmadığı, yaptırıma uğrayan ülkenin istenilen yönde sergilediği politika değişimi ile ölçülmektedir.

Yaptırımları en sık uygulayan uluslararası organizayon Birleşmiş Milletler'dir. Birleşmiş Milletler'in yaptırım kararları, beş daimi üyenin herhangi birinin veto etmemesi koşuluyla, geçici olanlar dahil onbeş üyenin basit çoğunluğu ile alınmaktadır. Alınan bu yaptırım kararları da BM'ye üye olan tüm devletleri yükümlülük altına sokmaktadır.

2.1.2. Finansal Yaptırımlar

Uluslararası finansal sistem II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ve ABD güdümündeki uluslararası kuruluşlar olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun güdümünde işlemektedir. Uluslararası ticaret karşılığı ya da genel itibarıyle fon akışı ise 1973 yılında kurulan Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication (SWIFT) üzerinden gerçekleştirilmektedir. Faaliyet gösteren her bankanın Swift sisteminde bir kodu bulunmaktadır. Uluslararası ticarette en yaygın para birimi olarak kullanılan ABD dolarının bir bankadan başka bir bankaya swift sistemi üzerinden yapılan transferlerinde, para önce ABD'deki muhabir bankaya yönlendirilmekte, oradan alıcı hesaba aktarılmaktadır. Dolayısı ile sistem büyük ölçüde ABD kontrolü altındadır. Transfer edilecek ABD dolarının alıcısı, gönderici ile aynı ülke içinde diğer bir banka hesabı dahi olsa, para önce ABD'ye uğratılmaktadır. Aynı sistem dünya ticaretinde ikinci yaygın para birimi olarak kullanılan Euro için de işlemektedir. Bu durumda da muhabir bankalar Avrupa bankalarıdır.

Ekonomik yaptırımlardan istediği sonuçları her zaman elde edemeyen ABD, yaptırımları finansal alana da yayarak daha etkili hale getirmeyi amaçlamıştır. Dünyada genel itibarı ile hem ekonomik hem de finansal yaptırımları açık ara en fazla uygulayan ülke ABD'dir, Avrupa Birliği de ikinci sırada gelmektedir. Bu durumun en önemli nedeni de ABD'nin finansal sistemi kontrol altında tutuyor olmasıdır. ABD sahip olduğu bu avantajı, aynı zamanda kozu, dış politika hedeflerini gerçekleştirme noktasında sık sık sopa olarak kullanmaktadır. Hatta bir ABD hazine yetkilisi, uygulanan finansal yaptırımların yoğunluğu dolayısı ile ABD Hazinesi'nin ABD milli güvenliğinin merkezinde olduğunu beyan etmektedir.[20]

[20] Daniel W. Drezner, "Targeted Sanctions in a World of Global Finance", **International Interactions**, Sayı: 41, No:4, Ağustos2015, s.756.

Yaptırımlar bazı durumlarda sadece belirli hedeflere yönelik finansal kısıtlamalar şeklinde de uygulamaya konulabilmektedir. İşleyişin bu yöne kaymasında yine ekonomik yaptırımlar kısmında bahsedilen insani faktörler de etkili olmuştur. Ayrıca finansal sistemin kontrolünü elinde tutan ABD, uyguladığı geniş kapsamlı ekonomik yaptırımlara nispetle daha az maliyetle hedef ülke üzerinde benzer etkiler yaratabilmektedir.

Hedef alınan ülkenin finansal yaptırımlar yolu ile gerek Dünya Bankası gerekse IMF üzerinden finansal kaynaklara ve yatırımlara ulaşmasının engellenmesinin yanısıra, yaptığı ticaretin para transferlerinin de engellenmesi söz konusudur. Dolayısı ile ekonomik yaptırımlar ile birlikte finansal yaptırımların da devreye sokulması, her zaman hedeflenen politika değişikliğini yaratmasa da ekonomi üzerindeki tahribatı artırmaktadır. Ampirik çalışmalar da göstermektedir ki, finansal yaptırımlar ile hedeflenen politika değişikliği, sadece ekonomik yaptırım uygulandığı durumlara kıyasla daha yüksek bir oranda gözlemlenmektedir.[21]

Finansal yaptırımları motive eden bir diğer nokta da ekonomik yaptırımların çeşitli yöntemlerle daha kolay aşılabiliyor olmasıdır. Karaborsa faaliyetleri, kaçakçılık, sınır ticareti bu yöntemlerden bazılarıdır. Buna rağmen ticaret karşılığı para trafiğinin yönlendirilmesi taraflar için zorlaşmaktadır. Bu nedenle diğer ülkeler yaptırımlar altındaki ülke ile ticari ilişkiye girmekle alacakları riski uygun görmemektedirler. Çünkü hiçbir ülke ve finansal kuruluş ABD'nin hegemonyası altındaki finansal sistemden dışlanmayı istemeyecektir. Aynı zamanda, finansal kuruluşların ABD piyasalarına ulaşmaları ve bu piyasalarda yatırım yapabilmeleri ve ABD Doları elde edebilmeleri de varoluşları açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, ABD'nin ikincil yaptırımlarına maruz kalmak istemeyen üçüncü aktörlerin uygulanan yaptırımlara riayet etmesi finansal yaptırımlarda daha fazla görülmektedir. Nitekim bu davranış da finansal yaptırımların etkisini artırmaktadır. Diğer taraftan ekonomik yaptırımlara üçüncü ülkelerin ya da aktörlerin uymuyor olması ve yasa dışı olarak gizli saklı ticaret sürdürmeleri ve bu yolla kazançlarını artırmaları yaygın görülen bir durumdur.

Fakat finansal yaptırımlar ile birlikte para akışının ABD tarafından kontrolü, bu alandaki yaptırım ihlallerinin sonucunda ilgili aktörlerin oldukça caydırıcı rakamlar ile cezalandırıldığı çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin, İran'a yönelik yaptırımları deldiği gerekçesiyle 2012 yılında İngiltere merkezli HSBC'ye kesilen 1,9 milyar dolarlık ceza[22] ile İran,

[21] Gary Clyde Haufbauer ve Barbara Oegg, "Targeted Sanctions: A Policy Alternative**", Global Governance**, Sayı:18, Nisan 2012, s.210.
[22] *HSBC ABD'ye 1,9 milyar dolar ceza ödeyecek*, 11 Aralık 2012, www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121211_ hsbc_us, (30 Nisan 2019).

Sudan ve Küba'ya uygulanan yaptırımları ihlal ettiği gerekçesi ile 2014 yılında Fransa merkezli BNP Paribas'a kesilen 8,8 milyar dolarlık ceza[23] gibi. İngiltere ve Fransa birçok politikada ABD müttefiki olarak hareket etmesine rağmen, kesilen bu yüklü ikincil yaptırım cezaları seslerini yükseltmelerine neden olmuştur.[24]

ABD finansal yaptırımlarının dizaynı, uygulanması ve kontrolü OFAC olarak kısaltılan Yabancı Varlık Kontrol Ofisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Finansal yaptırımlardan belirli koşullarda muaf olacak taraflar da OFAC tarafından belirlenmektedir. OFAC yaptırımlarına uyulmaması ABD için bir milli güvenlik tehdidi olarak beyan edilmektedir.[25] Uygulanan cezalar da bu yüzden caydırıcı olmaya yöneliktir.

2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin ardından ABD'nin finansal gücünün ve ABD dolarının üstünlüğünün erozyona uğrayacağı tartışmaları yer almıştır. Buna rağmen, ABD'nin 2008 sonrasında da finansal yaptırımları bir dış politika silahı olarak yaygın bir şekilde kullanmaya devam ettiği görülmektedir. ABD'nin finansal gücünü bu derece yoğun kullanmakta olması ve özellikle Donald Trump başkanlığı döneminde başta Çin olmak üzere, Avrupa Birliği gibi büyük güç odakları ve diğer pek çok ülke ile sürdürmekte olduğu ticaret savaşlarına karşılık olarak, bu ülkelerin mevcut finansal sistemde bir değişikliği zorlama gayretleri görülmektedir.

Bu tezin işleyeceği konulardan birisi de İran özelinde, finansal yaptırımların aşılması için geliştirilen yeni yöntemler ve bu yöntemlerin işlerliği olacaktır. Ayrıca geliştirilen alternatif finansal yöntemlerin ABD'nin finansal üstünlüğü üzerinde sonuçları olup olmayacağı tartışılacaktır.

2.2. LİTERATÜR

Ekonomik yaptırımlar ile ilgili geniş bir literatür söz konusudur. Fakat çalışmalar, özellikle yaptırımların yoğun olarak uygulandığı 90'lı yıllar ile 2000'li yıllarda artış göstermiştir. 90'lar öncesinde yayınlanmış sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu konudaki literatür

[23] *BNP paribas'a rekor ceza: 8,8 milyar dolar*, 1 Temmuz 2014, https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1585387-bnp-paribasa-rekor-ceza-8-8-milyar-dolar, (30 Nisan 2019).
[24] Özcan Kadıoğlu, "ABD'nin bankalara kestiği ceza 60 milyar dolar", 29 Kasım 2017, https://www.dunya.com/kose-yazisi/abdnin-bankalara-kestigi-ceza-60-milyar-dolar/392448, (30 Nisan 2019).
[25] *What are the Consequences of Breaking OFAC Sanctions*, https://professional.dowjones.com/risk/glossary/sanctions/ofac-sanctions-penalties/, (04 Haziran 2019).

özellikle yaptırımların hangi durumlarda başarılı, hangi durumlarda başarısız olduklarına dair analizlerden oluşmaktadır.

Ekonomik yaptırımların arkasındaki standart düşünce, yoğun ekonomik baskılara maruz kalan ülkenin mevcut politikalarında değişikliğe gideceğidir. Bu değişimin de temelde, o ülkenin yaptırımlardan mağdur olan vatandaşlarının artan muhalefeti ya da protestoları üzerinden gelmesi beklenmektedir. Fakat yaptırıma maruz kalan ülkenin geliştirdiği ekonomi politikaları vasıtası ile yaptırımlara adaptasyon sağlaması, onun pazarlık gücünü artırmakta ve istenilen politika değişikliğini sergilemesine olumsuz yönde etki etmektedir. Adapte edilen bu yöntemler arasında kaçakçılık faaliyetleri, kaynak koruma programlarının dizayn edilmesi, ticari partnerlerin çeşitlendirilmesi ve ürünler için yeni ihracat pazarlarının bulunması ve ambargo konulan ithalat ürünleri için de ikame ürünler üretilmesi gibi çeşitli yöntemler söz konusu olabilmektedir.[26]

Yaptırımların, hedef ülkenin politikalarında istenilen davranış değişikliğine yol açması için o ülkenin ekonomik baskıya dayanıksız olması şarttır. Bu doğrultuda ülkeler, kendi koşulları dahilinde ekonomik baskılara olan dayanıksızlıklarını minimize etmek üzere diğer ülkelerin kendi ürünlerine olan ticari bağımlılıklarını yükseltme çabasına girmektedirler.[27]

Bununla birlikte bazı durumlarda uygulanan yaptırımlar, yaptırım uygulanan ülke halkının liderliğe veya hükümete olan muhalefetini artırmak yerine, maruz kaldıkları sıkıntının kaynağı olarak yaptırım uygulayan ülkeye yönelik suçlamaları beraberinde getirmekte ve içerdeki bölünmüşlüğü konsolide etmektedir.[28] Güçlü milliyetçilik duygularına sahip ve politik olarak keskin şekilde ayrışmamış ülkelerde yaptırımlara uzun süreli katlanma motivasyonu daha fazla görülmektedir.[29]

Yaptırımlar, güç paylaşımında bulunan koalisyon tabanının yaygın olduğu demokratik rejimlerde daha etkili olmaktadır. Yani iktidarın gücü tabandan geldiğinde ve dolayısı ile hesap verilebilirlik söz konusu olduğunda, tabandan gelen baskı iktidarını korumak isteyen yönetici zümreyi politika değişikliğine yöneltebilmektedir. Çünkü ekonomik gidişattan hoşnut olmayan halkın takip eden seçimlerde yapacağı tercih ile iktidarı değiştirme ihtimali söz konusudur.

[26] Jean-Marc Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "Asking the Right Question: When Do Economic Sanctions Work Best?", **Security Studies**, Sayı: 9, No: 1, Eylül 1999, s.223.
[27] Albert Hirschman, **National Power and the Structure of Foreign Trade**, 1.Baskı, California: University of California Press, 1945, s.8.
[28] Johan Galtung, **"**On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", **World Politics**, Vol. 19, No. 3, Nisan 1967, s.395.
[29] Robert A. Pape, "Why Economic Sanctions Still Do Not Work?", **International Security**, Sayı:22 No:2, 1997, s.71.

İktidarı kaybetmek istemeyen yönetim bu nedenle politika değişikliğine gitmeyi daha rasyonel bir davranış olarak görecektir.[30] 2015 yılının Kasım ayında Rus uçağının düşürülmesi üzerine Rusya'nın Türkiye'ye yönelik olarak başlattığı ekonomik yaptırımların çözümlenmesinde, Türkiye'nin yedi ay gibi kısa bir sürede geri adım atarak özür dilemesi bu duruma bir örnek olarak alınabilir.

Otokratik rejimlerde ise gücünü halktan almayan, arkasına ülkenin askeri gücünü ve kendi dizayn ettiği kolluk kuvvetlerini alan iktidarlar, ekonomik yaptırımlar karşısında daha dik durabilmektedirler. Yaptırımlar dolayısı ile yaşanan kıtlık durumunda, ülkenin kaynaklarını elinde tutan yönetici elit karaborsanın oluşumuna meydan vererek, bu kaynaklardan elde ettiği geliri maksimize edebilmekte, hem de özellikle kendisini destekleyen ve güç paylaşımında bulunduğu yakın iktidar çevresinin yoğun olarak iştigal etmesine olanak verdiği kaçakçılık faaliyetleri ile de maddi gücünü artırabilmektedir. Hatta bu tür rejimlerin liderleri için yaptırımların devamlılığı rasyonalite gereğidir. Otoriter rejimlere yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlar bu nedenle yıllarca sürmekte ve buna rağmen hedeflenen politika tavizleri elde edilememektedir.[31] Dolayısı ile yaptırımların demokratik olmayan rejimlerde başarı oranını oldukça düşüktür.

90'larda BM tarafından Irak'a uygulanan ambargo bu analize uygun bir örnektir. Nitekim 1990-95 yılları arasında ambargolar nedeni ile Irak'da tüketim ürünleri fiyatları, gıda başta olmak üzere çok yükselmiş ve bu durum en fazla düşük gelirli halkı mağdur etmiştir. Diğer taraftan demokratik katılım talep etme potansiyeli olan orta gelirliyi de bu direncinden yoksun bırakmıştır. Bu süreçte karaborsayı elinde bulunduran yönetici elit ve destekçileri daha da zenginleşmişlerdir. 1996 yılında başlatılan "gıda karşılığı petrol" programı ise, gücü tamamen devlet yöneticilerinin eline sunarak, halkın devlete olan bağımlılığını artırmış, sivil toplumun gücünü yok etmiştir. Eli güçlenen devlet halk üzerindeki kontrolünü ve baskısını artırabilmiştir.[32]

Kim Richard Nossal, incelediği yüzü aşkın yaptırım vak'asında, sadece ondördünün istenilen hedefe ulaştığı sonucuna varmıştır. Bu başarılı görülen ondört örneğin %86'sı çok partili seçim sistemlerine sahip demokrasilerdir. Otoriter yönetimle idare edilen ülkelere uygulanan yaptırımların %98'i ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[33] Bu yüzden demokratik olmayan rejimlere

[30] Robert A. Hart, "Democracy and the Successful Use of Economic Sanctions", **Political Research Quarterly**, Sayı: 53, No: 2, Haziran 2000, s.269.
[31] Susan H. Allen, "The Determinants of Economic Sanctions Success and Failure", **International Interactions**, Sayı:31, 2005, s.124.
[32] Andrew Mack ve Asif Khan, "The Efficacy of UN Sanctions", **Security Dialogue**, Sayı:31, No:3, Eylül 2000, s.284.
[33] Kim Richar Nossal, "Liberal-Democratic Regimes, International Sanctions and Global Governance", Raimo Vayrynen (Ed.), **Globalization and Global Governance** içinde (127-149), Maryland: Rowman and Littlefield Publishers Inc., 1999, s.128.

yönelik yaptırımların, yönetimde etkili bir zümreyi hedef alarak, bu gruba maliyet yükleyecek şekilde dizayn edildikleri takdirde başarılı olma ihtimalleri daha fazladır.[34] Yaptırımlar, yönetimi destekleyen ve yönetimden çıkar sağlayan gruplarının gelirlerini düşürmeye yönelik etki ederse, arzu edilen politika değişimi büyük oranda başarılmaktadır. Nitekim geliri azalan, ya da yakın gelecekte azalma riskine maruz kalan bu gruplar, desteklemekte oldukları yönetimi politikalarını değiştirme konusunda baskılamaktadırlar.[35]

Özetle hem demokrasilerde hem de otoriter rejimlerde, mevcut iktidarlarını korumak yönetimlerin birincil amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Yaptırımlara verdikleri tepkiler de iktidarlarını pekiştirmek üzere geliştirilmektedir.

Ekonomik yaptırımların sarsıcı etkisi, yaptırımların devreye girdiği ilk dönemde yoğun olarak gerçekleşmektedir. İlerleyen dönemde hedef ülkenin ekonomisini, geliştirdiği çeşitli mekanizmalar yolu ile duruma adapte ettiği izlenmektedir. Hatta yaptırımlar uzun vadede, yaptırım uygulayan ülkenin umduğunun zıttı etkiler yaratabilmektedir.[36]

Ekonomik yaptırımların uygulayıcı açısından başarılı sonuçlanması için gerekli koşullar:

1. Politik maliyetin yüksek olması,

2. Yaptırımların yoğun ve bütünleşik şekilde -yani ekonomik yaptırımlar ile birlikte finansal, politik ve askeri yaptırımların eş zamanlı olarak bir arada- uygulanması,

3. Üçüncü ülkelerin de hedef ülkeye desteklerini keserek yaptırımlara riayet etmeleri; yani aslında yaptırımların tek taraflı değil, çok taraflı olmaları ya da uluslararası organizasyonlar tarafından uygulanmaları,

4. Hedef ülkenin iç politikasındaki istikrarsızlık,

5. Ülke içinde artan muhalefet,

6. Otoriter rejimlerde, yaptırımların doğrudan iktidar destekçisi yakın çevreyi olumsuz etkilemesi ve bu maliyetin muhalif kesime aktarılamaması olarak sıralanmaktadır.

---

[34] Jonathan Kirshner, "The Microfoundations of Economic Sanctions", **Security Studies**, Sayı:6, No:3, 1997, s.42.
[35] William H Kaempfer ve Anton Lowenberg, "The Theory of International Economic Sanctions: A Public Choice Approach", **The American Economic Review**, Sayı:78, No: 4, Eylül 1988, s.792.
[36] Sajjad Faraji Dizaji ve Peter A.G. Bergeijk, "Potential Early Phase and Ultimate Failure of Economic Sanctions: A VAR approach with an application to Iran", **Journal of Peace Research**, Vol: 50, No: 6, Haziran 2013, s.734.

Diğer taraftan, yaptırıma maruz kalan demokratik ülkenin izlemekte olduğu politikasındaki değişim, iç politikadaki destekçileri tarafından tasvip edilmeyecek ise takip eden seçimlerde iktidar değişimine yol açma ihtimali söz konusu olduğundan, ya da örneğin yaptırımlardan muaf olmak için kapitülasyonlara boyun eğmesi gibi durumlarda ülke uluslararası prestij kaybına uğrayacağından, veya ülke yönetiminin politik karar mekanizması tamamen iç politika unsurlarından bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip ise ekonomik yaptırımların başarıya ulaşma ihtimali çok düşüktür.[37]

Yukarıda ele alındığı gibi, ekonomik yaptırımların başarıya ulaşmasında bir diğer önemli faktör de üçüncü ülke faktörü olarak ön plana çıkmaktadır. Üçüncü ülkelerin, yaptırımların hedefindeki ülkeye yaklaşımlarında ve duruma müdahil olmalarında farklı motivasyonlar söz konusudur. Ortaya çıkan ticari fırsatı değerlendirme güdüsü ya da yaptırım uygulayan ülke ile devam etmekte olan rekabet olabileceği gibi, hedef ülke ile ideolojik yakınlık da bu motivasyonlara örnektir. İdeolojik yakınlıkta aksiyon genellikle finansal yardım şeklinde gerçekleşirken (SSCB'nin ABD yaptırımları karşısında Küba'ya yardımları bu kapsamdadır), İran'a tek taraflı ABD yaptırımları vakasında olduğu gibi ticari kazanç sağlamak isteyen ABD müttefiklerinin işbirliği ise ilk duruma örnek teşkil etmektedir.[38]

Tek taraflı yaptırımlarda başarılı sonuç elde etme ihtimali çok düşüktür. Fakat çok taraflı yaptırımlar daha etkilidir. Nitekim serbest ticaretin yaygın olarak yürütüldüğü bir dünyada, hedef ülkelerin yaptırımların etkilerini üçüncü ülkeler ile hem de üçüncü ülkeler üzerinden geliştirecekleri ticaret bağlantıları ile bertaraf etmeleri olasıdır. Çünkü alternatif fazladır ve üçüncü ülkeler de ortaya çıkan bu ticari fırsatı değerlendirmeye gönüllüdür. Bu durumda ekonomik yaptırımların etkisi minimuma inecektir ve yaptırımı uygulayan ülke, ticari kayba uğradığı için hedef ülkeye kıyasla daha olumsuz etkilenecektir. Diğer taraftan, yaptırımların çok taraflı olduğu durumlarda hedef ülke kendisine alternatif ticaret ortağı bulmakta sıkıntı yaşayacaktır.[39]

Burada sonucu etkileyen önemli bir nokta da devreye giren üçüncü aktörlerin ekonomik büyüklükleridir.[40] Early kitabında İran ile Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki ticaret artışını değerlendirmiştir. Ve Arap Emirlikleri'nin, aslında bir ABD müttefiki olduğu halde, İran ile

[37] Jean-Marc F. Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "Asking the Right Question: When Do Economic Sanctions Work Best?", s.229.
[38] Bryan R. Early, **Busted Sanctions: Explaining Why Economic Sanctions Fail**, 1.Baskı, California: Stanford University Press, 2015, s.160.
[39] Lisa L. Martin, **Coercive Cooperation: Explaining Multilateral Economic Sanctions**, 1. Baskı, New Jersey: Princeton Uni. Press, 1992, s.89.
[40] Bryan R. Early, a.g.e., s.153.

ticaretini artırmadaki motivasyonunun tamamen yaratılan ticari fırsatı değerlendirmek olduğunu belirtmektedir. Early ayrıca bir yaptırım ihlal yöntemi olarak, hedef ülke ile ortak sınıra sahip ülkeler arasındaki kayıt dışı ticaret ve kaçakçılık faaliyetlerine de değinmektedir. Kısaca, üçüncü ülkelerin yaptırım uygulanan ülke ile geliştirecekleri ilişkiler yaptırımların başarısını negatif yönde etkileyecektir.[41]

2004 yılında yayınlanan bir diğer ampirik çalışmada da bu enstrumanı en fazla kullanan ABD'nin, tek taraflı olarak yaptırım uyguladığı ülkelerin ticaretinin süreç içerisinde Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya ile önemli ölçüde gelişme gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.[42] Çalışmanın yapıldığı dönemde Avrupa Birliği ve Japonya'nın, ABD'nin en güçlü ticari rakipleri olarak özellikle baz alındıkları belirtilmektedir. Dolayısı ile ABD tek taraflı olarak uyguladığı ekonomik yaptırım vak'alarında ticaret alanı kaybederken, ortaya çıkan bu boşluğu üçüncü ülkeler avantaja dönüştürmüşlerdir. Bu durumda bir taraftan da yaptırımların başarısı olumsuz etkilenmektedir.

Uyguladığı tek taraflı yaptırımlar sonucu aynı zamanda ABD'nin de ciddi ekonomik kayıpları söz konusudur. Örneğin yapılan bir analizde, ekonomik yaptırımlar nedeni ile ABD şirketlerinin sadece 1995 yılına ait oluşan zararları 15 ila 19 milyar dolar arasındadır ve 200,000 civarı ABD'li çalışan da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.[43] Bu nedenledir ki artık ABD, yürürlüğe koyduğu tek taraflı yaptırımlara uyum göstermeyen üçüncü tarafları ikincil yaptırımlarla tehdit etmekte ve hedef ülkeler ile ticari ve finansal ilişkiler geliştirmekten caydırmaya çalışmaktadır. İkincil yaptırımlar için ABD'nin standart bir uygulaması olmayıp, söz konusu üçüncü taraflar ile ya ABD ile ticari ilişkilerin kesilmesi, ya da özellikle finansal kuruluşlara para cezaları kesmek sureti ile gözdağı vermektedir.

Peter Wallensteen, hedeflerin bireyler olarak belirlendiği akıllı yaptırım örnekleri analiz edildiğinde, başarı oranının genel başarıdan çok farklı olmadığı sonucuna varmaktadır. Nitekim, 1914 yılından itibaren uygulanmış olan 114 yaptırım örneği değerlendirilerek elde edilen sonuca göre, yaygın ekonomik yaptırımların başarı oranı da %35 civarındadır.[44] Fakat politik olarak kilit

[41] Jiawen Yang, Hossein Askari, John Forrer, Lili Zhu. "How Do US Economic Sanctions Affect EU's Trade With Target Countries?", **The World Economy**, Sayı:32, No:8, Ağustos 2009, s.1225.
[42] Jiawen Yang, Hossein Askari, John Forrer, Hildy Teegen, "U.S. Economic Sanctions: An Empirical Study", **The International Trade Journal**, Sayı: 18, No:1, Sonbahar 2004, s.59.
[43] Richard N. Haas, "Sanctioning Madness", **Foreign Affairs**, Sayı:76, No:6, Kasım-Aralık 1997, s.75.
[44] Gary C. Hufbauer, Elliot Shott, Kimberly Ann Elliott, Barbara Oegg, **Economic Sanctions Reconsidered**, 3. Baskı, Washington D.C.: Peter G. Peterson Institute for International Economics, 2007.

konumdaki bireysel hedeflere yönelik düzenlenen yaptırımların olumlu tarafı şudur ki, ortalama başarıya daha az maliyet ile ulaşılmaktadır.[45]

2.3. YAPTIRIM TEORİLERİ

Bu bölümde yaptırımlar ile ilgili bazı temel teorilere kısaca değinilecek, fakat tezin dayanayağını oluşturan "kurumsalcı yaklaşım" teorisi üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

2.3.1. Realist Yaptırım Teorisi

Realist teori politik gücün ve ekonomik gücün birbiri ile sebep sonuç ilişkisinde olduğunu varsaymaktadır. Nitekim politik güç zenginliğin korunmasına ve artmasına, benzer şekilde zenginlik de politik gücün korunmasına ve artmasına etki etmektedir. Uluslararası ekonomi, milli ekonominin yükseltilmesi ve hatta emperyalizm için bir alan olarak da değerlendirilebilmektedir.

Anarşik bir özelliğe sahip dünya siyasi ortamında, birbirlerinin niyetlerinden ya da tercihlerinden emin olmayan uluslararası toplumun aktörlerinin birbirlerine yönelik yaptırım uygulamaları, hatta yaptırım tehditleri strateji gereğidir. Çünkü aktörler birbirleri hakkında tam bilgiye sahip değildirler. Realist teori tarafından bir oyun olarak ifade edilen uluslararası toplum ilişkilerinde, bilgi eksikliğinden dolayı siyaset oyununun sonu bir bilinmezdir. Bu nedenledir ki, yaptırım uygulamak kadar yaptırımla tehdit etmek de bir güç göstergesidir. Tam tersi bir durumda, yani aktörlerin birbirleri ile ilgili tam bilgiye hakim oldukları varsayıldığında yaptırım uygulanmasına gerek olmayacaktır. Çünkü yaptırım uygulama niyetindeki ülke sonucun başarılı olup olmayacağını öngörebilecektir. Eğer başarılı olunacağı öngörülüyor ise bu durumda yaptırımları sadece tehdit olarak öne sürecektir. Ve yine tam bilgiye hakim olan karşı taraf da kaybedeceğini öngörerek tehdit karşısında politikasını değiştirecektir. Böylece yaptırımların hiçbir şekilde hayata geçirilmesine gerek kalmayacaktır.[46]

Güç unsurunu merkezine alan realist teorinin ekonomik yaptırımlara yaklaşımında, sonuçların başarısında yaptırım uygulayan ve uygulanan ülkelerin gayrisafi milli gelir büyüklüklerinin öneminin altı çizilmektedir. Güçlü bir finansal kapasiteye sahip bir ülke, maruz

[45] Peter Wallensteen ve Helena Grusell, "Targeting The Right Targets: The UN Use of Individual Sanctions", **Global Governance**, Sayı:18, No:2, Nisan 2012, s.225.
[46] Dean Lacy ve Emerson M.S. Niou, "A Theory of Economic Sanctions and Issue Linkage: The Roles of Preferences, Information and Threats", **The Journal of Politics**, Sayı: 66, 2004, s.27.

kaldığı ekonomik yaptırımlara daha uzun vadeli ve dirençli bir şekilde karşılık verebilmektedir.[47] Neo-realizmin önde gelen teorisyenlerinden Kenneth Waltz, dünya siyasetindeki olayların devletlerin birbirlerine olan ekonomik üstünlükleri ile açıklanması gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası ticaretin ve karşılıklı bağımlılığın önemine inanan liberallerin aksine, realistler bu tür ilişkilerin de çatışma konusu olduğunu düşünmektedirler.[48] Waltz'a göre, liberal teorinin savunduğunun aksine karşılıklı bağımlılık dünyaya barış getirmemektedir. Çünkü eğer öyle olsaydı Birinci ve İkinci Dünya Savaşları çıkmazdı. Ekonomik güç kapasitelerinin farklılığından dolayı da İkinci Dünya Savaşı sonrası en büyük ekonomik güç olan ABD, o dönemden itibaren en fazla ekonomik yaptırım uygulayan ülke durumuna gelmiştir.[49]

Realistlerin uluslararası organizasyonlara bakışına gelince, Waltz yine burada da liberal teorisyenlerin aksine, bu organizasyonların uluslararası toplumun menfaatine değil, hegemon ülkenin yararına hizmet ettiklerini öne sürmektedir. Nitekim IMF, Dünya Bankası, NATO, hatta Birleşmiş Milletler ABD politikalarının uygulayıcısı gibi davranışlar sergilemektedirler.[50] Yaptırım kararları da bu politikalara dahildir.

Realist teorisyenler için uygulanan yaptırımların nasıl sonuçlandığı önemlidir.[51]

2.3.2. Liberal Yaptırım Teorisi

Liberal teori savaşı irrasyonel olarak görmektedir. Dolayısı ile ekonomik yaptırımlar, uluslararası ticaretin sürdürüldüğü ve karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu bir dünyada, savaş aracını kullanmadan hedeflenen duruma ulaşmanın diğer bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Liberalizmin ilk teorisyenlerinden Kant'ın demokratik barış teorisine göre savaşların yıkıcılığından, vergilerin artırılması gibi neden olduğu yüksek maliyetlerinden, askeri hizmetlerden ya da askeri giderlerinden ve ticareti sekteye uğratmak suretiyle yol açacağı refah kaybından dolayı, toplumlar yöneticilerini savaş yerine ekonomik yaptırımları uygulama konusunda teşvik edeceklerdir.

---

[47] Jean-Marc F. Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "A Political Theory of Economic Statecraft", **Foreign Policy Analysis**, Sayı: 4, No. 4, Ekim 20018, s.379.
[48] Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkileri Ekonomi Politiği**, M. Duran, S. Oktay, M. Ceyhan, G. Polat (çevirenler) 4. Baskı, Ankara. BRC Basım Matbaacılık, 2016, s.51.
[49] Kenneth Waltz, "Globalisation and Governance", **Political Science & Politics**, Sayı: 32, 1999, s.693-700.
[50] Kenneth Waltz, "Structural Realism After The Cold War", **International Security**, Sayı:25, No:1, 2000, s.5.
[51] Javier Ghahreman, "Sanctions Against İran: Iranian foreign policy interests and a changing Middle East", Malmö University, s.4, https://www.academia.edu/34349711/Sanctions_against_Iran_Iranian_foreign_policy, (20 Mayıs 2019).

Liberalizmin yükseldiği I. Dünya Savaşı sonrası, Woodrow Wilson Milletler Cemiyeti' ndeki söyleminde ekonomik yaptırımları savaşın alternatifi olarak sunmaktadır.[52] İnsanın rasyonel davrandığı savından yola çıkan klasik liberal teori ışığında yaptırımların temel mantığı, izlediği politikalardan dolayı serbest ticareti sürdürmekteki çıkarları sekteye uğrayan bir toplum ya da grup bu politikaları değiştirmek yönünde hareket edecektir.[53] Çünkü ekonomik sıkıntılar çatışmalı politika konularını daha arka planda bırakmaktadır. Kısacası ekonomik kazanç ve refah öncelikli hedeftir. Liberal yaklaşıma göre, ekonomik yaptırımların etkisi ne kadar yıkıcı ise, sonuç o kadar etkili olacaktır. Eğer devlet yönetimi yaptırım uygulayan aktör tarafından tasvip edilmeyen politikalarını değiştirmek üzere adım atmıyor ise yıkıcı ekonomik baskılar altında refahı azalan veya azalma riski ile karşı karşıya kalan tabandan gelecek baskının yönetimi bu konuda zorlayacağı öngörülmektedir.[54]

Fakat liberal yaptırım teorisi pratikte yer alan yaptırım vak'alarını pek kapsamamaktadır. Nitekim uygulanan yaptırımların büyük çoğunluğunun demokratik rejimler tarafından otoriter ya da yarı otoriter rejimlere yönelik olduğu görülmektedir. Yarı otoriter rejimler olarak anılan yönetimlerde, ortada görüntü olarak demokratik bir seçim olsa da çok partili bir sistem veya işleyen bir parlamento bulunmamaktadır. Bu tür durumlarda halkın yönetimi bir sonraki seçimlerde tercih etmeyeceği riski gerçek bir risk değildir. Dolayısı ile halkın, liderliğin izlediği politikalara etki etmesi ihtimali söz konusu değildir.

2.3.3. Kamu Tercihi Teorisi

Kamu tercihi kuramı, devlet ile vatandaşların etkileşimini temel almaktadır. Devlet-toplum ilişkilerinin çoğulcu bir düzlemde ilerlediği düşüncesi bu teorinin çıkış noktasıdır. Hükümet politikalarının, sadece yöneticiler tarafından ve toplumdan bağımsız bir şekilde değil, fakat halk gruplarının talepleri ile de şekillenerek, kollektif bir şekilde oluşturulduğunu savunmaktadır. Ve bu grupların da güçleri ve dolayısı ile hükümet politikalarını etkileme becerileri farklılık arzetmektedir.

Kamu tercihi kuramı, bireylerin ve toplulukların kendi çıkarlarını koruma ve artırma güdüsüyle hareket ettikleri konusunda, insanların rasyonel varlıklar olduğu görüşünü temel alan

[52] Michael Rossignol, **Sanctions: The Economic Weapon in the New World Order**, 1.Baskı, Ottawa: Library of Parliament, 1993, s.12.
[53] James Mayall, "The Sanctions Problem in International Economic Relations", **International Affairs**, Sayı: 60, No:4, 1984, s.634.
[54] Johan Galtung, **"**On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", **World Politics**, Vol. 19, No. 3, Nisan 1967, s.396.

liberal teori ile örtüşmektedir. Kamu tercihi kuramına göre bu çıkarlar ağırlıklı olarak maddi çıkarlardır. Kamu tercihi teorisi, bireylerden ziyade çıkar grupları üzerinde durmaktadır.

Yaptırımlar konusuna gelince, uygulanan ekonomik yaptırımların toplumun her kesimini ve kendi içerisinde gruplaşmış olan çeşitli halk topluluklarını etkileme derecesi değişiklik göstermektedir. Kamu tercihi kuramı ülkedeki çıkar gruplarını tanımlamakla işe başlamaktadır. Bir devletin varoluşundan kaynaklı olarak ortaya çıkan değişmez iki çıkar grubundan birisi bürokrasi, diğeri de askeriye olarak belirtilmektedir. Çıkar kaygısı içerisinde hareket eden bireylerin oluşturduğu diğer çıkar grupları da genel olarak ekonomik anlamda homojen yapılardır. Teori, bu grupları kimi zaman üretici ve tüketici, kimi zaman sektörel, kimi zaman da ithalatçı-ihracatçı olarak sınıflandırabilmektedir. Benzer bir ayrım sanayici ile işçi kesimi arasında da yapılmaktadır. Bu gruplar politik arenada, aynı serbest bir piyasada olduğu gibi etkileşim içerisinde hareket etmektedirler. Her bir grubun talepleri ve beklentileri farklıdır. Çıkarların çatıştığı durumlarda da hangi grup daha güçlü ise o derece etkili olacağından, o grubun talep ettiği politika kararları üretilecektir. Örneğin, genel olarak dünyanın birçok ülkesinde hükümet politikalarının oluşumunda çalışan kesimin taleplerinden ziyade, daha güçlü olan sanayicilerin taleplerine daha fazla önem atfedildiği görülmektedir. Kısaca, nasıl serbest piyasada fiyatlar arz talep dengesine bağlı olarak kendiliğinden oluşuyorsa, politika piyasasında da güce bağlı olarak çalışan bir denge mekanizması bulunduğu belirtilir. Bu noktadan hareketle, kamu tercihi teorisi devletin politikalarını değiştirmek üzere en güçlü baskıyı uygulayabilecek çıkar gruplarının hedef alınması gerektiğini savunmaktadır.[55]

Ekonomik yaptırımlara maruz kalan bir ülkede tüm çıkar grupları aynı oranda etkilenmeyecektir. Hatta bazı çıkar grupları yaptırımlardan nemalanabilecektir.[56] Örneğin, yaptırımların sadece hedef ülkenin ihracat ürünlerine yönelik konulduğu durumlar olabilir. Bu durumda ihracatçılar ve ithalatçılar aynı oranda olumsuz etkilenmeyeceklerdir. İthalatçıların kazancı artacağından, ithalatçı ve ihracatçı kesimleri hükümete, yaptırımlara neden olan politikalarını değiştirmesi için aynı anda talepte bulunmayacaklardır. Veya tam tersi bir durumda, yani hedef ülkenin ithalatını engellemeye yönelik ise, genel olarak ilk planda tüketiciler zarar görecek, fakat yerli üreticilerin gelirleri artacaktır.

İlişkinin diğer tarafına bakıldığında, yaptırım uygulayan ülkede de çeşitli çıkar grupları hükümet ve devlet politikalarını yönlendirici etkide bulunmaktadırlar. Yaptırım kararının

[55] William H. Kaempfer ve Anton D. Lowenberg, "The Theory of International Economic Sanctions: A Public Choice Approach", **The American Economic Review**, Sayı:78, No: 4, Eylül 1988, s.791.
[56] William H. Kaempfer ve Anton D. Lowenberg, a.g.e. s.786.

alınmasında genellikle üreticiler daha baskın rol oynadığı için, ambargo büyük ölçüde hedef ülkeden ithalatı kısıtlamak şeklinde düzenlenmektedir.[57] Çoğulcu yönetimi baz alan kamu tercihi kuramı, çıkar gruplarının yönetimin kararlarını etkileme mekanizmalarını lobicilik faaliyetleri, grevler, gösteriler ve politik kampanyalar olarak sıralamaktadırlar.

Bu yaklaşım birçok savını derinlemesine açıklamıyor olmasının yanı sıra, en başta çıkar grupları ile devletin tamamen farklı yapılar olduğunu ve devletin çıkar gruplarına karşı tarafsız olduğu, bundan dolayı da hangi çıkar grubu baskın ise o doğrultuda politika üretileceğini iddia etmesi dolayısı ile eleştirilmektedir.[58]

2.3.4. Neo-Weberyan Yaptırım Teorisi

İsim babası Max Weber olan weberyanizm, ulus devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte modern bürokrasilerin de geliştiğini söylemektedir. Bu şekilde devletin işleyişinin kuralları, iş bölümü, kurumların ve yetkilerin hiyerarşik dizilimi net bir şekilde ortaya konulabilmektedir.

Neo-weberyanizmin yükselişi ise 2000'li yıllara rastlamaktadır. Nitekim, devletin 70'li yılların sonlarından itibaren, neo-liberal akımın etkisiyle özellikle ekonomi ve finans alanında giderek küçülmesi ve devamındaki yıllarda yaşanan kriz tecrübeleri ile devleti bu kadar küçültmenin aslında doğru olmadığı düşüncesi sonucu devlet anlayışının yeniden güçlenmesi gerektiği konusu üzerinde durulmaya başlanmıştır.[59]

Neo-weberyanizm devlet merkezli bir teori olup devletin yapısal otonomisi üzerinde durmaktadır. Neo-weberyan teorinin yaptırımlar konusuna yaklaşımı ise temel arguman olarak, yaptırımlarının sonucunun yaptırım uygulanan ülkenin devletçiliğine, yani başka bir ifade ile kurumsal gücüne birebir bağlı olduğunu savunmaktadır. Ülkenin kurumsal gücünden kasıt, devletin yönetim kabiliyeti, kurumlara hakimiyeti, yönetimin toplumsal çıkarlardan soyutlanmış yapısal otonomisi ve meşruiyetidir. Devlet yönetimi, bu kurumsal güç vasıtası ile yaptırımların etkisini yumuşatarak halkın daha az etkilenmesini sağlamaktadır.[60] Kurumsal söylem bakımından kurumsalcı yaklaşıma benzemektedir. Fakat kurumsalcı yaklaşım daha ziyade toplumun yönetimi etkilemesi ve politika değişikliğini zorlaması üzerine dizayn edildiğinden bakış açısı farklılığı vardır.

---

[57] William H. Kaempfer ve Anton D. Lowenberg. a.g.e. s.790.
[58] Lee Jones, **Societies Under Seige. International Political Theories of Sanctions,** 1.Baskı, London: Oxford Uni. Press, 2015, s.28.
[59] Laurence E. Lynn, "What is a Neo-Weberian State?", **Journal of Public Administration and Policy**, Sayı:1, Ocak 2008, s.3.
[60] Jean-Marc F. Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "A Political Theory of Economic Statecraft", s.372.

Tüm politik liderler iktidarlarını korumayı isterler. Bu amaçla da kendilerini destekleyen kilit grupları memnun etmeye devam ederler ki, onların muhalefeti ile karşılaşmasınlar. Diğer taraftan, yaptırımlara boyun eğmeleri ve mevcut politikalarını değiştirmeleri halinde gelecek seçimlerde varolan desteği kaybetmeleri de söz konusudur. Bu risk de değerlendirme kapsamındadır. Nitekim yaptırımlar karşısında sergilenen politika değişiklikleri her zaman desteklenmez, çünkü zayıflık olarak algılanır. Dolayısı ile iktidar, kararlarını sahip olduğu kurumsal güç ile -halkın beklentilerini göz ardı ederek- otonom bir şekilde almaktadır. Devletçilik de temelde bunu ifade etmektedir.[61]

Bununla birlikte devletin gücü kurumlarının gücü yanında bir de sahip olduğu ve idaresini elinde bulundurduğu kaynaklardan gelmektedir. Bu kaynaklar hem doğal kaynaklar hem de insan kaynağı olarak ifade edilmektedir. Devlet yönetimi bu şekilde kendisine yönelik muhalefetin üzerinden gelebilmektedir. Fakat eğer ekonomik yaptırımlar bizzat devlet yöneticilerini hedef alıyorsa, o zaman devletçilik tam tersi bir tepkiye neden olmaktadır. Halk talep etmediği halde politika değişimi gelmektedir.[62]

2.3.5. Kurumsalcı Yaptırım Teorisi

Farklı bilim insanlarının yapmış olduğu analizlerde ekonomik yaptırımların başarı yüzdesi oldukça düşük çıkmaktadır. Yani, uygulanan ekonomik baskı aracı hedef ülkede arzulanan politika değişikliğini genellikle yaratmamaktadır, nadir durumlarda yaptırımlardan hedeflenen sonuç elde edilmektedir. Bu tezin dayanak teorisini oluşturacak olan kurumsalcı teori de esas olarak yaptırımların hangi durumlarda başarılı olduğu konusuyla ilgilenmektedir. Bu durumlardan biri, liderliğin politik kayıpları söz konusu olduğunda, diğeri de ekonomik baskılara rağmen devletin sürdürdüğü politikalar dolayısı ile olumsuz etkilenen ve etkilenmeye devam etmesi muhtemel, daha önce yönetimi desteklemekte olan çıkar gruplarının yönetim üzerindeki baskıları arttığında gerçekleşmektedir.[63]

Realist paradigmaya karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkan liberal kurumsalcı yaklaşım, ülkelerin ekonomik olarak birbirine bağımlı olmasının ulus-devletlerin dış politika davranışlarını, uluslararası toplum açısından olumlu yönde değiştireceğini öngörmüştür. Artan

[61] Jean-Marc F. Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "A Political Theory of Economic Statecraft", s.380.
[62] Jean-Marc F. Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "A Political Theory of Economic Statecraft", s.381.
[63] Jean-Marc F. Blanchard ve Norrin M. Ripsman, "Asking the Right Question: When do Economic Sanctions Work Best?", s.229.

derecede karşılıklı bağımlılık devletlerin işbirliğini de artıracaktır. Nitekim aksi yöndeki politikalar maliyeti yükseltmektedir.[64]

Kurumsalcı yaptırım teorisi liberal yaptırım teorisini geliştirmektedir. Çünkü liberal teoride iddia edildiği gibi, sadece ekonomik yaptırımların şiddetinin yeterli olmayacağı öngörülmektedir. Hedef ülkenin yapısal koşulları ve kurumları önemli faktörlerdir. Bunlardan bir tanesi o ülkenin askeri bir ittifaka tabi olup olmadığıdır.[65] Nitekim, askeri ittifak içerisinde hareket eden ülkeler yaptırım riskine daha az maruzdur denilmektedir. Kurumsalcı teori aynı zamanda yaptırımların etkisinin hedef ülkenin rejim türü ile çok ilgili olduğunu savunmaktadır.[66] Demokratik rejimlerde yönetimin hesap verebilir olması beklenirken otoriter rejimlerde böyle bir gereklilik bulunmamaktadır. Bu nedenle de demokratik ülke yönetimleri halkı memnun edecek politikalar izleme kaygısı ile hareket ederken, otoriter rejimler bu tür kaygılar hissetmezler.

Her rejim farklı koalisyonlar üzerinden yönetimlerini sürdürmektedir. Bu koalisyonlar demokratik rejimlerde yaygın bir katılım ile gerçekleşirken, otoriter rejimlerde çok sınırlı, küçük destekçi gruplardan oluşmaktadır. Bu nedenle, demokratik olmayan rejimlerdeki küçük çıkar gruplarını maddi olarak memnun etmek suretiyle olası muhalefetin önüne geçmek ve bu yolla da iktidarı korumak çok daha kolay bir iş iken, demokratik rejimlerde halkın desteğini sürdürebilmek o kadar kolay olmayacaktır. Dolayısı ile hedef ülkede koalisyona ne kadar geniş tabanlı bir katılım sağlanıyor ise, uygulayıcı aktörün yaptırımlardan sonuç alma şansı o denli fazla olacaktır. Buna rağmen otoriter rejimlerde yönetime katılım sınırlı olduğu için yaptırımlar yolu ile elde edilmesi hedeflenen politika değişimi ihtimali o kadar düşük olacaktır.

Kurumsalcı yaklaşım bu noktada "kamu tercihi kuramı" ile örtüşmektedir. Fakat yetersiz gördüğü bu kuramı geliştirmektedir. Birincisi, otoriter rejimlerde halkın temsil yetkilerini kullanabilecekleri kurumsal mekanizmalar bulunmamaktadır. Bu nedenle de otoriter yönetimleri tabandan gelen talepler ile etkilemek ve yönlendirmek mümkün değildir. Zira, bu tür rejimlerin politikaları liderlik ve destekçisi olan küçük bir grup tarafından şekillendirilmektedir.

Otoriter liderler bu küçük grupların desteğini sürdürebilmek adına onların çıkarlarını ön planda tutmaya gayret etmektedirler. Çünkü bu tip liderler için sınırlı çıkar gruplarını memnun

[64] Daniel Drezner, **The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations,** 1.Baskı, London: Cambridge Uni. Press, 1999, s.9.
[65] Daniel Drezner, a.g.e., 1999, s.34.
[66] Susan H. Allen, "The Determinants of Economic Sanctions Success and Failure", **International Interactions**, Sayı:31, No:2, 2005, s.118.

etmek yeterli görülmektedir. Dolayısı ile ekonomik yaptırımlara maruz kalındığında öncelikli olan konu, mevcut yönetime destek veren çıkar gruplarının mağdur edilmemesidir ki yine kurumsalcı yaklaşımın bakış açısına göre bu çıkar grupları yaptırımlardan zarar görmek bir yana genellikle avantajlı pozisyona geçmektedirler. Çünkü, ekonomik yaptırım uygulanan ülkede rant gelirleri yükselmekte ve yükselen bu rant geliri de doğrudan, kaynakları ve gücü elinde bulunduran liderliğin veya yakın destekçilerinin zenginliğini artırıcı etki yaratmaktadır. Zenginliği artan otokratik liderin gücü de arttığından yönetimden uzaklaşma ihtimali minimal hale gelmektedir. Buna rağmen, demokratik bir kurumsal altyapı olmadığından dolayı yönetime katılma imkanı bulunmayan ve ekonomik baskılardan ciddi şekilde zarar gören halk ise liderliğe politika değişimi için baskı uygulama fırsatından yoksundur. Nitekim, politikalara ne kadar yaygın bir katılım olabileceği rejimin işleyen demokratik kurumları üzerinden belirlenmektedir.[67]

Demokratik olmayan rejimlerde yaptırımlara karşı, iktidarı sürdürmek üzere geliştirilen diğer iki mekanizma da şu şekillerde işletilebilmektedir: Birincisi, hükümet harcamaları artırılır ve piyasanın canlılığı sürdürülür; ikincisi ise halk üzerindeki baskıları artırarak muhtemel bir muhalefeti sindirme politikası yürütülür.[68]

Diğer taraftan bu görüşün de eksiklikleri olduğunu düşünenler vardır: İki otokratik rejimin birebir aynı olmadığı gibi, iki demokratik rejimin de birbirinin aynı olmayabilir. Bu yüzden, arkasındaki koalisyonun genişliğini anlamak için rejim şekillerinin yeterli olmadığı belirtilmektedir. Örneğin, sınırlı bir destekçi grubuna sahip oligarşik demokrasiler olduğu gibi, geniş katılımlı popüler otokrasiler de bulunmaktadır. Yıllarca ABD'nin yaptırımlarına maruz kalan Küba rejimi, demokratik katılım kurumlarına sahip olmadığı halde Castro Liderliği'nin tabandan aldığı büyük destek ile yoluna devam edebilmiştir. Ayrıca, toplumların sahip olduğu kültürel etkenlerin de dikkate alınması gerektiği savunan akademisyenler vardır.[69] Fakat bu eleştiri de kurumsalcı yaptırım teorisinde daha sonra şu şekilde yanıt bulmuştur: Otokrasiler, dış gelirlere bağımlılık açısından, içerde vergi gelirini artırma ve geliri yeniden dağıtma becerileri bakımından birbirlerinden farklılık gösterirler. Bu da demektir ki rejim alt türleri, ekonomik yaptırımlara verdikleri tepki, sergiledikleri dayanıklılık bakımından önem arz etmektedir. Bu açıdan militarist rejimler ya da tek parti rejimleri, tek lider rejimlerine kıyasla daha başarılı

[67] David Lektzian ve Mark Souva, "An Institutional Theory of Sanctions Onset And Success", **The Journal of Conflict Resolution**, Sayı:51, No:6, Aralık 2007, s.849.
[68] Susan H. Allen, "The Domestic Political Costs of Economic Sanctions", **The Journal of Conflict Resolution**, Sayı: 52, No:6, Aralık 2008, s.924.
[69] Alice de Jonge, Institutional Theory, https://www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/institutional-theory, (21 Mayıs 2019)

görülmektedir. Kısaca rejim alt kategorileri, yönetimlerin sürdürdüğü politik ekonomi modellerini doğrudan etkilemektedir.[70] Örneğin, lider seçimle tayin ediliyor olsa da yarı otoriter olarak adlandırılan İran rejimi, arkasında parti desteği olan, ancak desteğin de tabana yayılmadığı bir alt-otoriter rejim türüdür. Seçim haricinde, yönetime demokratik katılımın olmadığı, çünkü buna izin veren demokratik kurumların bulunmadığı, dar bir destekçi grubun rejimin arkasında bulunduğu ve rejimin sürdürülmesinden çıkar sağladığı; yaptırımlar karşısında bu grubun çıkarlarının zarar görmediği, hatta genellikle yaptırımlardan dolayı maddi kazançlarını artırdıkları bir durum söz konusudur. Ekonomik yaptırım süreçlerinde, azalan petrol ihracatından kaynaklanan gelir kaybını, vergi artışı ile telafi edebilmek için vergileri artırma yöntemi İran'da da izlenmektedir. Nitekim rejimi destekleyen kurumlar bu politikayı mümkün hale getirmektedir. Özetle, kurumsalcı rejim-şekli yaklaşımı, rejimlerin kurumlarının ekonomik yaptırımların etkilerini yumuşatma kapasitesine sahip olduğunu savunmaktadır.[71]

Kurumsalcı yaklaşımı besleyen bir diğer çalışma da Robert Hart'dan gelmektedir. Fakat bu sefer yaptırım uygulayan aktörün rejim şeklinin de önemli olduğu görüşü savunulmaktadır. Hart'a göre, bir ülkenin rejim özellikleri ve iç politika yürütme şekli onun dış politikasını da etkilemektedir. Demokratik rejimle yönetilen ülkelerin liderleri kendi halkına karşı sorumlu olduklarından, alacakları yaptırım kararlarının, üzerinde ciddiyetle düşünülmüş kararlar olduğu varsayılır. Çünkü yürürlüğe konulan yaptırımlar nedeni ile uygulayıcı ülkenin ekonomisi de zarara uğramaktadır. Dolayısı ile demokratik rejimlerde halka hesap verilmesi söz konusu olduğundan, bu politikalar kimi demokratik olmayan rejim liderlerinin yapabileceği gibi hesapsız kararlar ya da içi boş tehditler olmayacaktır. Bu nedenle, demokratik ülke tarafından böylesi bir ciddiyetle uygulamaya konulan yaptırım kararları da hem uluslararası toplum açısından hem de hedefteki ülke açısından, hakikaten ortadaki problemi çözmeye yönelik bir kararlılık göstergesi olarak alınmalıdır.

Genele bakıldığında, her ne kadar ekonomik yaptırımların, sağladıkları politika değişimleri bakımından elde ettikleri başarı yüzdesi çok düşük sonuçlansa da bir kıyas yapıldığında demokratik rejimlerin uyguladıkları yaptırımlar, demokratik olmayan rejimlerin uyguladığı yaptırımlara nispetle daha başarılıdır.[72] Başka bir deyişle, demokratik ülkeler başarılı yaptırım uygulayıcıdırlar.

---

[70] Abel E. Folch ve Joseph Wright, "Dealing With Tyranny: International Sanctions and the Survival of Authoritarian Rulers", **International Studies Quarterly**, Sayı: 54, No:2, Haziran 2010, s.355.
[71] Lee Jones, a.g.e., s.34.
[72] Robert A. Hart, "Democracy and th Successful Use of Economic Sanctions"**,** s.271.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İRAN'DA SİYASİ VE EKONOMİK YAPI

Ortadoğu'da bölgesel bir güç konumunda olan ve analistler tarafından ekonomik kategorilerde gelişmekte olan ülkeler sınıfına dahil edilen İran, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı kapsayan MENA bölgesinde Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomi konumundadır.[73] İran coğrafi konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklar itibariyle avantaja sahiptir. Fakat ekonomideki yapısal sorunlar ve dış politika ile ilintili olarak, İran ekonomisi büyük oranda petrol fiyatlarından ve dönem dönem maruz kaldığı yaptırımlardan etkilenen bir görünüm arz etmektedir.

Diğer taraftan Transparency International tarafından her yıl yapılan, uzmanlar ve iş insanlarına göre ülkelerin kamu sektörlerindeki bozulma algısını ölçen endekse göre İran ile ilgili 2018 yılı için algılanan bozulma, bu ülkeyi 180 ülke içerisinde 138. sıraya yerleştirmektedir.[74] Endekste puanlama 0-100 arasında yapılmaktadır ve 0 en düşük puandır. 180 ülkenin ortalamasının 43 olduğu dünyada, İran 138. sıraya 28 puan ile yerleşmiştir. Bozulma algısını etkileyen en önemli faktörler, o ülkedeki demokratik ve liberal kurumların zayıflamasından ve politik hakların aşınmasından kaynaklanmaktadır. Sistemin işleyişinde önemli yer tutan kayırmacılık, yandaşçılık, rüşvetçilik, yolsuzluk, politik çevrelerin bazı kesimlere olan iltiması, şeffaflığın olmaması ve dolayısı ile hesap sorulamamazlık bozulmanın nedenleridir. Doğal bir sonuç olarak bozulma endeksi, İran'da faaliyet gösteren ya da yatırım yapmayı düşünen yerli ve yabancı sermayenin kararlarını da etkilemektedir.

Devrim sonrasında da öncesinde olduğu gibi en önemli endüstrinin petrol olduğu İran'da, bu sektörden elde edilen gelir ülke ihracat gelirinin %70-80'ine tekabül etmektedir. Bununla birlikte, bozulma ya da yozlaşma en yüksek oranda doğal kaynaklar alanında görülmektedir. 2013 seçimleri ile yönetimi devralan Ruhani hükümeti bu bozulmanın önüne geçilmesi gereğini beyan edip, buna yönelik harekete geçileceğini belirtmiş olmasına rağmen, yargı da dahil olmak üzere kilit devlet kurumlarının Devrim Muhafızlarını da kapsayan muhafazakar kesimin kontrolünde olması dolayısı ile yeterince adım atılamamıştır.[75]

---

[73] Nevzat Saygılıoğlu, "İran ile ilgili umutları(!)", *Dünya Gazetesi,* 29 Temmuz 2015, https://www.dunya.com/kose-yazisi/iran-ile-ilgili-umutlari/24842, (04 Ekim 2019)
[74] Transparency International, **Iran Country Data,** https://www.transparency.org/en/countries/iran, (09 Ekim 2019).
[75] GAN Risk and Compliance Portal, **Iran Corruption Report**, https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/iran/, (10 Ekim 2019).

Bu bölümde İran'da siyasi ve ekonomik alanda yer alan aktörlerden, etki alanlarından ve sistemin işleyişinden bahsedilecektir.

3.1. SİYASİ VE EKONOMİK YAPI

İran'da siyasi ve ekonomik yapı devrim sonrasında tamamen farklı modele dönüştürülmüştür. Dönüşüm sonucu ortaya çıkan politik ve ekonomik sistem, devrim öncesi İran'dan oldukça farklı olduğu gibi, aynı zamanda dünyada da başka örneği olmayan bir yapıdadır. Özellikle İran politik sistemini isimlendirmekte bir görüş birliği bulunmamaktadır. Teokrasi ile demokrasi unsurlarının bir arada yer aldığı İran politik yapısı, adı İslam cumhuriyeti olmasına rağmen siyaset bilimciler tarafından teokratik demokrasi, demokratik teokrasi, teokratik oligarşi, dini tiranlık ve mollakrasi[76] gibi çok çeşitli isimlerle yorumlanmaktadır.

"Ezilenler için ve eşitsizliğe karşı adalet" söylemleri ile taraftar toplayan, kapitalizme ve sömürüye karşı yapılan devrim sonrası dizayn edilen İran İslam Cumhuriyeti rejiminin, ekonomik yapısı itibariyle bazı yönleri ile sosyalist, hatta komünist bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Kısacası, mevcut görünümü ile İran kendine münhasır bir sistem ortaya koymaktadır. Teokratik ideoloji ile cumhuriyetçiliğin birarada yer aldığı İran politik sistemi, seçilmiş olmayanın seçilmiş olana, resmi olmayanın resmi olana üstün geldiği ve anayasal olarak yetkilendirilmiş kurumsal yapıların çok ötesinde bir işleyişte, karmaşık bir yapıda tezahür etmektedir.

İran'da kurumların gücü, onu temsil eden aktörlerin gücü ve karizması ile belirlenmektedir. Temsilci ne kadar karizmatik, ne kadar etkili ve ilişki ağı da ne kadar güçlü ise temsil ettiği kurum da o derece güçlü hale gelmektedir. Örneğin, karizması ve dini referanslarından dolayı mutlak gücü elinde bulunduran Ayetullah Humeyni'nin ölümü sonrasında yerine gelen Ali Hamaney'in hem dini altyapısının yeterli görülmemesi, hem de yeterli karizması olmaması nedeni ile ruhani liderlik makamı 90'lı yılların başında cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin gölgesinde kalmıştır. Ali Hamaney ancak ilerleyen yıllarda otoritesini temin edebilmiştir. Ayrıca, benzer fonksiyona sahip geleneksel ve devrim sonrası yeni rejimi sağlamlaştırmak amaçlı oluşturulan çeşitli kurumlar arasında güç mücadelesi

[76] İsmail Kurun, "İranian Political System: 'Mullocracy?'", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, Ocak 2017, s.114.

yaşanmaktadır. Kaynaklara erişim ve statü konusunda da aralarında rekabet vardır. Bu da zaten karmaşık olan sistem yapısını daha da karmaşık hale getirmektedir.

Devrim sonrası gerçekleştirilen değişimler hem politik hem de ekonomik alanda yansıma bulmaktadır. Nitekim devrimin İran'daki birçok sosyolojik ve ideolojik bileşeni mevcut yönetime karşı birlikte harekete geçiren yapısı, onun popülist bir hareket olmasına ve dolayısı ile de bahsi geçen köklü politik ve ekonomik yapı değişimlerine yol açmıştır. 1979 yılı sonrası siyasi yapıdaki en önemli değişiklik, şah rejiminin sona ermesi ile monarşik düzen yıkılmış ve devletin yeni yönetim şekli cumhuriyet olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte şaha karşı başkaldırı sosyalist, demokrat, İslamcı sol ve İslamcı sağ gibi çok çeşitli ideolojiye sahip kitlelerin ortak bir hareketi olmuştur. Buna rağmen, devrim sürecinde en organize grup olarak hareket eden ve bu kitlelere liderlik eden İslamcı sağın temsilcisi olan dini aktör, devrim sonrası oluşturulan düzende diğer ideolojileri baskılayarak neredeyse tüm otoriteyi elinde bulunduran bir konuma erişmiştir. Monarşinin yerine İslami bir hükümet kurulmuştur. Ve bu teokratik yapının kurumsallaşması yeni birtakım kurumların oluşumu ile sağlanmıştır. Fakat yeni kurumlar eskilerin yerine geçmemiştir; var olan kurumların versiyonu olarak faaliyet göstermektedirler.[77]

Devlet başkanı ya da cumhurbaşkanı halkın katılımı ile gerçekleştirilen demokratik seçimler ile belirlenmektedir. Fakat İran'da devlet başkanının etkili olduğu alan, diğer rejimlerdeki devlet başkanı yetkilerine kıyasla oldukça sınırlı kalmaktadır, buna rağmen ruhani lider devletin asıl yöneticisi konumundadır. Bu yetki alanları ilgili bölümlerde detaylandırılacaktır. 80'li yıllarda yürütmenin bir diğer aktörü konumunda olan başbakanlık pozisyonu ise daha sonra lağvedilmiştir.

Devrim ile birlikte ülkenin ekonomik yapısında da son derece keskin dönüşümler söz konusu olmuştur. 1979 devrimi öncesi merkezileştirilmiş bir ekonomiye sahip olan Şah Rıza Pehlevi yönetiminde, dünyadaki birçok gelişmekte olan ülke gibi 1960'lardan başlayarak 70'lerin sonuna kadar izlenen kalkınmacı politikalar ile kamu ve özel sektör payları dengeli bir hale kavuşturulmuştu. İran ekonomisinin lokomotifi olan kamu sektörü, özel sektörü de peşinden sürüklemiştir. Kamu sektörü ile rekabet edebilen bir özel sektör büyümesi hedeflenmiş ve bu gerçekleşmiştir. Özel sektörün varlığı üretim, hizmet, finans ve inşaat sektörlerinde özellikle teşvik edilmiştir. Ve sürecin devamında, ekonomide kamu ve özel sektör payları dengeli bir hale gelmiştir. Fakat, 1979 devrimi ile bu denge kamu lehine bozulmuş ve ilerleyen süreçte bambaşka

[77] Keith Crane, Rollie Lal, Jeffrey Martini, "Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities", **Rand Project Air Force**, Santa Monica: RAND Corporation, 2008, www.rand.org, s.9.

bir siyasi ve ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Popülist karakterdeki devrim, devletin ekonomideki rolünün önemli ölçüde genişlemesini ve dönüşmesini sağlamıştır. Ekonomik alanda güçlenen kimi aktörlerin siyasetteki etkileri de artmıştır. Siyasi güç ile ekonomik güç birbirlerini besleyen iki unsur haline dönüşmüştür.

Aslında devrim sonrası yönetimin ekonomiyi yeniden organize etmek üzere elle tutulur bir programı mevcut değildi. Hatta finans piyasasından faiz olgusunu bertaraf etmek dışında İslami anlamda pek bir değişim getirilemedi. Fakat bununla birlikte yeni ekonomik anlayışın Şah Pehlevi döneminden önemli bir farkı, daha ziyade şehirler ile elitlerin refahını artırmaya odaklı görünen hanedanlık dönemine kıyasla, devrim sonrası rejimin yoksul ve kırsal kesimin refahını artırmak odaklı söylemlerde bulunmasıydı.[78] Takip eden süreçte, devrim öncesine ait bir rahatsızlık konusu olan şehir-kırsal ayrımının giderilmesine yönelik olarak, kırsal kesimde de altyapı hizmetleri yaygınlaştırılmış ve kırsal nüfusun temiz su, elektrik gibi altyapıya ait ürünler ile birlikte, dayanıklı tüketim malları gibi ev hayatını kolaylaştıracak diğer tüketim ürünlerine erişim oranları yükseltilmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında belirtildiği üzere, İran devrim hareketinin temel amaçları şu şekilde sıralanmaktadır;

1- Refahın ve gelirin toplumun düşük gelirli kesimlerine de aktarılması,

2- Politik ve ekonomik anlamda Batı'dan bağımsız olmak ve ekonomik olarak kendi kendine artan oranda yeterlilik kazanmak,

3- Tarım sektörünün verimliliğini artıracak politikalar üretilmesi.[79]

Bu hedefler devrimin hemen akabinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Devrim sonrası İran'da ekonomik alanda faaliyet gösteren kuruluşların millileştirilmesi hareketi görülmektedir. Pekçok işletme ve fabrikalar ile finans sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketleri ve bankalar ile petrol şirketleri millileştirilmiş ve kamulaştırılmıştır. Devrim sürecinde ülkeyi terkeden çok sayıda fabrika ve işletme sahipleri de başıboş kalan bu kurumların devletleştirilme nedenlerindendir.

[78] Djavad Salehi-Isfahani, "Iran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution", 14 Mart 2019, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2019/03/14/irans-economy-40-years-after-the-islamic-revolution/, (20 Mart 2019).
[79] Adnan Mazarei, "The İranian Economy under the Islamic Republic: Institutional Change and Macroeconomic Performance (1979-1990)", **Cambridge Journal of Economics**, Sayı:20, No:3, Mayıs 1996, s.291.

Tüm bu gelişmelerin yanısıra İran'da yönetimi devralanlar, 1980'lerden itibaren dünyada hızı artan küreselleşme hareketine karşıt bir tavırla ülkeyi bu süreçten uzak tutmakta kararlıydılar. Nitekim on yıllar önce pekçok ülkenin denediği ithal ikameci ekonomi modeli ve kendi kendine yetebilme politikaları, bu politikaların benimsenmesinden itibaren kısa bir süre içerisinde ekonomik büyümeyi sağlasa da orta vadede büyüme sürdürülebilir olmayıp yerini gerilemeye bırakmıştır. Bu yüzden bu ülkelerin birçoğu daha sonra ihracat ağırlıklı üretim ve ekonomi politikalarına yönelmiştir. İran ise yeniden kendini dış dünyadan izole ederek ve yüksek ticaret bariyerleri benimseyerek ithal ikameci ve kendi kendine yetebilme politikası sürdürmeye başlamıştır.

Dünya nüfusunun %1'inden fazlasına sahip olan İran'ın, küresel hasıladaki payı sadece %0,03'dür. Bununla birlikte, kişi başına düşen milli gelirde dünyada 38. sıradadır.[80] İzlenen politikalar ile 70'lerdeki %25'lik yoksulluk oranı, 2014'e gelindiğinde %10'un altına indirilmiş durumdadır. Ve bununla birlikte insani gelişim endeksinde de artış görülmektedir.[81] Teokratik rejim her ne kadar ülkedeki fakirlik oranlarını aşağı düşürse de, eğitim seviyesinin artırılmasına rağmen yeni iş olanaklarının yaratılamıyor olması rejimin en önemli başarısızlıklarından birisidir. Özellikle üniversite mezunu genç işsizliği İran'da ciddi boyutlardadır. Hem işsizlik, hem de rejim dolayısı ile İran dışarıya beyin göçünde dünyada birinci ülke konumundadır.[82]

İşsizlik sorunu da temelde İran'daki mevcut ekonomik yapının doğasından kaynaklanmaktadır. Ekonominin hem sahip olunan petrol ve doğalgaz kaynaklarından elde edilen gelire dayandırılıyor olması, hem de büyük ölçüde devlet ve derin devlet olarak adlandırılan aşırı muhafazakar yapının güdümünde olması ve bu şartlarda özel sektöre alan açılmaması, ayakta kalmaya çalışan özel şirketlerin rekabet gücünün yetersizliği ve kısaca serbest pazar dinamiklerinin çalışamıyor olması iş alanlarını daraltmaktadır. Ayrıca özellikle petrol ve doğalgaz fiyatlarının yüksek ve dolayısıyla bu kaynaklardan elde edilen gelirin fazla olduğu dönemlerde kurun diğer para birimleri karşısında nispeten değerli ve istikrarlı olması ithalatın artışına yol açmakta, ithalata yönelim de ülkedeki üretimi azaltmak suretiyle ekonomideki bozulmayı artırmaktadır. Diğer taraftan yurtiçinde vatandaşlara sunulan enerji fiyatlarının, populist politikaların bir yansıması olarak çok çok düşük seviyelerde tutuluyor olması devletin kasasına giren miktarı olumsuz etkilediğinden dolayı, maliyetleri düşürmek

[80] 1960-2020 GDP per capita ($), https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?name_desc=false, (20 Mart 2019).
[81] Djavad Salehi-Isfahani, "Iran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution", 14 Mart 2019.
[82] Ali Temizel, "İran İçin Kronik Tehlike Beyin Göçü", **İram Center**, Aralık 2016, https://www.iramcenter.org//dhbanaliz/Yran-Ycin-Kronik-Tehlike-Beyin-Gocu.pdf, (10 Mart 2019).

amacıyla çalışan insan kaynağı azaltılarak makinalaşmaya gidilmiştir. Bu gelişme de işsizliği olumsuz etkileyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.[83]

İran ekonomisi mevcut hali ile kamu sektörünün ağırlıkta olduğu karma bir yapıya sahiptir. Rakamlar her ne kadar yüzde yüz ölçülebilir olmasa da devletin ve yarı devlet olarak adlandırılan rejim uzantılı yapıların İran ekonomisindeki toplam ağırlığının %80, özel sektörün payının ise yaklaşık olarak %20 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[84] Özel sektöre, yabancı yatırıcımlara ve rekabete pek yer verilmeyen İran ekonomisi, bu koşullar altında serbest piyasa ekonomisi olmaktan çok uzaktır. Aslında ülkede varolan bu ekonomik yapı ülkeye uygulanan ekonomik yaptırımların etkisini de sınırlandırmaktadır.

İran-Irak Savaşı sonrasından itibaren de ülkede hem ekonomik, hem de ideolojik anlamda daha liberal eğilimli olan reformistler ile aşırı muhafazakar kesimin mücadelesi söz konusu olmuştur. 1980'li yıllarda, maruz kaldığı savaş ortamının da etkisi ile dünyadaki neoliberalizm trendinin aksi yönünde devletçi bir politika izleyen İran hükümet yönetimi, 90'ların başında daha liberal ekonomi politikaları izlemeye eğilimli bir izlenim vermiştir. Yeni devlet başkanı Rafsancani, İran-Irak Savaşı'nın sona ermesinden itibaren 1989-1997 yılları arasında yapısal dönüşüm politikaları uygulamaya koymuştur. Hatta bu dönemde, İran'ın herhangi bir mali talebi olmamasına rağmen Dünya Bankası ve IMF serbest piyasa yanlısı politikaları teşvik etmek amacıyla ülkeyi ziyaret etmişlerdir.

1979 yılında kabul edilen İran Devrim Anayasası, yeni ekonomik modeli izah ederken, büyük ölçüde devrimin taraflarından olan solcu-sosyalist kesimin görüşlerini yansıtmaktaydı. Yani çok daha devletçi ve merkezi planlamacı bir ekonomik sistem anayasal olarak da öngörülmüştür:

"Kamu sektörü büyük ölçekli ve ana sanayi alanlarını kapsar. Dış ticaret, doğal kaynaklar, bankacılık, sigortacılık ve diğer finans sektörleri; enerji üretimi, barajlar; radyo, televizyon, tüm medya sektörü; posta hizmetleri, telgraf, telefon, tüm iletişim hizmetleri; havacılık, denizcilik, kara ulaşımı, demiryolları, tüm ulaşım hizmetleri kamunun elinde olacak ve devlet tarafından idare edilecektir."[85]

[83] Djavad Salehi-Isfahani, "Iran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution", 14 Mart 2019.
[84] *After Iran's Nuclear Pact, State Firms Win Most Foreign Deals*, 19 Haziran 2017, https://www.reuters.com/article/us-iran-contracts-insight-idUSKBN15328S, (10 Mart 2019).
[85] Constitution of the Islamic Republic of Iran, Article:44, https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf, (12 Mart 2019).

İran anayasasında özel sektörün yeri ise şu şekilde belirlenmektedir:

"Özel sektör tarımsal faaliyetler ve hayvan üreticiliği ile ilgilenir. Bu sektörlerin haricinde, ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinde devletin ekonomik aktivitilerini tamamlayıcı olarak yer alır."[86]

Ekonominin küreselleşmesi, ulus devletlerin ekonomiye müdahale etmesini zorlaştırmakta ve aynı zamanda yetersiz kılmaktadır. Çünkü, sürdürülen ekonomi ve finans politikaları sadece iç politik ve ekonomik dinamikler ile şekillendirilememektedir. Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel ekonomi ve finans kurumları ticaret ve para piyasalarını etkileyen temel aktörler haline gelmişlerdi. Böyle bir ortamda İran'nın devrimin hemen sonrasında izlemeye başladığı izolasyon politikası dünyadaki trendin tersine bir yönelim arz etmekte idi. Devrim sürecinde ve sonrasında, şah döneminde İran'da sanayici olarak faaliyet gösteren vatandaşların ve yabancı yatırımcıların hızla ve yoğun şekilde ülkeyi terketmeleri ve 80'li yıllar boyunca devam eden İran-Irak Savaşı'nın etkileriyle devletçilik anlayışı zaten doğal bir şekilde benimsenmiş oldu. Batılı ülkelerin kaynak sömürüsüne karşı taraftar toplayan devrim hareketi ile aynı zamanda İran'da yabancı yatırımlar da yasaklanmıştı. Devrim anayasının aşağıda yer alan maddelerinden, yeni yönetimin bundan sonra yabancı sermaye ve yabancı yatırımcılar ile ilgili nasıl bir politika izleyeceği açıkça anlaşılmaktadır:

Madde 81

Yabancılara ticari, tarımsal, endüstriyel, madencilik ve hizmetler sektörlerinde kamu mülkiyeti olan şirketler veya vakıflar veya şirketler kurma imkanı tanınması kesinlikle yasaktır.

Madde 82

Yabancı uzmanların Hükümet tarafından kabulü, çalışmalarının kesinlikle vazgeçilmez olduğu durumlar dışında yasaktır. Ancak bu varsayım, İslam Meclisi'nin onayı olmadan gerçekleşemez.

Madde 83

İslâm Meclisi'nin onayı ve sadece eşsiz olmadıkça, milletin mirasını oluşturan binalar ve devlet mülkleri yabancılaştırılamaz.

[86] Constitution of the Islamic Republic of Iran, Article:44.

Fakat daha sonra yabancı sermayeye yönelik ilk başta benimsenen katı tutum biraz gevşetilerek, 1985 yılında kabul edilen bir yasa ile, ait olduğu ülkenin de aynı izni İran'a vermesi halinde, yabancı şirketlerin İran'da pazarlama ve satış ofisi açabilmelerini engelleyen yasak kaldırılmıştır. 90'lı yıllardan itibaren ise İran ekonomisi dönüşüm ihtiyacı hissetmiştir. 1993 senesinde uluslararası ticaretin yapılabilmesinin önünü açan Serbest Bölge Kanunu ile 2002 senesinde Yabancı Yatırımı Teşvik kanunları onaylanmıştır.[87] Ekonominin işleyişindeki tıkanıklıklar temel olarak özel sektörün yetersizliğinden -90'lı yılların sonunda kamu sektörü İran ekonomisinin %80'ini elinde tutmaktayken, özel sektörün ekonomideki payı sadece %17 idi, geri kalan %3'ünü ise kooperatifler oluşturmaktaydı-, üretimin olmayışından ve ihracat gelirinin petrole bağımlı olması, başka bir deyişle "doğal kaynak laneti"nden kaynaklanmaktaydı.

Çok çeşitli nedenleri olmakla birlikte Irak savaşı gibi konjonktürel unsurlar hariç tutulduğunda, devrim sonrası dönemde özel sektörün ekonomik faaliyetlerden geri durmasının ardında yatan en önemli nedenler ise yeni anayasadaki ve sonraki süreçte uygulamaya alınan bir takım devletçi düzenlemeler ve özel sektörün finansmana erişimindeki sıkıntılar ile birlikte, ülkedeki ekonomik ve siyasi belirsizlik ortamı olmuştur. Kamu ve yarı-kamu kuruluşları olarak adlandırılan şirketler finansmana doğrudan kamu kaynakları üzerinden ulaşabilirken, özel sektörün bu imkanı yok denecek kadar kısıtlıdır. Dolayısı ile, özel sektörün ekonomideki payının çok düşük olması ve rekabetçi bir yapıya sahip olamaması, politik ve yasal çerçeveden kaynaklanmaktadır.[88]

Devrim sonrası İran ekonomisi temel olarak devlet harcamaları, sübvansiyonlar, kamudan kurumlara ve halka para transferleri ve büyümeyi sağlamak için de kamu yatırımları üzerinden yürütülmüştür. İran'ın yöntem olarak kullandığı bu araçlardan özellikle sübvansiyonlar ve kamu transferleri ile, devletin vatandaşları üzerinde himaye edici tarafı ortaya konularak, yok olan özel sektör ile püskürtülen yabancı yatırımcı ve dış sermaye açığından dolayı ortaya çıkması muhtemel politik tehditlerin üstesinden gelinmesi hedeflenmiştir.[89] Bu doğrultuda 1979 İran anayasasında kamu ve özel sektörün haricinde bahsi geçen bir diğer yapı ise kooperatif ya da vakıflar sektörüdür. Kooperatif sektörü dini normlara göre şehirlerde ve daha küçük merkezlerde kurulan şirketler ve kooperatif üretim ve dağıtım şirketlerini kapsamaktadır. Özel

[87] T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği. **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili,** Tahran, 2018.
[88] Bijan Khajehpour, "Domestic Political Reforms and Private Sector Activity in Iran", **Social Research**, Sayı: 67, No:2, Summer 2000, s.578.
[89] *Iran's Frail Banking Sector Poses a Threat From Within,* 14 Haziran 2019, https://worldview.stratfor.com/article/irans-frail-banking-sector-poses-threat-within, (20 Haziran 2019).

sektör, devlet ve kooperatif sektörlerinin faaliyetlerini tamamlayan tarım, sanayi, hayvancılık, ticaret ve hizmet sektörlerini kapsamaktadır. Mülkiyet bu üç sektörden herhangi birine ait olacaktır.[90] Tahran Ticaret Müşavirliği verilerine göre, 2000'li yıllardan itibaren hızlandırılan özelleştirme faaliyetlerinin sonucu olarak devletin ekonomideki payı %40'a inmiş ve bonyadlar ya da derin devlet olarak da adlandırılan, ruhani lidere bağlı grupların elinde tuttuğu pay hızla %45'e ulaşmıştır, geri kalanı özel sektör teşkil etmektedir.[91]

Devrim sonrası süreçte oluşturulan ve kullanılan kamu iktisadi teşebbüslerinden en önemlileri Pehlevi sülalesinin varlıklarına el koymuş olan Ezilenler Vakfı ya da yaygın olarak bilinen diğer ismi ile Mustazafan Vakfı; kırsal yatırımları gerçekleştirmek için kurulan Yeniden Yapılandırma Seferberlik Organizasyonu; kırsal ve düşük gelirli kesimde konut edindirmek üzere kurulan Konut Edindirme Vakfı ve askeri personel ile devrim sürecinde ve savaşta ölenlerin aileleri için Şehitler Vakfı ile Mülteciler Organizayonu'dur. Devrim sürecindeki temel sloganlardan biri olan "sosyal adalet" kavramı, devrimin hemen ardından, özellikle artan petrol fiyatlarının da yardımı ile vakıflar üzerinden belirli ölçüde sağlanmaya başlamıştır.

İran ekonomisini tanımlayan en önemli bir diğer özellik uygulanan sübvansiyonlardır. Devrimin temel nedenlerinden biri olarak sloganlaştırılan "sosyal adalet" ve "eşitlik" konularını hayata geçirmek üzere başlatılan uygulama, devrimden kırk yıl sonra, özellikle enerji alanında herkese uygulanan bir desteğe dönüşmüştür. 2017 yılı itibariyle İran, 85 milyonluk nüfusuna yılda 45 milyar dolarlık yakıt desteği vermektedir ki bu rakam 1,3 milyar nüfuslu Çin'in destek bütçesinden 7 milyar dolar daha fazladır ve aynı zamanda İran'ın kalkınma için ayırdığı bütçenin de yedi katıdır.[92] Devrim sonrası süreçte dizayn edilmiş ve 2020 yıl itibariyle halen varlığını sürdürmekte olan, ruhani lider Ali Hamaney'e bağlı bulunan dört finansal organizasyon Devrim Muhafızları, İmam Buyruklarını İcra Merkezi (EHID-Executive Headquarters for the Imam's Decree), İmam Rıza'nın Kutsal Mabedi (the Holy Shrine of Imam Reza) ve Mustazafan Vakfı olup, bir İranlı devlet yetkilisi olan Behzad Nabavi'nin 22 Eylül 2019 tarihindeki mülakatına göre bu kurumlar İran milli servetinin %60'ının sahibi konumunda bulunmaktadırlar. Yine aynı yetkilinin ifadesiyle, belirtilen kurumlar faaliyetlerinde hükümetin ve İran Meclisi'nin denetiminden, gözetiminden ve vergilendirmeden muaftırlar.[93]

---

[90] Iran Data Portal, "Economic System", http://irandataportal.syr.edu/economic-system, (26 Ağustos 2019).
[91] T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği, **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili**, Tahran, 2018.
[92] Khavanc Fereydoun, "The 10 Nightmares of the Iranian Economy", Radiofarda, 15 Şubat 2019, https://en.radiofarda.com/a/the-10-nightmares-of-the-iranian-economy/29772346.html, (21 Şubat 2019).
[93] *Iran in Depth*, 22 Eylül 2019, https://en.radiofarda.com/a/four-khamenei-linked-institutions-own-60-percent-of-iran-s-national-assets-says-politician/30177579.html, (24 Eylül 2019).

Bu kurumlar arasında EHID, bünyesinde bulunan şirketler ve gayrimenkuller ile 95 milyar dolarlık bir büyüklüğe erişmiştir.[94] Mustazafan Kurumu bünyesinde onbir holding, yüz altmış bağlı şirket ve kırkbinden fazla çalışan ile İran GSMH'sinde önemli bir paya sahiptir. Bu şirketler arasında çok sayıda gayrimenkul sektörü ve otel işletmeciliği ile iştigal edenler bulunmakla birlikte, finansal alanda faaliyet gösterenler ve sanayi üretimi yapanlar da yer almaktadır. Astane Qods da benzer şekilde onlarca fabrika, işletmeler, finansal kuruluş ve geniş tarım arazilerinin sahibi olarak ciddi bir büyüklüğe sahiptir. Ancak, bu yapılar içerisinde en güçlü ve etkili olanı Devrim Muhafızları'dır. Bu nedenle bu örgüt hakkında daha detaylı bilgi verilecektir. Devrim Muhafızları'nın güdümünde olan bu yarı kamu olarak adlandırılan sektör, İran-Irak savaşı sonrasında, devlet başkanı Haşimi Rafsancani'nin, tahrip olan altyapıyı yenilemeleri yönündeki teşviği ile ekonomideki payını güçlendirmeye başlamıştır. Zaman içerisinde, özelleştirme faaliyetlerinin de bir sonucu olarak, aşırı muhafazakar kesimin hakim olduğu vakıfların kapsadığı yarı kamu sektörü olarak bahsedilen yapı, İran'daki en büyük paya sahip konuma gelmiştir.

Rafsancani'den sonra cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan ve İran ekonomisinin hasta olduğunu ifade eden Hatemi döneminde, 2000 yılında kabul edilen 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, bu hastalığı iyileştirmek üzere ekonominin liberalizasyonu ve özel sektörün geliştirilmesi gereğinin önemle altı çizilmektedir. Bu planda devletin ekonomideki düzenleyici rolünün ve kamu sektörünün ağırlığının azaltılması konusunun üzerinde durulmaktadır. Nitekim özel sektörün genişlemesi rekabetçi bir ekonomiyi beraberinde getirecek ve dolayısı ile üretimde verimlilik artışı sağlanacaktır. Hatemi döneminde rejimin ideolojisi de tartışılmaya başlanmış, ya da daha doğrusu tartışmaya açılmak istenmiştir. Zaten gerek devlet sistemindeki, gerekse sosyal alandaki bu tür reformist talepler nedeni ile Hatemi sonrası koyu bir muhafazakar olan Ahmedinejad'ın adaylığı ülkedeki dini yapı tarafından desteklenmiştir. İran'da rejim yanlıları ve rejimden beslenen kesim, Gorbaçov'un reform süreçleri ile liberalleşme sürecine giren SSCB'de Komünist Parti'nin ekonomiyi kontrol etme gücünü kaybettiğini ve sistemin sonunda çöktüğünü örnek göstererek, İran'da da reformist hareketlerin sonunun bu şekilde rejimin çöküşünü getireceğini ileri sürerek bu yöndeki girişimlere ve söylemlere şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Dolayısı ile değişim gibi bir hedef söz konusu değildir, asıl olan mevcut sistemin devamlılığıdır.

[94] Steve Stecklow, Babak Dehghanpisheh, Yeganeh Torbati, "Khamenei controls massive financial empire built on property seizures", 11 Kasım 2013, https://www.reuters.com/investigates/iran/#article/part1, (20 Şubat 2019).

Rejimin devamlılığını sağlamak üzere, 90'lı yıllardan itibaren önem veriliyormuş gibi görünen ve özellikle kendisi de eski bir devrim muhafızları üyesi olan Mahmud Ahmedinejad'ın 2000'lerin ortasında başlayan devlet başkanlığı döneminde hızı artan özelleştirme sürecinde, rekabetçi olmayan ve kapalı teklifler üzerinden yürütülen ihaleler yolu ile çok sayıda kamu iktisadi teşebbüsü devletin varlıklarından çıkarılarak Devrim Muhafızları'nın varlık bakiyesine devredilmiştir. Fakat sistemin devamlılığını sağlamak için, başlangıçta rejim ve kazanımlarını korumak ve kollamak üzere oluşturulan, temelde askeri bir yapı olam Devrim Muhafızları'nın ekonomik ve politik alanda giderek gücünü artırması ve muhalefet ile reform yanlılarını sindirmesi, ülkedeki rejiminin giderek militarist bir rejime dönüştüğünü göstermektedir.

3.1.1. Siyasi Yapı

3.1.1.1. Ruhani Liderlik ve Mollalar

1979 İran Devrimi ile yıkılan monarşi düzeni, takip eden süreçte teokratik temellere dayanan bir devlet yapısına geçmiştir. Başka bir deyişle devletin ideolojisi din temelli olarak belirlenmiştir. Anayasa Kur'an ayetlerine dayalı olarak hazırlanmıştır. Yasama Kur'an ve sünnet çerçevesinde yapılmalıdır. Yürütme ise dini kuralların uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Fakat buna rağmen, kendi içinde çelişkiler barındırsa da anayasal hukuka göre siyasal sistemin yapısı teokrasi yanında aristokrasi ve demokrasiyi de içermektedir.[95] Ancak güçlü olan teokrasinin yanında, aristokrasinin kendisini din adamları ve onlara yakın duran kesim üzerinden yeniden oluşturduğu, bununla beraber demokrasinin ise sadece gölge olarak kaldığı görülmektedir. Tüm bunlar doğal olarak dini unsurların daha güçlü olduğu bir yönetim anlayışını getirmiştir.

İran'da devrimin 40 yıl sonrasında hala devlet yönetimi ile ilgili her alanda son söz yetkisini elinde bulunduran makam dini liderlik makamıdır. Dini lider ülkenin dini, kültürel, iç ve dış politika ile savunmaya kadar tüm alanlarında mutlak otorite sahibi olarak konumlanmıştır. Sistem içindeki varlığını güçlendirmiş olan ulemanın yeri de devlet yönetiminde son derece önemlidir. Uzmanlar Meclisi, anayasanın 107. Maddesi ile dini lideri belirlemek üzere yetkili kılınmıştır. Uzmanlar Meclisi görüntüde halk tarafından belirlenmektedir, ancak bu sadece din adamları ve ulema sınıfı üyeleri arasından seçmek kaydıyladır. Dolayısı ile din adamları sınıfının

[95] Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet Toplum ve Siyaset,** Mehmet Koç (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s.119.

imtiyazlı durumu devlet yönetiminin ana hatlarını belirlemektedir. Yine anayasanın 110. Maddesi ile ruhani liderin yetkileri şu şekilde belirlenmiştir:

_Genel siyaseti belirleme ve uygulanışının denetlenmesi,

_Ordu Genel Komutanlığı,

_Koruyucu Konsey üyeleri, Yargının başı, Genel Kurmay Başkanı ve Devrim Muhafızları Genel Komutanını atama ve görevden alma,

_Gerekli gördüğü durumlarda cumhurbaşkanının görevden alınması.

Anayasa maddesinde de yer aldığı üzere, ülkenin iç ve dış politikasının belirlenmesi dini liderin hükümranlığındadır. Anayasa değişiklikleri dini liderin onayını olmadan gerçekleşememektedir. Ayrıca, diğer tüm yasal düzenlemeler dini liderin onayına tabidir. Yargı başkanının ataması da ruhani lider tarafından beşer yıllık süreler için yapılmaktadır. Şii İslami kurallara dayanan yargının başında din adamları yer almaktadır, ve yargıçların büyük bir kısmı da dini hukuk eğitimi almış olan mollalardır.[96] Yargı organının işleyişi, hükümetin adalet bakanlığından bağımsız, fakat dini elite ve ruhani lidere bağımlı olarak yürütülmektedir.[97]

Ülkedeki bozulmanın bir diğer göstergesi de yargı sisteminin işleyişidir. Nitekim, atamaların dini lider tarafından yapıldığı bir sistemde, sürecin doğal bir sonucu olarak, yargı kararları baskın olan muhafazakar kesimin yönlendirmeleriyle alınmaktadır. Bu süreçte rüşvet ve baskı unsurları kullanılabilmektedir. Örneğin 2016 yılında, yargı başkanı Ayetullah Sadeg Larijani'nin çeşitli bankalarda altmış üç ayrı hesabı olduğu ve bu hesaplara kamu fonlarından paralar aktarıldığı belirlenmiştir. Bu konunun soruşturulmasını isteyen bir parlamento üyesi ise tavrından dolayı tutuklanmıştır.[98]

Ülkenin ordusu ile birlikte, devrim sonrası yeni sistemi dahili ve harici muhaliflere karşı korumak üzere kurulmuş olan Devrim Muhafızları, İçişleri Bakanlığı ve istihbarat örgütleri doğrudan dini lidere bağlıdır. Dolayısı ile bu yapı sayesinde yargı organının yanında yasama ve yürütme de dini liderliğin kontrolü altında tutulmaktadır.[99] Cumhurbaşkanı dahi ruhani lidere karşı sorumludur. Adaylar daha seçim öncesinde ruhani lider tarafından belirlenmiş olmalarına ragmen, halk oylaması sonrası seçilen cumhurbaşkanının atanması yine ruhani liderin onayı ile

[96] Bertelsmann Stiftung, "Iran", **BTI 2018 Country Report-Iran,** Germany: BTI Project, 2018.
[97] *The Structure of Power in Iran*, https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/inside/govt.html, (20 Kasım 2019).
[98] GAN Business Anti-Corruption Portal, **İran Corruption Report**, Nisan 2017, https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/iran/ (14 Ekim 2019).
[99] T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği, **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili**, Tahran, 2018.

gerçekleşmektedir. Dolayısı ile rejimin demokrasinin bir aracı olarak ortaya koyduğu sınırlı unsurlardan olan seçim sonuçlarının dini liderin onayına tabi tutulması, milletin yönetime katılımının aslında görüntü icabı olduğunun bir kanıtıdır. Cumhurbaşkanı, istifası söz konusu olduğunda, anayasanın 130. maddesine göre onu da ruhani lidere sunmak zorundadır.

Dini liderin kontrol yetkisinin haricinde, etki alanının genişletilmesine katkı sağlayan temsilcileri bulunmaktadır. Üniversitelerde, her bir şehirde ve hükümetin ve ordunun çok çeşitli birimlerinde gizli ya da açık şekilde görevde bulunan bu temsilcilerin sayısının yaklaşık iki bin kişi civarında olduğu sanılmaktadır. Bazı durumlarda bu temsilcilerin gücü hükümetin bakanlarını bile aşabilmekte ve olaylara ruhani liderin adına doğrudan müdahale edebilmektedirler.[100] Ayrıca İran'da siyasi sistemin işleyişinde yer alan, aynı zamanda sosyal ve ekonomik alanda da etkiye sahip, "konsey" olarak adlandırılan, sistem içerisinde denetleyici rolü üstlenen bir takım yapılar mevcuttur. Bu konseylerin üyeleri ve yönetimleri ruhani lider tarafından atanmaktadır.

Bu konseylerden ilki Anayasa Koruyucular Konseyi'dir. Oniki üyeden oluşan Anayasa Koruyucular Konseyi'nin Şiilik inancı, özellikle de fıkıh alanında uzmanlaşmış, fakih olarak adladırılan altı üyesi, altı yıl süreliğine ruhani lider tarafından doğrudan atanmaktadır. Hukuçulardan oluşan diğer altı üye de yargı başkanı tarafından meclise önerilen üyelerden seçilir. Fakat yargı başkanı da ruhani lider tarafından atandığından, Anayasa Koruyucular Konseyi üyelerinin tamamı dolaylı olarak ruhani liderin onayı dahilinde bir araya gelmektedir. Konsey genel sekreteri de ayrıca ruhani lider tarafından belirlenir. Anayasayı Koruyucular Konseyi, meclis tarafından çıkarılan kanunların dine, anayasaya ve rejime uygunluğunu denetler. Kısaca yasama organının denetimini yapar.

Bir diğer konsey 1988 yılında Ayetullah Humeyni tarafından kurulmuş olan Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'dir. Bu konsey 1989 yılındaki anayasa değişikliği sonucu anayasal bir statü elde etmiştir. Anayasayı Koruyucular Konseyindeki fakih sıfatına vakıf olan üyeler aynı zamanda Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin de üyesidirler.[101] Meclis tarafından kabul edilen ve Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından rejimin ilkelerine ve varlığına aykırı görülen kanunların rejime aykırı olup olmadığını değerlendirme ve bu konuda karar alma yetkisine sahiptir.

---

[100] *The Structure of Power in İran*, https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/inside/govt.html.
[101] Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", İram Araştırmaları Merkezi, Ekim 2017, https://www.academia.edu/36967178/%C4%B0RANDA_DEVLET_YAPISI_VE_TEMEL_KURUMLAR-I_DEVR%C4%B0M_REHBERL%C4%B0%C4%9E%C4%B0, (20 Kasım 2019).

Devrimin hemen ardından 1979 yılında yeni anayasayı hazırlamak üzere kurulmuş olan konsey Uzmanlar Meclisi olarak adlandırılmaktadır. Fakat o dönemde tüm üyeler din adamlarından oluşmuyordu. Nitekim devrimde önemli role sahip olan solcu kesimin temsilcileri de bu konseyde yer almaktaydı. Daha sonra üyelerin din adamlarından oluşması zorunluluğu getirilmiştir. Üyeler ya ruhani lider tarafından doğrudan atanmakta, ya da Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından belirlenmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin üyeleri de doğrudan ve dolaylı olarak yine ruhani lider tarafından seçilmektedir. Uzmanlar Meclisi'nin görüntüdeki görevi ruhani liderin politikalarının ve eylemlerinin islam ve rejime uygunluğunu izlemektir. Fakat bu denetimin objektif olamayacağı üye atama silsilesinden açıkça ortaya çıkmaktadır. Kısaca bahsi geçen tüm konseylerin üyeleri, ruhani lidere göbek bağı ile bağlanmıştır.

İran'da bir diğer önemli örgütlenme de "Cuma İmamları" müessesesidir. Bu yapı 1993 yılında Ali Hamaney tarafından oluşturulmuştur. Bu örgütlenmenin de konsey başkanı ve üyeleri ruhani lider tarafından atanmaktadır. Bu konsey diğerlerinden farklı olarak sosyoloji odaklı hareket etmektedir. Yani varoluş amacı, üyeleri olan imamlar aracılığı ile dini liderin siyaset, ekonomi, ahlak gibi çok çeşitli konulardaki görüşleri, politikaları ve yaklaşımları cuma vaazları ile halka iletilir ve bu konularda ortak bir bilinç yaratılmaya çalışılır. Özetle, İran devrimi ile birlikte ortaçağın din adamları sınıfı kendisini yeniden tarih sahnesine çıkarmıştır. Ancak modern çağda, din adamları sınıfının varlığını koruyabilmesi, dini ideoloji ve gelenekler ile fıkhın zamanın etkisiyle değişime uğramadan kalabilmesi için devletin gücüne ihtiyaç duyulmasından dolayı Ayetullah Humeyni tarafından "Velayet-i Fakih" teorisinin ortaya sürüldüğü görülmektedir.[102] Velayet-i Fakih peygamber velayetinin devamı anlamına gelmektedir. Kayıp 12. Imam Velayet-i Fakih olarak anılmaktadır. İran Şii inancına göre on iki imamdan biri olan Hz. Ali'nin torunu, Hasan'ın oğlu Muhammed Mehdi kayıptır ve kıyamete yakın Mesih İsa ile tekrar dünyaya gelecek ve Deccal'e karşı savaşacaktır. Ancak Mehdi'nin kayıp olduğu bu dönemde ona vekaleten, devletin ve ümmetin yönetimi liderliği kabul gören din ve hukuk ilmine sahip, cesur ve adil birisi yetkileri elinde bulunduracaktır.[103]

İran anayasasında kabul edildiği şekliyle, yasama yetkisi ve egemenlik yalnızca Allah'a aittir. Allah da Velayet-i Fakih'i yetkilendirmiştir. Dolayısı ile artık yasama yetkisi ve egemenlik Velayet-i Fakih'e aittir. O da ruhani liderin kendisidir. Görüldüğü gibi devrimin öncülerinden

[102] Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s.119.
[103] Tuğrul Sarıkaya, "İran ve Velayet-i Fakıh / Rehberlik Kurumu", 9 Şubat 2013, https://politikakademi.org/2013/02/iran-velayet-i-fakih-rehberlik-kurumu/, (17 Kasım 2019).

Humeyni, iktidar gücünü sorgulanamayacak şekilde güçlendirmek ve rejimi ayakta tutmak üzere Velayet-i Fakih teorisini manipule etmiştir. Bu kavram İran'daki çeşitli siyasi görüşler tarafından, farklı bakış açıları ile çok farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Ancak baskın olan Şii siyaset teorisine göre Fakih, ilk ruhani lider Humeyni'nin düşünceleriyle parallel şekilde tıpkı peygamberler ve imamlar gibi Allah tarafından belirlenmiş ve yetkilendirilmiştir. Tüm kurumlar ve insanlar ona bağlıdır. Fakih Allah tarafından belirlendiği için de zaten onu halkın seçmesi söz konusu değildir, bilakis toplumun davranışları ancak Fakih'in onayı ile meşrulaşır. Fakih velidir, toplumdaki diğer insanlar ise yönlendirilmeye ve sahiplenilmeye muhtaçtır ve yetersizdir.

Rejimi güçlendirmek, işleyişin dini liderliğin politikalarına uygunluğunu izlemek ve oluşacak dahili tehditleri raporlamak ve bertaraf etmek için de hemen hemen tüm devlet dairelerinde liderlik tarafından atanmış bulunan devrim rehberi temsilcileri denetleyici görevi görmektedirler.[104] Rafsancani'nin devlet başkanlığı döneminde ortaya çıkan Kargozaran-ı Sazendegi adlı bir siyasi teşkilat, ideolojinin yerini ilmin alması gerektiğini belirtmiş ve Velayet-i Fakih konusunu da "vekalet" olarak kavramış ve dini dogmaların zamanın gereklerine uyarlanması konusunu parti programlarına almışlardır. Bu teşkilat ayrıca, dini motifleri kullanan küçük bir zümrenin devlet yönetimini elinde bulundurarak, halkın çoğunluğunu dışarda bırakmasının kabul edilemez olduğunu ifade etmekteydi. Rafsancani sonrası devlet başkanlığına gelen ve reformist siyasi kanadı temsil eden Hatemi de devletin ideolojik yapısının tartışmaya açılması gerektiğini savunmuştur.

Özel radyo ya da TV'nin bulunmadığı İran'da, ülkenin tek ulusal radyo ve televizyonunun başkanı da dini liderlik tarafından atanmaktadır. İdeolojisi teokrasi olan devlet yapısını ayakta tutmak için, demokrasi taleplerine ve parlamentarizme karşı karizmatik ruhani liderliği ve teokratik çıkar gruplarını desteklemek, ideolojinin tabana yerleşmesini sağlamak için de basın organlarını kullanmak başlıca yöntemler olarak izlenmiştir. Ayrıca ülkeyi gerek ekonomik, gerek kültürel olarak izole ederek dışardan gelecek demokratikleşme ve küreselleşme etkilerinden toplumu soyutlamak amaçlanmıştır.[105]

1979 yılından 2021'e kadar olan kırkiki yıllık süreçte sadece iki dini lider bu görevde bulunmuştur. Devrimde lider pozisyonunda Humeyni'nin ölümünden sonra onun yerine seçilen Ali Hamaney, 1989 yılından beri ülkenin ruhani lideridir. Nitekim ruhani lider ömür boyu görevde bulunmak üzere seçilmektedir. Ruhani lider, geleneksel olarak ülkede güç paylaşımında

[104] Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", Ekim 2017.
[105] Hüseyin Beşiriye, a.g.e., s.157.

bulunan farklı kesimler arasında olası çatışmalarda bir arabulucu pozisyonunda düşünülmesine ragmen, 2009 yılındaki başkanlık seçimlerinde mevcut başkan Ahmedinejad lehinde desteğini ilan etmiş olması bu pozisyonun tarafsızlığını yıpratmıştır.[106] Nitekim ruhani lider, devrim kazanımlarını sürdürmek ve aynı zamanda kendi poziyonunu da korumak için, reform yanlılarına karşı muhafazakar kesimi destekleme gereği hissetmektedir. Varlığını sürdürebilmesi için onun açısından akılcı olan da budur. Diğer taraftan, dini lider Hamaney'in ılımlı Rafsancani yerine Ahmedinejad'ı başkanlığa tercih etmesindeki en önemli bir başka neden ise Rafsancani'nin nükleer program konusundaki isteksizliği olmuştur.[107]

3.1.1.2. Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet

Yürütme ve bakanlar kurulunun başı cumhurbaşkanıdır. İran'da cumhurbaşkanı hiyerarşik olarak ruhani liderin arkasından gelmektedir. Nitekim, İran anayasasında cumhurbaşkanının yetkileri ruhani liderin lehine olacak şekilde kısıtlanmış durumdadır. Örneğin mecliste kabul edilen bir yasa cumhurbaşkanının görüşüne tabi olmadığı için, cumhurbaşkanı yasayı veto edemez, buna rağmen yasalar dini liderin onayına tabi tutulmaktadır.

Ülkenin devlet başkanı olmasına rağmen tüm kontrol cumhurbaşkanına ait değildir. İran rejimi, dünyada hem cumhuriyet rejimi olarak hem de genel itibariyle, cumhurbaşkanı halk oylaması ile seçilmesine rağmen mazbatasının verilmesi ve gerekli görüldüğü takdirde görevden alınması ruhani lidere bağlı olması nedeniyle eşi olmayan bir sistem arz etmektedir. Benzer şekilde anayasal düzenlemede ülkenin silahlı kuvvetlerinin, yürütme organının başı olan cumhurbaşkanına değil ruhani liderin komutanlığına verilmiş olması da yine İran'a münhasır bir durum arz etmektedir. Dini lidere karşı sorumluluğu bulunan bir icra başkanı gibi hareket etmesi beklenen İran cumhurbaşkanlığı makamının yetki alanı, ülkenin günlük işleyişinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlamakla sınırlandırılmıştır.[108]

Cumhurbaşkanının seçimlere girerken aday olarak belirlenmesi sürecinde de ülkedeki imtiyazlı bir yapı olan din adamlarının etkin olduğu Anayasayı Koruma Konseyi rol oynamaktadır. Bu konsey, cumhurbaşkanlığı yarışında yer alacak adayların seçiminde, onların ne kadar dindar ve muhafazakar oldukları, geçmişlerinde rejime ne kadar katkıda bulundukları,

---

[106] David E. Thaler; N. Alireza; C. Shahram; G.D. Jerrold; L. Charlotte; W. Frederic, "Mullahs, Guards, and Bon yads", **An Exploration of Iranian Leadership Dynamics**, USA: Rand Corporation, 2010, s.26.

[107] Francis Fukuyama, "Tehran Blinked First", *The Guardian*, 12 Nisan 2007, https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/apr/12/whilecommentatorshavecharge, (14 Eylül 2019).

[108] Wilfried Buchta, "Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic", 2000, The Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/WhoRulesIran.pdf, (05 Kasım 2019).

ailelerinde din adamı olup olmayışı gibi konular üzerinden değerlendirme yapmaktadırlar. Cumhurbaşkanı dört yıllık bir süre için seçilmektedir ve bir kişi en fazla iki dönem üst üste bu makamda kalabilir. Fakat daha sonra tekrar aday olabilmek için herhangi bir engel söz konusu değildir.

İran'da cumhurbaşkanının daha önce yürütme organının başı olarak yetki paylaşımında bulunduğu başbakanlık makamı 1989 yılındaki anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır.[109] 1979 yılından 1989 yılındaki anayasa değişikliğine kadar, cumhurbaşkanı tarafından atanıyor olmasına rağmen, başbakanlık pozisyonu cumhurbaşkanlığı makamından daha güçlü bir konumda idi. Cumhurbaşkanının icra gücü, başbakana kıyasla ikincil planda kalmaktaydı.[110] 1989 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrası süregelen işleyişte ise, ruhani lider devlet başkanı gibi hareket ederken, cumhurbaşkanı da başbakanlık görevini icra etmekte gibidir.[111]

Cumhurbaşkanına bağlı sekiz yardımcısı ve kabinede yirmi iki bakan bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı ekibi ile birlikte ülkenin ekonomi politikalarının oluşturulmasından sorumludur.[112] Fakat ekonomi alanındaki bu yetkilendirmenin de pratiğe pek yansımadığı görülmektedir. Örneğin 2016 yılında kabul edilen altıncı beş yıllık kalkınma planında, Ruhani hükümetinin yabancı yatırımda hızlı bir artış sağlanması konusu üzerinde durduğu görülmektedir. Her yıl için 30 milyar dolar yabancı finansmanın yanı sıra, 15 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım ve yerli işbirlikleri ile 20 milyar dolarlık ek yabancı yatırımlar öngörülmüştür. Bu rakamlar, Dünya Bankası'nın verilerine göre 2000 yılından beri 4 milyar doları geçmeyen yabancı yatırım rakamlarının kat be kat üzerindedir.[113]

Cumhurbaşkanı Ruhani'nin 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda önemle üzerinde durduğu ülkeye yabancı yatırım getirilmesi konusu, dini liderin yaptırımlara karşı ortaya attığı, ülkenin kendi kendine yetebilir olmasını hedefleyen "direniş ekonomisi" doktrini ile çatışmaktadır. Ve din adamları zümresi ile Devrim Muhafızları, Devlet Başkanı Ruhani'nin ekonominin iyileştirilmesi için dış politikanın normalleşmesi ve yabancı sermaye ve yatırımcıların ülkeye kabulü yönündeki ekonomide liberalleşme girişimlerini engellemektedirler. Çünkü bu grup elinde bulundurduğu ekonomik gücü kaybetmek istememektedir.

---

[109] *Siyasal Sistemler: İran İslam Cumhuriyeti,* 2014, http://politika akademisi.org/2014/12/24/siyasal-sistemler-iran-islam-cumhuriyeti/, (05 Kasım 2019).
[110] Wilfried Buchta, "Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic", 2000.
[111] İsmail Kurun, "Iranian Political System: "Mullocracy?", s.124.
[112] *The Structure of Power in İran.*
[113] *Iran parliament stresses foreign investment in five-year economic plan*, 15 Ocak 2017, https://uk.Mobile.reuters.com/article/amp/idUKL5N1F408K, (10 Kasım 2019).

Yürütülen özelleştirme süreçleri ile ülke ekonomisinin en önemli kurumları 90'lı yıllardan itibaren ve 2005 sonrası hızlı bir şekilde Devrim Muhafızları'nın sahipliğine geçmiş, dolaylı olarak da ruhani liderin kontrolüne girmişlerdir. Yani aslında ekonomi yönetimi de ruhani liderin hegemonyasındadır. Bunun anlamı şudur; cumhurbaşkanı ile dini liderliğin politikalarının çatışması durumunda uygulanacak olan, dini liderliğin tercih ettiği politikadır.[114]

Ruhani lidere bağlı olan meclis ya da diğer adı ile İslami Şura Meclisi gerekli gördüğü durumlarda yeterli oy sayısı ile cumhurbaşkanını ve bakanları görevden alabilme yetkisine sahiptir. Yani seçimlere girerken ve seçimleri kazandıktan sonra makamı devralırken dini lider tarafından onaylanmak durumunda olan cumhurbaşkanının, görev süresi sonra ermeden dini lider tarafından bu makamdan indirilebilmesi söz konusudur. Bir hükümet yetkilisinin beyanına göre, İran hükümeti Anayasa Hukukuna dayanan yasal yetkisinin ancak %10 ila %20'sini kullanabilmektedir. Dolayısı ile izlenen politika sonuçlarından da bu durumla doğru orantılı olarak sorumlu tutulmalıdır. Hatta Ruhani'nin "Otoritesi olmayan birinden ne gibi bir sorumluluk talebinde bulunuyorsunuz!" şeklinde bir serzenişi bunu onaylar niteliktedir.[115]

Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, İran anayasasına göre devlet yönetiminde güçler ayrılığı ilkesi olmasına rağmen, neredeyse tüm devlet kurumları ruhani lider Ali Hamaney'in mutlak etkisi altındadır.

3.1.1.3. Parlamento

İran meclisi, ülkedeki yasama organıdır ve yasama son aşamada dini liderin onayına tabidir. İran politik alanında liberaller ve solcular da dahil olmak üzere farklı ideolojik görüşler var olmasına karşın, mecliste genel itibariyle iki grup milletvekili bulunmaktadır. Bunlar muhafazakar İslamcılar ve reform yanlısı İslamcılardan oluşmaktadır. Toplam milletvekili sayısı anayasanın 64. maddesi ile iki yüz yetmiş olarak belirlenmişken, gerekli görüldüğü hallerde bu sayı en fazla yirmi vekil daha artırılabilir denilmektedir.[116] Bu yetkiye dayanarak 2016 yılında başlayan 10. dönem İran meclisindeki milletvekili sayısı iki yüz doksana yükseltilmiştir.

Meclisteki muhafazakar ve reformistlerin ağırlığı dönem dönem farklılık göstermektedir. Ayrıca cumhurbaşkanı aşırı muhafazakar kesimden olsa bile, meclis çoğunluğu reform yanlılarından oluşabilmektedir, ya da tam tersi durum söz konusu olabilir. Örneğin

[114] Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", Ekim 2017.
[115] *Iran in Depth,* 22 Eylül 2019, https://en.raidofarda.com, (21 Kasım 2019).
[116] *An Overview of Legislative Power in Iran,* https://en.parliran.ir/eng/en/VjNwWFh0M0pycmlLRzdBVlZ4QU40ME1jVDlPM212JTJmMA==/An-Overview-of-legislative-power-in-Iran (22 Ekim 2019).

Ruhani'nin ilk cumhurbaşkanlığı döneminde meclis çoğunluğu aşırı muhafazakarlarda idi. Dolayısı ile dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenen meclisin yapısı, dini liderden daha önce hükümet politikalarını engelleyebilmektedir. 10. dönem İran meclisinde 2019 itibariyle 120 reform yanlısı, 83 aşırı muhafazakar, 81 bağımsız ve 5 tane de dini azınlıkları temsil eden milletvekili bulunmaktadır.[117] Ayrıca anayasanın 62. maddesinde belirtildiği üzere, mecliste kabul edilen yasalar dini liderin onayına gitmeden önce, yarısı fıkıh uzmanı ve diğer yarısı İslamcı hukukçulardan oluşan Muhafızlar Konseyi'nin denetimine tabi tutularak, islami hukuka ve İran anayasasına uygunlukları kontrol edilmektedir.[118]

Cumhurbaşkanı parlamentodan geçirilen yasaları veto etme hakkına sahip değildir. Buna rağmen, meclis anayasal olarak cumhurbaşkanını soruşturma ve azil yetkisine sahiptir. Hükümete ve bakanlarına da mecliste yapılan güven oylaması ile yetkinlik verilmektedir, meclis güvenoyu vermez ise hükümet ve bakanlıklar düşmektedir.[119] Meclisten geçirilen yasalar dini liderin onayına tabidir. Ancak dini liderin onayından sonra resmileşir ve uygulamaya konulabilir. Dini lider kendisine sunulan yasayı veto edebilir. Dünya'daki diğer meclis fonksiyonlarından farklı olarak, İran'da demokrasiyi temsil eden kısıtlı kurumlardan birisi olan meclisin, yasama organından ziyade, bir danışma organı fonksiyonu gösterdiği söylenebilir.

3.2. EKONOMİK VE FİNANSAL YAPI

3.2.1. Devrim Muhafızları

Devrim Muhafızları, İran'da devrim sonrası ekonomik populizmin bir ürünü olarak doğan, politik ve ekonomik güce sahip en önemli yapıdır. Bu tez çalışmasında devrim muhafızlarının ekonomik ve finansal yapı başlığı altında ele alınmasının nedeni, bu yapının İran ekonomisinde çok önemli bir paya sahip olmasıdır.

Devrim Muhafızları'nın ekonomideki varlığı 1979 Devrim anayasasına dayandırılmaktadır. İlk etapta askeri bir güç olarak dizayn edilen bu örgüt, anayasada 147. maddede yer alan "hükümet, barış zamanında askeri personel ve teknik ekipmanı eğitim, üretim, inşa konularında seferber etmelidir" ifadesini, faaliyetlerinin dayanağı olarak ileri sürmektedir. Devrim Muhafızları 1979 devrimi sonrasında, İran devletinin mevcut askeri kuvvetlerinden hariç

[117] Bertelsmann Stiftung, "Iran", **BTI 2018 Country Report-Iran,** Germany: BTI Project, 2018, s.8.
[118] *An Overview of Legislative Power in Iran*.
[119] *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989,* 2021, https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en, (28 Ekim 2019).

tutularak, İran İslam Devrimini korumak ve muhalefeti, protestoları sindirmek üzere Humeyni tarafından 1979 yılında kurulan bir silahlı güç olarak tasarlanmıştır. İran devrim anayasının 150. maddesinde devrimi ve devrimin kazanımları koruyacak örgüt olarak yasalaştırılmıştır. Tahmin edilen askeri gücü yaklaşık 150,000 kişi civarıdır. Bu yapının alt birimleri de mevcuttur. Bunlar arasında yaklaşık 90,000 üyesi ile paramiliter bir birim olan Basij ve yurtdışı operasyonları için özel olarak oluşturulan Kudüs güçleri yer almaktadır. İran'ın Lübnan, Irak ve Suriye'deki operasyonları Kudüs birimi üzerinden yürütülmektedir. Hatta İran'ın ortadoğu politikalarını hükümetin dışişleri bakanlığından bağımsız şekilde Kudüs güçleri komutanlarının belirlediği belirtilmektedir. Örgütün ayrıca istihbari faaliyetleri de bulunmaktadır.[120]

Devrim Muhafızları'nın ekonomik alana girişi İran-Irak Savaşı'ndan itibaren başlamıştır. Savaşın kısa bir süre öncesinde gerçekleşen ve temelde toplumun pek çok bileşeninin mevcut yönetime karşı ayaklanması ile gerçekleşen devrimin sosyalist bir anlayışla yapılmış olmasına karşın, iktidarı ele geçiren yeni yönetimin gerçekte önceden hazırlanmış bir ekonomik politikası olmaması ve ardından Irak lideri Saddam Hüseyin'in batının ve özellikle ABD'nin desteği ile bir kısım İran toprağını işgal etmesi ile başlayan savaş, yeni rejimin ekonomi politikalarını büyük ölçüde şekillendirmiştir.

Öncelikli olarak ekonomide elde edilen gücün, sürecin devamında politik alanda da yansıması olduğu görülmektedir. 1989 yılında Ayetullah Humeyni'nin ölümü, 90'lı yıllardan itibaren Rafsancani ve ardından Hatemi'nin cumhurbaşkanlıkları döneminde başlayan ekonomide liberalizasyon çabaları ve İran-Irak savaşının sona ermesi ile devrim sonrası rejime yönelik toplumsal desteğin azalması gibi nedenler iktidarı elinde bulunduran ruhani sınıfın konumunu güçlendirme gereği doğurmuştur. Bu nedenle, aşırı muhafazakar ve dini elitin varlığının ve üstünlüğünün sürdürülmesinde Devrim Muhafızları aracılığı ile elde edilen ekonomik güç ve finansal kazanç hayati önem taşımaktadır. Başka bir deyişle rejimin sürdürülebilir olmasının en önde gelen garantörüdür.

Devrim Muhafızları bünyesinde çok çeşitli ve özellikle kilit önemdeki ve kazançlı sektörleri barındırmaktadır ve bu kilit sektörlerde tekel pozisyonunda faaliyet göstermektedir. İran savunma sanayiini ve füze üretimini elinde tutuyor[121] olmasının yanında ülkedeki ticaretin, finansal sistemin ve medyanın önemli bir bölümü de Devrim Muhafızları örgütünün kontrolünde

[120] *The IRGC, Iran's Military Industrial Complex*, 20 Mayıs 2019, https://cms.ati.ms/2019/05/the-irgc-irans-military-industrial-complex/, (04 Ekim 2019).
[121] *ABD'nin İran Devrim Muhafızlarını Terörizm Listesine Almasının Etkileri,* 10 Nisan 2019, http://politikaakademisi.org/2019/04/10/abdnin-iran-devrim-muhafizlarinin-terorizm-listesine-almasinin-etkileri/, (05 Eylül 2019).

bulunmaktadır. Sahip olduğu ekonomik şirketler arasında büyük inşaat firmaları, enerji, bankacılık ve sigortacılık kuruluşları, gıda, medya, turizm, otomotiv ve sanayi sektöründe faaliyet gösteren çok sayıda şirket, emeklilik fonları ile sosyal güvenlik kurumu ve telekomünikasyon firmaları bulunmaktadır. Hatta futbol klüplerinin sahipliği söz konusudur. Birçok vakıf, sivil toplum kuruluşları ve kooperatifler örgütün çatısı altındadır. Ülkedeki toprak rantı da ciddi ölçüde bu yapı içerisinde yer alan üyelere aittir. Kamuya ait araziler ve varlıklar, hatırı sayılır indirimler ve çok cazip koşullarda Devrim Muhafızları üyelerinin mülkiyetine geçmiştir ve geçmektedir. Silah ithalatı konusunda diğer ülkelere bağımlı kalmamak ve bu alandaki ithalat bedelini düşürmek amaçlı olarak, şah tarafından 1963 yılında kurulan askeri sanayi şemsiyesi altında yer alan İran elektronik endüstrisi ve İran ileri teknoloji şirketi de doğal olarak örgütün kontrolü altındadır. İran'da tüketicilerin kullandığı çok çeşitli elektronik aletler, bilgisayarlar, telefonlar, cep telefonları, sim kartlar gibi teknoloji gerektiren ürünler bu yapıya ait şirketler tarafından üretilerek piyasaya sürülmektedir.[122]

Örgüt, tahminlere göre İran GSMH'sinin yaklaşık %30'u civarında olan gölge, yeraltı ya da kayıtdışı olarak ifade edilen ekonominin[123] de kontrolünü elinde bulunduran, sistemdeki kaçakçılık ve rüşvet ağını organize eden, şeffaf olmayan ihalelerini düzenleyen ve alan devasa bir güçtür. Bu faaliyetlerden elde edilen refahın bir kısmı, rejimin devamlılığını sağlamak üzere tabana dağıtılmakla birlikte, asıl refah bu örgütün üst kademesi arasında paylaşılmaktadır. Üst kademe ise mollalar ve asker kökenli yöneticilerden oluşmaktadır. Örgütün politik ve ekonomik gücü özellikle, kendisi de eski bir Devrim Muhafızları komutanı olan Mahmud Ahmedinejad döneminde artmıştır. Bir önceki cumhurbaşkanı Hatemi, Devrim Muhafızları örgütünün nüfuzunun artmasına çok sıcak bakmıyor olmasına rağmen, kendisi de Devrim Muhafızları bünyesinden gelen Mahmud Ahmedinejad döneminde, bu yapının ülkedeki kilit ve stratejik sektörlerin tamamını ele geçirmesi özellikle müsade ve teşvik edilmiştir. İzlenen bu politika, özel sektörün kapasitesinin zorlanacağı alanlarda, devleti ve ekonomiyi güçlendirici çözümün Devrim Muhafızları'ndan geçtiği açıklamasıyla savunulmuştur.[124]

Ruhani lider Ali Hamaney 2005 yılında kamuya ait sanayinin özelleştirilmesi hareketini başlatmıştır. Fakat bu özelleştirme dalgasında, beklendiği üzere mali gücü yetersiz olan özel

[122] Ali Alfoneh, "How Intertwined Are the Revolutionary Guards in İran's Economy?", Ekim 2007, American Enterprise Institute, www.aei.org/research-products/report/how-intertwined-are-the-revolutionary-guards-in-irans-economy/, (24 Kasım 2019).
[123] Emanuele Ottolenghi, "Who Really Controls Iran'a Economy", *The National Interest*, 20 Mayıs 2015, https://nationalinterest.org/feature/who-really-controls-irans-economy-12925, (10 Eylül 2019).
[124] Bijan Khajehpour, "The Real Footprint of teh IRGC in İran'a Economy", *Al-Monitor*, 22 Eylül 2011, https://www.al-monitor.com/originals/2017/08/iran-irgc-economy-footprint-khatam-olanbia.html, (22 Eylül 2019).

sektörün varlığı görülememiş, satışa çıkarılan kamuya ait sanayi şirketleri Hamaney'in kontrolü ve Devrim Muhafızları'nın bünyesinde yer alan diğer şirketler tarafından devralınmıştır. Bu süreçte dini liderlik, ülke ekonomisinde önemi bulunan kurumların yerli ya da yabancı, rejimin yeterince güven duymadığı güçlerin eline geçmesindense, rejimin korunması için varolan Devrim Muhafızları tarafından sahiplenilmesini tercih etmiş görünmektedir.[125]

Özelleştirme faaliyetleri beraberinde çokça yolsuzluk iddialarını da getirmiştir. Özelleştirme Kurumu, kamuya ait şirketlerin değerlerinin oldukça altında rejim güçlerine devredilmesi ile itham edilmektedir.[126] Dolayısı ile ekonomik anlamda "özelleştirme", İran'da kavramsal olarak karşılığını bulamamış, resmi olarak devlete ait olan kuruluşların yeni sahibi İran derin devleti olmuştur. Devlet varlıklarının %55'i 2005-2014 yılları arasında İran Özelleştirme Kurumu tarafından İran Borsası üzerinden elden çıkarılmış, borsada satışa çıkarılan kamu şirketleri yine büyük oranda bu yapıya bağlı şirketler tarafından satın alınmıştır. Örneğin bu kamu şirketleri arasında, o güne kadar Tahran Borsası'nın aracılık ettiği en yüksek tutarlı halka açma operasyonu olan İran Telekomünikasyon Şirketi de vardır. Söz konusu şirketin %51'lik hissesinin borsada satışa çıkarılan payları 7,8 milyar dolar karşılığında Devrim Muhafızları'na ait Mobin Trust Konsorsiyum tarafından toplanmıştır.[127] Borsalarda işlem gören şirketlerin piyasa değerleri, ortaklık yapıları ve bilançoları incelemeye açık olmasından dolayı, İran Borsası özü itibarı ile İran ekonomisinin en şeffaf alanlarından birini teşkil etmektedir. Fakat, İran Borsası'nda İran derin devletine ait herhangi bir şirket halka açık değildir.[128] Özet olarak Ahmedinejad döneminde yapılan bu özelleştirme seferberliği, perde arkasında Devrim Muhafızları'nın uzun vadede politik gücünü artırarak, yerini sağlamlaştırmak için yapılmış görülmektedir. Sürecin sonunda ise özelleştirmeler yolu ile Devrim Muhafızları'nın hem İran ekonomisindeki ve hem de İran politikasındaki etkisinin arttığı görülmektedir.[129]

Devrim Muhafızları çatısı altında faaliyet gösteren, ülkenin en en büyük inşaat firmalarından birisi ve aynı zamanda örgütün finansal birimi konumunda olan kurum Khatam Al Anbiya'dır. İran'daki büyük petrol ve doğalgaz sektörlerindeki projelerin ve yolların yapımı, demiryolları, metro hatları, petrol ve doğalgaz boru hatları, barajlar gibi kamu altyapı projelerinin

[125] Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", Ekim 2017.
[126] *İran'da 26 Milletvekili Özelleştirme Başkanının Görevden Alınmasını İstedi,* 20 Şubat 2019, https://www.haberler.com/iran-da-26-milletvekili-ozellestirme-baskaninin-11763070-haberi/, (09 Eylül 2019).
[127] *IRGC Told to Lay Off Economic Activities,* 22 Ocak 2018, https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/80544/irgc-told-to-lay-off-economic-activities, (10 Ekim 2019).
[128] *Study: Iran Sanctions Relief Will Benefit Supreme Leader & Revolutionary Guards, Not Moderates*, 21 Mayıs 2015, www.thetower.org/2073-study-iran-sanctions-relief-will-benefit-supreme-leader-revolutionary-guards-not-moderates/, (17 Ekim 2019).
[129] Emanuele Ottolenghi, "Who Really Controls Iran's Economy?"

inşacısı durumunda olup bünyesinde 160,000 civarı çalışanı istihdam etmektedir.[130] İran anayasasının 148. maddesinde yer alan "askeri güçlerin barış döneminde imar ve yatırım faaliyetlerinde bulunabileceği" ifadesine dayandırılarak faaliyetlerine başlamıştır. 2000'li yılların başında Shell, Total ve Hyundai başta olmak üzere uluslararası yatırımcıların, yaptırımlar dolayısı ile Basra Körfezi'nde yer alan Güney Pars petrol sahasını terketmeleri üzerine, ortaya çıkan boşluğu yine Khatam Al Anbiya doldurmuştur.[131]

Ülkedeki özel sektör oyuncularını kolaylıkla bertaraf edebilme kabiliyetine sahip olan Devrim Muhafızları yabancı yatırımcıların da ülkede faaliyet göstermesi konusuna hiç sıcak bakmamaktadır. Ekonomik gücünü kaybetmek istemeyen bu grup, çıkarına aykırı bulduğu durumlarda tehdit ve zorbalıktan geri durmamaktadır. Örneğin, Hatemi'nin devlet başkanlığı döneminde 2004 yılında İran'da GSM operatörü lisansı alan Turkcell'in lisansı bu örgüt tarafından iptal ettirilmiştir. Ayrıca hemen takip eden yılda, Tahran'da yeni açılan İmam Humeyni Havaalanı'nın işletme hakkını elde eden Türk-İsveç konsorsiyumu olan TAV'ın faaliyet göstermesini engellemek üzere havaalanı Devrim Muhafızları tarafından tanklar ile işgal edilmiştir. Bu olayların sonrasında hem GSM lisansı, hem de havaalanı işletmeciliği Devrim Muhafızları'na bağlı şirketlere verilmiştir.[132] Devrim Muhafızları her iki olayda da ülkenin milli güvenliğini tehlikeye sokmamak üzere hareket ettiği bahanesini kullanarak, kusurlu hareketini yasal hale getirmeyi amaçlamıştır. Havaalanı işletmeciliğinde konu sadece bu faaliyetten elde edilecek gelir değil, aynı zamanda buradaki gümrük üzerinden yürütülecek ticaretin de kontrolünü sağlamaktır.

DEİK Türkiye-İran İş Konseyi Başkanı Osman Aksoy ile yapılan görüşmede, 2008 yılında İran'da özelleştirme yöntemi ile satışa çıkarılan Razi Petrokimya şirketini satın alarak ülkedeki en büyük gübre üreticisi konumuna gelen Türk firması Gübretaş'ın, Devrim Muhafızları ve İran bürokrasisi tarafından kendisine sürekli sorun çıkarılan yabancı yatırımcılardan birisi olduğu öğrenilmiştir. Benzer sorunları 2009 yılından beri İran'da faaliyet gösteren, kendisinin CEO'su olduğu Hayat Kimya firmasının da yaşadığını belirtmiştir.[133]

Devrim Muhafızları'nın ekonomik ve politik olarak bu denli güçlenmesinin önünü açan Ahmedinejad, başkanlık koltuğunu bıraktıktan yıllar sonra verdiği bir röportajında, kendi

[130] *IRGC Told to Lay Off Economic Activities*, 22 Ocak 2018.
[131] *İran Devrim Muhafızlarının Ekonomideki Yerini Tartışıyor,* 9 Şubat 2018, https://www.dunya.com/dunya/iran-devrim-muhafizlarinin-ekonomideki-yerini-tartisiyor-haberi-402540, (12 Eylül 2019).
[132] Bijan Khajehpour, "The Real Footprint of teh IRGC in İran'a Economy", *Al-Monitor*, 22 Eylül 2011.
[133] Osman Aksoy, -DEİK YK Üyesi ve DEİK/Türkiye-İran İş Konseyi Başkanı- "İran-Türkiye ticari ilişkileri" konulu görüşme, İstanbul: 12 Mayıs 2021.

döneminde uyguladığı politikalarla tezat oluşturan bir şekilde, İran'da ekonomik sistemin değişmesi gerektiğini, ekonominin İran halkının etkin olduğu bir yapıya kavuşturulması gerektiğini söylemiştir.[134] Fakat bu ropörtajın ardından reformist bir gazetede yer alan bir eski milletvekili ile bir uluslararası ilişkiler uzmanının yorumlarına göre, İran ekonomisinin yaşadığı gelişmeler tamamen Ahmedinejad döneminin nükleer kışkırtmalarından kaynaklanmaktadır. Eğer nükleer faaliyetler bu kadar ısrarla gündeme getirilmemiş olsaydı, o dönem İran tüm dünyayı karşısına almayacaktı. Nükleer çıkış nedeniyle BM'de 1929 no'lu karar ile onaylanan yaptırım dosyası Rusya ve Çin'in bile vetosuna uğramadan geçirilmiştir. Ve Ahmedinejad'ın yumuşamış görünen bu söylemleri aslında gerçek niyetleri değil, bilakis yeniden siyasete dönüş için sempati toplama kaygısı olarak değerlendirilmiştir.

Ahmedinejad'dan sonra yerine gelen, reformcu ve liberal eğilimli bir lider olan Hasan Ruhani, başkanlığa geldiği ilk yıllardan itibaren ABD ve batılı ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirilmesi ve özel sektöre alan açılması gerektiğini savunmuştur. Cumhurbaşkanı Ruhani Devrim Muhafızları ve askeriyenin elinde bulunan ticari şirketlerin özelleştirilmesi gerekliliğini sıkça vurgulamasının yanında, örgütün yöneticileri ile yaptığı bir toplantıda, örgütün ticari ayağını oluşturan Khatam Al Anbiya şirketinin piyasayı artık diğer oyunculara bırakması gerektiğini söylemiştir. Ruhani'nin, kurumun sadece özel sektör şirketlerinin gücünün yetmediği mega projelerde yer alması konusunda görüş bildirdiği Meclis Plan ve bütçe Komisyonu başkanı tarafından beyan edilmiştir.[135] Hükümetin bu yaklaşımının ardında, Devrim Muhafızları'nın ülkede yabancı yatırımcıları istememesinin yanında, yabancı yatırımcıların da ilgilendikleri sektörlerde, işbirliğine girebilecek oldukları şirketlerin çoğu bu örgüte ait olmaları sebebi ile yaptırıma tabi tutulduklarından ötürü, bu durumda potansiyel sektörel gelişime ve sermaye gelişimine engel teşkil etmektedir.

Mevcut ekonomik yapıda İran dış ticaret hacminin çok önemli bir bölümü Devrim Muhafızları tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki gümrük kapıları Devrim Muhafızları'nın kontrolü altındadır. Gümrükler üzerinden yapılan kaçakçılık faaliyetleri, rüşvet alımları ve yolsuzluklar örgütün ekonomik gücünü artırmaktadır. Limanlar, havaalanları ve karadaki diğer gümrüklerin işletmecisi ve denetçisi Devrim Muhafızları'dır.[136] Karaborsa faaliyetlerinde de Devrim Muhafızları ülkede birincil aktör konumundadır. İran'da havaalanlarında kaçakçılık

[134] Muhammed Kurşun ve Elahe Salari, "İran Eski cumhurbaşkanı AA'ya konuştu", 3 Eylül 2019, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-iran-cumhurbaskani-ahmedinejad-aaya-konustu/1571597, (17 Eylül 2019).
[135] *IRGC Told to Lay Off Economic Activities*, 22 Ocak 2018.
[136] US Department of State-Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, **Iran Human Rights Report,** Washington, 2016, s.30.

faaliyetleri için, haftasonu sayıları daha fazla olmak üzere her gün belirli sayıda uçak trafiği yürütülmektedir. Basra Körfezi'nde ise yine bu örgütün yürüttüğü petrol ve gazolin kaçakçılığı söz konusudur. Devletten destekli olarak galonu yaklaşık 40 dolar civarında elde edilen petrol ve gazolin %200-300 civarı karla ihraç edilmektedir. Bir parlamenterin beyanına göre İran'ın toplam ihracatının yaklaşık %70'i bu şekilde yasal olmayan yollardan ve kayıtdışı yapılmaktadır.[137] Tüm bu nedenlerden dolayı İran, tüm MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) ülkeleri arasında herhangi bir girişimcinin uluslararası mal ticareti yapması en zor olan ülkelerden birisidir.[138] Aşağıda Tablo-1'de de görüldüğü gibi, İran'ın arkasında yer alanlar ise zaten iç savaş ya da iç karışıklıklar ile uğraşan ülkelerdir. Bu yüzden de ithalat ve ihracatın çoğunluğu Devrim Muhafızları'na ait şirketler ile birlikte kamu şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yapı ticareti paravan şirketler üzerinden yürütmektedir. Paravan şirketlerin sahipleri ise örgütün üyeleri ya da onların yakınlarıdır.

Tablo-1: MENA ülkelerinin iş yapabilme ortamı derecelendirmesi-2020

Ülke adı	Bölge Sıralaması	Dünya Sıralaması
Birleşik Arap Emirlikleri	1	16
Bahreyn	2	43
Fas	3	53
Suudi Arabistan	4	62
Umman	5	68
Ürdün	6	75
Katar	7	77
Tunus	8	78
Kuveyt	9	83
Malta	10	88
Cibuti	11	112
Mısır	12	114
Gazze	13	117
İran	**14**	**127**
Lübnan	15	143
Cezayir	16	157
Irak	17	172
Suriye	18	176
Libya	19	186
Yemen	20	187

Kaynak: doingbusiness.org -World Bank Group

[137] Ali Alfoneh, "How Intertwined Are the Revolutionary Guards in İran's Economy?", Ekim 2007.
[138] *Doing Business 2020: Ranking of the African and Middle Eastern countries*, 20 Aralık 2019, https://www.atlas-mag.net/en/article/doing-business-2019-ranking-of-the-african-and-middle-eastern-countries, (25 Aralık 2019).

Devrim Muhafızları, ülkenin en önemli ihracat gelir kalemini oluşturan ve petrol ve doğalgaz alanlarını içeren stratejik önemdeki enerji sektöründe birincil aktör konumundadır. Uluslararası yaptırımlar Devrim Muhafızlarının bu sektörden sağladığı nemayı da artırmıştır ve örgütün üst düzey kadroları ile birlikte çok sayıda orta kademedeki üyeyi zengin etmiştir. Devrim Muhafızları'nın tam olarak ne kadarlık bir sermaye büyüklüğüne sahip olduğuna dair istatistiki bir veri bulunmamaktadır. Dolayısı ile bu yapının GSMH'ye katkısının ne oranda olduğu kesin olarak bilinmemekte, sadece tahmin yürütülmektedir. Nitekim, görünürde Devrim Muhafızları ile doğrudan bağlantısı olmayan kuruluşlarda bile sonradan örgüt ile ortaklığın ortaya çıktığı durumlar söz konusu olmuştur. Gücünü korumak ve sürdürebilmek için de ülkenin kırsal ve düşük gelirli kesimlerinden oluşan bir tabanı örgüte üyelik yolu ile dahil etmektedir. Bu üyelik örgütün bir alt birimi olan Basij üzerinden gerçekleşmektedir. Bu yolla toplumda eşitliği gözetme gayretinde olan bir imaj çizmeye çalışmaktadır.[139] Diğer yandan aşırı muhafazakar ya da koyu dindar kesimi temsil eden Devrim Muhafızları'nın ekonomik gücü elinde bulundururken kazancını artırmak için kullandığı yöntemler temelde islami kurallar ile ters düşmektedir.

2015 yılında ılımlı reformist devlet başkanı Ruhani tarafından imzalanmış olan P5+1 antlaşması yaptırımların önemli bir bölümünün kaldırılması ve yabancı yatırımcının yeniden İran pazarına ve ülkedeki en kârlı sektör olan enerji piyasasına girebilmesinin yolunu açmıştır. Bundan dolayıdır ki antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra dönemin petrol bakanı Bijan Zanganeh yabancı yatırıcımları, İran enerji sektörüne mutlaka kendileri ile görüşme yapmak suretiyle girmeleri, aksi halde üçüncü taraflar ile görüşme yapmamaları konusunda uyarmıştır.[140] Fakat Reuters tarafından yapılan bir araştırmaya göre, yapılan bu uyarıya rağmen takip eden bir buçuk yıl içerisinde imzalanan ticari anlaşmaların %81'inin, çoğunluğunun Devrim Muhafızları'na ait firmaların oluşturduğu yarı-kamu firmalarıyla ilintili olduğu görülmüştür.[141]

Gerçekleştirilen işbirliği anlaşmaları dolayısı ile muhafazakar kesimin daha fazla kazanç elde etmesi söz konusu olmuştur. İşbirliğine giren bu firmaların arasında en büyüğü İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) olmak üzere, yöneticileri bakanlar tarafından atanan yarı-kamu holdingleri ve doğrudan kamu emeklilik fonlarına ait olan şirketler yer almıştır. Halbuki nükleer anlaşma, başta dini lider Ali Hamaney olmak üzere muhafazakar kesim ve dolayısı ile Devrim

[139] Frederic Wehrey, Jerrold D. Green, Brian Nichiporuk, Alireza Nader, Lydia Hansell, Rasool Nafisi and S. R. Bohandy, **The Rise of the Pasdaran,** Chapter V: "Economic Expansion: The IRGC´s Business Conglomerate and Public Works", 1.Baskı, Santa Monica: Rand Corporation, 2009, s.55.
[140] Ali Noorani, "Iran oil minister brands middlemen 'corrupt parasites'", 19 Ekim 2015, https://news.yahoo.com/iran-oil-minister-brands-middlemen-corrupt-parasites-001715871.html, (15 Ekim 2019).
[141] Yeganeh Torbati, Bozorgmehr Sharafedin, Babak Dehghanpisheh, "After Iran's Nuclear Pact, state firms win most foreign deals", 19 Haziran 2017, https://www.reuters.com/article/us-iran-contracts-insight-idUSKBN15328S, (15 Kasım 2019).

Muhafızları tarafından sürekli olarak eleştirilmişti. Eleştiri nedenleri ise bu anlaşmanın İran ekonomisini batılılara açacak olmasıydı. Böylelikle hükümet tarafındaki beklentinin ya da aşırı muhafazakar kesimdeki korkunun tersine, 2000'li yıllar boyunca devam eden özelleştirme sürecinde ekonomideki eli daha da güçlenen Devrim Muhafızları, bu durumun doğal bir sonucu olarak P5+1 anlaşması sonrasında yaptığı yeni ticaret anlaşmaları ile ülkede kısa vadede en kârlı çıkan taraf olmuştur. P5+1 ile yapılan Nükleer Anlaşma sonrası İran'lı şirketlerle işbirliğine girenler ağırlıklı olarak Güney Kore, İtalya, Fransa, Almanya ve Rusya firmalarıdır.[142]

İran ekonomisinde Devrim Muhafızları'nın varlığı ile ilgili temel sorun bu yapının ülkede hem özel sektörü boğması, hem de yabancı yatırımcıların ülkeye girişine engel olması sonucu rekabet ortamının ortadan kaldırılması yanında, aynı zamanda ele aldığı projelerdeki kötü yönetimdir. Diğer yandan bu kurumların hesap sorulamaz oluşu ise sistemi tıkayan bir başka boyutudur. Muhafazakar kesime ait firmalardan birinin yöneticisinin beyanına göre, yaptırımların kaldırıldığı süreçte özel sektör beklenildiği gibi uzun vadeli ve büyük ölçekli ticari anlaşmalar içerisine girmeye pek gönüllü olmamıştır. Fakat yine de Devrim Muhafızları'nın, ülkenin uluslararası yatırımcılara açılması ve özel sektörün zamanla güçlenecek olmasından dolayı uzun vadede ekonomik güçlerinin azalacağı endişesi ile nükleer anlaşmaya sonraki dönemde de devamlı olarak eleştirel yaklaştıkları görülmüştür. Yaptırımların olmadığı bir ortamda güçlü sermayeleri ile ülkeye girmesi beklenen yabancı yatırımcılarla oluşacak rekabetten ve zamanla pazar payını kaybetme korkularından dolayı Devrim Muhafızları cephesi başından beri bu anlaşmaya tepkili olmuştur. Nükleer Antlaşmanın müzakere sürecinde ABD ekibinde yer alan Richard Nephew'e göre bir yandan da Devrim Muhafızları yönetiminin kafasındaki hesap ya da beklenti, muhafazakar yapıya ait şirketlerin sağladığı kazanç görülünce yaptırımların ABD tarafından yeniden devreye sokulacak olmasıydı.[143] Nitekim örgüt yaptırımlar altındaki kısıtlı ticaret ortamında, oluşturduğu çeşitli yöntemler ve kurduğu ağlarla gücünü daha rahat koruyabilmekte ve hatta artırabilmektedir. Dolayısı ile Trump yönetiminin 2018 Kasım ayında yeniden devreye koyduğu yaptırımlar sayesinde, Devrim Muhafızları anlaşmanın devam ettiği süreçte kaybettiği ekonomik alanı yeniden elde etme imkanı bulacağı öngörülmektedir.[144]

---

[142] Anthony H. Cordesman, "The Iran Nuclear Agreement and Iranian Energy Exports, the Iranian Economy, and World Energy Markets", 27 Ağustos 2015, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/150817_Impact_Agreement_Iran.pdf, (17 Ekim 2019)

[143] Yeganeh Torbati, Bozorgmehr Sharafedin, Babak Dehghanpisheh, "After Iran's Nuclear Pact, state firms win most foreign deals", 19 Haziran 2017.

[144] Kourosh Ziabari, "The IRGC, Iran's Military Industrial Complex", Asia Times, 20 Mayıs 2019, https://asiatimes.com/2019/05/the-irgc-irans-military-industrial-complex/ (04 Ekim 2019).

2016 yılında ABD'deki başkanlık seçimini kazanan Donald Trump'ın, seçimin hemen ardından bu anlaşmayı en kötü müzakere edilmiş anlaşma olarak nitelemesi ve sonunda da 2018 yılı Mayıs ayında bu anlaşmadan resmen çekildiğini açıklaması örgüt yapısı için bulunmaz bir fırsat yaratmıştır. Ekonomik gücü yeniden artmaya devam edecek bir yapı, paralelinde siyasi gücünü de artırabilecektir. Hatta bu endişeyi taşıyan ılımlı kesimden bir İran devlet yetkilisi, "IŞİD ile Trump Devrim Muhafızları'nın pozisyonlarını güçlendirmeleri için Allah'ın bir lütfudur, eğer Trump İran'a karşı düşmanca siyaset yürütür ve antlaşmadan çekilirse Devrim Muhafızları bu durumdan çok fayda sağlar." diye röportaj vermiştir.[145]

ABD'nin P5+1'den çekilerek Devrim Muhafızları'nın sahipliğindeki çok sayıda firmaya yeniden yaptırım uygulamaya başlaması üzerine, hükümet kanadı örgüte yönelik olarak çeşitli kollardan uyarılarda bulunmuşlardır. Öncelikli olarak devlet başkanı Ruhani Devrim Muhafızları'nı, silahlı kuvvetleri ve hükümet görevlilerini ayrım yapmaksızın tüm ticari faaliyetlerden çekilmeleri ve sahip oldukları varlıkları satmaları konusunda uyarmıştır. Ülkenin ekonomisinin kurtuluşu için bunun gerekli olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde İran savunma bakanı da Haziran 2018'de verdiği bir demecinde, Devrim Muhafızları'nı ve diğer askeri birimleri sahip oldukları devasa ticari şirketleri ile diğer varlıklarını elden çıkarmaları, kuruluş amaçları ile hiç alakası bulunmayan ticari faaliyetlerden çekilerek sadece asıl görev konuları ile iştigal etmeleri konusunda uyarmıştır.[146] Fakat örgüt yetkilileri bu uyarıların hiçbirini benimseyecek bir izlenim sergilememişlerdir. Tam tersi bir yaklaşımla, daha önce yaptıkları işlerden dolayı devletten 7 milyar dolar civarında bir alacakları olduğunu belirten bir Devrim Muhafızı komutanı, ekonominin bekası için daha büyük işler yapılması gerektiğini ifade etmiştir.[147] Kısaca, hükümet tarafından gelen talepler Devrim Muhafızları ve hakim dini elit tarafından dikkate alınmamıştır.

Ancak örgütün daha sonra 9 Nisan 2019 tarihinde, özellikle de İran'da Devrim Muhafızları günü olarak anılan bu günde Donald Trump tarafından ilk kez terörist bir organizasyon olarak ilan edilmesi ve terörist örgütler listesine dahil edilmesi, ABD ile iyi ilişkiler geliştirilmesi ve sürdürülmesi taraftarı olan hükümetin ve ılımlıların dahi tepki olarak seslerini kısmalarına ve hatta geçmişteki görüş ayrılıklarına rağmen örgüte olan desteğin artmasına neden olmuştur. Trump yönetiminin İran'a yönelik sert politikaları, İran'daki milli bilinci yeniden

[145] Melahat Kemal, "Trump'ın Zaferi İran Devrmi Muhafızlarına Yaradı", 21 Kasım 2016, https://www.timeturk.com/trump-un-zaferi-iran-devrim-muhafizlari-na-yaradi/haber-377071, (10 Ekim 2019).
[146] *IRGC Told to Lay Off Economic Activities,* 22 Ocak 2018.
[147] *İran Devrim Muhafızlarının Ekonomideki Yerini Tartışıyor,* 9 Şubat 2018.

sağlamak suretiyle örgütün elini güçlendirmiştir.[148] Bu durum iki ülke arasında zaten gergin olan ilişkilerin daha fazla gerilmesine neden olmuştur. Bu süreçte ılımlı bir devlet başkanı olan Hasan Ruhani'nin de ABD'ye karşı söylemlerini sertleştirdiği görülmektedir. Ruhani misilleme olarak, ABD'nin ortadoğudaki askeri gücünü terörist olarak nitelendiren bir yasayı onaylamıştır. İran Parlamentosu, ABD'nin ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da faaliyet gösteren askeri kanadını kapsayan CENTCOM birliğini kendi terörist listesine almış ve aynı tarihte Natanz tesislerinde nükleer çalışmalara yeniden başlanması emrini vermiştir.[149]

Tüm bu gelişmeler ülkede özel sektörü güçlendirecek rekabetçi, gelişen ve büyüyen bir ekonomi eşliğinde kalkınma yaratmayı hedefleyen ılımlı başkan Ruhani'nin planlarını sekteye uğratmıştır. Örneğin, Ruhani Devrim Muhafızları'nın gücünü sınırlandırmak üzere, ilk başkanlık döneminde 2014 yılında İran Ulusal Gaz Aş. ile imzalanan 1,3 milyar dolar büyüklüğündeki bir proje anlaşmasını iptal etmişti.[150] İlerleyen süreçte Trump'ın P5+1'den çekilmesi ve ardından Devrim Muhafızları'nı terörist bir organizasyon olarak ilan etmesi, hem örgütün zaten beklediği tekel olarak hareket edebileceği ekonomik şartları yeniden yaratırken, diğer taraftan da reform yanlıları ve ılımlı kesimden bu örgüte karşı olan muhalefetin tam tersi yönde desteğe dönüşmesi örgüt için olumlu olmuştur. Böylelikle Hasan Ruhani'nin seçimlere girerken vadettiği, Devrim Muhafızları yapısını ekonomik olarak dizginleme politikası en azından böylesi bir ortamda son bulmuştur. Nitekim ABD yaptırımlarının devam ettiği bu süreçte, 2018 yılı sonunda 2019 yılını planlamak üzere gerçekleştirilen meclis bütçe görüşmelerinde, askeri savunma harcamaları da dahil olmak üzere çok sayıda alanda bütçe kısıntısına gidilmesine rağmen, askeri kanatta ayrı bir birim olarak varlık gösteren Devrim Muhafızları'nın bütçeden aldıkları payın %25 oranında artırıldığı görülmüştür.[151] Diğer taraftan Devrim Muhafızları'nın Suriye ve Lübnan'da askeri güç suretiyle gösterdikleri varlık, ekonomik alanda imtiyazlar elde edilerek karşılığını almaktadır. Örneğin Suriye'nin iç savaş sürecinde tahrip olan altyapıyı yenileme işini alınmış ve mobil telefon ağı kurmak üzere anlaşma imzalamıştır.[152]

Ahmedinejad dönemindeki uluslararası yaptırımlardan farklı olarak, Trump yönetiminin nükleer antlaşmadan çekilmesi ve İran'a yeni yaptırımlar uygulamaya başlaması

[148] Narges Bajoghli, "The Hidden Sources of Iranian Strenght", 15 Mayıs 2019, https://foreignpolicy.com/2019/05/15/the-hidden-sources-of-iranian-strenght/, (12 Ekim 2019).
[149] *ABD'nin İran Devrim Muhafzılarını Terörizm Listesine Almasının Etkileri*, 10 Nisan 2019, https://politikaakademisi.org, (30 Nisan 2019).
[150] *Trump Devrim Muhafızlarına Allah'ın bir Hediyesi,* 23 Kasım 2016, https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/trump-devrim-muhafizlarina-allahin-bir-hediyesi-h384982.html, (17 Ekim 2020).
[151] Tolga Akbaba, "İran'ın 2019 Bütçesinde Devrim Muhafızlarının Payı Dikkati Çekiyor", 29 Aralık 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-2019-butcesinde-devrim-muhafizlarinin-payi-dikkati-cekiyor/1351758, (10 Ekim 2020)
[152] Ahmad Majidyar, "Rouhani Government Tasks IRGC to Spearhead Reconstruction Projects in Syria", 1 Aralık 2017, https://www.mei.edu/publications/rouhani-government-tasks-irgc-spearhead-reconstruction-projects-syria, (09 Ekim 2020).

sürecinde ABD, uluslararası toplumu bu sefer yalnızca ikincil yaptırım tehditleri üzerinden dahil edebilmiştir. Zira İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Çin P5+1 antlaşmasına sadık kalacaklarını çeşitli kereler ifade etmişler ve Trump'ın talebine rağmen Devrim Muhafızları örgütü de bu ülkeler tarafından terörist listesine alınmamıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Devrim Muhafızları çatısı altında ya da bu yapı ile bağlantılı şirketler ile, diğer yabancı yatırımcıların yürütecekleri işbirliğinin veya alışverişin doğrudan terör örgütü ile işbirliği olarak değerlendirileceği ve bundan dolayı da cezalandırılacağı konusunda uyarı yapmasına rağmen, antlaşmaya taraf ülkeler bu ilişkiyi sürdürme gayreti göstermeye devam etmişlerdir. Medyada yer alan analizlerde, Trump'ın önce P5+1'den çekilmesi sonrasında da Devrim Muhafızları'nı terörist listesine almasının ardında, İran'ın şartlarını zorlayarak onu yeniden müzakere masasına oturtmak isteği ve bunu da bir sonraki başkanlık seçimi için bir başarı hikayesi olarak sunma planı olduğu değerlendirilmiştir. Fakat böylesi baskıcı politikalar İran'daki muhalefeti bile rejimi desteklemeye ittiği için başarısız olmuştur.

3.2.2. İran Bankacılık Sistemi

1960'lar ve 1970'lerde ekonomisi hızla gelişen İran'da, bankacılık sektörü de hızlı bir gelişme göstermiştir. 1978 yılı itibariyle İran'da 28'i özel olmak üzere 36 adet banka faaliyet göstermekteydi.[153] Devrim ile birlikte İran, bankacılık ve finans sektörünü ve genel anlamda ekonomisini dünyadan izole etmiştir.[154] 1979'da onaylanan Bankaları Millileştirme Kanunu ile İran'da faaliyet gösteren tüm bankalar kamulaştırılmış ve dolayısı ile millileştirilmiştir. Daha önce 36 olan banka sayısı kamulaştırma, kapama ve birleştirme sonucu ancak bir düzineye kadar inmiştir. Bankaların sayılarının azalması ve kamulaştırılması, sektördeki rekabetçi yapının da ortadan kalkmasına neden olmuştur. Devrimden ancak yaklaşık yirmi yıl sonra özel bankaların sistem içinde yer almasına müsaade edilmeye başlanmıştır. Özel bankalar devletin organları ve Devrim Muhafızlarının istihbarat birimleri de dahil olmak üzere kamu güvenlik hizmetleri tarafından denetim altında tutulmaktadır.[155]

Devrim sonrası İran'da kabul edilen Para ve Bankacılık Kanunu'na göre yabancı yatırımı tanımlanırken, anayasasında da yer aldığı üzere bankalar yerli ya da yabancı sermayeli

[153] Razieh Zahedi ve Pooya Azadi, **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**.,** 2018, s.6.
[154] *Iran's Frail Banking Sector Poses a Threat From Within,* 14 Haziran 2019, https://worldview.stratfor.com/article/irans-frail-banking-sector-poses-threat-within, (10 Eylül 2019).
[155] Kambiz Ghafouri, "Millions Of 'Unidentified Account Holders' In Iranian Banks", 15 Eylül 2019, https://en.radiofarda.com/a/millions-of-unidentified-account-holders-in-iranian-banks/30165090.html, (12 Eylül 2019).

fark etmemek kaydıyla devlet ortaklığı zorunlu tutulmuştur. Ayrıca 2011 yılında kabul edilen bir kanun ile yurtdışı merkezli yabancı bankaların İran'da şube ya da temsilcilik açabilmeleri mümkün hale getirilmiştir. Fakat açılmadan önce mutlaka konseyin onayına tabidir. Yasaya rağmen 2019 itibariyle İran'da faaliyet gösteren bankalar arasında, devlet tarafından lisans verilmiş olan tamamen yabancı sermayeli herhangi bir banka bulunmamaktadır.[156] Bununla birlikte İran'ın, Avrupa ve Asya kıtalarında çok çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren çok sayıda bankası mevcuttur. Ülkenin en büyük bankası, tamamı kamuya ait olan Bank Melli'dir. Bank Melli yurtdışında çok sayıda temsilcilik ile faaliyet göstermektedir.[157]

Devrim yapan kitlenin yeni ekonomik düzeni oluştururken önceden belirlenmiş tek finansal politikası ticareti ve finansal sistemi uluslararası alandan izole etmenin haricinde bankacılığı İslami, yani faizsiz sistemle yeniden dizayn etmekti. Faizsiz bankacılık 1983 yılında Koruyucular Konseyi tarafından onaylanmıştır ve ülke içinde tüm kredili işlemler ve mevduat işlemleri tamamen faizsiz olarak yürütülmektedir. Fakat bu işleyiş serbest ticaret bölgelerinde istisnalara tabi tutulabilmektedir. Faizsiz bankacılık işleyişi ile önceden belirlenmiş getiri vaadi ortadan kalkmış ve bankalara yatırılan fonların kullanımı kar-zarar ortaklığına indirgenmiştir. Faizsiz Bankacılık Kanunu, Merkez Bankası'nı İran bankacılık aktivitelerine aşağıdaki şekillerde müdahalede bulunabilme imkanı sağlamaktadır:

- Merkez Bankası bankaların her türlü modabarah kredi aktivitelerinde en düşük ve en yüksek kar oranlarını belirleme yetkisine sahiptir. Fakat bu kar oranları sektörden sektöre farklılık gösterebilir.

- Ayrıca yine her türlü yatırım, ortak girişim, müşteri mevduatları, bankaların kendileri için alacakları krediler ve bankacılık işlem masrafları ile ileri vadeli işlem fiyatları konusunda maksimum ve minimum oranları belirleyebilmektedir.[158]

Merkez Bankası dahil olmak üzere, İran bankalarının çoğu yıllarca ABD yaptırımlarına maruz kalmışlardır. Yıllarca dolar bazlı işlem ve para transferi yapabilmeleri engellenen İran bankalarının, özellikle 2011 yılında getirilen SWIFT yasağıyla birlikte uluslararası bankacılık ağına erişimleri tamamen engellenmiştir. 2015 yılında Barack Obama'nın ABD Başkanlığı döneminde imzalanan P5+1 Anlaşması ile bankaların çoğuna yönelik olan yaptırımlar kaldırılsa da, 2018 yılında yeni ABD başkanı Donald Trump'ın anlaşmadan çekilmesi ile İran bankaları

[156] Karim Shiyab ve Hamid Mojtahedi, "Overview of the Iranian Banking System", Mayıs 2016, https://www.tamimi.com/law-update-articles/overview-of-the-iranian-banking-system/. (12 Eylül 2019).
[157] Bank Melli, https://www.ifmat.org/11/06/bank-melli/, (30 Kasım 2019).
[158] Karim Shiyab ve Hamid Mojtahedi, "Overview of the Iranian Banking System", Mayıs 2016.

yeniden yaptırımlara tabi hale getirilmişler ve SWIFT'e erişimleri ile ABD doları üzerinden işlem yapmaları engellenmiştir. ABD'nin hedefi, İran'ı yeniden müzakere masasına çekmek ya da ekonomik baskılardan bunalan halkın mevcut yönetime karşı ayaklanmasını beklemektir. Eğer bir kriz çıkacak ise bu ilk etapta zaten kırılgan bir yapıya sahip olan bankacılık sektöründen kaynaklanacağı düşünülmektedir.[159]

SWIFT sistemine erişim kısıtlaması dolayısı ile uluslararası finansal ağ ile bağlantısı koparılan İran Bankaları, özellikle komşu ülkeler ve Asya ülkeleri başta olmak üzere, Avrupa ülkelerinde de azımsanmayacak şekilde, diğer piyasalarda şubeler ve temsilcilikler açmak sureti ile para ve sermaye akışını sürdürebilmeyi amaçlamıştır. Nitekim yaptırım dönemlerinde bu şube ağı İran'ın elini rahatlatan bir yapı sunmaktadır. Bu konuya ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak değinilecektir.

Uzun yıllar devam eden finansal yaptırımlar nedeni ile dünya piyasalarından izole halde bırakılan İran Bankacılık sistemi ve finans kuruluşları, rekabetçi olma gereği de duymayarak uluslararası standartları takip etmemişler ve sistemlerini buna uygun olarak revize etmemişlerdir. Hatta bu nedenle P5+1 sonrasındaki serbestleşmeye ragmen, İran finans kuruluşları uluslararası piyasalara entegre olmakta sıkıntılar yaşamıştır.[160] İran cumhurbaşkanı yardımcılarından ekonomi uzmanı Muhammed Nahavandian'ın beyanında da teyid ettiği gibi, İran finansal sistemi kalibre olarak dünya finans sisteminden oldukça geri kalmıştır ve yabancı bankalar ile işlem yaparken zorluklarla karşılaşılmaktadır.[161]

İran bankacılık sistemi genel olarak kamunun elinde ve geri kalanı da doğrudan ya da Devrim Muhafızları'nın sahipliği altında olması nedeni ile dolaylı olarak dini liderliğin kontrolü altındadır. Ve bankalarının önemli bir bölümü, uluslararası düzenlemelerden uzak olmaları nedeni ile şeffaf olmayan bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Borsa şirketlerinin daha şeffaf olmaları gerekliliğinden dolayı, bu durum borsada işlem gören bankaların ortaklık yapılarında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin hisseleri Tahran Borsa'sına kayıtlı olan Karafarin, Parsian Bank ve Sina Bank Ayetullah Hamaney'in kontrolündedir. Hamaney'in bu bankalardaki ortaklığı, sahip olduğu diğer şirketlerin ortaklık payları üzerinden tespit edilmektedir. Yine borsaya endeksinde yer alan Ansar Bank'ın büyük ortağı, bir Devrim Muhafızları komutanının başkanlık ettiği Tavon Sepah Vakfı'dır. Bank Mellat, Bank Sedarat,

[159] *Iran's Frail Banking Sector Poses a Threat From Within*, 14 Haziran 2019.
[160] Kambiz Ghafouri, "Millions Of 'Unidentified Account Holders' In Iranian Banks", 15 Eylül 2019.
[161] *Banking system 'falling short of meeting economic requirements*, 31 Mart 2017, https://theiranproject.com/blog/2017/03/31/banking-system-falling-short-meeting-economic-requirements/, (20 Eylül 2019).

Tejarat Bank ve Post Bank da doğrudan devlet bankalarıdır ve hükümetin kontrolündedir.[162] Borsa da işlem görmeyen diğer küçük bankalar da sistem içerisinde faaliyet göstermektedir. Büyük ya da küçük tüm bankalar rejimin kontrolü altındadır.

Devrim sonrasında, özellikle de Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde hızla artan bir şekilde, bankalarda son derece sağlıksız bir kredi performans yapısı ortaya çıkmış ve banka bilançoları bozulmuştur. Genellikle kamu kuruluşlarına ve yarı kamu olarak adlandırılan aşırı muhafazakar kesime ait şirketlere kullandırılan kredilerin çoğu geri dönmemektedir. Bankalar bozulan bilançolarını ve sermaye yeterlilik rasyolarını düzeltmek için İran Merkez Bankası'ndan borçlanma yoluna gitmektedirler. Dolayısı ile bu bozuk yapıda bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır. Ahmedinejad döneminde bankaların kamu ve yarı kamu kuruluşlarından riskli kredi alacakları GSMH'nin %1,7'sinden, %7,8'ine yükselmiştir.[163] Ayrıca kötü yönetim ve geri ödenmeyen kredilerden kaynaklı olarak sistem içerisinde bazı bankalar sermaye yetersizliği sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunlardan sekiz tanesi devlet bankasıdır, diğerleri yarı kamu olarak adlandırılan bankalardır.[164]

Ayrıca bu süreçte mantar gibi gölge finans kuruluşu olarak da adlandırılan resmi olarak banka olmayan, lisanssız finans kuruluşları türemiştir. Bu gölge finans kuruluşlarının bir çoğu kamu ve yarı kamu kurumlarına ve silahlı kuvvetlere aittir.[165] Bunlar yıllarca denetimsiz bir ortamda faaliyet göstermiş, resmi bankaların vermediği kadar yüksek getiri vaadleri ile mudilerin parasını toplamış ve bir çoğu daha sonra mevduatları geri ödeyememiştir. Hatta 2017 yılında iki tanesi batmıştır. Bu durumun infiale yol açmaması için, hükümetin Merkez Bankası'ndaki kamu fonlarından milyarlarca dolar çekerek mudilerin mevduatlarının ödenebilmesini sağladığı görülmüştür.[166] IMF raportörlerine göre, Merkez Bankası başta olmak üzere, İran'ın acil olarak finansal sistemini reforme etmeye ihtiyacı bulunmaktadır.[167] Ayrıca bankaların yeniden yapılandırılması ve sermaye yapılarının güçlendirilmesi gereği raporlanmıştır.[168]

---

[162] Emanuele Ottolenghi ve Saeed Ghasseminejad, "The Banking Provisions in the Joint Plan of Action Between Iran and the P5+1", 10 Ocak 2014, https://www.fdd.org/analysis/2014/01/10/the-banking-provisions-in-the-joint-plan-of-action-between-iran-and-the-p51/, (10 Eylül 2019).
[163] Razieh Zahedi ve Pooya Azadi, **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**.,** 2018, s.10.
[164] *Komijani Downplays Banking Woes*,13 Mart 2017, https://theiranproject.com/blog/2017/03/13/komijani-downplays-banking-woes/, (17 Ekim 2019).
[165] Adnan Mazarei, "Iran has a slow Motion Banking Crisis", 2019, Peterson Institute for International Economics, www.piie.com/system/files/documents/pb19-8.pdf, (20 Ekim 2019).
[166] Fereydoun Khavanc, "The 10 Nightmares of the Iranian Economy", 15 Şubat 2019, https://en.radiofarda.com/a/the-10-nightmares-of-the-iranian-economy/29772346.html, (15 Ekim 2019).
[167] *Iran Urgently Needs Financial Sector Reform,* 18 Ekim 2017, https://www.centralbanking.com/central-banks/financial-stability/macro-prudential/3337586/iran-urgently-needs-financial-sector-reform-imf-staff, (18 Ekim 2019).
[168] Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. **İran Genel Ekonomik Durum.** Ankara, 2019.

Bir üst düzey İran Merkez Bankası yetkilisi olan Ghomali Kamyab da benzer bir beyanat vermiştir. Kamyab, uzun yıllar yaptırımlara maruz kalmış İran finans sektörünün uluslararası piyasalara erişiminin engellenmesi ve bu izolasyon sürecinden kaynaklı olarak nispeten korunaklı durumda kalması nedeniyle, küresel bankacılığın ve rekabetin gerektirdiği sermaye yeterliliği, güçlü sermaye yapısı, varlık kalitesi, başarılı yönetim, sağlıklı likidite gibi standartlardan geri kaldığını belirtmiştir.[169] İran Merkez Bankası yetkilileri 2019 yılında verdikleri bir beyanatta, sistemdeki bankaların performans göstergelerine ve dijital bankacılık alanında sergileyeceleri gelişmelere göre derecelendirileceğini duyurmuşlardır.[170] Özetle, İran bankacılık sisteminin temel sorunu aslında finansal yaptırımlardan ziyade, yönetim zafiyetinden kaynaklı sistemin kendi yapısal sorunlarıdır.

İran bankacılık sistemine uygulanan yaptırımlar ve mevcut sistemik yapı bir bakış açısına göre, aslında bir yandan da sistemin emniyetini sağlamaktadır. Bir piyasada oluşan güvensizlik ortamı normal şartlar altında mevduat sahiplerinin bankalardan paralarını çekmelerine ve eğer hissedar iseler hisselerini satmalarına neden olurken, İran piyasasında bu sonuçların gerçekleşmediği görülmektedir. Kapalı bir ekonomi ve finansal yapıya sahip olan İran'da, yatırım seçeneklerinin sınırlı olmasının da katkısıyla piyasa tepkileri sınırlı kalmakta, bunalım anlarında serbest finansal piyasalardaki negatif kaldıraç etkisi idrak edilmemekte, risk yönetimi daha kolay yapılabilmektedir. Nitekim, bankalardaki büyük mevduat sahipleri zaten sistemden beslenen aktörler ve banka hissedarlarının kendileridir. Geri kalan hane halkına ait olan mevduatların da olası bir kriz durumunda Merkez Bankası tarafından verilen destekle ödeneceği bilinmektedir. Çünkü daha önceki tecrübeler bu durumu doğrulamaktadır. Gölge finans kuruluşlarının yarattığı yatırımcı mağduriyetlerinin bile Merkez Bankası'nca karşılanıyor olması, yatırımcılarda yüzde yüz mevduat garantisi güveni oluşturduğundan, sakinlik korunmakta, hatta borsada banka hisselerine olan talep devam etmektedir.[171] Bu nedenle İran'da yaygın bir bankacılık krizi henüz yaşanmamıştır.

İran bankacılık sektörünün temel sorunları, geri dönüş oranı düşük sağlıksız kredi yapısı ve bundan dolayı oluşan gelir kaybı, düşük kârlılık, Basel-I kriterlerine göre %8, Basel-II kriterlerine* göre %10,5 olması gereken uluslararası bankacılık sermaye yeterlilik rasyosu standardının İran bankalarında ortalama %5'in altında kalıyor oluşu, yani yetersiz sermaye

[169] Daniel Hinge, "End of Sanctions Could Be Double-edged Sword for Iranian Banks", 10 Ağustos 2015, www.centralbanking.com/central-banking/news/2421448/end-of-sanctions-could-be-double-edged-sword-for-iranian-banks, (10 Ekim 2019).
[170] *Lenders under Central Bank of Iran scrutiny for ratings,* 1 Ekim 2019, https://theiranproject.com/blog/2019/10/01/lenders-under-central-bank-of-iran-scrutiny-for-ratings/, (07 Ekim 2019).
[171] Adnan Mazarei, "Iran has a slow Motion Banking Crisis", 2019.
* Basel Kriterleri, ülkelerin merkez bankalarının bir araya gelerek oluşturdukları komite ile belirledikleri bankacılık kriterleridir.

yapıları ve ne İran Merkez Bankası, ne de farklı bir uluslararası otorite tarafından denetime tabi olmamalarıdır. Ayrıca İran Merkez Bankası'nın bu bankaları sürekli fonluyor oluşu da istediklerinde likiditeye ulaşacaklarının bilincinde olan bu kurumların, faaliyetlerinde kontrolsüz hareket etmeleri sonucunu doğurmaktadır. Merkez Bankası'na yapılan aşırı borçlanmalarının yanısıra, İran finans kuruluşlarının Uluslararası Finansal Raporlama Sistemini kullanmıyor olmaları da bilançoları ile ilgili tereddütler oluşturmaktadır.[172] Diğer taraftan gayriresmi olarak, 2018 yılı itibariyle geri dönüşü olmayan kredilerin oranının, toplam kredilerin %50'si civarında olduğu belirtilmektedir.[173]

Kamunun ve yarı kamu olarak adlandırılan yapıların bankalar üzerindeki müdahaleleri İran bankacılık sektörünün en önemli problemi olarak görülmektedir. Kötü kredi yapısı, kredi değerlendirme süreçlerinin objektif olmayışı ve şeffaf olmayan işleyişin temel nedeni bu durumdur. Hem genel itibariyle İran bankacılık piyasasının güçlendirilmesi, hem de yaptırımlar karşısında daha sağlam durabilmelerini sağlamak üzere, 2019 yılı Eylül ayında İran Mali ve Ekonomik İşler Bakanı Farhad Dejpasand, bir bankacılık reform paketi hazırlanacağını duyurmuş ve bu reformların hükümetin öncelikli işi olacağını belirtmiştir. Paketin kapsamı içerisinde sermaye yeterliliklerinin artırılması, kurumsal yönetişimin iyileştirilmesi ve bankacılık idari sisteminin reforme edilmesi bulunmaktadır. Merkez Bankacılığının reformu da bu sürece dahil edilecektir. Fakat söz konusu plana çeşitli kesimler tarafından farklı tepkiler verilmektedir.[174]

3.2.2.1. İran Merkez Bankası

Bank-e Markazi adı ile anılan İran Merkez Bankası (IMB) ülkedeki para piyasalarını düzenlemek amacı ile Şah Pehlevi döneminde 1960 yılında, başkent Tahran'da kurulmuştur. Merkez Bankası'nın yetkileri 1960 yılında kabul edilen ve 1972 yılında geliştirilen Para ve Bankacılık Kanunu ile düzenlenmiştir. 1972 yılında yenilenen Para ve Bankacılık Kanunu'na göre, İran Merkez Bankası, ülkenin genel ekonomi politikalarına dayalı olarak, finans ve kredi politikalarını belirlemek, düzenlemek ve uygulamakla yükümlü kılınmıştır. Aynı zamanda piyasada faaliyet gösteren diğer bankalar ve finans kuruluşlarının denetiminden de sorumlu tutulmuştur.[175] Merkez Bankası politikaları ise kurumun en üst düzeydeki karar alıcı kurulu olan Para ve Kredi Kurulu'nun onayı ile yürürlüğe girebilmektedir ve aynı kurul tarafından

[172] Razieh Zahedi ve Pooya Azadi, **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**,** 2018, s.25.
[173] Adnan Mazarei, "Iran has a slow Motion Banking Crisis", 2019.
[174] Mahnaz Abdi, "Banking system reform: improving or interrupting?", 9 Ekim 2019, https://www.tehrantimes.com/news/440979/Banking-system-reform-improving-or-interrupting, (17 Ekim 2019).
[175] Karim Shiyab ve Hamid Mojtahedi, "Overview of the Iranian Banking System", Mayıs 2016.

denetlenmektedir. Ülkedeki tüm bankacılık faaliyetleri, Bankacılık ve Para Kanunu'na göre bu kurulun sorumluluğu ve denetimi altındadır.[176]

1979 Devrim sonrası İran Merkez bankası tamamen politize olmuş durumdadır. Devletin finansman aracı görevi görmektedir. Banka fonları 2003 yılına kadar hükümetin bütçe açığını kapatmada kullanılmıştır. Fakat 2003 yılında meclisten geçirilen bir yasa ile, artık hükümetin doğrudan Merkez Bankası'ndan borçlanması yasaklanmıştır. Bu tarihten sonra ise, hükümet finansman kaynağı olarak diğer kamu bankalarını ve Milli Kalkınma Fonu'nu kullanmaya başlamış, Merkez Bankası bu kamu bankalarını finanse etmeye devam etmiştir. Yani hala doğrudan olmasa da, dolaylı olarak devletin kasası işlevi görmektedir. Ve aynı zamanda, süregiden şekilde de Devrim Muhafızları yapısının fonlanmasında kullanılmaya devam edilmektedir.[177] İran'da açık piyasa işlemlerinin olmaması ve interbank piyasasının çalışmaması, bankaların ve finans kuruluşlarının birbirlerinden fon sağlamasının önüne geçmekte, fona ihtiyaç duyan finans kuruluşları kaynak ihtiyaçlarını doğrudan Merkez Bankası'ndan sağlamaktadırlar.[178]

İran Merkez Bankası dünyadaki merkez bankacılığı işleyişinde temel prensip olarak kabul gören bağımsızlık anlayışından da uzaktır. Merkez Bankası üst kurul üyelerinin bir kısmı hükümet aktörlerinden, bir kısmı da derin devletin adamlarından oluşmaktadır. Bu yönetim yapısı ile Merkez Bankası devlet ve derin devletin finansman kaynağı işlevi görmektedir. Tüm bu koşullar altında Merkez Bankası'nın işleyişi şeffaf olmaktan uzaktır.[179] IMF 2017 yılında yayınladığı rapor ile İran Merkez Bankası'nın bağımsızlaştırılması ve para politikasının piyasa bazlı oluşturulması, bu yolla da likitide kontrolünün sağlanması konusunda uyarılarda bulunmuştur.[180]

Banka yaklaşık 20 yıldır ABD yaptırımları altındadır. IMB ile işbirliğine girecek olan ABD firmaları ve dünyadaki diğer tüm finansal kuruluşlar da ikincil yaptırımlara tabidir.[181] 2019 yılı Eylül ayında Suudi Arabistan'daki petrol şirketi Aramco'ya düzenlenen saldırıların faili veya destekçisi olarak, ABD ve Suudi Arabistan yönetiminin İran'dan şüphelenmeleri üzerine ABD

[176] *Central Bank of the Islamic Republic of Iran. Laws & Regulations*, https://www.cbi.ir/section/1454.aspx, (17 Ekim 2019).
[177] *Iran's Frail Banking Sector Poses a Threat From Within*, 14 Haziran 2019, https://worldview.stratfor.com/article/irans-frail-banking-sector-poses-threat-within, (10 Eylül 2019).
[178] Razieh Zahedi ve Pooya Azadi, **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**,** 2018, s.26.
[179] Razieh Zahedi ve Pooya Azadi, **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**,** 2018, s.14.
[180] Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. **İran Genel Ekonomik Durum.** Ankara, 2019.
[181] Brian O'Toole, "Iranian central bank designation: What does it mean?", 20 Eylül 2019, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/iranian-central-bank-designation-what-does-it-mean/, (25 Eylül 2019).

yönetimi, teröre destek verdiği gerekçesi ile IMB üzerinde süregelen yaptırımlarını sıkılaştırma kararı almıştır.[182]

Yaptırımların haricinde faizsiz finans sistemi de orta ve uzun vadede İran finans piyasalarının dünyadaki diğer finans piyasalarından kopuşuna neden olmuştur. Nitekim kullanılan finansal enstruman sayısı kısıtlanmıştır. Mevduat toplamak, kredi vermek, fatura ödemek ve para transferine aracılık etmek yapılabilen başlıca işlem türleridir. Merkez Bankası'nın en önemli görevi olan finansal istikrarın sağlanmasında kullanabileceği piyasa araçlarını da aynı şekilde kısıtlı hale getirmiştir.

Merkez Bankası ile ilgili son datalar bankanın 20 Mart 2019'da sona eren mali yılında, toplam likiditenin 144 milyar doları aştığını göstermektedir (18,828 triyon rial). Bu rakam özellikle Şubat ayının sonuna doğru 4 milyar dolarlık hızlı artış ile belirginleşmiştir. 2018-2019 mali yılı kapanış verisi bir önceki yıla oranla %23,1 artışa işaret etmektedir. Nitekim önceki yılın aynı dönemine göre toplam likidite rakamı 117,6 milyar dolar (15,299 trilyon rial) olarak gerçekleşmiştir.[183] Ayrıca Merkez Bankası tarafından sunulan aylık raporlara göre, 20 Mart 2019'da başlayan yeni mali yıldan 21 Haziran'a kadar geçen üç aylık süreçte de İran Merkez Bankası'nın likidite rakamı 176,7 milyar dolar (19,799 trilyon rial) ile bir önceki yılın aynı dönemine nispetle %25,1'lik bir artış gösterirken, yıllık bazda da %5,2'lik bir yükselişe denk gelmektedir.[184]

3.2.3. Vakıflar ve Fonlar

Popülist karakterdeki İran Devrimi'nin en önemli sloganları "herkes için eşitlik, herkes için sosyal adalet" idi. Dolayısı ile ülkenin ekonomik ve sosyal politikalarında öncelikli konulardan birisi yoksul kesimin hayati ihtiyaçlarının giderilmesi olmalıydı. Ayetullah Humeyni'nin doktrinine göre, İslamiyet üzerine inşa edilecek rejimin, öncelikle ezilmiş Müslümanların kalbini kazanması gerekiyordu. Kaynaklara erişimde veya refah paylaşımında adaleti sağlamanın en kolay yolu vakıflar aracılığı ile yapılacak bağışlar ve yardım faaliyetlerinden geçmekteydi. Buradan yola çıkılarak devrim sonrası İran'da, dini otoritenin finansal gücünü oluşturan ilk kurumlar vakıflar olmuştur. İlk sermayelerini 1979'da çıkarılan bir

[182] *US designates Iranian central bank as terrorist supporter,* 23 Eylül 2019, https://www.centralbanking.com/central-banks/governance/4449166/us-designates-iranian-central-bank-as-terrorist-supporter, (23 Eylül 2019).
[183] *Liquidity Crossed $144 Billion by March 20,* 8 Haziran 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/98838/liquidity-crossed-144-billion-by-march-20, (8 Haziran 2019).
[184] *Central Bank of Iran Reports 25% Growth in Liquidity*, 30 Ağustos 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/99651/central-bank-of-iran-reports-25-growth-in-liquidity, (20 Eylül 2019).

kanun ile, devrik şahın ve İran'ın en büyük ellibir sanayicisinin ve ailelerinin mülklerine ezilenler adına yeni rejim tarafından el konulması suretiyle sağlamışlardır.[185]

Vakıflar yeni rejimi güçlendirmek için ihtiyacı olan vatandaşlara düzenli olarak sosyal hizmet sunmuş, rejimin himaye edici yönünü ortaya koyarak bir kültürel dönüşüm ve sosyal kontrol aracı olarak işlev görmüşlerdir.[186] Gerçekleştirdikleri sosyal ve kültürel aktivitelerle rejim ideolojisinin propagandasını yapmışlar ve böylelikle de aktif olarak politikanın içerisinde yer almışlardır. Vakıflar devrimin ilk yıllarından itibaren az gelirliler ve muhtaçlar için gayriresmi bir "sosyal güvenlik kurumu" görevini yerine getirmek suretiyle, rejim ideolojisinin toplumda yerleşmesine ve kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamışlardır.[187] Mevcut durumda İran'da, hemen hemen her şehirde faaliyet gösteren yüzün üzerinde sosyal yardımlaşma vakfı bulunmaktadır. Bu vakıflar bulundukları şehirlerdeki yerel mollalar tarafından yönetilmektedir.[188]

Statü olarak ne kamu ne de özel sektör olarak sınıflandırılamayan vakıflar, hükümet tarafından vergilendirilememektedir. Ülkenin en önemli ekonomik aktörleri olmalarına rağmen gelirleri ve harcamaları devlet kurumlarının denetimine tabi değildir. Aynı zamanda sadece özel şirketler değil, diğer devlet kurumlarının dahi tabi oldukları bazı düzenlemeler vakıflara uygulanamamaktadır. Bu şeffaf olmayan ve denetimsiz işleyişin yozlaşmaya mahal verdiği iddia edilmektedir. Nitekim ülkenin yeraltı ya da gölge ekonomi olarak tabir edilen faaliyetleri vakıf şirketleri aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.[189]

Vakıflar sadece dini lidere karşı sorumludurlar. Diğer kurumların ve ticari şirketlerin tabi olduğu birçok yasal kısıtlamadan muaftırlar. Ayrıca kredi ve finansmana erişimde çeşitli avantajlara sahiptirler. İkili kur rejiminde avantajlı kurdan, ya da piyasa fiyatının da altında döviz sağlama imkanları bulunmaktadır. Hükümetin ekonomik programlarına uyum zorunlulukları bulunmamaktadır ve genellikle bu programlardan bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Tüm bunlardan kaynaklı olarak serbest piyasanın gerektirdiği rekabet ortamı yok olmakta ve özel sektörün boğulmasına sebebiyet verilmektedir. Ayrıca zaman zaman dış politikayı etkileyecek sözleri ve faaliyetleri ile İran hükümetini zor durumda bıraktıkları da

[185] Ali Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organisations: The Case of İranıan Foundations", **Iranian Studies,** Sayı:37, No:3, Eylül 2004, s.484.
[186] Manochehr Dorraj ve Michael Dodson, "Neo-Populism in Comparative Perspective: Iran and Venezuela", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Sayı: 29, no: 1, 2009, s.141.
[187] Ali Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organisations: The Case of İranıan Foundations", s.486.
[188] Mohammadreza Taghvamanesh, "Bonyads - Mostazafen Foundation of Islamic Revolution", http://en.reingex.com/Bonyads Iran.shtml, (12 Ekim 2019).
[189] Parvin Alizadeh, **The Economy of Iran: The Dilemma of an Islamic State,** 1. Baskı, New York: I.B. Tauris, 2001, s.163.

olmuştur. İlk başta popülist birer kaynak paylaşım aracı olarak dizayn edilen bu kurumlar ilerleyen yıllarda şirketler ağı halinde devasa tekellere dönüşmek suretiyle din sınıfının politik güç aracı haline gelmişlerdir. Örneğin 90'lı yıllarda, Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı dönemindeki mecliste, özelleştirme faaliyetlerine vakıfların da teklif vermeleri konusunda sürdürülen baskılar sonucu taleplerini kabul ettirebilmişler ve ilerleyen yıllarda, özellikle Ahmedinejad döneminde özelleştirme faaliyetlerinin en önemli alıcıları vakıflar olmuşlardır.

Vakıfların bünyesinde bulunan şirketler, ülkenin en önemli gelir kaynaklarını elinde bulunduran şirketlerdir. İran Sanayi ve Maden Bakanlığı'nın hazırladığı, ülkenin en büyük 100 firmasının yer aldığı listeye göre, vakıflar bu şirketlerin %90 ila %100'ü arasında bir oranını ellerinde bulundurmaktadırlar. Hatta Tahran Borsası dahi bir vakıf kuruluşu durumundadır. Devletten doğrudan aldıkları sübvansiyonlar, dini vergiler ve gayrimenkul ya da nakit olarak yapılan bağışlar vakıflar için diğer gelir kaynaklarıdır. Vakıflar muhtaç insanlara yardım etmenin yanısıra, bir taraftan da kamu kaynaklarının aşırı muhafazakar kesime akmasını sağlayan zenginlik aracı haline dönüşmüşlerdir.[190] Ruhani liderlik bu sayede, vakıflar aracılığı ile sağladıkları yardımlarla hem rejim karşıtı hareketleri önlemekte, hem de politik güçlerini artırabilmektedir. Diğer yandan, vakıflar dini sınıfın bağımsız bir yapı olarak varlık gösterebilmesine imkan sağlamıştır.[191]

Genel kanı olarak vakıfların İran ekonomisine katkısının GSMH'nin %20'si civarında olduğu tahmin edilmektedir ve yıllık yaklaşık olarak 85 milyar dolarlık bir sosyal yardım gerçekleştirilmektedir.[192] Fakat eski sanayi bakan vekili Muhsin Farahani'nin 2015 yılındaki bir beyanatına göre ise vakıflar İran GSMH'sinin en az %50'sini karşılamaktadır.[193]

2016 yılında yapılan bir sosyal araştırmada, halkın sosyal yardım konusunda en fazla aşina olduğu vakıfların sırasıyla 1979 yılında kurulan İmam Humeyni Vakfı, Şah döneminde kurulan Sosyal Güvenlik Organizasyonu ve Sivil Hizmet Emeklilik Fonu ile Ahmedinejad tarafından 2011 yılında kurulan Yaraneh Nakit Transfer Fonu olduğu görülmüştür. Daha çok kırsal bölgelerde yaşayan, eğitim ve refah seviyesi şehirli halka göre daha düşük olan kesime

[190] *A Deep Dive Into Bonyads and How They Work*, 3 Haziran 2019, https://doublethink.institute/report/bonyad-findings/, (14 Ekim 2019).
[191] Parvin Alizadeh, a.g.e., s.149.
[192] *How Regional Developments Impact the Future of Major Charities*,7 Kasım 2016, https://futureuae.com/vBXHmJtUbgOJIptZHP7GFy9n9BJDKICoEPOPvR5KmXTUnx2FLm102SMJ7pX4Jvw/Mainpage/Item/2115/how-regional-developments-impact-the-future-of-major-charities, (07 Eylül 2019).
[193] *How to succeed in iran: lessons from russia and china*,4 Haziran 2015**.** https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2015/jun/04/iran-private-businesses-linked-regime-organizations, (09 Eylül 2019).

yapılan sosyal yardımlar, onların rejimin en önemli destekçileri olmasını sağlamıştır. Hatta en son kurulan Yaraneh fonu, açıkça oy karşılığı her iki ayda bir nakit yardımda bulunmaktadır.[194]

Ülkedeki vakıfların en büyüğü Mustazafan Vakfı'dır.

3.2.3.1. Mustazafan Vakfı

Diğer adı Ezilenler Vakfı da olan Mustazafan Vakfı 1979 yılında devrimin ardından, düşük gelirli İranlılar'ı desteklemek üzere devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin talimatı ile kurulmuştur. Şah Pehlevi'nin kamulaştırılan gayrimenkulleri ve menkul kıymetleri Mustazafan Vakfı'nın mülkiyetinde toplamıştır.

Vakıf az gelirli ailelere konut edindirme, eğitim masraflarının karşılanması ve hayat standartlarının yükseltilmesi için çalışmalarda bulunmaktadır. Özellikle Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde güçlenen ve en büyük yardım kuruluşu olan Mustazafan Vakfı, on milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilen mevcut varlıkları ile Milli Petrol Şirketi'nin ardından, İran'ın ikinci en büyük ekonomik aktörü konumundadır. Bünyesinde faaliyet gösteren çok sayıda şirket ve binlerce çalışana sahiptir. Bu şirketler sanayi, madencilik, enerji, inşaat, gıda, tarım, turizm, gayrimenkul, ulaştırma gibi pek çok sahada faaliyet göstermektedirler. Vakıf bünyesinde 11 holding ve bu holdinglerin çatısı altında 350 ayrı şirket aktif halde bulunmaktadır, çalışan sayısı da 200,000 kişi civarıdır.[195] Vakıf başkanının 2017 yılındaki beyanına göre, bu şirketlerin ürünleri otuzüç ülkeye ihraç edilmektedir.[196]

Vakıf, Sina Grup olarak adlandırılan Sina Bank ve Sina Yatırım, Sina Sigorta gibi şirketleri aracılığı ile finansal alanda da varlık göstermektedir.[197] Sina Grup aynı zamanda Tahran Borsası'na da kote edilmiş, ülkenin en büyük liman işletmecisidir.[198] Dolayısı ile Mustazafan Vakfı aracılığı ile dini liderlik, ülkenin en büyük liman işletmecisi durumundadır. Aynı zamanda İmam Humeyni Havaalanı'nın da kontrolü vakfa aittir. Vakıf Ahmedinejad döneminde, özel

[194] *Does the Islamic Republic Run on Machine Politics?,* 15 Mart 2019, www.canada.ca/en/security-intelligence-service/corporate/publications/a-balancing-act-whats-next-for-iran/does-the-islamic-republic-run-on-machine-politics.html, (10 Eylül 2019).
[195] Mohammadreza Taghvamanesh, "Bonyads, Mostazafen Foundation of Islamic Revolution", http://en.reingex.com/Bonyads-Iran.shtml, (12 Ekim 2019).
[196] *Mostazafan Foundation Puts Last Year's Revenues at $6.6b,* 10 Aralık 2017, https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/77642/mostazafan-foundation-puts-last-year-s-revenues-at-66b, (27 Eylül 2019).
[197] Emanuele Ottolenghi ve Saeed Ghasseminejad, "The Banking Provisions in the Joint Plan of Action Between Iran and the P5+1", 10 Ocak 2014.
[198] Joseph R. Fonseca, "Contship Italia Signs Iran MoU", 3 Ağustos 2015, https://www.marinelink.com/news/contship-italia-signs395637, (24 Ekim 2019).

sektörün de petrol işine dahil olmaları gerektiği söylemleri ile devletin teşviği üzerine, Behran Petrol ve Sina Enerji şirketleri ile bu sektöre de el atmıştır.[199]

İran Milli Petrol Şirketi'nin ardından ülkenin en büyük ekonomik gücü olan Mustazafan Vakfı, aynı zamanda Orta Doğu'nun da en büyük holdingidir.[200] Her yıl karının %50'sini sosyal yardım olarak paylaşmakta, kalan karını da yeni yatırımlar için kullanmaktadır.[201] 2018 yılında verdiği bir beyanında, Mustazafan Vakfı başkanı Saeedikia, Mart 2017-2018 döneminde, ihracat gelirlerinin bir önceki yıla göre %45 arttığını belirtmektedir.[202] Vakıf başkanının 2016 yılındaki beyanına göre, İran GSMH'sinin %1,5'uğu Mustazafan Vakfı tarafından yaratılmaktadır.[203] Fakat bu oran, vakfın bütçesinin, İran hükümet bütçesinin %10'u civarında olduğu tahminleri ile pek örtüşmemektedir.

Hükümetin denetiminden uzak olup, vergiden muaf olan vakıf doğrudan dini liderin gözetimi altındadır ve Devrim Muhafızları yapısı ile sıkı bağlantılar içerisindedir. Nitekim, kurulduğu günden beri vakfın başkanlığını yürütenler Devrim Muhafızları komutanları arasından seçilmişlerdir.[204] Vakıf başkanlarını dini lider atamaktadır. Nitekim 2019 yılının Temmuz ayında Ali Hamaney yeni bir başkan ataması yapmıştır.[205] Vakfın yurtdışında da faaliyetleri vardır. Yurtdışı faaliyetlerinii bir alt kuruluşu olan Alevi Vakfı üzerinden yürütmektedir.[206] Mustazafan Vakfı aynı zamanda Merkezi Avrasya Ekonomik Sahası'nın bir üyesidir.[207]

3.2.3.2. İran Milli Kalkınma Fonu

İran'da Milli Kalkınma Fonu'ndan önce Petrol İstikrar Fonu'nun kurulduğu görülmektedir. Petrol İstikrar Fonu, 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında 1999 yılında kurulmuştur. Fonun kuruluş prensibi, petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde elde edilen yüksek gelirden ayrılan bir kısım ile, fiyatların negatif dalgalandığı dönemlerde azalan gelirin desteklenmesidir. Fon tüzüğünde yer alan kurallarda ise, fonun %90'nın hükümet projelerini,

---

[199] *Iran Lets Private Iranian Firms Trade Oil,* 7 Aralık 2008, www.reuters.com/article/us-iran-oil-trade-idUSTRE4B610S20081207, (24 Ekim 2019).
[200] *Mostazafan Foundation Puts Last Year's Revenues at $6.6b,* 10 Aralık 2017.
[201] *Bonyads- Mostazafen Foundation of Islamic Revolution*.
[202] *Exports by Mostazafan Foundation Grow 45%,*31 Haziran 2018, https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/90893/exports-by-mostazafan-foundation-grow-45, (12 Ekim 2019).
[203] *Mostazafan Foundation Accounts for 1.5% of Iran's GDP,*31 Aralık 2016, https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/56598/mostazafan-foundation-accounts-for-15-of-iran-s-gdp, (14 Ekim 2019)
[204] Raz Zimmt, "The Foundation of the Opressed", 23 Temmuz 2019, https://www.terrorism-info.org.il/en/foundation-oppressed-tool-entrenching-iranian-influence-iraq-syria/, (07 Ekim 2019).
[205] *Mostazafan Foundation of the Islamic Revolution,* https://www.tehrantimes.com/tag/Mostazafan+Foundation+of+the+Islamic+Revolution, (24 Ekim 2019).
[206] *A Deep Dive Into Bonyads and How They Work,* 3 Haziran 2019.
[207] *Bonyads- Mostazafen Foundation of Islamic Revolution*.

kalan %10'nun ise özel sektör projelerini finanse etmek üzere kullanılacağı belirtilmiştir.[208] Fakat, başarısız bir performans sergileyen Petrol İstikrar Fonu daha sonra Milli Kalkınma Fonu olarak yeniden dizayn edilmiştir.

İran Milli Kalkınma Fonu, 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 84. maddesi ile hükümet dışı bir organizasyon olarak, ileride yaşanması muhtemel ekonomik buhran dönemlerinde halkın refah seviyesinin düşmemesi, sosyal yardımların devam ettirilebilmesi ve diğer yatırım alanlarında kullanılması için, petrol ve doğalgaz gelirlerinin yüksek olduğu yıllarda bu gelirlerin bir bölümünü aktarmak ve biriktirmek üzere 5 Ocak 2011 yılında dönemin cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminde kurulmuştur. Artan petrol fiyatlarından kaynaklı olarak, Ahmedinejad'ın başkanlığı döneminde petrol gelirleri toplamda 700 milyar doları bulmuştur.[209] Petrol İstikrar Fonu'ndan Milli Kalkınma Fonu'na 140 milyar dolarlık bir nakit aktarımı yapılmıştır. Fonun kurulduğu ilk yıl için gelirlerin %20'si aktarılarak başlanmış ve sonraki her yıl için de aktarılacak gelirlerin %3 oranında artırılması öngörülmüştür. Fonda 2019 itibariyle 91 milyar dolarlık bir kaynak mevcuttur.[210] Daha sonra İran 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, petrol ve doğalgaz gelirlerinin %30'nun kalkınma fonu kaynağı olarak değerlendirilmesi ve bu oranın her yıl %2 artırılması kabul edilmiş olsa da yinelenen ABD yaptırımları sonrası ruhani lider Hamaney, bu oranın 2019 itibariyle %20'ye düşürülmesi talimatını vermiştir. Ruhani, düşük petrol fiyatları ve ekonomik baskılara rağmen 2018 yılında fona 40 milyar dolar aktarılacağını açıklamıştır.[211] 2019 yılı için ise, 30 milyar dolar civarı elde edilmesi planlanan petrol ve doğalgaz gelirinin 24 milyar dolarının bütçe için ayrılması ve kalan 6 milyar doların fona aktarılması hedeflenmiştir.[212]

Fon tüzüğüne göre biriken para finans ve para piyasalarında değerlendirilebilmektedir. Ve prensip olarak devlet kurumlarına ve kamu ortaklığı %20'yi aşan kurumlara bu fondan kredilendirme yapılamayacaktır. Kredi kullandırımı ve yatırım desteği olarak sadece yerli ve yabancı özel sektör kuruluşların faydalanabileceği belirtilmektedir.[213] Fakat, İran'da yabancı özel sektör yok denecek kadar az sayıda ve yerli özel sektörün çok büyük bir bölümü de Devrim

[208] Behroz Hadi Zonoz ve Meisam Pileforoush, "Oil Stabilization Fund (OSF) and National Development Fund (NDF) in Iran: Differences, Performance and Legal Basis", 2015, www.magiran.com/paper/1373082/?lang= en, (17 Ekim 2019).
[209] Jahangir Amuzegar, **The Islamic Republic of Iran: Reflections on an Emerging Economy**, 1.Baskı, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014, s.163.
[210] *U.S. Sanctions Iran's Sovereign Wealth Fund, Central Bank,* 20 Eylül 2019, https://brief.kharon.com/updates/us-sanctions-iran-s-sovereign-wealth-fund-central-bank/, (25 Eylül 2019).
[211] *$40bn oil revenues to enter NDFI*, 17 Nisan 2017, https://en.mehrnews.com/news/124837/40bn-oil-revenues-to-enter-NDFI, (25 Eylül 2019).
[212] *Iran Will Withdraw Another One Billion Dollars From Reserve Fund*, 28 Mayıs 2019, https://www.ifmat.org/05/28/iran-withdraw-billion-dollars-reserve-fund/, (22 Eylül 2019).
[213] National Development Fund of Iran, https://www.ifswf.org/members/iran, (24 Eylül 2019).

Muhafızları'nın kontrolündedir. Fon kaynaklarının yurtdışında doğrudan yatırımlarda da kullanılabileceği ve getiri sağlamak üzere diğer ülke sermaye piyasalarına aktarılabileceği kuruluş metninde kabul edilmiştir.

Milli Kalkınma Fonu'nun bütçesi, fon tüzüğünde mütevelli heyetinin onayına bırakılmıştır. Ayrıca fon tüzüğünün 8. maddesinde fonun kesin bir şekilde mütevelli heyetinin vekaleti ve otoritesi altında bulunduğunun altı çizilmektedir.[214] Ve ilerleyen yıllarda görülmüştür ki, İran Milli Kalkınma Fonu Devrim Muhafızları için yeni bir finansman kaynağı haline gelmiştir.[215] ABD Hazine Departmanı'na göre İran Merkez Bankası, kalkınma fonunun kaynaklarının Devrim Muhafızları'na aktarılmasına aracılık etmiştir.[216] Bununla birlikte istihdam yaratmak, altyapı projelerinin hayata geçirilmesi ve çeşitli sosyal projeler için İran hükümeti bu fondan faydalanmaktadır. Örneğin 2019 yılında, ABD yaptırımları karşısında ekonomik aktiviteyi çeşitlendirmek üzere, hükümet fondan 1,25 milyar dolarlık bir kaynak kullanımında bulunmuştur.[217] Fon aynı zamanda hükümetin bütçe açıklarının kapatılmasında da işlev görmektedir. İran Milli Kalkınma fonu, Eylül 2019'daki Suudi Arabistan Aramco Şirketi'ne yapılan hava saldırısı sonrası ABD tarafından yaptırım listesine dahil edilmiştir.

3.2.4. Sübvansiyonlar

İran ekonomisinde ve aynı zamanda politik rejimin devamlılığının sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi de sübvansiyonlardır. Sosyal adalet, yoksullar için daha iyi bir yaşam ve kaynakların paylaşımı konusunda devrim sürecinde verilen vaadler ile bağlantılı olarak yeni rejim tarafından geliştirilen sübvansiyonlar, başta fakir kesime düşük fiyattan kaynak kullanımı olarak düşünülmüş olsa da daha sonra tüm vatandaşların enerji, su, yakıt ve elektrik ve ekmeğe, bedelinin altında ödeme yaparak ulaşma imkanı sağlanmıştır. Yakıt sübvansiyonları artarak devam ettirilmiş, ayrıca kamu sahipliğindeki şirketlerden düşük gelirli ailelere hisse devri ile ortaklık verilmiştir. Ve fakir ailelere konut edindirme faaliyetleri sürdürülmüştür.[218] Bu işleyiş 2010 yılına kadar sürdürülmüştür.

Ancak 2010 yılında, Ahmedinejad'ın devlet başkanlığı döneminde, enerji sübvansiyonlarının fakir halktan ziyade zenginlere hizmet ettiği ve gereğinden fazla enerji

[214] Institutional and Legal Framework of NDFI, www.ifswf.org, (24 Eylül 2019).
[215] *Ofac Sanctions The Central Bank of Iran, the National Development Fund of Iran, Etemad Tejarate Pars Co. and the Revolutionary Guard of Iran*, 25 Eylül 2019, https://www.lupicinio.com/en/iran-sanctions/, (26 Eylül 2019).
[216] *Treasury Sanctions Iran's Central Bank and National Development Fund, U.S. Depratment of Treasury***,** 20 Eylül 2019, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm780, (24 Eylül 2019).
[217] *Iran Uses $1.25bn from Sovereign Wealth Fund to Create Jobs: Deputy President*, 22 Ekim 2019, https://www.presstv.com/Detail/2019/10/22/609322/Iran-employment-jobs-creation-sovereign-wealth-fund, (25 Ekim 2019).
[218] Razieh Zahedi ve Pooya Azadi, **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**,** 2018, s.10.

tüketimine yol açtığı, bunun da kaynak israfı ve çevre kirliliğine neden olduğu, aynı zamanda İran ekonomisine olumsuz etkileri bulunduğu gibi gerekçelerle programın revize edilmesi gündeme gelmiştir. Sübvansiyonlar, hane halkına nakit ödemeler haline dönüşürülmüştür. Bu değişiklikte de ana tema öncelikli olarak fakir ailelere yardım şeklinde olsa da tespitlerde yaşanan sıkıntılardan ve aksaklıklardan dolayı halkın tamamı ödeme kapsamına alınarak, ödemeler hiçbir koşula bağlı olmaksızın yapılmaya başlanmıştır. Fakat daha sonra Ruhani döneminde yaklaşık %10'luk bir kesim yüksek refah seviyesi tespitinden dolayı bu kapsamdan çıkarılmıştır. Mevcut durumda ödemeler, vatandaşların %90'ına, hanedeki kişi sayısı esas alınarak ve herbir bireye eşit miktarda olmak üzere, aile reisinin banka hesabına toplu halde ve aylık olarak yatırılmaktadır. Kişi başına ödenen miktarın eşit olması nedeniiyle bu yardımlar doğal olarak düşük gelirli ya da hiç geliri olmayan kesimlerde nispi olarak daha fazla memnuniyet yaratmaktadır.[219] Dört kişilik bir aileye yapılan ödeme tutarı, asgari ücretin %55'ine denk gelmektedir.[220]

3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

1979 yılında kabul edilen ve 1989 yılında revizyona tabi tutulan İran anayasasında yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden ayrı olarak tarif ediliyor olsa da anayasanın molla rejimi temelli olması ve dini liderin mutlak otorite olarak tanımlanması, ülkedeki güçler ayrılığı ilkesini ve demokratik kurumların gücünü dini elite teslim etmektedir. Dolayısı ile demokrasiyi temsil eden unsurların birer illüzyon olarak kaldığı İran, cumhuriyet yönetimi adı altında aslında otoriter bir rejim ortaya koymaktadır. Dini liderlik aynı zamanda politik arenaya girecek olan tüm adayların kontrolünü de gerçekleştirmektedir. Yapılan soruşturmalar sonucu, rejim ile sorunu olan, geçmişte de olsa rejime karşı eleştirel yaklaşan hiç kimsenin politikaya girişine izin verilmemektedir. Dini sınıfın ve dolayısı ile dini liderliğin kendisine anayasa ile atfedilen ruhani otoritesini, zamanın ve nesillerin değişimi ve dönüşümü sonucu kaybetmemek gayesi ile ekonomik gücü ele geçirme politikası gütmeleri ve bu amaçla ticaret alanında kazancı yüksek sektörlerde tekel yapılar olarak var olmaya başlamaları İran'daki mevcut rejimin sağlamlaşmasına katkıda bulunan bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

İran'da farklı siyasi ve çıkar gruplarının dış politikayı iç politikadaki ve ekonomideki güçlerini artırma aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Örneğin Hatemi başkanlığında reform

[219] Manja Taylor, "Interview with Djavad Salehi-Isfahani: Unconditional nation-wide cash transfer programme, Iran", 23 Eylül 2017, https://basicincomeweek.org, (10 Eylül 2019).
[220] Djavad Salehi-Isfahani, "Do cash transfers make the poor work less?", IGC-International Growth Center, 25 Nisan 2018, https://www.theigc.org/blog/cash-transfers-make-poor-work-less/, (17 Eylül 2019).

yanlıları tarafından desteklenen normalleşme ve dış dünya ile uzlaşma politikası Ahmedinejad döneminde terkedilerek, tam tersi şekilde kışkırtıcı dış politika söylemleri ile İran'ın kuşatılmaya maruz bırakılması hedefi güdülmüştür.[221] Bu kuşatmadan doğan mağduriyet algısı ile içeride izlenen politikalar meşrulaştırılmış ve bu süreç Devrim Muhafızları'nın gücüne güç katmıştır. İran ekonomisi ile ilgili asıl problem, şeffaflığa ve hesap verilebilirliğe yer olmamasından dolayı doğal bir sonuç olarak ortaya çıkan yozlaşmanın yanında verimlilik düşüşüdür. Pek çok analizde de ortaya konulduğu üzere, yaptırımlar sadece bu bozulmayı ve verimsizliği derinleştirici etkiye sahiptir. Küresel rekabet analizine göre İran, uyguladığı yüksek tarifeler nedeni ile dış ticaret tarifelerinde 138 ülke arasında son sıradadır. Yetersiz ve zorlayıcı hükümet bürokrasisi, bozulma, yetersiz altyapı, yabancı döviz düzenlemeleri, vergi oranları, kısıtlayıcı işgücü düzenlemeleri gibi yapısal problemler İran'da iş yapmaya engel en önemli konular olarak belirtilmektedir. Ekonomiyi ele geçirmiş olan ve kârlı sektörlerde tekel olarak faaliyet gösteren aşırı muhafazakâr kesime ait yapı ülkede zaten yabancı yatırıcımcıya sıcak bakmamakta, çeşitli operasyonlar ile engellenmeye çalışılmaktadır. Yani, yaptırımlar bu kesimin ekonomik olarak istedikleri ortamı yaratmaktadır. Özel sektörün ise, güçlü kamu ve yarı kamu monopollerinin sahip oldukları imtiyazlara sahip olamadığı için, ancak ilgi gösterilmeyen, çok getirisi olmayan alanlarda faaliyet gösterebildiği görülmektedir.[222]

İran, kurumsalcı yaptırım teorisinin savlarına paralel olarak demokratik kurumların gereği gibi işletilmediği, denetim mekanizmalarının çalışmadığı, politik muhalefetin ya da halkın rejim gücünü elinde bulunduranlara hesap soramadığı otoriter bir rejim arz etmektedir. Bundan dolayı tabanın ülke politikalarını değiştirmeye gücü yok denecek kadar azdır. Bu da hedef ülkenin yaptırımlardan beklediği sonucun ortaya çıkmasını engellemektedir. Yaptırımlar aynı zamanda ekonomik, politik ve askeri gücü elinde bulunduran ve monopol arz eden rejim güçleri tarafından, liberal bir ekonomik ve politik sistemde var olan çok sayıda aktörün verebileceği karmaşık reaksiyonun etkilerinden muaf, daha koordineli ve tek elden yürütülen güçlü ilişkiler ağı ile nispeten rahat bir şekilde aşılabilmektedir. Rejim destekçisi bu çıkar grupları, zarar görmek şöyle dursun tam tersine yaptırım dönemlerinde güçlerini artırmaktadırlar. Yine bu durum da dayanak teoride iddia edilen, rejim destekçisi çıkar gruplarının yaptırımlardan güçlenerek çıktıkları görüşü ile örtüşmektedir.

[221] RAND Corporation, **Coping With a Nuclearizing Iran,** USA, 2011.
[222] Bertelsmann Stiftung, "Iran", **BTI 2018 Country Report-Iran,** Germany: BTI Project, 2018.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

İRAN'A UYGULANAN YAPTIRIMLARIN TARİHÇESİ

1979 İran Devrimi sonrasındaki süreçte İran-ABD ilişkilerini tarif eden en belirgin unsur, ABD'nin İran'a yönelik olarak hayata geçirdiği ekonomik ve siyasi yaptırımlar olmuştur. İran devrimden önce de batılı ülkelerin yaptırımlarına maruz kalmıştır. İran'a ilk yaptırım 1950'lerin başında başbakan olan Muhammed Musaddık'ın ülkenin petrollerini millileştirmesi süreci üzerine uygulanmıştır. Musaddık dönemi öncesinde petrol kaynakları İngiltere tarafından işletilmekte ve gelirin çok büyük bir miktarı bu ülke tarafından kullanılmaktaydı. Petrol şirketlerinin millileştirilmesi İngiltere'nin elde etmekte olduğu geliri yok ettiğinden İran'a önce ambargo uygulanmış, sonra da ABD ile birlikte gerçekleştirilen Ajax kod adlı darbe ile Musaddık yönetimi devrilmiştir.

ABD'nin İran ile ticari ilişkisi yok denecek az olduğundan, yaptırım kararlarını çok rahat verebilmektedir. Nitekim, devrimin hemen öncesi 1978 yılında 13,4 milyar dolar olan ABD'nin İran'a ihracat rakamı, 2015 yılında 280 milyon dolara; 10,5 milyar dolar olan ithalatı da 10 milyon dolara kadar düşmüştür.[223] Petrol üreticisi bir ülke olarak ABD'nin zaten İran ile petrol ticareti çok uzun yıllardır söz konusu değildir. Hatta ABD yönetimi, İran'dan petrol alan Avrupa ülkelerine kendisi petrol ihtiyaçlarını karşılayabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, genellikle tek taraflı ABD politikaları olarak uygulanan yaptırımlar, nedenlerine bağlı olarak zaman zaman uluslararası boyut da kazanmıştır.

Tezin bu bölümünde 1979 yılında gerçekleştirilen devrimin ardından İran'a uygulanmaya başlanan ABD yaptırımları, Birleşmiş Milletler yaptırımları ve Avrupa Birliği yaptırımlarının tarihçesi sunulacak, yaptırımlar altında varoluş mücadelesi veren İran ekonomisinin genel bir çerçevesi ortaya konulacaktır. Yaptırımlar başlıca üç dönemde ele alınacaktır.

4.1. 1979-1997 DÖNEMİ

1979-1997 döneminin aynı başlık altında değerlendirilmesinin nedeni, devrim sonrası İran ile ABD arasında gerilen ilişkilerin, 1997 yılında Hatemi'nin devlet başkanı seçilmesi ile

[223] Katayoun Kishi, "Iran by the Numbers: Economy", 25 Mayıs 2016, https://iranprimer.usip.org/blog/2016/may/25/iran-numbers-economy, (14 Mayıs 2020).

kısa süreli de olsa ılımlı bir sürece girmiş olmasıdır. Ayrıca, İran'ın bu yıllar arasında maruz kaldığı yaptırımlar tek taraflı ABD yaptırımlarıdır.

İran ile ABD ilişkileri 1979 yılında gerçekleşen devrim ile farklı bir dönemece girmiştir. Nitekim İran devriminin felsefesi batılı sömürgecilere, bilhassa ABD'ye karşıtlık zeminine inşa edilmişti. ABD devrimin hemen sonrasında İran'ın yeni yönetimine karşı soğukkanlı kalmış, hatta kurulan hükümeti tanımış olsa da aynı yılın Kasım ayında ABD'nin Tahran büyükelçiliğinde yaşanan krizi bir kırılım yaratmıştır. İranlı öğrenciler, Devrim Muhafızları'nın da desteği ile ABD Tahran büyükelçiliğini işgal ederek, orada bulunan diplomatlar ile çalışanları rehin almaları İran-ABD ilişkilerinin yönünü keskin biçimde değiştirmiştir.

İlk tepki olarak ABD başkanı Jimmy Carter tarafından İran'dan petrol ithalatı durdurulmuş, ardından rehine krizinin de devam etmesi nedeni ile kısıtlamalar aşama aşama genişletilmiştir; İran hükümetinin ABD'de bulunan 12 milyar dolar değerindeki varlığı dondurularak, ABD'den bu ülkeye yapılan ihracat durdurulnuştur. ABD vatandaşlarının İran'a seyahatleri ve İran ile ticari ilişkiler kurmaları yasaklanmıştır.[224] Carter'dan sonra başkan olan Ronald Reagan döneminde, süregelen rehine krizi yapılan pazarlıklarla 1981 yılının Ocak ayında çözülmüştür. İran'ın ABD'de dondurulan varlıkları da bu pazarlığın unsurlarından biridir ve İran'ın ABD ve Avrupa bankalarına olan borcu düşüldükten sonra kalan tutar olan 8 milyar dolar ülkeye iade edilmiştir.[225] Diğer ticaret ve seyahat kısıtlamalarından da geri adım atılmıştır. Fakat 1983 yılında, ABD'nin Lübnan'da bulunan deniz kışlasının bombalanması üzerine olayın azmettiricisi olarak görülen İran'a, terörü desteklemesi suçlaması ile birtakım yaptımlar yeniden devreye konulmuştur. Bu süreçteki yaptırımlar Amerika'dan silah ithalatını ve ikili ticaretin durdurulmasını kapsamaktaydı. Devam eden süreçte ABD İran'ı, Türkiye de dahil olmak üzere Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki seküler ülkelere kendi rejimini ihraç etmeye çalışmakla ve terörist gruplara destek vermekle suçlamıştır.[226]

1986 Ağustos'unda ABD kongresinden geçen Silah İhraç Kanunu ile İran'ın ABD'den silah ve parçalarını alması yasaklanmıştır. 1987 yılında Irak ile savaşın devam ettiği süreçte, İran'ın Basra Körfezi'nde seyreden ABD bayraklı gemilere saldırması üzerine, ABD başkanı bir kararname yayınlayarak İran'dan başta petrol olmak üzere, tüm mal ve hizmet ithalatına yasak getirmiştir. Fakat daha sonra, yasağa rağmen ABD'li bazı diplomatların kişisel kanallardan İran'a

[224] International Crisis Group. **Spider Web: The Making and Unmaking of Iran Sanctions**. Washington/Brus sells, 2013.
[225] Stephen E. Ambrose, **Dünyaya Açılım**, Ruhican Tul (Çev.), Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1992, s.269.
[226] Jahangir Amuzegar, "Iran's Economy and the US Sanctions", **Middle East Journal**, Sayı: 51, No:2, 1997 Bahar, s.186.

silah satışını sürdürdükleri skandalı ortaya çıkmıştır.[227] Bu olay İrangate ya da İran-Kontra Skandalı olarak anılmaktadır.

1992'de, ABD kongresinde İran'a konvansiyonel olan ve olmayan her türlü silah ihracatını yasaklayan İran-Irak Silahlanmanın Yayılmasını Önleme yasasının geçirildiği görülmektedir. Nitekim ABD, Levant bölgesinde şiddet unsurları olarak değerlendirilen Hizbullah ve Filistin İslami Cihat hareketinin İran tarafından desteklenmesini bu yaptırıma gerekçe olarak göstermiştir. Aynı dönemde İran'ın Rusya ile Buşehr kentindeki nükleer santral için işbirliği anlaşması imzalamış olması bir diğer gerekçe olarak tespit edilmiştir.

Clinton başkanlığı döneminde İran'a karşı daha zorlayıcı adımlar atılmaya çalışılmıştır. 1995 yılında, İran petrol ve gaz sektörlerindeki tüm ABD yatırımlarının çekilmesi ve ABD'nin İran'dan yapmakta olduğu petrol ithalatının tamamen kesilmesi kararı alınmıştır. Bununla beraber kararname İran petrolünün deniz aşırı ithalatının yapılmasını önleyici bir içerik taşımamaktaydı. ABD şirketleri diğer ülkelerde faaliyet gösteren rafinerilerden petrol satın alırken, bu petrolün orijinini araştırmak zorunda değillerdi, rafineri hangi ülkede kurulu ise petrol de o ülkeye aitmiş gibi değerlendirilebiliyordu. Ya da petrol tankerleri İran petrolü ile başka ülke petrolünü karışık olarak ABD'ye taşıyabiliyordu. Ayrıca, ABD'li şirketler Hazar petrolünü İran petrolü ile swap yapmakta da serbest idiler.[228] Dolayısı ile görülmektedir ki, İran'a yönelik petrol ambargosu sadece prensipte var olmakla birlikte uygulamada net bir karşılığı bulunmamaktaydı. Süreç içerisinde ABD yönetimi tarafından da gözlemlenmiştir ki üçüncü ülkeler üzerinden yürütülen ticaret kesilmeden uygulanan yaptırımlardan sonuç elde edilememektedir. Bunun üzerine üçüncü ülkeler üzerinden, öncelikle ABD ürünleri olmak üzere, İran'a yapılan ihracatın yasaklandığına dair kararname yayınlanmıştır.[229] Böylece yaptırımlar sürecine diğer ülkelerin de katılımı konusu üzerinde yoğunlaşılmaya başlanmıştır.

1996 Ağustos'unda İran-Libya Yaptırım Yasası onaylanmıştır (ILSA/Iran-Libya Sanctions Act). Bu yasa daha sonra 2000'li yıllarda İran Yaptırım Yasası (ISA) olarak anılmaya devam edilmiştir. İran Yaptırım Yasası, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlar tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yabancı ülke şirketlerinin de İran'a yatırım yapmasına yasak getirerek sürece farklı bir boyut katılmıştır. Başka bir ifade ile İran ile iş yapan üçüncü ülkelerin şirketlerine yönelik "ikincil yaptırımlar" ilk olarak ISA ile ilan edilmiştir.

---

[227] *The Iran-Contra Affair*, https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/reagan-iran/, (17 Ekim 2019).
[228] Kenneth Katzman, **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service, 2019, s.9.
[229] Kenneth Katzman, **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service, 2019, s.8.

İkincil yaptırımları içermesi dolayısı ile Avrupa ülkeleri hemen bu yasaya karşı çıkan açıklamalarda bulunmuşlardır. Çünkü İran petrol ve gaz sektöründe önemli yatırımlara sahip olan Avrupalı şirketlerin varlığı söz konusudur. Avrupa ülkeleri bir yandan da İran ile mevcut sorunların diyalog ile çözülmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Sonuç olarak Avrupa Birliği kurum olarak, Kasım 1996'da Avrupa Konseyi'nden geçirilen "Blocking Statute" adlı bir düzenleme ile Avrupalı firmaları üçüncü ülkeler tarafından uygulanan yaptırımlara karşı koruma altına almış ve İran Yaptırım Yasası'na riayet etmelerini yasaklamıştır.[230] İlerleyen süreçte ise ABD de geri adım atarak Avrupalı firmaları yaptırım yasasından muaf tutmuştur. Geçerlilik tarihi 2006 yılı Ağustos ayında dolacak olan yasanın süresi daha sonra bir kongre düzenlemesi ile 31 Aralık 2011 yılına kadar uzatılmıştır. ISA kapsamında herhangi bir şirket ABD yaptırımına uğramamıştır.[231]

Gerek ISA gerek daha sonra devreye konulan yaptırım yasaları İran'dan doğalgaz alımına yönelik kısıtlamalar içermemektedir. Fakat doğalgaz boru hatları döşenmesi konusunda işbirliği yaptırıma tabidir. Bununla birlikte doğalgaz boru hatları konusunda da istisnalar söz konusudur. Örneğin, Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz alanından çıkarılan doğalgazın naklini sağlayan boru hatları, içerisinde her ne kadar bir İran şirketi olan Naftiran Ticaret Şirketi'nin de yer aldığı bir konsorsiyum tarafından inşa edilmekte olsa da ABD yaptırımlarından muaf tutulmuştur.[232] ISA genel itibariyle geçerli kalmakla birlikte, ilerleyen yıllarda yeni birtakım düzenlemeler ile desteklenmiştir.

4.2. 1997-2006 DÖNEMİ

1997 yılında yapılan İran başkanlık seçimlerinde Muhammed Hatemi'nin devlet başkanı seçilmesi ile İran'ın uluslararası alanda izlediği politikalarda belirgin bir yumuşama ve beraberinde ABD yaptırımlarında bir gevşeme süreci gözlenmiştir. Clinton yönetimi özellikle tıbbi malzemeler ile gıda konusunda ambargoları esnetmiştir. Fakat, İran ile Rusya arasında devam eden nükleer işbirliği bu iyileşme sürecinin kısa sürmesinin başlıca nedenidir. ABD kongresi 2000 yılında "İran Silahlanmasının Önlenmesi Yasası"nı çıkarmıştır. Çıkarılan bu yeni

[230] Kenneth Katzman, **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service, 2019, s.7.
[231] Kenneth Katzman, **The Iran Sanctions Act**, USA: Congressional Research Service, 2007.
[232] Kenneth Katzman, **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service, 2019, s.18.

yasa da İran'ın kitle imha silahları ve balistik füze programlarına doğrudan ya da dolaylı katkı sağlayan üçüncü ülke şirketlerini ikincil yaptırımlar üzerinden bağlayıcı nitelik taşımaktadır.[233]

George Bush başkanlığı döneminde ise tamamen İran'ın nükleer çalışmalarına odaklanılmıştır. Ülkenin uranyum zenginleştirme faaliyetleri 2002 yılında açığa çıkınca, E-3 olarak adlandırılan Avrupa ülkeleri Almanya, Fransa ve İngiltere, Tahran ile diplomatik bir süreç yürütülmesini tercih etmişlerdir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın denetimde bir süreç yürütülmesi konusunda bir protokol düzenlenmiş, karşılığında da E-3 ülkeleri İran ile ekonomik ve enerji alanlarında işbirliği sözü vermişlerdir.[234] Avrupa ve İran arasında tüm bu gelişmeler yaşanırken, 2005 yılında ABD bir adım daha ileri giderek, İran'ın nükleer ve füze programına destek vermekle suçladığı kimi kişi ve kurumları kara listeye almıştır.

4.3. 2006-2015 DÖNEMİ

2006 yılından itibaren başlayan dönemin en belirgin özelliği, İran'a yönelik yaptırımların artık uluslararası boyut kazanmaya başlamasıdır. 2006 yılı Nisan ayında, İran devlet başkanı Mahmud Ahmedinejad bir toplantı organize ederek, nükleer konusunda çalışmaları sonucu uranyum zenginleştirmeyi başardıklarını ve dünyanın nükleer teknolojiye erişen sekizinci ülkesi haline geldiklerini İran halkına ve aynı anda tüm dünyaya ilan etmiştir.[235] İran her ne kadar nükleer çalışmalarını tamamen barışçıl amaçlar ile yurtiçi enerji ihtiyacını karşılamak üzere sürdürüldüğünü açıklamış olsa da uluslararası toplum dünyanın ikinci en büyük doğalgaz yatakları ve üçüncü en büyük petrol rezervine sahip ülkesinin bu iddialarını inandırıcılıktan uzak bulmuştur.[236] E-3 ülkeleri ile yürütülmeye çalışılan diplomatik sürecin başarısız olması ve İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde ısrar etmesi üzerine, bu ülkeler 2006 yılının başında İran'ın nükleer faaliyetlerini Birleşmiş Milletler'e taşımıştır.

4.3.1. 2006-2015 Dönemi ABD Yaptırımları

2006 yılının Eylül ayında ABD yönetimi, IFSA (İran Freedom Support Act) yasasını geçirmiştir. IFSA ile daha önce çeşitli kararnamelerle yasak getirilen İran'a yatırımlar ve İran'dan ithalat konuları yasalaştırılmış oluyordu. Ayrıca, yine bu yasada beşinci başlık altında

[233] H.R.1883, **Iran Nonproliferation Act of 2000**, USA Congress, 14 Mart 2000, www.congress.gov/bill/106th-congress/house-bill/1883, (12 Ekim 2019).
[234] Kenneth Katzman, **Iran Sanctions.** USA: Congressional Research Service, 2019, s.8.
[235] *İran Artık Nükleer Güç,* 13 Nisan 2006, https://www.yenisafak.com/arsiv/2006/nisan/13/d01.html, (14 Ekim 2019).
[236] Jim Saxton, "Iran Oil and Gaz Wealth", **Research Report #109-31**, Mart 2006, United States Congress: Joint Economic Committee, Mart 2006, https://www.house.gov/jec, (14 Ekim 2019).

yer alan maddeler ile İran'da demokrasinin desteklenmesi konusu resmi bir ABD politikası haline getirilmiştir.[237] Fakat yasa ile getirilen en belirgin değişiklik, geçmişteki ekonomik yaptırım yasalarından farklı olarak artık finansal yaptırımların da tamamlayıcı bir unsur olarak konuya dahil edilmesidir.[238] Çünkü, bu noktaya kadar yaptırımların İran üzerinde çok fazla etkisi olmadığı görülmüştür. Tahran yönetimi her seferinde çeşitli şekillerde yaptırımların etrafından dolaşmayı başarabilmiştir. Finansal yaptırımlar çerçevesinde önemli İran bankaları kara listeye alınarak bu bankalar üzerinden işlemlerin yürütülmesi yasaklanmış ve İran bankalarının ABD doları ile işlem yapmaları da yasak kapsamına alınmıştır. Bu yolla İran'ın, dünyada ABD doları üzerinden gerçekleştirilmekte olan petrol ticaretinden dışlanması amaçlanmıştır.

2008 yılında başkanlık koltuğuna oturan Barrack Obama döneminde de İran konusu özel ehemmiyet verilen konuların başında yer almaya devam etmiştir. Obama hükümeti, bir yandan İran ile diplomatik diyaloğun sürdürülmesi gerekliliğini vurgularken, diğer yandan da ülke üzerindeki ekonomik baskıyı artıran iki taraflı bir politika izlemiştir.

Avrupa ülkelerinin ardından, 2009 yılından itibaren ABD yönetimi de BM Güvenlik Konseyi'ni İran konusunda önlem almak üzere harekete geçirmeye çalışmıştır. Özellikle 2009 yılındaki İran devlet başkanlığı seçimlerinde yeniden seçilen Mahmud Ahmedinejad'ın şaibeli şekilde seçimi kazandığı iddiaları ve ülkede hem Ahmedinejad hem de rejime yönelik halk hareketleri ve devletin halk hareketini bastırmada yoğun şiddete başvurması nükleer dosyaya eklenerek, 2010 yılında ABD yönetimi tarafından İzlenebilirlik ve Tecrit Yasası (Accountability and Divestment Act-CISADA) ile İran'a daha geniş kapsamlı yaptırımlar yasalaştırılmıştır. CISADA ile yine petrol ithalatı ve finansal işlemlerin sıkılaştırılması hedeflenmiştir.[239]

2011 yılında Uluslararası Enerji Ajansı'ndan gelen İran'ın nükleer çalışmalarının askeri boyutunu ortaya koyan rapor, baskıların artırılması için daha sağlam bir zemin sunmuştur. Petrol ticaretinin ardından petrokimya endüstrisi de ambargo kapsamına alınmıştır. Daha önce büyük bankalar yaptırımların hedefi iken, artık İran Merkez Bankası dahil olmak üzere tüm İran bankaları yaptırıma tabi hale getirilmişlerdir.[240] Ek olarak CISADA ile, İran bankalarıyla işlem yapmayı sürdüren diğer ülke bankalarının da ABD finansal sistemine erişiminin engelleneceği

[237] Kenneth Katzman, **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service, 2019, s.8.
[238] H. Rept. 109-417, **Iran Freedom Support Act**, USA Congress, 25 Nisan 2006, https://www.congress.gov/congressional-report/109th-congress/house-report/417/1, (12 Ekim 2019).
[239] **CISADA Certification**, 2010, https://www.fincen.gov/sites/default/files/federal_register_notice/CISADA_Certification.pdf, (15 Haziran 2020).
[240] *ABD Senatosu İran'a 'petrol yaptırımı'nı onayladı,* 2 Aralık 2011, www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111202_usa_iran_sanction, (19 Ekim 2019).

ilan edilmiştir.[241] Ayrıca aynı yıl ek kararnameler ile Devrim Muhafızları'nın bazı üst düzey üyelerinin yurtdışında bulunan varlıklarına blokaj konulmuştur.

2012 yılında ABD Kongresi'nden Milli Güvenlik Yetki Yasası (National Defense Authorization Act-NDAA) yasası geçirilmiştir. Bu yasada yer alan 1245 no'lu bölümde yabancı bankaların İran Merkez Bankası üzerinden petrol ödemesi işlemi yapmaları yasaklanmış ve İran ile petrol ve petrol ürünleri ticareti yapan üçüncü ülkelerin ABD tarafından ikincil yaptırımlara maruz kalacakları ilan edilmiştir. ABD'li finans kuruluşlarına da, İran devletine ait tüm varlıklara el konulması talimatı verilmiştir.[242]

Aynı yılın Ağustos ayında İran Tehdidinin Azaltılması ve Suriye İnsan Hakları (TRA/ITRSHRA) yasaları Kongre'den geçirilmiştir. Bu yasa ile yaptırıma konu olabilecek faaliyetler genişletilmiştir. Finansal yaptırımlar ise İran ile yapılan finansal işlemlerde SWIFT mesajlarının durdurulması kararı ile ciddi şekilde zorlayıcı bir boyuta taşınmıştır. Ayrıca İran ticareti için gemilere yapılan sigorta işlemleri de ticari taşımacılığı güvensizleştirmek ve böylece sekteye uğratmak üzere yasaklanmıştır.[243]

2012 yılı bitmeden ABD Kongresi'nden, İran'a uygulanan yaptırımları daha da sertleştiren İran Özgürlük ve Yayılma Karşıtı Yasa (Iran Freedom and Counter-Proliferation Act-IFCPA) yasası onaylanmıştır. Son yasa ile yaptırımların kapsamı çok daha genişletilerek tüm İran enerji sektörü, gemicilik, gemi inşası, liman işletmeleri kara listeye alınmıştır. Metal ve madencilik sektörü ve bu ürünlerin alım satımı da büyük ölçüde yaptırıma tabi hale getirilmiştir.[244]

4.3.2. 2006-2015 Dönemi Çok Taraflı Yaptırımlar

Avrupa daha önceki yıllarda ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlar konusunda ısrarcı davranan politikalarına oldukça eleştirel yaklaşmıştır. İran'la ilişkilerin diyalogla sürdürülmesinden yana tavır sergileyen Avrupa Birliği, 90'lı yıllar boyunca ve 2000'li yılların ilk yarısında bu ülke ile ticaretin geliştirilmesi yönünde eğilimler sergilemiştir. Çünkü devrimden sonra İran ile ilişkilerin kopması üzerine İran'da faaliyet gösteren ABD'li şirketlerin sayısı

[241] **CISADA Certification**, 2010.
[242] H.R.1540, **National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2012**, US 112th Congress (2011-2012), https://www.congress.gov/bill/112th-congress/house-bill/1540/text, (20 Haziran 2020).
[243] *Iran Sanctions Contained in the Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act (ITRSHRA)*, 28 Eylül 2012, https://2009-2017.state.gov/e/eb/rls/fs/2012/198393.htm, (22 Haziran 2020).
[244] 22 USC Ch. 95, **Iran Freedom and Counterproliferation**, US Congress, 2012, https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title22/chapter 95& edition=prelim, (25 Haziran 2020).

oldukça azalmıştı ve ABD'li firmaların çekilmesiyle ortaya çıkan bu boşluk uzun zamandır Avrupalı firmalar tarafından doldurulmaktaydı.

ABD'nin 1996 yılında Kongresi'nden geçirdiği İran-Libya Yaptırım Yasası ile ilk defa üçüncü ülkelerin firmalarına yönelik olarak açıklanan ikincil yaptırımlar konusu, Avrupa ülkelerinden ciddi şekilde tepki görmüştür.[245] Avrupa Birliği ABD'yi, bu dayatma ile uluslararası hukuku ve devlet egemenliği prensibini çiğnemekle suçlamıştır. Hatta süreç, ABD ile Avrupa arasında neredeyse bir ticaret savaşının başlamasına ve Avrupa Birliği'nin meseleyi Dünya Ticaret Örgütü'ne götürmekle tehdit etmesine kadar varmıştır.[246] Bu gelişmeler üzerine ABD yönetimi, Avrupalı firmaları ikincil yaptırımlardan muaf tutma sözü vermiş ve sorun çözülmüştür.

2002 yılında İran'ın Natanz bölgesinde geniş ölçekli bir uranyum zenginleştirme ve Arak'da ağırlaştırılmış su üretim tesisi kurmakta olduğunun ortaya çıkması, takip eden yıllarda bu tesislerin kapasitelerinin artırılmaya devam ettirilmesi, ardından 2009 yılında da Fordow bölgesinde bir diğer uranyum zenginleştirme tesisinin inşa edilmesi batılı ülkeler ile tansiyonun artmasına neden olmuştur. Ayrıca İran devlet başkanı Mahmud Ahmedinejad'ın tehditkar söylemleri, İsrail'e yönelik çıkışları ve İran'ın nükleer silah edinmesi ihtimali bir yandan nükleer silahlanma yarışını artırırken, diğer yandan İsrail'in İran'ı durdurmak için saldırı gerçekleştirme riski yaratacağı, bu durumun da bölgedeki düzeni tehdit edeceği gerekçesi ile kaygı yaratmaya başlamıştır.

Nükleer çalışmalarının ortaya çıktığı ilk yıllarda, 2000'lerin başında İran ile İngiltere, Almanya ve Fransa tarafından yürütülen diplomatik bir süreç başlatılmıştı. Fakat, başlatılan diyalog sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması Avrupa genelinde de tavır değişikliğine yol açmıştır. 2006 yılının Ocak ayında E-3 ülkelerinin, Şubat ayında ise Uluslararası Enerji Ajansı'nın konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşıması ile İran'a yaptırımlar konusu uluslararasılaşmış oluyordu. 31 Temmuz 2006'da 1696 no'lu BMGK kararı ile İran'a nükleer faaliyetlerini durdurma çağrısı yapılarak BM tarafından İran'a Uluslararası Enerji Ajansı'nın kararlarına uyması için 30 günlük süre tanınmış, riayet edilmediği takdirde yaptırım tehdidi yöneltilmiştir. Sürenin sonunda da BM tarafından 1737 no'lu yaptırım kararları devreye konulmuştur.

[245] Nicholas Davidson, "U.S. Secondary Sanctions: The U.K. and EU Response", **Stetson Law Review,** Sayı:27, 1998, s.1425.
[246] *EU Appeals to US Over Iran Libya,* 17 Haziran 2001, https://www.globalpolicy.org/component/content/article/195/42360.html, (30 Haziran 2020).

2006 yılı Ekim ayında alınan 1737 BMGK kararı ile, Uluslararası Enerji Ajansı ve 1696 no'lu BMGK kararına uymadığı gözlenen İran'la nükleer faaliyetler ile alakalı materyallerin ve teknolojilerin ticaretinin yapılması yasaklanmıştır. Aynı zamanda nükleer faaliyetlerle bağlantılı kilit isimlerin ve firmaların varlıkları dondurulmuştur.

2007 yılı Mart ayında 1747 no'lu BMGK kararı ile İran'a silah ambargosu konularak, dondurulan İran varlıklarının kapsamı genişletilmiştir.[247] Bu karara göre nükleer ve balistik füze programları ile bağlantılı tüm sektörler, kişi ve kuruluşlar ambargoya tabi tutulacaktır.

Avrupa'nın değişen tavrının kendi içinde ilk sonucu ise, 19 Nisan 2007'de Avrupa Konseyi'nin İran'a yönelik bir dizi yaptırım kararına imza atmış olmasıdır; Avrupa Birliği, silah sanayinde kullanılma ihtimali bulunan, ikili kullanım imkanı olan ürünlerin İran'a ihracatını durdurmuştur. Doğalgaz, petrokimya ve petrol ürünlerinin ise ithalatını durdurmuştur. Enerji sektöründe kullanılabilecek ekipmanın satışını yasaklanmıştır. Bahsi geçen bu yasaklı malzemelerin taşıyan İran gemi ve uçaklarının, Avrupa Birliği liman ve havaalanlarına giremeyeceği ilan edilmiştir.[248] Ayrıca, Avrupa Birliği kurumlarında bulunan İran Merkez Bankası ile önemli İran ticari bankalarının varlıklarını dondurularak, belirli miktarlar üzerindeki fonların İran'a transferine kısıtlama getirilmiştir. Bir hafta sonra 26 Nisan 2007'de yaptırıma tabi tutulacak İranlı kurumların sayısı artırılmış ve nükleer faaliyetle ilgisi olabilecek çok sayıda isim de yaptırımlara maruz bırakılmıştır.[249]

2008-2010 yılları arasında yeni yaptırım kararları alınmaya devam edilmiştir.

Birleşmiş Milletler'de 3 Mart 2008 tarihinde kabul edilen 1803 no'lu Güvenlik Konseyi kararı ile İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetinin sona erdirilmesi istenmiş, bu alanda yatırım yapılması ve tesislerin geliştirilmesi faaliyetlerine yasak getirilmiştir.

27 Eylül 2008 tarihli 1835 no'lu BMGK kararı ile İran'a daha önce alınan BMGK kararlarına geciktirmeden riayet etmesi konusunda bir nevi ultimatom verilmiştir.

24 Eylül 2009 tarihli 1887 no'lu BMGK düzenlemesi de Nükleer Silahlanmanın engellenmesi Anlaşması'na atıfta bulunarak, yeniden üye ülkeler ve İran'a uyarı niteliğindedir.

---

[247] Resolution 1747 (2007), UNSC, 24 Mart 2007, www.un.org/securitycouncil/s/res/1747-%282007%29, (12 Ekim 2019).
[248] *EU Restrictive Measures Against İran*, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/İran/, (19 Ekim 2019).
[249] *EU Council: Restrictive measures against Iran*, EU Council, 23 Nisan 2007, https://www.iranwatch.org/sites/default/files/eu-council-restrictivemeasures-iran-042307.pdf, (20 Ekim 2019).

2010 yılında ise BMGK 1929 no'lu düzenlemesi ile İran'a yönelik finansal kısıtlamalar sıkılaştırılmış ve silah ambargosu genişletilerek, bu konudaki alışverişi engellemek üzere gelişmiş kargo kontrollerinin yapılması konusunda karar alınmıştır. Bu düzenlemede ayrıca, uranyum ve nükleer silah geliştirme ile ilgili olan bazı İranlı isimlerin varlıklarının dondurulması ve seyahat kabiliyetlerinin kısıtlanması yer almıştır. 2010 yılında yaptırıma tabi konular AB tarafından da tekrar genişletilmiş, İran enerji sektörüne yapılacak olan yatırımlara yasak getirilmiştir. Petrol ve gaz sektörlerine teknik destek, teknoloji transferi, ekipman ve servis sağlayıcılığı faaliyetleri ambargo kapsamına alınmıştır.[250]

2011 yılında Uluslararası Enerji Ajansı'nın raporundan sonra, Kanada ve İngiltere de İran'a yönelik ekonomik ve finansal baskıyı artırıcı önlemler aldılar. İngiltere aldığı kararla İran bankaları ile İngiliz bankalarının işlem yapmalarını yasaklamıştır. Bu politika üzerine aynı yıl İranlı Besic askerleri İran'daki İngiliz Elçiliği'ne saldırı gerçekleştirmişlerdir. Ardından önemli AB ülkelerinin İran ile diplomatik ilişkileri kesmesi hadisesi gelmiştir.[251]

2012 Ocak ayında Brüksel tarafından, İran petrolü ve petrokimya ürünlerini boykot etme kararı alınarak, İran Merkez Bankası varlıklarını dondurma ve bu banka ile finansal işlemleri durdurma kararı ile birlikte, yaptırım kapsamı metal sektörünü de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Mart 2012'de ise finansal sisteme en vurucu darbe SWIFT işlemlerinin durdurulması suretiyle atılmıştır.

Bu süreçte 2010 yılında, o dönem BMGK geçici üyeleri arasında bulunan Türkiye ve Brezilya'nın nükleer konusundaki aracılık faaliyetleri batılı ülkeler tarafından kabul görmemiştir. Fakat yeni dönemde devlet başkanlığı koltuğuna oturan ılımlı reformist kesimden Ruhani'nin, Ahmedinejad döneminin politikalarını eleştirerek hem ekonomi hem de uluslararası ilişkilerde yeni bir yön çizilmesi gerektiği söylemleri, İran'ın yeniden küresel ekonomik sisteme entegre olması yönünde çaba göstereceği[252] mesajları karşılık bulmuştur. 2013 yılı ortalarında E-3 ülkeleri ile İran arasında müzakereler yeniden başlamıştır.[253] 24 Kasım 2013 tarihinde Cenova'da, E3+3 olarak adlandırılan BMGK daimi üyeleri ve Almanya ile İran arasında, İran'ın

[250] Ian Traynor, "EU to Introduce New ıran Sanctions", 15 Haziran 2010, www.theguardian.com/world/2010/jun/15/eu-sanctions-iran-nuclear-programme, (19 Ekim 2019).
[251] *Tahran'daki İngiliz büyükelçiliği basıldı*, 29 Kasım 2011, www.dw.com/tr/tahrandaki-ingiliz-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-bas%C4%B1ld%C4%B1/a-15565058, (12 Ekim 2020).
[252] Susan Malooney, "The Revolutionary Economy", 11 Ekim 2010, https://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-economy, (30 Mart 2020).
[253] Abolghasem Bayyenat, "Why Trump's "maximum pressure" won't make Iran Budge", 15 Ağustos 2020, www.businessinsider.com, (20 Ağustos 2020).

nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılmasını öngören bir ara sözleşme yapılmış olmakla birlikte müzakere süreci devam etmiştir.[254]

4.4. KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI- 2015

Nükleer Anlaşma olarak da anılan, 2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın (KOEP) zemini belirtildiği gibi önceki yıllarda oluşturulmaya başlanmıştır. Aşırı muhafazakâr cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın izlediği agresif politikalar hem dış dünyada, hem de İran içerisinde yükselen tepki ile karşılanmaktaydı. Tepkilerden dolayıgileri dini lider Ali Hamaney bile artık Ahmedinejad'dan desteğini çekmiş ve 2013 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ılımlı olan Ruhani'yi desteklemiştir.

Ancak dini liderin yumuşama konusundaki motivasyonu ülkenin ekonomik durumundan ziyade, gerginliğin daha da tırmandırılması halinde İran'a ve nükleer tesislere yönelik olası askeri saldırı tehditlerini ortadan kaldırmaktı. Bush 2007 yılında İran'ın 2003'den beri nükleer silah konusunda çalıştığını, ABD'nin güvenliğini tehdit eden ve uluslararası taleplere uymamakta ısrar eden İran'a gerekirse askeri güç ile müdahale edeceğini duyurmuştur. İsrail de 2010 yılında İran'a saldırı için çok fazla diplomasi sürdürmüştür. Hatta İsrail yönetimi, Bush'un İran'a saldırmadan başkanlığı bırakmayacağını hesaplamaktaydı. ABD yönetimi de askeri saldırının her zaman bir alternatif olarak masada durduğunu belirtmekteydi.[255] Nükleer müzakerelerin hız kazanmasında ılımlı reformistlerin iktidara gelmesinin rolü büyüktür. Müzakerelerin sürdürülmesi konusunda desteğini esirgemeyen Ali Hamaney, Devrim Muhafızları komutanları ikna etmek üzere yaptığı konuşmada, bu konuda diplomatik girişimlere karşı olmadığını, böyle durumlarda kahramanca esneklik gösterilmesi gerekliliğine inandığını ifade etmiştir.[256]

Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), 14 Temmuz 2015'de İran ile P5+1 olarak adlandırılan grup ile İran arasında imzalanmıştır. P5 olarak tanımlanan ülkeler, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyelerini, "+1" ise Almanya'yı ifade etmektedir. KOEP, İran'ın nükleer programının tamamıyla barışçıl olarak sürdürülmesini garanti altına alan bir

[254] *Interim nuclear agreement between Iran and six Powers*,24 Kasım 2013, www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-agreement-text-idUSBRE9AN0FS20131124, (14 Ekim 2019).
[255] Jun Liu ve Lei Wu, "Key Issues in China-Iran Relations", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Sayı: 4, No:1, 2010, s.48.
[256] Raz Zimmt, ""Maximum Pressure" on the Economy Won't Change Iran's Behaviour", 1 Haziran 2020, www.atlantic council.org, (10 Haziran 2020).

anlaşmadır. Karşılığında da ABD, AB ve BM Güvenlik Konseyi'nin nükleer faaliyetler ile ilintili olarak İran'a uyguladığı ambargoların kaldırılması kararlaştırılmıştır.[257]

Bu anlaşma ile İran, elinde bulundurduğu zenginleştirilmiş uranyumun %98'inden kurtulmayı taahhüt etmiştir ve bunun üzerine uranyum Rusya'ya nakledilmiştir. Ayrıca 13 yıllık bir süre için gaz sentrifüjlerini 2/3 oranına indirmeyi kabul etmiştir ve bundan böyle elinde bulundurabileceği stok miktarı oldukça kısıtlanması kararı alınmıştır. Anlaşmaya göre Temmuz 2015 itibariyle 20,000 olan sentrifüjlerin sadece 5,060 tanesi faaliyete devam edebilecektir.[258] Bunların faaliyetleri de silah üretmeye yönelik olamayacaktır. Bu taahhütler İran'ı 2031 yılına kadar bağlamaktadır.[259] Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), İran'ın taahhütlerini teyid etmek üzere tüm faaliyetlerini düzenli izleme imkanına sahip olabilecektir.

İran'daki aşırı muhafazakar kesim mevcut hali ile nükleer anlaşmadan hoşlanmamıştır. Anlaşma şartlarını İran için kısıtlayıcı olduğundan eleştirmişler ve onaylanmaması konusunda dini lider Ali Hamaney'e baskı yapmışlardır. Hatta aşırı muhafazakar kesim tarafından hükümete yönelik darbe söylentileri ayyuka çıkmıştır.[260] Fakat, mecliste çoğunluğu oluşturan ılımlı reformistler ile pragmatik muhafazakar koalisyon anlaşmaya kabul vermiştir. Ali Hamaney de zaten başından beri desteklemiştir.[261]

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, İran Nükleer Anlaşmasını 20 Temmuz 2015 tarihinde 2231 sayılı kararname ile onaylamıştır. Avrupa Birliği Konseyi de anlaşma kararlarını AB yasalarına adapte etmiştir. Katılımcı tarafların yaptırımları kaldırmak üzere gerekli düzenlemeleri yapmaları zaman aldığından dolayı, BMGK'nın 2231 no'lu kararından ancak 90 gün sonra, 18 Ekim 2015 tarihinde İran Nükleer Anlaşması yürürlüğe girmiştir.[262] Ardından da Uluslararası Enerji Ajansı'nın, İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğini teyid etmesiyle 16 Ocak 2016 tarihinde AB ve BM yaptırımlarının büyük kısmı kaldırılmıştır.[263] Fakat nükleer faaliyetlerde ve balistik füzelerde kullanılması muhtemel ürünlerin satışına ve bahsi geçen konularla yakından ilgili şahıs ve kurumlara yönelik ambargolar devam ettirilmiştir. Ayrıca AB'nin, İran'a insan haklarını ihlal ve terörizmi destek gerekçeleri ile koymuş olduğu

---

[257] *Iran and the EU-European External Action Service,* 06 Mayıs 2020, https://eeas.europa.eudelegations/iran/2281/iran-and-eu_en , (27 Haziran 2020).
[258] *İran Nuclear Deal: Key Details,* 11 Haziran 2019, www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655, (15.06.2020).
[259] JCPOA-Annex I, **Nuclear Related Measures**, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/245318.pdf, (14.07.2020)
[260] Alaeddin Yalçınkaya ve Yasemin Konukçu, "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani'nin Birinci Dönemi Örneği", **Şeyh Edebali Üni. SBE Dergisi**, Sayı:2, No:2 Aralık 2017, s.410.
[261] Abolghasem Bayyenat, "Why Trump's "maximum pressure" won't make Iran Budge", 15 Ağustos 2020.
[262] *Joint Comprehensive Plan of Action and restrictive measures,* www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/jcpoa-restrictive-measures/#, (14 Temmuz 2020).
[263] *Iran: Council lifts all nuclear-related economic and financial EU sanctions*, www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/01/16/iran-council-lifts-all-nuclear-related-eu-sanctions/, (24 Ağustos 2020).

ambargolar da KOEP'in konusu olmadığı için yürürlükte kalmaya devam etmiştir.[264] Anlaşmanın onaylanması, İran'ın daha önce dondurulmuş olan yurtdışındaki yaklaşık 100 milyar dolarlık varlığına erişimine de yeniden imkan sağlamıştır.[265]

İran'ın nükleer anlaşma ile belirlenmiş olan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin izlenmesi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin görevleri arasındadır. BM Genel Sekreteri'nin her altı ayda bir, anlaşma maddelerinin uygulanması konusunda Güvenlik Konseyi'ne rapor sunması gereklidir.[266] İran'ın nükleer faaliyetleri Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) tarafından sürekli olarak raporlanmıştır ve tüm raporlarda İran'ın nükleer anlaşmaya uygun hareket ettiği belirtilmektedir.[267] Anlaşmada, anlaşmazlıkların çözümü için bir Ortak Komisyon kurulması da kararlaştırılmıştır. Taraflar, eğer karşı tarafın anlaşmanın gerekliliklerini yerine getirmediğini görür ise kurulan bu Ortak Komisyon'a başvuruda bulunabileceklerdir. Sorunun çözümü için komisyona verilen süre onbeş gün ile sınırlandırılmıştır.

Nükleer anlaşma belirli sürelerle sınırlandırılmış olan bir anlaşmadır. Yürürlüğe konulmasını takip eden sekiz yıllık bir sürenin sonunda, İran'ın nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl amaçlarla yapılmakta olduğunun IAEA tarafından teyid edilmesi şartıyla anlaşma Ekim 2023 tarihinde dönüşüme uğrayacaktır ve BM, AB ve ABD askeri konularda belirlenmiş olan bazı yaptırımlarda gevşemeye gidecektir.[268] Ve eğer anlaşma maddeleri başarılı bir şekilde uygulanmış olur ise, yürürlüğe konulmasından itibaren geçen onuncu yılın sonunda da anlaşmanın tamamen sona erdirilmesi söz konusu olacaktır.[269] Daha da önemlisi, KOEP öncesi süreçte BMGK tarafından kabul edilen yaptırım düzenlemeleri de geri dönülmemek üzere iptal edilecektir. Diğer taraftan, eğer süreç içerisinde İran'ın anlaşma maddelerini yerine getirmediği görülür ise, BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden herhangi biri "snapback" mekanizması aracılığı ile yaptırımların sanki hiç kaldırılmamış gibi yeni baştan devreye sokulmasını sağlayabilecektir.[270] Bu anlaşma Ruhani hükümeti tarafından başarı ve bir iftihar konusu olarak

[264] *Iran and the EU-European External Action Service,* 06 Mayıs 2020.
[265] *İran Nuclear Deal: Key Details,* 11 Haziran 2019.
[266] Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue, UNSC, 20 Haziran 2015, www.un.org/securitycouncil/content/2231/background, (20 Ekim 2020).
[267] IAEA, **IAEA and Iran-IAEA Reports**, www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-iaea-reports, (17.08.2020)
[268] *The Joint Comprehensive Plan of Action at a Glance,* 16 Aralık 2016, www.armscontrol.org, (20 Ağustos 2020).
[269] Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue, UNSC, 20 Haziran 2015.
[270] Dr. Mihael D. Rosenthal, "Introductory Note to United Nations Security Council Resolution 2231 & JCPOA", **International Legal Materials,** Sayı: 55, No. 1, 2016, s.101.

değerlendirilirken, diğer taraftan Devrim Muhafızları nükleer faaliyetleri "ulusal onur" meselesi olarak görmektedirler.[271]

Anlaşmanın imzalanmasından üç yıl sonra, 2016 yılında seçilen ve 2017'de ABD başkanlık koltuğuna oturan Donald Trump, nükleer anlaşmanın sadece İran'ın çıkarlarına hizmet eden çok kötü müzakere edilmiş bir anlaşma olduğunu öne sürerek ABD'nin anlaşmadan çekileceğini ilan etmiş ve nihayet 2018 yılı Mayıs ayında ABD KOEP'den çekilmiştir.[272] Donald Trump, daha iyi bir anlaşma için yeniden müzakere edilmeli, İran'a daha kısıtlayıcı şartlar konulmalı şeklindeki söylemlerini sürdürmüştür. Fakat ABD'ye güveni azalan İran bu teklifi ciddiye almamıştır. Avrupa Birliği ve diğer BMGK daimi üyeleri ise mevcut anlaşmanın sürdürülmesinden yana tavırlarını korumuşlardır. İran bu süreçte AB'ye ve diğer taraf ülkelere ABD'yi anlaşmaya geri dönmeye ikna etmeleri konusunda uyarılarını sürdürmüş, aksi takdirde nükleer faaliyetlerine KOEP öncesi gibi devam edeceğini bildirerek bir nevi tehditte bulunmuştur.[273]

4.5. KOEP SONRASI ABD YAPTIRIMLARI

Kasım 2016'da başkan seçilen ve Ocak ayında fiili olarak görevi devralan Donald Trump, KOEP ile ilgili hoşnutsuzluğunu daha seçim kampanyaları döneminde dile getirmeye başlamıştı. Nitekim daha yönetimde ilk yılını doldurmadan, Temmuz 2017'de ABD'nin henüz KOEP'de taraflardan biri olmaya devam ettiği bir süreçte ABD Temsilciler Meclisi'nden, İran ile birlikte Rusya ve Kuzey Kore'yi de dahil eden bir yaptırım paketi onaylanmıştır.[274] Balistik füze denemeleri ile ilgili olarak İranlı on sekiz kurum ve şahıs yaptırıma tabi tutulmuştur. İran'ın Suriye hükümeti ile Hizbullah ve Hamas gibi grupları destekliyor olması kararın diğer gerekçeleri olarak gösterilmiştir. İran tarafından bu gelişmelere tepki olarak ise, alınan kararın 2015'de imzalanan Nükleer Anlaşma'nın ihlali olduğu açıklaması yapılmıştır.[275]

---

[271] Alaeddin Yalçınkaya ve Yasemin Konukçu, "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani'nin Birinci Dönemi Örneği", **Şeyh Edebali Üni. SBE Dergisi**, Sayı:2, No:2 Aralık 2017, s.409.

[272] *ABD, nükleer anlaşmadan çekildi,* 8 Mayıs 2018, www.dunya.com/dunya/abd-nukleer-anlasmadan-cekildi-haberi-414840, (14 Ekim 2020).

[273] *Iran threatens to return to situation before nuclear deal,*15 Temmuz 2019, https://fr.reuters.com/article/us-mideast-iran-nuclear-idUSKCN1UA0OY, (20 Haziran 2020).

[274] *ABD'nin İran aleyhindeki yeni yaptırım kararı; KOEP'in alenen ihlali,* 26 Temmuz 2017, https://parstoday.com/tr/news/iran-i78646-abd'nin_%C4%B0ran_aleyhindeki_yeni_yapt%C4%B1r%C4%B1m_karar%C4%B1_koep'in_alenen_ihlali, (10 Ekim 2020)

[275] *US Imposes Fresh Sanctions on Iran Over Missile Tests*, 18 Temmuz 2017, www.bbc.com/news/world-us-canada-40647994, (10 Ekim 2020).

Nükleer Anlaşma konusunda izleyeceği politikanın sinyallerini bir süredir vermekte olan Donald Trump, İran ile yaklaşık üç yıl önce imzalanan anlaşmadan 8 Mayıs 2018'de resmi olarak ABD'nin çekildiğini ve anlaşma öncesi uygulanan ekonomik yaptırımların yeniden, hatta şiddeti daha da artırılmış olarak uygulanmaya başlanacağını açıklamıştır. Trump'ın açıklamasının ardından ABD Hazine Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, İran'a yeniden uygulanacak yaptırımların 90 ve 180 günlük zaman dilimlerinde yürürlüğe konulacağı belirtilmiştir. Hazinenin yazılı metninde özellikle üzerinde durulan bir diğer husus, İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun sermayeye erişiminin engelleneceği olmuştur.[276]

IAEA tarafından hazırlanan raporlarda İran'ın nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl kullanım için olduğu teyid edilse de ABD yönetiminin asıl hoşnutsuzluğunun, ekonomik ve finansal kanalları açık olan İran'ın Ortadoğu'da rahatça politika üretebiliyor olması olarak değerlendirilmektedir. Irak'daki savaşın ardından bu ülkedeki gücünü ve nüfuzunu artırmış olması, ardından Suriye'deki iç savaşta rejimi desteklemesi, Lübnan'da Hizbullah, Gazze'de Hamas, Yemen'de Şii gruplara verdiği destek büyük ölçüde İran'ın ekonomik gücüne bağlıdır ve ABD'nin politikalarıyla uyuşmamaktadır. Bu nedenle ABD'nin yeni cumhuriyetçi yönetimi İran'ın gelirlerini tekrar kesme gerekliliği duymuştur.

Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan ayrılan ABD'nin ilk yaptırım paketi 6 Ağustos 2018 tarihinde devreye girmiş ve İran'ın finansal kanallar üzerinden ABD dolarına erişimi engellenmiştir. Ayrıca, anlaşma öncesi yaptırım dönemine ait tecrübelerden hareketle, İran ile altın ya da diğer kıymetli madenler karşılığında ticaret yapılmasının yasaklanacağı belirtilmiştir.[277] Çünkü 2015 öncesinde İran ile ticaret ilişkileri ödemeleri dolar yerine altın gibi kıymetli madenlerle yapılmak suretiyle, SWIFT mekanizmasını etkisizleştirerek rahatlıkla sürdürülebilmiştir. Çelik, alüminyum, kömür gibi ham ve yarı mamüllerin ticareti ambargo kapsamına alınmıştır. İran otomotiv sektörü de yaptırımlara tabi tutulmuştur.[278]

İkinci yaptırım paketi 5 Kasım 2018'de uygulamaya konulmuştur. Bu paket ile yine İran'ın en önemli gelir kalemini oluşturan enerji sektörü hedefe konulmuştur. Petrol taşımacılığı ile ilintili olan sigortacılık, nakliye, liman işletmeciliği, tersane gibi sektörler kısıtlama kapsamına alınmıştır. ABD, böylece üçüncü ülkelerin İran'dan petrol alımını, sektörü destekleyen hizmet adımlarını da yaptırım listesine eklemek suretiyle ambargoya tabi hale

[276] *ABD, nükleer anlaşmadan çekildi,* 8 Mayıs 2018.
[277] *Trump: İran'la iş yapan ABD'yle yapmayacak,* 7 Ağustos 2018, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45092443, (20 Ağustos 2020).
[278] *Iran Sanctions Program,* Temmuz 2019, https://ofaclawyer.net, (30 Mayıs 2020).

getirmiştir. Sadece petrol ithalatını ağırlıklı olarak bu ülkeden yapmakta olan sekiz ülkeye, kendilerine tanınan süre içerisinde alternatif kaynaklar bulmaları amacı ile 2019 yılı Mayıs ayına kadar altı aylık muafiyet süresi verilmiştir. Türkiye ile birlikte Çin, Hindistan, İtalya, Yunanistan, Japonya, Güney Kore ve Tayvan kendilerine muafiyet verilen ülkeler olarak belirlenmiştir. Kimi ülkelerde ya da analizlerde muafiyetlerin uzatılabileceği görüşü hakim olsa da tanınan süre uzatılmayarak 2 Mayıs 2019 itibariyle resmen sona erdirilmiştir.

Aynı yaptırım paketi ile İran finans sisteminin SWIFT'e erişimi yeniden kısıtlanmıştır. Belçika merkezli kuruluş, yaptığı açıklama ile kendisine iletilen İran bankalarının sisteme erişiminin askıya alındığını teyid etmiştir.[279] Kasım 2018'de ikincil yaptırımları açıklarken, ABD Hazine Sekreteri Mnuchin, ambargo kapsamında ilan edilen İran finans kuruluşları ile işlemleri sürdürdüğü takdirde SWIFT'in kendisinin dahi ikincil yaptırımlara tabi olacağını ilan etmiştir.[280] İran Merkez Bankası başta olmak üzere çeşitli İran bankaları ve finansal kuruluşlarının bu uluslararası finansal sisteme erişimi yasaklanmıştır. Belirtilen bu kurumlar ile işbirliği yapacak olan diğer ülke kuruluşlarına da cezai işlem yapılacağı ilan edilmiştir.[281] Ayrıca İran Havayolları da dahil olmak üzere, hedeflenen sektörler ile bağlantısı olduğu düşünülen 700'den fazla kişi ve kurum yaptırımlara tabi hale getirilmiştir.[282]

Fakat, Nükleer Anlaşmaya taraf diğer üyeler ABD'nin bu kararını desteklememenin yanında, ikincil yaptırımlardan dolayı ABD'nin yeniden yaptırım politikalarına oldukça eleştirel yaklaşmışlardır. 6 Ağustos 2018 tarihinde ikincil yaptırımların bir kısmı devreye girmekle birlikte, 5 Kasım 2018 tarihi itibariyle, KOEP öncesindeki ABD ikincil yaptırımlarının tamamı yeniden yürürlüğe konulmuştur.[283] ABD'nin öne sürdüğü ikincil yaptırımlar, tespit edilen firmaların ya da kişilerin ABD ticaret ve finansal piyasalarına erişiminin engellenmesini kapsamaktadır. İran ekonomisi doğrudan ABD finansal sistemine bağlı olmamasına rağmen, İran ile iş yapan büyük firmalar aynı zamanda ABD piyasasında da varlık göstermektedir. Yaptırımların gücü de büyük ölçüde buradan gelmektedir.

Avrupa Birliği Komisyonu, İran ile iş yapan Avrupa menşeli firmalara işlerine devam etmeleri ve yaptırımlar karşısında uğrayabilecekleri zararları telafi edileceğini garanti eden yeni

---

[279] *ABD'nin İran'a yaptırımları ve muhtemel etkileri,* 6 Kasım 2018, https://www.haberturk.com/abd-nin-iran-a-yaptirimlari-ve-muhtemel-etkileri-2209063, (14 Eylül 2020).
[280] Latham & Watkins, "Top 10 Things to Know About Expanded US Sanctions on Iran", **Client Alert Commentary**, Washington D.C., 6 Kasım 2018, No:2408, s.2.
[281] *Iran Sanctions Program*, Temmuz 2019.
[282] Iran Sanctions, 2018, https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/iran-sanctions, (20 Mayıs 2020).
[283] Latham & Watkins, s.2.

bir karar almış ve bu kararı, ilk olarak Bill Clinton'un ABD başkanlığı dönemindeki Küba'ya yönelik yaptırımlar ve İran-Libya Yaptırım Yasası ile gündeme getirdiği ikincil yaptırımlar üzerine tepki olarak 1996 yılında çıkardığı Blocking Statute'e eklemiştir.[284] Böylece, ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilerek yeniden ikincil yaptırımlar ilan etmesi üzerine Blocking Statute güncellenmiş olmuştur. Ayrıca yedinci bölümde detaylı olarak açıklanacağı üzere, Avrupa Birliği ülkeleri ikincil yaptırımlardan korunmak amacıyla yeni ticaret mekanizmaları arayışına girmişlerdir. Fakat atılan bu adımlara rağmen Avrupalı birçok firma, ABD ile iş yapamama riskini alamayarak İran pazarından çekilmişlerdir.[285] Avrupa'nın ABD'nin değişen politikasına yönelik tepkisinin bir diğer nedeni de Ruhani gibi ılımlı bir politikacıya karşı köktencilerin İran'da yeniden zemin kazanabilecek olmasıdır.[286] Ayrıca Avrupa ülkeleri, nükleer anlaşmanın bozulmasıyla İran'ın nükleer faaliyetlerinin kontrolden çıkacağını öne sürmüşlerdir.

ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesinin ve sekiz ülkeye yönelik petrol alım muafiyetinin sona ermesinin ardından 2019 yılı Mayıs ayında İran, anlaşmanın diğer imzacılarına ABD'yi yeniden anlaşmaya döndürmeleri için altmış günlük süre tanıdığını ilan etmiş, aksi halde nükleer konusundaki taahhütlerini askıya alacağını bildirmiştir.[287] İran'ın KOEP'deki bazı tahhütlerini askıya aldığını bildirmesinin hemen ardından, ABD başkanı Trump Mayıs 2019'da yeni bir yaptırım kararnamesi daha imzalamıştır. Yeni yaptırımlar ile İran'ın petrolden sonraki en önemli ihraç ürünlerini oluşturan demir-çelik, bakır ve alüminyum sektörleri hedeflenmiştir.[288] Temmuz 2019'da üçüncü ülkeleri hedef alan yaptırımlar açıklanmıştır. İran ile doğrudan ya da dolaylı tüm finansal işlemler kısıtlanırken, üçüncü ülkeler üzerinden İran ile ticaret yürütülmesi yasaklanmıştır.[289]

Diğer taraftan nükleer taahhütlerini askıya alan İran yönetimi, ileryen süreç içerisinde çeşitli tarihlerde birkaç defa uranyum zenginleştirmeye başladıklarını ilan etmiş ve 2020 yılı başında daha da ileri giderek, 2015'deki anlaşma öncesine nispetle artık daha fazla oranda uranyum zenginleştirdiklerini bizzat cumhurbaşkanı Ruhani'nin ağzından duyurmuştur.[290] İran, 2020 yılı Ocak ayında ülkenin yurtdışı operasyonlarını yürüten Kudüs güçleri komutanı Kasım

---

[284] *Updated Blocking Statute in support of Iran nuclear deal enters into force*, 6 Ağustos 2018, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_4805, (12 Ekim 2020).
[285] *By Reality Check Team, Can Iran Survive Sanctions,* 4 Kasım 2018, www.bbc.com/news/world-middle-east-46059036, (25 Haziran 2020).
[286] Çetiner Çetin, "ABD'nin İran'a yaptırımları ve muhtemel etkileri", Habertürk, 6 Kasım 2018, www.haberturk.com/abd-nin-iran-a-yaptirimlari-ve-muhtemel-etkileri-2209063, (22 Ağustos 2020).
[287] *İran Nuclear Deal: Key Details,* 11 Haziran 2019, www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655, (15 Haziran 2020).
[288] *ABD Başkanı Trump Nükleer Anlaşmadan "kısmen çekilme" Kararı Alan İran'a Yeni Yaptırımları Onayladı,* 8 Mayıs 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48198118, (22 Haziran 2020).
[289] *Iran Sanctions Program,* Temmuz 2019.
[290] *İran Nükleer Anlaşma Öncesine Göre Daha Fazla Uranyum Zenginleştirdiklerini Duyurdu,* 16 Ocak 2020, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51138709, (05 Temmuz 2020).

Süleymani'nin ABD tarafından suikaste uğramasının ardından da, verdiği tüm taahhütleri askıya aldığını ve nükleer anlaşmadan çekildiğini yazılı bir açıklama ile duyurmuştur. Ancak, yaptırımların kaldırılması halinde yeniden anlaşmaya dönülebileceği belirtilmiştir.[291] Tüm bu gelişmelere rağmen AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell, İran ile yapılan nükleer anlaşmanın dünya silahsızlanma tarihindeki en önemli olaylardan biri olduğunu ve bunun korunması gayretinde olacaklarını belirtmiştir.[292]

30 Temmuz 2020 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, İran'ın nükleer, askeri ve balistik füze programları için kullanılması olasılığı gerekçesi ile 22 metal türünün daha ambargo kapsamına alındığını duyurmuştur. Bu materyallerin bir kısmı aynı zamanda inşaat sektöründe de kullanılmaktadır ve inşaat sektörü büyük ölçüde Devrim Muhafızları'nın kontrolündedir diyerek gerekçesini genişletilmiştir.[293] Pompeo'nun son yaptırımların ertesi gününde yapmış olduğu yazılı açıklamada, yaptırımlar konusunda müttefiklerden destek talebi ile buna istinaden İran'a yönelik 2007 yılında başlatılan ve 18 Ekim'de süresi dolacak olan BM silah ambargosunun Güvenlik Konseyi tarafından yenilenmesi gerekliliği konusunda uyarısı yer almıştır.[294] Fakat ABD'nin bu uyarısına rağmen, Birleşmiş Milletler'de 21 Eylül 2020 tarihinde yapılan oylamada, İran'a 13 yıldır uygulanmakta olan ve 18 Ekim 2020 tarihi itibariyle sona erecek silah ambargosunun uzaltılmamasına karar verilmiştir. Bunun üzerine, 20 Eylül 2020 tarihinde Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun açıklaması ile ABD yönetimin yine tek taraflı olarak, nükleer anlaşmanın imzalanması üzerine BMGK tarafından feshedilmiş olan, 2006-2010 yılları arasında onaylanmış 1696, 1737, 1747, 1803, 1835 ve 1929 no'lu İran'a yönelik BM yaptırımlarını yeniden aktif hale getirdiği ilan edilmiştir. Bu gelişme üzerine nükleer anlaşmanın diğer imzacıları olan AB ülkeleri, Rusya ve Çin ise, 2018 yılında çekilerek artık nükleer anlaşmanın bir tarafı olmaktan çıkan ABD'nin, anlaşma öncesindeki yaptırımların tekrar devreye alınmasına imkan sağlayan "snapback" olarak adlandırılan mekanizmayı harekete geçirme yetkisini kaybettiğini belirtmişlerdir.[295] Dolayısı ABD'nin yeniden uluslararasılaştırmayı denediği İran yaptırımları tek taraflı yaptırımlar olarak kalmaya devam etmiştir.

---

[291] *ABD-İran Krizi Büyüyor,* 5 Ocak 2020, https://tr.euronews.com/2020/01/05, (10 Ocak 2020).
[292] *ABD, İran'a BM Yaptırımlarını Yeniden Başlatamaz,* 20 Eylül 2020, https://tr.euronews.com/2020/09/20/ab-adb-iran-a-bm-yapt-r-mlar-n-yeniden-baslatamaz, (22 Eylül 2020).
[293] Michael R. Pompeo, "Expansion of the Scope of Iran Metals Sanctions", 30 Temmuz 2020, https://ge.usembassy.gov/expansion-of-the-scope-of-iran-metals-sanctions-targeting-irans-nuclear-military-and-ballistic-missile-programs-and-the-irgc/, (24 Haziran 2020).
[294] Michael R. Pompeo, "This Week in Iran Policy", Fact Sheet, 31 Temmuz 2020, https://www.state.gov/this-week-in-iran-policy-19/, (21 Eylül 2020).
[295] *ABD, İran'a yönelik BM Yaptırımlarını Yeniden Yürürlüğe Soktu,* 20 Eylül 2020, https://www.haberturk.com/abd-iran-a-yonelik-bm-yaptirimlarini-yeniden-yururluge-soktu-2809094, (21 Eylül 2020).

Başkan Trump ve hükümetteki diğer yöneticilerin, uyguladıkları ve günden güne sıkılaştırdıkları yaptırımların İran'ın rejimini değiştirmeye yönelik olmadığını belirtmelerine rağmen, amaç yine de ekonomiyi dondurarak İran halkının ayaklanmasına neden olmak ve halk ayaklanması sonucunda da rejimin çökertilmesidir.[296] Fakat, İran halkının çoğunluğunun mevcut rejimden hoşnut olmadığı bilinmesine rağmen, Kasım Süleymani'nin ABD tarafından suikaste uğraması üzerine halkın içerdeki bölünmüşlüğü yumuşayarak milliyetçi duygularla ve güvenlik kaygısıyla rejimin yanında yer aldığını belirten çeşitli raporlar mevcuttur.[297] Ayrıca ABD'nin tek taraflı ve elle tutulur bir gerekçesi olmadan, tamamen keyfi bir şekilde Nükleer Anlaşma'dan çekilmesi de İran halkında tepki yaratmıştır. Bu gelişme 2020 yılındaki seçimlerde meclisteki dengenin muhafazakârlar lehinde değişmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Trump yönetimi ise maksimum baskı politikası ile daha iyi şartlarda bir nükleer anlaşmaya ulaşılabileceğini iddia etmiş ve baskıyı bu nedenle artırdıklarını söylemeye devam etmiştir.[298] Fakat yaklaşık iki buçuk yıl boyunca sürekli artan yaptırım baskısına rağmen yeniden müzakere masasına oturmak konusunda ABD'nin istediği noktaya gelmeyen, hatta o yola bile girmeyen İran politikaları, yaptırım politikalarının başarısızlığını ortaya koymuştur. Bu başarısızlık, Donald Trump hükümetinin İran temsilcisi olan Brian Hook tarafından "*bazen istikamet, bazen de yolculuğun kendisi anlamlıdır*" sözleriyle savunulmuştur.[299]

21 Eylül 2020'de imzalanan bir başkanlık kararnamesi ile de iki düzineden fazla İranlı kişi ve kurum, nükleer ve balistik silah faaliyetlerinde yer aldıkları gerekçesi ile ABD yaptırımlarına tabi bırakılmıştır.[300] 2020 yılı Ekim ayı başında ise ABD Hazine Bakanlığı'nın açıklamasına göre 18 yeni İran bankası daha yaptırım listesine dahil edilmiştir. Bu kararın arkasında da yine ABD dolarına erişimin kesilmesi amacı vardır.[301] Böylelikle İran mali sektörünün neredeyse tamamı yaptırımlara tabi hale getirilmiştir. Bahsi geçen İran bankaları ile iş yapan yabancı şirketlere ise, ikincil yaptırımlara maruz kalmamaları için kırk beş günlük süre tanınmıştır.[302]

---

[296] Philiph H. Gordon ve Ariane M. Tabatai, "Trump Thinks "Maximum Pressure" Will Change Iran. History Says He's Wrong", *The Washington Post,* 14 Ekim 2020, www.washingtonpost.com/outlook/2020/10/14/trump-biden-iran-sanctions-nuclear-deal/, (15 Ekim 2020).
[297] Golnaz Esfandiari, "Soleimani's Killing Gives Iran A Chance to Rally People, Show Some Unity", 5 Ocak 2020, www.rferl.org, (20 Ekim 2020).
[298] A. Bayyenat, "Why Trump's "maximum pressure" won't make Iran Budge", 15 Ağustos 2020.
[299] Alex Ward, "Trump Loves Sanctioning Foreign Countries – But He's Terrible at it", 9 Eylül 2020, https://www.vox.com, (20 Eylül 2020).
[300] *New U.S. Sanctions Seek to Block Iranian Regime's Weapons Programs,* 23 Eylül 2020, https://ge.usembassy.gov, (6 Kasım 2020).
[301] B. Kemal Ertan, "ABD'den İran'a Yeni Finansal Yaptırımlar", İram Center, 10 Ekim 2020, https://iramcenter.org/abdden-irana-yeni-finansal-yaptirimlar/, (14 Ekim 2020).
[302] *ABD'den 18 İran Bankasına Kapsamlı Yaptırım*, 8 Ekim 2020, https://www.amerikanınsesi.com, (12 Ekim 2020).

Özet olarak 2018 yılı Mayıs ayında Nükleer Anlaşmadan ayrılmasından itibaren, 2020 Kasım ayındaki ABD başkanlık seçimlerine kadar Donald Trump yönetimi, başta en önemli gelir kaynağı olan petrol sektörü olmak üzere İran'ın birçok sektörünü ambargoya tabi hale getirmiştir. Hatta İsrail medyasından Axios'da çıkan bir habere göre, 2020 Kasım'ında ABD başkanlık koltuğunu kaybeden Trump yönetiminin histerik bir şekilde 20 Ocak 2021'deki yetki devrine kadar kadar her hafta İran üzerindeki yaptırımları daha da sıkılaştırarak, İran ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mesajlar veren yeni başkan Joe Biden'ın yeniden Nükleer Anlaşma'ya dönmesini zorlaştıracak adımlar atmayı planladığı iddia edilmiştir. Buna da maksimum baskı yaptırım programı adını vermişlerdir.[303]

[303] Dave Decamp, "Report: US Plans to Sanction Iran Every Week Until Biden's Inauguration", 9 Kasım 2020, https://news.antiwar.com/2020/11/09/report-us-plans-to-sanction-iran-every-week-until-bidens-inauguration/, (12 Kasım 2020).

BEŞİNCİ BÖLÜM:

YAPTIRIMLARIN GÖLGESİNDE İRAN EKONOMİSİ

İran ekonomisi ürettiği gayri safi milli hasıla itibariyle dünyanın büyük ekonomileri arasında ve MENA bölgesinin ise ikinci büyük ekonomisi olarak yer alan İran'ın en önemli avantajları sahip olduğu hidrokarbon zenginlikleri, eğitimli nüfusu ve jeostratejik konumudur. Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra kömür, krom, bakır, demir cevheri, menganez, çinko ve sülfür bakımından da zengin kaynaklara sahiptir.[304] Bununla birlikte petrol geliri bakımından zengin birçok ülkenin ve diğer OPEC üyesi ülkelerin aksine İran'da ekonomik aktivite çeşitlendirilmiş durumdadır. Tarım ve hizmetler sektörü ülke ekonomisinde öne çıkan diğer sektörlerdir.

Üçüncü bölümde de belirtildiği gibi İran ekonomisi şahsına münhasır, yapısal olarak karmaşık bir görünüme sahiptir. Devrimin hemen sonrasında, 80'li yılların başından itibaren İran ekonomisi hızla özel sektörün kamulaştırılmasını tecrübesini yaşamıştır. Bu kamulaştırma faaliyeti İranlı ekonomist Djavad Salehi-İsfahani'ye göre ideolojik motivasyonlardan ziyade mevcut koşullardan kaynaklanmıştır.[305]

Devrim ile birlikte ortaya çıkan ve Farsça "bonyad" olarak adlandırılan vakıflar, ilerleyen yıllarda muhtaç halk kesimine yardım misyonunun çok ötesine geçerek ülkenin en verimli ve getirisi en yüksek sektörlerinde söz sahibi olan devasa ticari yapılara dönüşmüşlerdir. Özellikle 2000'li yıllarda Ahmedinejad'ın devlet başkanlığı döneminde varlık gösterdikleri sektörler çeşitlenmiş ve son derece güçlenmişlerdir. Devrim Muhafızları'nın kontrolündeki bu kurum ve kuruluşların şeffaflıktan uzak yapıları, hesap vermez ve denetlenemez oluşları, vergiden muaf tutulmaları ekonomik ve hatta devamında sosyal sistemin en önemli problemlerindendir. Bu şirketler dini liderden başka kimseye hesap vermezler. Birçok sektörde rakipsiz kalmaları da tekelleşmelerini sağlamıştır.

Mevcut yapısı ile İran ekonomisinin %80'i kamu ya da yarı kamu olarak adlandırılan vakıfların, %20'si de özel sektörün elindedir. Fakat özel sektör daha yüksek oranda küçük ve orta boy işletmelerden oluşmaktadır.[306] İran ekonomisindeki en büyük yüz holding ve şirketin

[304] OPEC, "Iran Facts and Figures", **Annual Statistical Bulletin 2020,** 2021.
[305] Djavad Salehi-İsfahani, "İran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution," 14 Mart 2019.
[306] Esfandyar Batmanghelidj, "It's Manufacturing That's Giving Iran a Lifeline, Not Oil", 15 Haziran 2020, https://theprint.in/world, (20 Haziran 2020).

%27'si petrokimya, %21'i bankacılık sektöründe yer almaktadır.[307] Bu sektörlerin neredeyse tamamı vakıflara aittir.

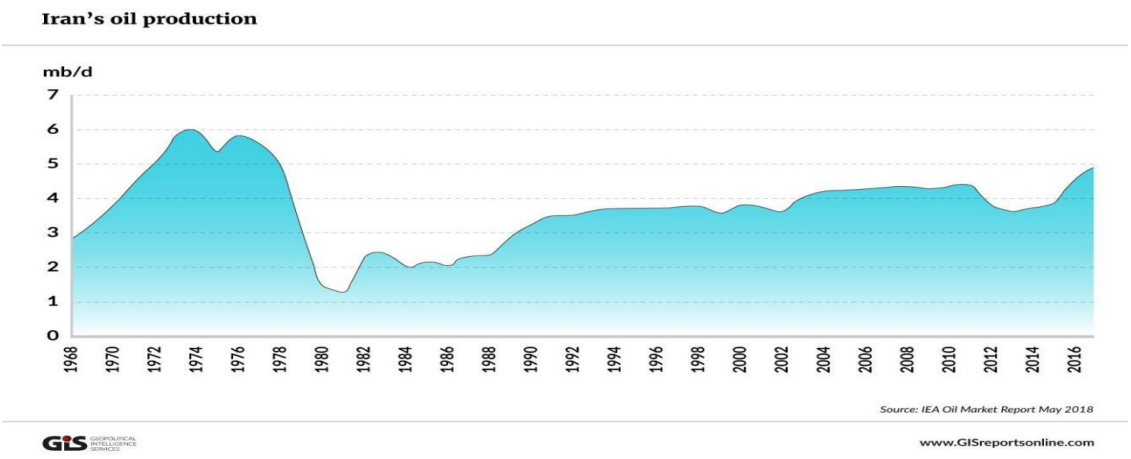
5.1. İRAN EKONOMİSİ GENEL GÖRÜNÜM

Yaptırımlara maruz kalmadığı dönemlerde enerji sektörü en büyük ihraç kalemini oluşturmasına rağmen, ortalama olarak bakıldığında hizmetler sektörü İran milli gelirinde en yüksek paya sahip olan sektördür. Dünya Bankası verilerine göre 2019 yılı itibariyle ülkenin milli gelirinin %54,3'ü hizmet sektöründen, %35'lik kısmı sanayi sektöründen, %9,5'uğu da tarım sektöründen gelmektedir. İran'da servis sektörü, turizm, finansal hizmetler, sağlık hizmetleri, taşımacılık, iletişim ve kamu hizmetlerinden oluşmaktadır.[308] Sanayi sektörü ise hidrokarbon endüstrisi başta olmak üzere, mineraller, petrokimya, madencilik, metaller ve tekstil üretimini kapsamaktadır. Ayrıca gıda işleme, çimento, halı, geleneksel el işleri, seramik üretimi, ipek ve mücevherat öne çıkan diğer sektörlerdir.[309]

İran ekonomisi denildiğinde ilk akla gelen petrol geliri olsa da, devrim sonrası süreçte ülkenin petrol üretimi hiçbir zaman devrim öncesindeki 70'li yılların ortalamasına ulaşamamış durumdadır. 2000'li yıllar boyunca fiyatların yüksekliğinden dolayı petrol geliri yüksek seyretmiş olmasına rağmen, uzun vadeli bakıldığında aslında 1979 yılından 2010 yılına kadar geçen zamanda hala %2,84'lük bir yıllıklandırılmış negatif büyümenin söz konusu olduğu görülmektedir. Halbuki, 1960-1978 yılları arasındaki yıllık ortalama petrol geliri artışı %12,30 olarak gerçekleşmiştir.[310] Petrol sektörüne en yoğun yaptırımların uygulandığı 2010-2020 yılları arasındaki ise petrol gelirleri hem yaptırımlar hem de petrol fiyatlarındaki oynaklık dolayısı ile dalgalı bir seyir izlemiştir. Resmi rakamlara göre 2011 yılında ülkenin petrol gelirleri 92,04 milyar dolar ile devrim sonrasındaki rekor düzeyine ulaşmıştır. Fakat 2015 yılında bu sektördeki yaptırımlar kaldırılmış olmasına rağmen, takip eden yıllarda fiyatlar dolayısı ile bir daha o seviyeyi yakalayamamıştır.

---

[307] *IMI-100: Ranking of the Top 500 Iranian Firms,* http://www.imi.ir/en/SitePages/Insight.aspx?p_id=12, (10 Haziran 2020).
[308] Mahdiye Rezaee ve Mojde Rezaee, "Services Sector; The Driving Engine of Economy in Iran", 30 Haziran 2016, http://agahgroup.com/services-sector-the-driving-engine-of-economy-in-iran/, (12 Haziran 2020).
[309] *The Economic Context of Iran, Landeprofil Iran,* https://www.nordeatrade.com, (17 Temmuz 2020).
[310] Kamiar Mohaddes ve M. Hashem Pesaran, "One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing?", **CESifo Working Paper,** No: 4118, Aralık 2012, s.20.

Şekil 1: İran petrol üretimi

Kaynak: www.gisreportsonline.com

Enerji sektörünün tarihsel gelişimine bakılacak olursa, 1900'lerin başından beri petrol üreten ülkenin ekonomisinde, petrol geliri 1960'lara kadar kayda değer bir katkı yaratmamıştır. Nitekim 1950 Musaddık dönemi öncesinde İran, sektörü domine eden uluslararası petrol şirketlerinin gelirlerinden çok az bir pay elde etmekteydi. Ayrıca 1960 yılında OPEC'in kurulması ve petrol fiyatlarını düzenleyici bir kartel olarak ortaya çıkması ile, 1920'lerden itibaren dünyada düşüşte olan petrol fiyatları stabilize olmaya başlamıştır. Yine İran'da petrol üretim hacimlerinin 1950'lerden itibaren ciddi şekilde ve sürekli yükselen bir trend ile artış gösterdiği görülmektedir. Yüksek petrol gelirinin bir kısmı ülkedeki diğer sektörlere aktarılarak ekonomiye enjekte edilirken, kalan kısmı da olası kriz durumlarında kullanılmak üzere yurtdışında yatırıma yönlendirilmiştir.

70'li yıllarda yaşanan petrol krizi ile yaklaşık dörde katlanan petrol fiyatlarından dolayı artan gelir ve Şah'ın elde edilen gelirin tamamının ülke içinde kullanılması yönündeki politikası, bir taraftan birçok sektörde tüketici taleplerini hızla artırarak yetersiz arz dolayısı ile enflasyonu yükseltmiş ve ekonomide bozucu etki yaratmış, diğer taraftan da İran'ın petrol gelirine bağımlılığını artıran bir gelişme olmuştur. Ayrıca, yüksek hacimli petrol üretimi halk tarafından kaynakların israfı olarak değerlendirilirken, aynı zamanda tarımsal üretimin gerilemesine neden olduğu ve diğer sektörleri de gerilettiği için şiddetli muhalefete yol açmıştır.[311]

Devrimin hedeflerinden biri zaten petrol üretimini düşürerek diğer sektörlerin gelişimini desteklemek, bunu yaparken de ülke içi üretimle İran'ı kendi kendine yeterli hale getirmek idi.

[311] Kamiar Mohaddes ve M. Hashem Pesaran, s.11.

Nitekim 1979'da kurulan geçici devrim hükümetinin başbakanı olan Mehdi Bazargan'ın ilk icraatlarından birisi petrol üretim miktarını düşürmek olmuştur. Zaten devrim sonrası şartlar, devrimin ilk dönemlerinde petrol işçilerinin grevleri ve daha sonra yaşanan Irak ile savaş durumu ilerleyen süreçte doğal olarak üretimin önemli miktarda düşmesini sağlamıştır.[312] Bununla birlikte 80'li yıllar boyunca üretim ne kadar kısılmış olsa da Irak ile savaşın yaşandığı dönemde, diğer sektörlerde de üretimin düşmesi sonucu petrol geliri İran için hala en önemli gelir kaynağı olarak kalmaya devam etmiştir.[313]

1979 devrim sonrası İran'ın izlediği ekonomi politikaları ve izolasyon prensibi İranlılar'ın refahı ve İran ekonomik kalkınması üzerinde bozucu etkiler yaratmıştır. Bu durumun nedenleri de çeşitlidir: En başta devrimci yönetimin ekonomi uzmanlığından yoksun oluşu; petrol üretim miktarının düşmesi ve İran petrol üretiminin hem OPEC ülkeleri arasında, hem de küresel ölçekte pazar payı kaybetmesi; Irak ile savaşın yaşandığı 80'li yıllarda dini lider Ayetullah Humeyni'nin İranlılar'ı daha fazla çocuk söylemleri ile yönlendirmesi sonucu ülke nüfusunun 1990 yılına kadar olan 10 yıllık kısa bir sürede %45 oranında büyümesi*; yaptırımların ülkenin yerel para birimi ve enflasyonu üzerindeki negatif etkileri ve ülkenin zengin doğal kaynaklarının kamu ve yarı-kamu olarak anılan yapılar tarafından kötü yönetilmesi sayılabilir.[314]

Sayılan nedenlere ek olarak, devrim ile birlikte ülkeyi terkeden sanayiciler ve girişimci elit sınıf, yeni dönemde yerine konulamamıştır. Yukarıda sayılan nedenlere ek olarak yapısal bozukluk, kayırmacılık, politik belirsizlikler, elverişli olmayan ekonomik ortam da bu durumun nedenleri arasında sayılabilir.[315] Girişimci elit sınıfın olmayışı, yapısal engellerle birlikte özel sektörün güçlü bir şekilde var olmasının önüne geçtiğinden, yüksek olarak nitelendirilebilecek işsizlik rakamlarının da önde gelen nedenleri arasındadır. Bununla birlikte, literatürde ve ekonomik analizlerde sürekli olarak öne çıkarılan İran'daki işsizlik oranları, yaptırımlara tabi olmayan İtalya, İspanya, Yunanistan gibi Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de de benzer ve hatta daha yüksek seviyelerde bulunmaktadır.

Diğer taraftan kaynak sömürüsüne karşı bağımsızlık hedefi ile gelişen İran devrimi sonrasında, 80'li yıllarda izolasyon ve kendi kendine yeterlilik felsefesi ile hareket eden devrim

---

[312] Kamiar Mohaddes ve M. Hashem Pesaran, s.10.
[313] Masoud Ghaffari, "The Role of Political economy of Oil in Iran After the Revolutinon (1979-1988)", **The Journal of Humanities,** Sayı:7, 2020, s.1-16.
* 1980'de 39 milyon olan nüfus, 1990'da 56 milyona yükselmiştir.
[314] Mahdi Ghodsi, Vasily Astrov, Richard Grieveson, Robert Stehrer, "The Iranian Economy: Challenges and Opportunities", **Research Report 429,** Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies, 2018.
[315] Nadereh Chamlou, "Iran's Economic Performance Since the 1979 Revolution", 1 Şubat 2019, https://www.atlanticcouncil.org, (15 Mayıs 2020).

yönetimi, ülkeye zaten yabancı yatırımcı çekmek kaygısı taşımamaktaydı. Bunun yanında 80'li yıllarda devam eden Irak savaşı da yabancı yatırımcı için uygun ortam sağlamıyordu. Fakat, 1988 yılında Irak ile savaşın sonlandırılması üzerine ekonomi konusunda adımlar atılması ihtiyacı hissedilmiştir. 1989 yılı itibariyle İran'da beşer yıllık kalkınma planları dönemi başlatılmıştır.

ABD ile ilişkilerin nispeten ılımlı olduğu, batılı ülkelerin ekonomik desteğinin alındığı ve ülkenin ciddi bir ekonomik-finansal yaptırım baskısı altında bulunmadığı 1989-1994 yıllarını kapsayan ilk beş yıllık kalkınma planında, konulan hedeflerin çok gerisinde kalınması ülkede ekonomik yapıda reform ihtiyacını bariz bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim 1995-1999 yıllarını kapsayacak ikinci beş yıllık kalkınma planı döviz kurlarında düzenleme, vergi reformları, ticaret liberalizasyonu, vakıf yardımlarının ve sübvansiyonların şeffaflaştırılması ve bürokrasi reformu gibi birçok yapısal tartışmanın eşliğinde, plandaki rakamlar birkaç kez revize edilerek meclisten geçirilebilmiştir.[316]

90'lı yıllardan itibaren ekonominin liberalizasyonu için çaba gösteren reformcu yönetim ile değişmeye başlayan izolasyon politikası, Hatemi döneminde 2002 yılında kabul edilen Yabancı Yatırımı Teşvik ve Koruma Kanunu ile bu konudaki niyetleri ortaya koyan bir yasal düzenleme olarak somutlaştırılmıştır. Yasa onaylandığı dönemde meclis çoğunluğu reformistlerden oluşmaktaydı.[317] Fakat, Rafsancani döneminde başlatılan ve Hatemi döneminde devam ettirilen ticaretin serbestleştirilmesi ve kamu kuruluşlarının özelleştirilmesine yönelik adımlar, 2000'li yılların başında iktidarı devralan ve iki dönem devlet başkanlığı sürdüren aşırı muhafazakar kesimin temsilcisi Mahmud Ahmedinejad ile birlikte bambaşka bir şekle bürünmüştür. Kamu ticari kuruluşlarının özelleştirilmesi süreci devam ettirilmekle birlikte, bu yönelim ticaretin serbest piyasa ekonomisinin hakim olmasına hizmet etmekten ziyade, Devrim Muhafızları'nın birçok sektörü ele geçirerek tekelleşmelerine olanak sağlamıştır.

Ülkedeki işsizlik sorununun kronikleşmesinin bir nedeni devrimden itibaren ikiye katlanan nüfus olmakla birlikte, en önemli bir diğer nedeni de ülkedeki ortaya çıkan bu ekonomik yapıdır. Her yıl yaklaşık 1 milyon genç için işgücü yaratılma gerekliliği vardır. Her ne kadar eğitim düzeyi artmış olsa da gençlerin aldıkları eğitim doğrultusunda işe yerleşme ihtimalleri de çok kısıtlıdır. Kamu sektörünün ve tekelci yapıların özel sektörün gelişimini zaafiyete uğratması yanında, yabancı yatırımcının ülkeye girişinin gerek yaptırımlar gerekse muhafazakar kesim tarafından engellenmesi istihdam olanaklarını daraltmaktadır.

[316] Jahangir Amuzegar, "İran's Economy and the US Sanctions", **Middle East Journal**, Sayı:51, No:2, 1997, s.189.
[317] Mahdi Ghodsi, V. Astrov, R. Grieveson, R. Stehrer, "The Iranian Economy: Challenges and Opportunities".

Enerji sektörü İran milli gelirinde ortalama %15-20 arasında değişen bir paya sahiptir, fakat ihracat gelirlerinin yaklaşık olarak %70'ini sağlayan lokomotif sektör konumundadır. Doğal kaynak gelirlerinin yüksek olmasından dolayı, uzun yıllar diğer üretim sektörlerinin yeteri kadar desteklenmemiş olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak da kalkınmanın gerçekleşmediği tespiti yapılabilir. Nitekim nüfusun eğitim seviyesinin yüksek olmasına rağmen ülkedeki yüksek işsizlik oranlarının yanı sıra, 2019 yılı itibariyle 94 dolar ve 2020 yılında 113 dolar[318] olarak belirlenmiş asgari ücret seviyesi refahın topluma yayılmadığının en önemli göstergesidir. Halkın önemli bir bölümü vakıf yardımları ve devlet sübvansiyonlarına bağımlı halde yaşamaktadır. Bununla birlikte yaptırımlara ve daralan ekonomiye rağmen ülkedeki yoksulluk oranlarının düşmesinde, vakıflar tarafından nüfusun önemli bir bölümüne yapılan ayni ve nakdi ödemeler ile devlet aracılığı ile sağlanan sübvansiyonlar önemli bir paya sahiptir.

Tablo-2: Yoksulluk oranlarındaki değişim

1986	1990	1994	1998	2005	2009	2013	2014	2015	2016	2017
42,80 %	44,10%	36,80%	34,60%	15,80%	15,10%	10,70%	13,10%	13,40%	13,70%	13,20%

Kaynak: https://www.macrotrends.net/countries/IRN/iran/poverty-rate

5.1.1. Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri

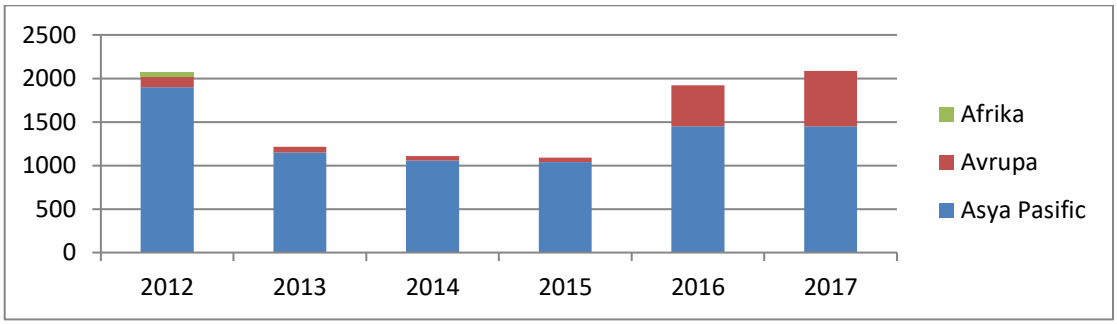
90'lı yıllardan itibaren İran liderleri, uygulanan ABD yaptırımlarının istenilen sonuçları sağlamayacağı ve ülke ekonomisinde sınırlı sıkıntılar yarattığı konusunda beyanatlar vermişlerdir. IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı da İran ekonomisinin yaptırımlardan sadece sınırlı şekilde etkilendiği konusunda raporlar yayınlamışlardır.[319] Fakat özellikle ikincil yaptırımların devreye alınmasından itibaren, her ne kadar kendi çıkarları için ve bu ülkenin petrolüne ihtiyaç duyuyor olmalarından dolayı İran'ın ekonomik olarak bu şekilde kuşatılmasına karşı olduklarını yüksek sesle beyan etseler de ABD ambargoları ABD'nin ticari ve siyasi müttefiki olan batılı ülkeler ile Japonya gibi ülkelerin yatırımlarını bu ülkeden çekmelerine ve ABD güdümünde politika sürdüren IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşların kredi kanallarını İran'a kapatmalarına neden olmuştur. Bu durum da İran'ın borçlanma, sermayeye erişim ve yatırım maliyetlerini yükseltmektedir. İran'ın petrol üretim altyapısı bu nedenle teknolojinin nispeten gerisinde

[318] *Iran: Minimum Wage to Rise by 21%,* 10 Nisan 2020, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/102763/iran-minimum-wage-to-rise-by-21%, (15 Mayıs 2020).
[319] Jahangir Amuzegar, "İran's Economy and the US Sanctions", **Middle East Journal**, Sayı:51, No:2, 1997, s.192.

kalmıştır. Fakat buna rağmen ülkenin petrol çıkarma birim maliyeti dünya ortalamasına göre oldukça avantajlı bir seviyededir.

Yaptırımların etkilerini azaltmak üzere İran yönetimi ithal ikameci politikalara yönelmiştir. 2000'lerin başında İran Parlamentosu Ekonomi Komitesi tarafından alınan kararlarla, ithalata bağımlılığı azaltmak için petrol harici çeşitli sektörlerde üretimin artırılması teşvik edilmiştir.[320] Örneğin, 2019 yılı itibariyle milli gelirin %10'una katkıda bulunan ve istihdam bakımından %4'lük payı ile ülkede önemli bir yere sahip olan otomotiv sektörü[321], bu doğrultuda öne çıkan bir üretim alanı haline gelmiştir. Ülkenin yerli otomotiv markaları Khodro ve SAIPA, ithal ikameci politikanın sonucu iç tüketimde yerlerini sağlamlaştırmıştır. İhracat geliri bakımından sembolik bir rakam yaratmakta ise de en azından bu sektörde ithalat rakamlarının 2003 yılından, 2017 yılına kadar artmasının önüne geçilmiştir.

2006 sonrası, batılı ülkelerden yönelen yaptırımlar sonucu bu ülkelerle olan ticari ilişkilerin zayıflaması ve Çin, Hindistan ve Güney Kore başta olmak üzere Asya ülkelerinin milli gelirlerindeki artış, İran'ın Asya pazarına yönelmesini sağlamıştır. Örneğin Çin'e yapılan ihracat miktarının 2006-2013 döneminde beş katından fazla, Hindistan'a ise üç katından fazla arttığı görülmektedir. Diğer yandan Irak, Pakistan ve Afganistan da petrol dışı İran ürünleri için yeni pazarlar olarak belirmişlerdir. Türkiye ve Tayvan ile yapılan ticaret hacimlerinde de artışlar yaşanmıştır.[322] Özetle, yaptırımlar genel itibariyle İran ticaretinin Avrupa'dan uzaklaşarak Asyalılaşması sonucunu doğurmuştur.[323]

Şekil 2: İran petrol ihracatının yapıldığı coğrafya

Kaynak: https://www.statista.com/chart/14456/iranian-crude-oil-exports-by-destination

[320] Liudmila Popova ve Ehsan Rasoulinezhad, "Have Sanctions Modified Iran's Trade Policy?", **Economies 2016,** Sayı:4 No:24, Ekim 2016, s.3.
[321]"The Current Development of Iran's Auto Industry", Middle East Political and Economic Institute, https://mepei.com/the-current-development-of-irans-auto-industry/, (17 Kasım 2020).
[322] Iran, Islamic Rep. Trade Statistics, https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IRN, (12 Eylül 2020).
[323] Nasre Esfahani ve Ehsan Rasoulinezhad, "Iran's trade policy of Asianization and de-Europeanization under Sanctions", **Journal of Economic Studies,** Sayı: 44, No. 4, 2017, s.564.

Tablo-3: Çin'e yapılan ihracatın gelişimi (milyon dolar)

2003	2006	2010	2011	2013	2014	2016	2017
220,882	992,551	4,450,425	5,287,384	7,458,166	9,388,907	8,369,572	9,064,669

Kaynak: wits.worldbank.org/CountryProfile

Ahmedinejad'ın ilk başkanlık döneminde dünya petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi, ülkenin gelirini çok artırmış ve Ahmedinejad bu refah dönemini kendi başarısı olarak sunmuştur. Aynı zamanda kendisinden önce uygulamaya konulan ekonomi politikalarını tersine çeviren uygulamalar icra etmiştir. İzlediği popülist politikalar ekonomideki bozulmayı derinleştirmiştir. Daha önce olmayan sübvansiyon programları ve nakit transferleri bu uygulamalar arasındadır. Fakat 2008 ekonomik krizinden itibaren petrol fiyatlarının düşmesi ve sonrasında uygulanan ambargolar ise durumu tam tersine çevirmiştir. Ayrıca yine Ahmedinejad döneminde, kendisinden önceki reformist cumhurbaşkanlarının ekonominin liberalizasyonu politikaları kamu şirketlerinin özelleştirilmesi ile devam ediyor gibi sunulsa da bu özelleştirme liberalizasyondan ziyade kârlı sektörlerin Devrim Muhafızları'nın eline geçmesi ile tekelleşmeyi beraberinde getirdiği için özel sektörü iyice boğmuştur. Bölüm 3'de bahsedildiği gibi yabancı yatırımcıların da ülkeye girişi sabote edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında petrol geliri İran'ın ekonomik büyümesi ve kalkınması için pozitif katkı sağlamış[324] olmasına rağmen, bu gelirin gerek yaptırımlar gerek dünyadaki oynak petrol fiyatları ve diğer iç ve dış etkenlerden dolayı istikrarlı olmayışı olumsuz etkileri de beraberinde getirmektedir. Ahmedinejad'ın devlet başkanlığı döneminde elde edilen yüksek petrol gelirleri, yabancı döviz kurlarının seviyelerinin yerel para birimi karşısında düşük kalmasını sağlayarak ithalatın patlamasına yol açmıştır. Literatürde "Hollanda hastalığı" olarak bilinen semptomların, diğer üretim sanayilerinin geliştirilmesi göz ardı edilmesine neden olduğundan dolayı, İran için de söz konusu olduğu görülmektedir. Halbuki 70'li yıllardaki petrol krizinde katlanan petrol fiyatları dönemi devre dışında bırakılırsa, ortalama bir petrol gelirinin elde edildiği 60'lı yıllarda, Pehlevi döneminde İran diğer sanayilerini de geliştirmek suretiyle, 1962-1972 yıllarını kapsayan on yıl boyunca her yıl ortalama %10'luk bir ekonomik büyümeyi ve kişi başına düşen geliri ikiye katlamayı başarmıştır.[325]

İhracat geliri önemli ölçüde petrol gelirine bağımlı olan İran, hem yaptırımlardan hem de dünya petrol fiyatlarındaki oynaklıktan etkilendiği için, bu duruma önlem olarak Hatemi'nin devlet başkanlığı döneminde Petrol İstikrar Fon'u kurulması kararı alınmış ve 2000 yılında

[324] Hadi Salehi Esfahani, Kaimar Mohaddes, Hashem Pesaran, "An Empirical Growth Model for Major Oil Exporters", **Journal of Applied Econometrics**, Sayı:29, No:1, 2014, s.19.
[325] Djavad Salehi-İsfahani, "İran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution," 14 Mart 2019.

hayata geçirilmiştir. Sıkıntılı dönemleri en az etkiyle atlatmak üzere, petrol gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde bu fonda kaynak biriktirilmesi öngörülmüştür. Fakat Ahmedinejad'ın devlet başkanlığı döneminde izlenen popülist politikalardan dolayı, fondaki kaynaklar gelirin yüksek seyrettiği yıllarda da yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu fon daha sonra 2011 yılında yine Ahmedinejad tarafından lağvedilerek, içindeki kaynaklar yeni kurulan Milli Kalkınma Fonu'na devredilmiştir.[326] Aynı anda fonlar üzerindeki tasarruf yetkisi de parlamentodan alınarak devlet başkanına kaydırılmıştır.[327]

Yaptırımların yoğun olarak uygulandığı 2011-2015 yılları arasında petrol ve gaz gelirinin %63,5'u bütçeye, %14,5'u İran Milli Petrol Şirketi'nin kendisine, kalan miktarın tamamına yakını ise Milli Kalkınma Fonu'na aktarılmıştır. 2014 yılı itibariyle 62 milyar dolarlık varlığa sahip Milli Kalkınma Fonu[328] yaptırımlar döneminde ekonominin desteklenmesinde önemli katkı sağlamıştır. Yaptırımların uluslararası boyut kazanması ve ekonomik baskının artması üzerine 2009 yılında "direniş ekonomisi" doktrini Ahmedinejad tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Direniş ekonomisi, 2000'li yılların başında ekonomiyi güçlendirmek üzere benimsenen, fakat uygulamada eksik kalan politikaların toplamı olarak belirlenmiştir. Bunlar ticaret ortaklarının çeşitlendirilmesi, ithal ikamesi, yerli stratejik sektörlerin desteklenmesi, özel sektörün kapasitesinin büyümesi ve ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. 2013 yılında direniş ekonomisine geçiş politikası, içeriğinin genişletilmiş hali ile dini lider Ali Hamaney tarafından yeniden ilan edilmiştir. Finansal şeffaflığın artırılması, kaynak verimliliğin yükseltilmesi, ihracata yönelik üretimin desteklenmesi, bölgesel ve küresel ticari ilişkilerin geliştirilmesi yolu ile yaptırımların olumsuz etkilerinin minimuma indirileceği öngörülmüştür.[329]

İran ekonomisinin 2012-2013 mali yılında şiddetli bir geri çekilme yaşadıktan sonra, ilk şoku atlatarak 2013 yılından itibaren yeniden bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir. Bu toparlanmada, yönetimi devralan ılımlı reformist Ruhani hükümetinin 2013 yılında EU-3+3 ülkeleri (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Çin, ABD) ile yaptığı geçici nükleer anlaşmanın psikolojik etkisi de söz konusudur. 2014 yılında İran GSMH'si %3 büyüme göstermiştir. 2014 döneminde milli gelirde bir iyileşme görülmesine rağmen, bu gelir artışının istihdama katkı sağlamadığı görülmektedir. Nitekim işsizlik oranları yaklaşık olarak %1 yükselmiştir.[330]

---

[326] National Development Fund of Iran, https://www.ifswf.org/members/iran, (14 Temmuz 2020).
[327] Kamiar Mohaddes ve M. Hashem Pesaran, s.18.
[328] World Bank, **Iran Economic Monitor,** Mart 2016, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24409/Iran0economic00zing0the0opportunity.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (8 Ekim 2020).
[329] Ehsan Rasoulinezhad, "Iran's Trade Modification Under Sanctions: An Evidence of Trade Divergence and Trade Convergence Through the Gravity Model", **Journal of Economic Cooperation and Development**, Sayı:38, No:4, 2017, s.28.
[330] Iran Unemployment Rate From 1999 to 2020, https://www.statista.com/statistics/294305/iran-unemployment-rate/, (18 Eylül 2020).

Dünyada düşük seyreden petrol fiyatlarından kaynaklı olarak, hükümetin bütçe dengesi de bozulmuş ve 2014 yılındaki %1,2'lik bütçe açığı 2015 yılında %2,7'ye kadar yükselmiştir.[331]

Tablo-4: İran'ın ihracat, nominal GSMH ve kişi başına düşen gelir trendi (dolar)

	2003	2006	2010	2011	2013	2014	2015	2016	2017
İhracat toplamı (milyon)	33,788	63,247	83,785	130,54	92,122	90,328	60,041	83,148	105,84
Nominal GSMH (milyon)	153,54	266,3	486,89	580,76	460,29	432,69	384,95	417,98	445,35
Kişi başına düşen gelir	2,254	3,774	6,601	7,781	6,018	5,586	4,904	5,253	5,521

Kaynak: wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IRN/Year/2015 ve www.macrotrends.net

2012 yılında ambargoların şiddetinin artması üzerine, ticari faaliyeti daha rahat sürdürebilmek için İranlı şirketlerin artan bir şekilde İran dışına kaydıkları gözlenmiştir. Türkiye de bu ülkeler arasında yer almaktadır. 2002 yılında 319 olan Türkiye'de yerleşik İranlı şirket sayısı, 2014 yılında 11470 adede kadar yükselmiştir.[332] Birleşik Arap Emirlikleri ile Çin, İran şirketlerinin yoğun olarak konumlandığı diğer ülkelerdir.

2014 yılındaki ekonomik büyüme temel olarak ihracatın artışı ile gerçekleşmiştir. İthalatın nispeten sabit kalması dış ticaret fazlası verilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte iç tüketimde artış görülmemektedir. Ekonomik büyümede hizmetler sektörü başı çekmiştir, ardından sırasıyla sanayi sektörü, petrol ve doğalgaz ve tarım sektörleri gelmektedir.[333] Devlet başkanı Ruhani, daha önceki liberal eğilimli devlet başkanları gibi, söylemlerinde petrol dışı ihracat gelirinin artırılması gereğini vurgulamıştır.[334] İran'ın 2013 yılında resmi verilere göre günlük ortalama 1,1 milyon varil olan petrol ihracatı, devam eden yaptırımlara rağmen 2014 yılında yükselerek günde ortalama 1,4 milyon varile kadar ulaşmıştır. Dünya Bankası verilerine göre petrol alıcılarının, Çin başta olmak kaydıyla, Hindistan, Japonya ve Güney Kore olmak üzere Asya ülkeleri olduğu görülmektedir.

Nükleer Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 2016 yılında, 2014 yılından beri düşmekte olan petrol fiyatlarının artık bir yükseliş trendine girmiş olması, anlaşma ile beraber dünya petrol piyasalarına yeniden giriş yapan ve OPEC'deki eski kotasına kavuşan İran'ın, büyük ölçüde petrol gelirlerindeki artıştan kaynaklı olarak milli gelirinin arttığı gözlenmektedir. Aynı zamanda SWIFT sistemine erişimin serbest bırakılması nakit akışını kolaylaştırmıştır. Bir taraftan da İran

[331] World Bank, **Iran Economic Monitor,** Mart 2016.
[332] Babek Şahit, "İran Ekonomisinin Genel Yapısı", 11 Temmuz 2018, https://www.tebaren.org, (20 Eylül 2020)
[333] World Bank, **Iran Economic Monitor,** Mart 2016.
[334] Susan Malooney, "The Revolutionary Economy", 11 Ekim 2010, https://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-economy, (30 Mart 2020).

Merkez Bankası, Finansal Action Task Force (FATF) olarak bilinen kara listeden çıkmak, ülkenin finansal altyapısını geliştirmek ve ülkeyi yabancı yatırımlara daha elverişli hale getirebilmek üzere, 2016 yılında uluslararası kabul gören finansal raporlama (IFRS) sistemini adapte etmiştir. Diğer yandan bankaların uluslararası bankacılık sistemine entegrasyonlarını sağlamak üzere muhabir banka anlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. Fakat yeteri kadar yabancı yatırım sağlanamamıştır.[335]

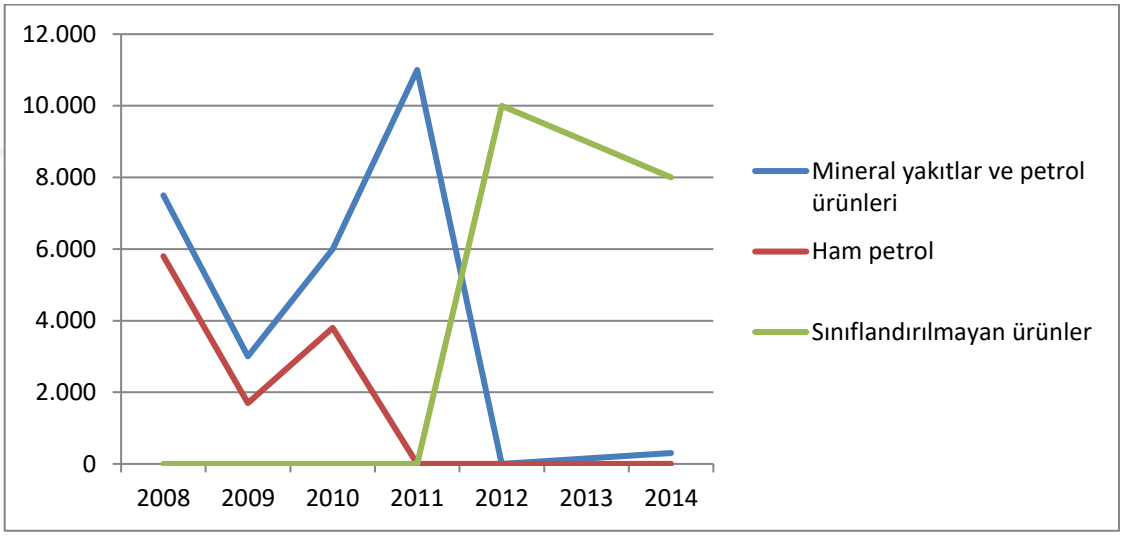
IMF'ye göre ülkenin bankacılık sektörü zayıf kalmaya devam etmektedir. Uluslararası finansal sisteme erişimdeki problemlerin yanı sıra, bankacılık sektöründeki yapısal sorunlar bu durumun en önemli nedenidir. Nitekim finans sektöründe yapılması gereken reform ile birlikte bankaların sermaye yapıları güçlendirilmeli ve kötü performans gösteren kredi rakamlarının dünya ortalamalarına göre çok yüksek seyrettiği İran bankalarında kredi kalitesi iyileştirilmelidir.[336] Bankacılık sistemindeki düşük performanslı kredilerin büyük bir bölümü, üçüncü bölümde ele alındığı gibi yarı kamu sektörü olarak anılan yapılara ait şirketlerden kaynaklanmaktadır.

Nükleer Anlaşmayı takiben, 2016 yılı verilerine göre gayri safi milli gelir reel olarak %13,4'lük bir artış göstermesi bakımından son 25 yılın rekorunu kırmış olmasına rağmen, bu durum sonraki yıllarda sürdürülebilir olmamıştır.[337] İşsizlik oranları ise yaptırımlar kaldırıldıktan sonra önceki yıllara göre daha da artarak 2019 yılına kadar %12'nin üzerinde seyretmiştir. Ancak ABD yaptırımlarının yeniden devreye girdiği 2019-2020 mali yılı verisinde yine %1'e yakın bir iyileşme görülmektedir.[338] 2016 yılından itibaren İran ile birçok ticari anlaşma yapılmış olmasına rağmen yabancı şirketlerin doğrudan yatırımları çok sınırlı kalmıştır. Nükleer Anlaşma'dan hemen sonra 5 milyar dolarlık bir ticari anlaşma imzalayan Avrupalı firmalardan Fransız Total ve Rhum gaz sahasında İran devlet firması ile ortak yatırımcı olan İngiliz BP firmaları, ABD'nin KOEP'den çekilmesi nedeni ile İran'dan çekilmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca yine Avrupalı firmalardan, İran'a 100 uçak satış anlaşması yapan Airbus ile 80 uçak satışı yapacak olan Boeing firmaları da satış anlaşmalarını iptal etmek zorunda kalarak ABD'nin kararından zarar gören firmalar arasında yer almışlardır.[339]

---

[335] World Bank, **Iran Economic Monitor**, Spring 2017, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27556/117165-WP-P162048-OUO-9-P162048-Iran-Economic-Monitor-FINAL-web-Jun-29-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (8 Ekim 2020).
[336] IMF Country Report, **Islamic Republic of Iran**, Mart 2018, s.14-15, https://www.imf.org, (18 Nisan 2020).
[337] World Bank, **Iran Economic Monitor,** Mart 2016.
[338] Iran Unemployment Rate From 1999 to 2020, https://www.statista.com/statistics/294305/iran-unemployment-rate/, (18 Eylül 2020).
[339] *The Impact of Iran Sanctions*, 9 Mayıs 2018, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44052734, (14 Mayıs 2020).

Diğer taraftan, İran ekonomisi ile ilgili veriler tam olarak gerçekleşen rakamları yansıtmamaktadır. Dünya Bankası raporlarında da yaptırımlar dolayısı ile kayıt dışı ekonomi payının arttığı öngörülmekte ve yaptırımları bertaraf edecek şekilde yapılan ticaretin kayıtlara girmediği varsayılmaktadır. Kimi ekonomistlere göre kayıt dışı ekonomi İran ekonomisinin %20'sini oluşturmaktadır. Fakat kamu ve yarı kamusal şirketler eli ile yaptırımları delmek suretiyle yürütülen kayıt dışı ticaret bu oranın da haricindedir. Örneğin Şekil-3'deki gibi İran kayıtlarında gösterilmeyen, fakat Türkiye'nin İran ile dış ticaret istatistiklerinde 2011-2014 döneminde artış gösteren ancak sınıflandırılamayan ürün ithalatı yer almaktadır.[340]

Şekil 3: Türkiye'nin İran'dan petrol ve petrol ürünleri ithalatı (milyon dolar)

Kaynak: World Integrated Trade Solutions-WITS

İran'da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile ilgili farklı görüşler vardır, bazı analistler tarafından kayıt dışının resmi rakamların üçte biri oranında bir büyüklüğe sahip olduğu değerlendirmeleri yapılmaktadır. İran Ekonomi ve Mali İşler Bakanlığı tarafından yayınlanan veriler hükümetin faaliyetleriyle ilgili rakamlardır, bu nedenle gerçekleşen rakamlar yayınlanan verilerin üzerindedir.[341] Kaçakçılık faaliyetleri, kara borsacılık gibi alanlar kayıt dışı ekonominin başlıca konularıdır. Bu faaliyetler ise büyük ölçüde Devrim Muhafızları'na ait şirketler aracılığı ile yürütülmektedir. Ekonomik yaptırımlar kayıtdışı ekonominin bu denli yaygınlaşmasında en önemli motivasyonlardan biri iken, karmaşık ve zorlayıcı resmi düzenlemeler ile vergi kaçırma diğer nedenler arasında yer almaktadır. Ekonomi ve Mali İşler Bakanlığı ise resmi ağızdan kayıt dışı ekonomik aktivitenin %36,5 oranında olduğunu belirtmiştir.[342]

[340] World Bank, **Iran Economic Monitor,** Mart 2016.
[341] Babek Şahit, "İran Ekonomisinin Genel Yapısı", 11 Temmuz 2018, https://www.tebaren.org, (20 Eylül 2020).
[342] Bijan Khajehpour, "Anatomy of the Iranian Economy", Haziran 2020, The Swedish Institute of International Affairs, https://www.ui.se/globalassets/butiken/ui-paper/2020/ui-paper-no.-6-2020.pdf, (14 Ağustos 2020).

Ülkenin en önemli ihracat gelir kalemini oluşturan petrol satışlarının yaptırım dönemlerinde de devam ettirildiğine dair en önemli gösterge, üretim miktarlarındaki nispeten düşük sayılabilecek azalmadır. İran tanker filosundaki artış da ayrıca önem arz etmektedir. 2012 yılında 39 adet olan tanker filosu, 2016 yılında 66'ya kadar yükselmiştir.[343]

Tablo-5: İran petrol ihracatı (milyon dolar)

	2003	2006	2010	2011	2013	2014	2016	2017
ihracat tutarı	28,911	52,783	59,339	92,046	66,082	61,254	56,204	75,218
ort. petrol fiyatı - $	26	61	77	104	110	106	36	50

Kaynak: wits.worldbank.org/CountryProfile

Tabloda da görüldüğü gibi İran'ın petrol ihracat gelirleri yaptırımlardan olduğu kadar petrol fiyatlarındaki değişimden de etkilenmektedir. Nitekim petrol ihracat gelirleri 2011 yılındaki rakama, düşük fiyatlardan dolayı yaptırımlar kaldırıldıktan sonra dahi ulaşamamıştır. 2000'li yılların başından itibaren bakıldığında, İran'ın dış ticaretinde yaşanan gelişmeler şu şekilde özetlenebilir: ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında yeni yönetimin kurulması ile birlikte İran'ın Irak'a yaptığı ihracat, yaptırımların sıkılaştırıldığı 2013 ve 2015 yılları arasında 6 milyar doları aşmak suretiyle 2003 yılından beri onbeş kat artmış durumdadır. Benzer şekilde ülkenin MENA bölgesi ile ticareti de bariz şekilde yükselmiştir. 2002-2003 mali yılında 1,7 milyar dolar olan ihracat rakamının 2015-2016 mali yılında 15 milyarın üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Birleşik Arap Emirlikleri, 2003 yılından 2016 yılına kadar ihracat rakamlarının 7 kata kadar artmış olduğu önemli bir ticari ortaktır. Fakat Birleşik Arap Emirlikleri daha ziyade İran'ın üçüncü ülkelerden ithalatına aracılık eden bir ülke konumundadır. Bu nedenledir ki aslında aynı ihraç ürün gruplarına sahip iki ülke konumunda olmalarına ve nüfusu da İran'dan çok daha az olmasına rağmen İran BAE'ye ciddi miktarda dış ticaret açığı vermektedir. Aynı zamanda birçok İranlı firmanın BAE'de ticari faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Dolayısı ile Birleşik Arap Emirlikleri yıllar boyu İran'ın yaptırımları aşmasında yardımcı olmuş bir ülkedir.

Avrupa tarafında ise 2000'li yılların ortasına kadar İtalya ve Fransa İran'ın ihracatını en yoğun olarak yaptığı iki Avrupa ülkesi iken, BM ve AB yaptırımları ile bu hacimler oldukça düşmüştür. Fakat buna rağmen, Asya Pasifik bölgesine yapılan ihracat rakamlarındaki artış, Avrupa'daki ihracat kaybını fazlasıyla telafi etmiş görünmektedir. Almanya ya da diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan ticarette, zaten sınırlı görülen rakamların değişmediği gözlenmektedir. Diğer

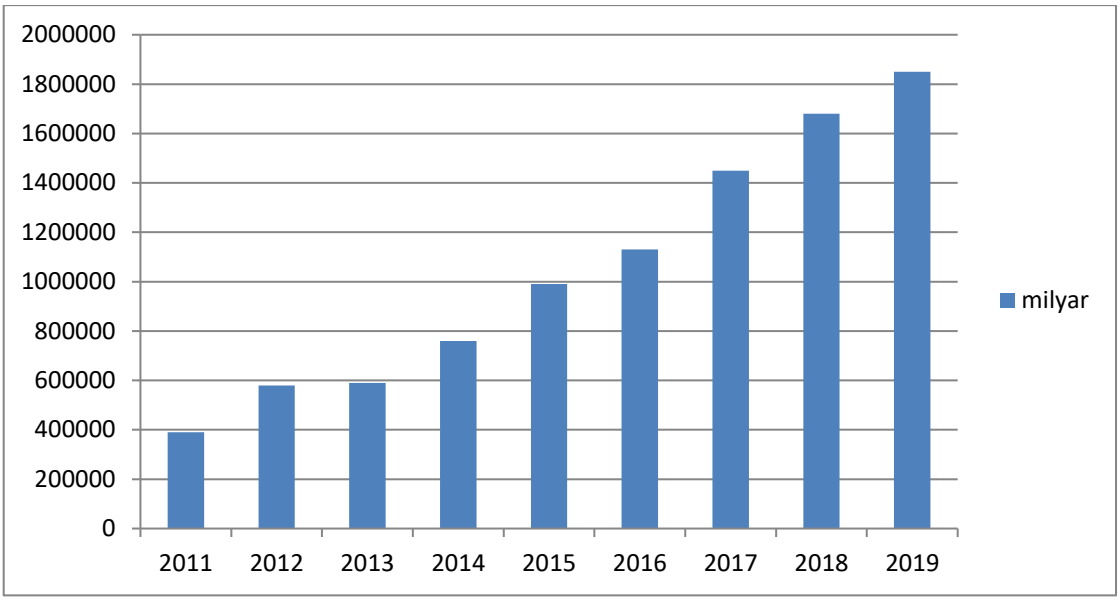
[343] *Iran's Tankers and Its Smuggling Tactics*, 2 Ekim 2019, https://www.iranrpimer.usip.org, (14 Ekim 2020).

yandan Çin'e 2003 yılında 220,000 dolar olan ihracatın, BM yaptırımları döneminde dahi kırk iki katına çıkmış olarak devam ettiği görülmektedir.

Nükleer Anlaşma'nın hayata geçirildiği 2016 yılında onaylanan ve 2016-2021 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, bilim ve teknolojiye verilen önemin artırılması ve esnek bir ekonominin geliştirilmesi en önemli konular olarak öne çıkarılmıştır.[344] Devlet kurumları ile bankacılık ve finans sektörünün reformu planlanmıştır.[345] Devlet bütçesinin petrol gelirine bağımlılığının 2015 yılındaki %31,5'luk payının, %22'ye kadar düşürülmesi hedef olarak belirlenmiştir.[346] Nitekim 2017 yılında ekonomik büyümenin petrol dışı sektörü de kapsadığı görülmektedir.[347]

Ruhani döneminde hükümet gelirlerini artırıcı yönde politikalar izlenmiştir. Petrol gelirine bağımlılığı azaltmayı hedefleyen Ruhani hükümeti, Ahmedinejad döneminde artan sübvansiyonları ve nakit yardımları yeniden düzenleyerek giderlerin kısılmasını sağlamıştır. Maddi varlığı yeterli olduğu halde nakdi yardımlardan faydalanan yaklaşık üç milyon kişinin ödeme listesinden çıkarılması ilk icraatlarından biridir. Daha sonra 2015 yılı bütçesinde vergi tabanını genişletme hedefi ile hareket edilmiş, fakat yarı devlet yapısına ait büyük şirketler vergilendirmeye tabi tutulamadığından, katma değer vergisinin %8'den %9'a yükseltilmesi yoluna gidilmiştir. Atılan adımlar sonucu 2006 yılında 18,5 milyar dolar olan vergi gelirleri, yıldan yıla değişim sergilemekle birlikte genel itibariyle artan bir trend gösterek 2017 yılında 33,7 milyar[348] Dolar ile hükümet bütçesinde enerji gelirlerinden daha yüksek paya sahip hale gelmiştir. Yarı kamusal yapılara ait şirketlerin vergiden muaf tutulması ülkenin vergi gelirinin yeteri kadar yüksek olmamasının en önemli nedenidir. Devlet başkanı Ruhani ve bazı devlet yetkilileri dini lideri vakıfların vergilendirilmesi konusunda tarafsız hareket etmeye çağırmıştır. Çünkü bu kurumlar, ülkenin en gelir getiren sektörlerini ellerinde tutuyor olmalarına rağmen, tamamen vergiden muaf hareket etmektedirler.[349] Ruhani lidere bu konuda yapılan çağrılar 2020 yılında hala devam etmektedir.

[344] World Bank, **Islamic Republic of Iran**, 1 Ekim 2020, https://www.worldbank.org, (15 Ekim 2020).
[345] *Economy of Iran*, 4 Haziran 2020, https://fanack.com/iran/economy, (17 Haziran 2020).
[346] Bijan Khajehpour, "Reading Iran's Economic Indicators", Kasım 2009, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=9938e392-afde-bbd5-296d-0087119b7fcd&groupId=252038, (12 Kasım 2020).
[347] IMF Country Report, **Islamic Republic of Iran**, Mart 2018, https://www.imf.org, (18 Nisan 2020).
[348] *Iran Tax Revenue 1996-2018*, https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/tax-revenue, (20 Ağustos 2020).
[349] Ali Dadpay, "Iran's Economy in Desperate Need of Solutions", Haziran 2020, https://www.al-monitor.com, (25 Ağustos 2020)

Şekil 4: İran hükümet gelirleri (İran Riyali)

Kaynak: https://tradingeconomics.com/iran/government-revenues

2017-2018 döneminde, petrol dışı sektörlerde ekonomik verilerin iyileştiği izlenmektedir. Özellikle inşaat ve hizmetler sektörü öncü konumundadır.[350] İran'ın petrol dışı ihracat gelirleri incelendiğinde, tüketim ürünleri ve ara mamuller kategorilerine ait ihracat tutarlarındaki kayda değer artış dikkat çekmektedir:

Tablo-6: İran'ın ihracat rakamları (milyon dolar)

	2003	2005	2006	2010	2011	2013	2014	2016	2017
Ara mamüller	1,623	3,692	4,864	10,651	13,466	15,087	17,651	15,893	18,196
Tüketim ürünleri	2,416	3,514	4,951	16,903	12,501	23,412	26,344	25,794	32,036

Kaynak: wits.worldbank.org/CountryProfile

İran innovasyon konusunda da Küresel Rekabet Endeksinde 137 ülke arasında, 2016 yılındaki 89. sırasından 23 basamak ilerleyerek 2017 yılında 66.lığa kadar yükselmiştir.[351] Bu da AR-GE konusunda artan çalışmaların en önemli göstergesidir. Ayrıca turizm ve özellikle sağlık turizmi, sektör çeşitlendirmesinde ağırlık verilen diğer alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. 2006 sonrasında, yıldan yıla dalgalanmalar olsa da turizm sektörünün GSMH içindeki payı yükselen

[350] IMF Country Report, **Islamic Republic of Iran**, Mart 2018.
[351] *Global Competitiveness Index*, https://www.weforum.org, (18 Ağustos 2020).

bir trend sergilemektedir.[352] Sayısal verilere göre 2018-2019 mali yılında 11,8 milyar dolarlık bir gelir ile son yılların rekoru kırılmıştır.[353]

Milli gelirin 2016 yılındaki belirgin yükselişinin ardından 2017 yılında bu yükselişin devamının gelmemesi, İran ekonomisinin yaptırımlar haricindeki diğer aksaklıklarını ortaya koymaktadır. Mevcut ekonomik yapı, İran'da ticari faaliyet için bürokratik prosedürlerin karmaşık ve uzun olması, kârlı sektörlerin yarı-devlet statüsünde şeffaf olmayan faaliyetleri ve bundan dolayı özel sektör payının büyümesinde yaşanan sıkıntıların nedenidir. Aynı zamanda uluslararası yatırımın ülkeye girmekte tereddüt etmesi sayılabilir. Nükleer Anlaşma ile ekonomik ve finansal yaptırımlar kaldırılmış olsa da anlaşmanın sürdürülebilirliği ve "snapback" mekanizması ile yaptırımlara geri dönülme ihtimalinin uluslararası yatırımcıların kaygılarını canlı tuttuğu düşünülebilir. Zira anlaşma sonrası doğrudan yabancı yatırımlar İran'a beklenildiği ölçüde güçlü bir giriş yapmamıştır. Bununla birlikte ihracat karşılığı edinilen paraları ülkeye sokmakta hala sıkıntılar yaşanmaya devam edilmiş, diğer yandan ithalat artışı ülkeden para çıkışını artırmış ve 2017-2018 mali döneminde ülkenin rezervlerinde düşüş gözlenmiştir.[354] Yaptırımların kaldırılmış olmasına rağmen artan işsizlik oranı da bu durumun bir yansımasıdır.

5.1.2. 2018'den Sonra İran Ekonomisi

2018 yılında ambargoların ABD tarafından yeniden hayata geçirilmesi ve yıldan yıla sıkılaştırılması reform hareketlerini zora sokarken, esnek ekonomi geliştirmenin önemi bir kez daha görülmektedir. Para biriminin çok değer kaybetmesi üzerine, 2018 yılı Mayıs ayında meclis kararı ile ülkenin para birimi riyalden "toman''a döndürülerek, 1 tomanın değeri 10,000 riyal olarak belirlenmiştir. Tamamen geçişin iki yıl içerisinde tamamlanması planlanmıştır.[355] Daha sonra 2018 yılı Ağustos ayında, daha önce resmi ve gayriresmi (piyasa) olarak yürütülen ikili kur rejimi tek bir kur rejimi altında birleştirilmiştir.[356] Kendi kendine yeterlilik ilkesinin bağımsızlığı da beraberinde getirdiğini savunan aşırı muhafazakarların en üst temsilcisi poziyonunda bulunan

[352] *Iran - Contribution of travel and tourism to GDP as a share of GDP*, https://knoema.com/atlas/Iran/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP, (24 Ağustos 2020).
[353] *Tourism contributes $11.8b to Iran's GDP: Mounesan,* 12 Haziran 2019, https://www.tehrantimes.com/news/436901/Tourism-contributes-11-8b-to-Iran-s-GDP-Mounesan, (20 Temmuz 2020).
[354] IMF Country Report, **Islamic Republic of Iran**, Mart 2018, s.6.
[355] Pearl Bantillo, "Iran Economy Set for Deeper Contraction Amid Sanctions, Pandemic", 9 Ekim 2020, https://www.icis.com/explore/resources/news/2020/10/09/10561412/ (20 Ekim 2020).
[356] Laszlo Csicsmann, "Struggling For a Sustainable Economy: Iran After JCPOA", 2019, Menara Future Notes, Mart 2019. No:19, https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/menara_papers/futu re_notes/struggling_for_a_sustainable_economy_iran_after_the_jcpoa, (24 Ekim 2020).

dini lider Ali Hamaney 2018-2019 ekonomik yılını "İran Ürünlerini Destekleme Yılı" olarak ilan etmiştir.[357] Dolayısı ile bu karar, ithalat kısıtlamalarına motivasyon olarak işlevselleştirilmiştir.

Petrol muafiyetlerinin Mayıs ayında sona erdirildiği 2019 yılında milli gelirin, nominal olarak değilse de reel olarak düştüğü görülmektedir. Petrol sektöründeki %38,7'lik düşüşe rağmen, petrol dışı sektörlerin milli gelire katkısında %1,1'lik bir artış söz konusu olmuştur. Yaptırımlar nedeniyle hızla artan döviz kuru ise 2019 yılının son çeyreğinde stabilize olmuştur. İnşaat ve hizmetler sektöründe canlanma ve üretim artışı söz konusudur. Petrol dışı sektörlerde genel itibariyle büyüme kaydedilmiştir.[358]

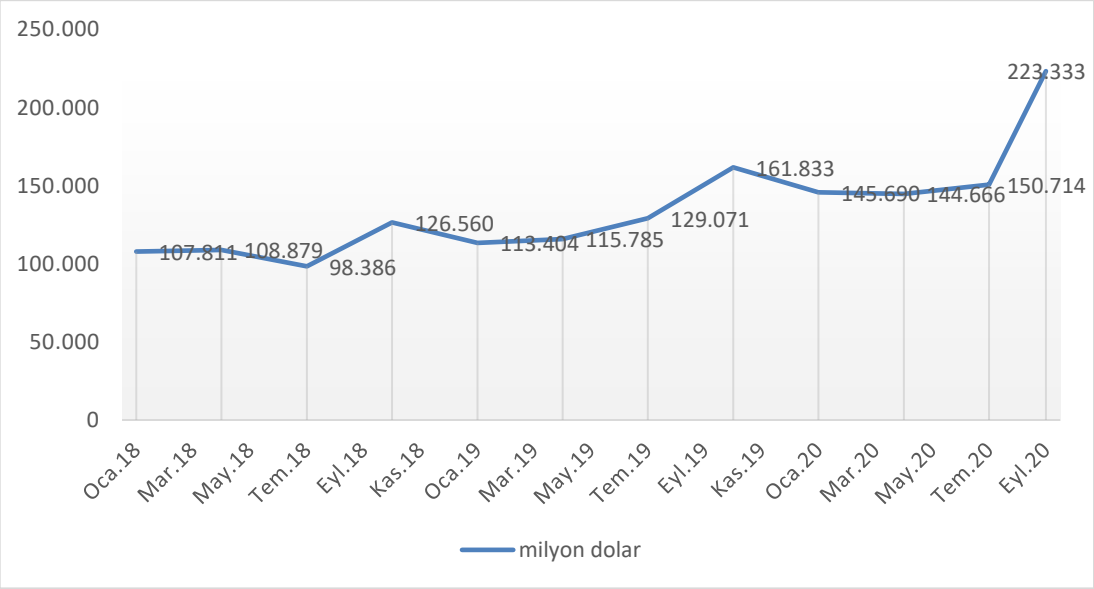
2018 yılından itibaren başlatılan yaptırımlar sonrası İran'ın Çin ile ticareti çok önemli hale gelmiştir. Daha önce de İran petrolünün en fazla ihraç edildiği ülke olan Çin'in, 2018 yılındaki toplam ihracat içindeki %29'luk payı, resmi verilerde petrol ihracatı azalmış olmasına rağmen 2019 yılında %46'ya yükselmiştir. Ayrıca İran'ın komşularıyla ticarete daha fazla önem vermeye başladığı görülmektedir. Irak ile sürdürülen ticaretteki artış, bu ülkeyi Çin'den sonra ikinci büyük ihracat pazarı konumuna yerleştirmiştir. ABD'nin KOEP'den çekildiğini ilan etmesi ile alınan ithalat kısıtlamaları ve sermaye akımını kapsayan ekonomik ve finansal tedbirler sayesinde, 2018-2019 ekonomik yılında ödemeler dengesinin son iki yıldır eksi olan bakiyesi 9,9 milyar dolar artıya dönmüştür. 2018 yılındaki (-8,1) milyar dolar baz alındığında, yıllık artışın 18 milyar dolar olduğu hesaplanmaktadır. Likiditenin oraya yönlendirilmesinden dolayı, Nisan 2018-Şubat 2020 arasında Tahran Borsası endeksi beş katına yükselmiştir.[359] Yine bu süreçte bütçe hedeflerini tutturabilmek amacıyla vergi tabanı genişletilmeye çalışılmış, bunda da başarılı olunmuştur. 2020-2021 mali yılında vergi gelirleri pandemiye rağmen %37 oranında artırılmıştır.[360]

İran yaptırımlar nedeni ile ABD güdümünde faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlardan kaynağa erişim sağlayamamaktadır. Ayrıca SWIFT'e erişimin yeniden durdurulmasıyla nakit akışı sekteye uğramıştır. Bu da hükümeti kaynak konusunda başka arayışlara itmiştir. Hükümet kısa vadede kaynak yaratmak üzere tahvil ihracı yapmış, hâlen kamuya ait olan bazı şirketlerin hisselerini borsa üzerinden satışa çıkarmıştır.[361] İran, siyasilerin de zaman zaman açıkça belirttiği

[357] *Leader names New Year as "Year of Support for Iranian Products"*, 20 Mart 2018, https://en.mehrnews.com/news/132948/Leader-names-New-Year-as-Year-of-Support-for-Iranian-Products, (20 Ekim 2020).
[358] *Iran's Economic Update,* Nisan 2020, https://www.worldbank.org, (15 Haziran 2020).
[359] World Bank, "Iran Economic Monitor: Mitigation and Adaptation to Sanctions and the Pandemic", Spring 2020, www.worldbank.org/en/region/mena/publication/iran-economic-monitor-mitigation-and-adaptation-to-sanctions-and-the-pande mic-spring-2020, (28 Ağustos 2020).
[360] *Fiscal 2020-21 Tax Revenues Rise by 37% to Reach $7.6b*, 10 Nisan 2021, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/108111/fiscal-2020-21-tax-revenues-rise-by-37-to-reach-76b, (19 Nisan 2021).
[361] World Bank, **Islamic Republic of Iran**, 1 Ekim 2020, https://www.worldbank.org, (15 Ekim 2020).

gibi uzun zamandır maruz kaldıkları yaptırımların delinmesi konusunda oldukça tecrübe edinmiş durumdadır. Burada asıl önemli olan konu finansal yaptırımların üstesinden gelinerek, ülkeye nakit akışının sağlanmasıdır. İran finans kurumlarının SWIFT sisteminden dışlanması ve bu sistemin gerek ABD gerekse batılı ülkeler tarafından zaman zaman silah olarak kullanılıyor olması, dünya finans sisteminde bir takım karşı tedbirlerin alınmasını zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. Nakit akışını ABD güdümünden kurtarmak isteyen Çin ve Rusya öncülüğünde, SWIFT sistemine alternatif olarak para transferi için dizayn edilen CIPS ve SPFS altyapıları İran ticaretinin sürdürülmesinde önem taşımaktadır. İlerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacağı gibi, finansal alanda yaptırımlara karşı geliştirilen mekanizmalar çeşitlendirilmiş durumdadır.

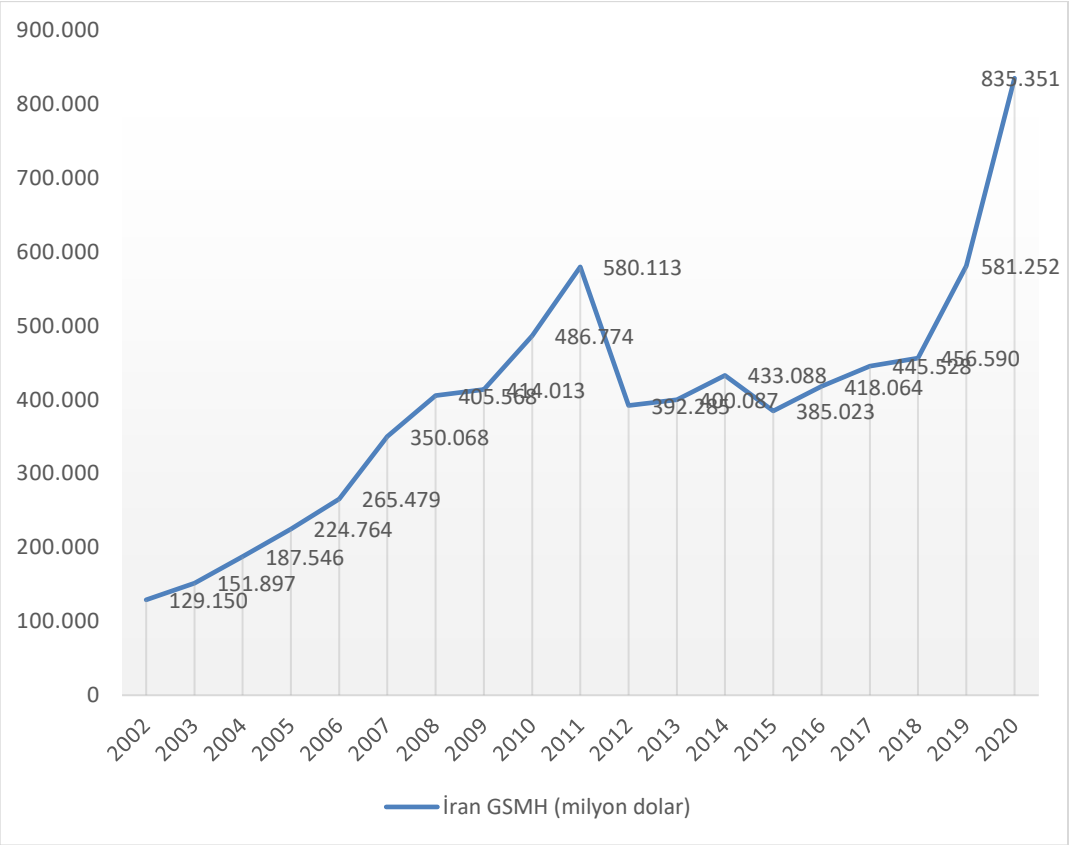
ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekilerek yaptırımları yeniden uygulamaya başlamasından sonra 2019 yılına ait ekonomik veriler, reel bazda ekonomik göstergeleri aşağı çekmiş olmasına rağmen mevcut görünüm bir iflastan ziyade resesyonu andırmaktadır. Ayrıca gerçekleşen rakamların resmi verilerin ötesinde olduğu düşünüldüğünde, durumun görünenden daha iyi olduğu yorumu yapılabilir. Ülke ekonomisinde resmi rakamlara dahil edilmeyen çok güçlü bir gri alan söz konusudur. Kaçakçılık faaliyetleri ülke ekonomisinin canlılığını destekleyen önemli bir dinamiği oluşturmaktadır.[362] Yaptırımlara rağmen sürdürülen petrol satışları da İran rejiminin ekonomisini ayakta tutmaktadır.

Şekil 5: İran nominal GSMH (çeyreksel bazda)

Kaynak: https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/nominal-gdp

[362] Marcin Krzyzanowski, "İran's Economy in the Face Face of Sanctions and Pandemic", Mena Monitor, 7 Ağustos 2020, https://warsawinstitute.org/irans-economy-face-sanctions-pandemic-part-1/, (25 Ağustos 2020).

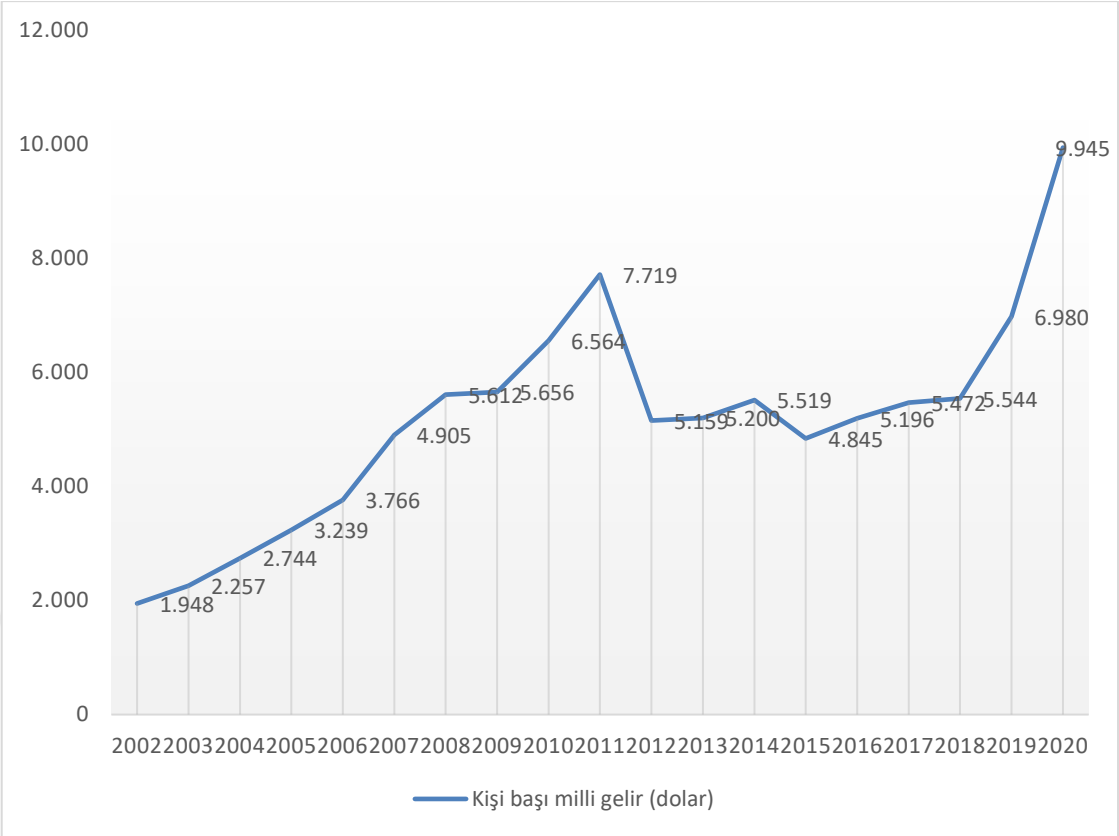
Şekil 6: İran nominal GSMH (yıllık bazda)

Kaynak: www.countryeconomy.com ve www.statista.com

Gayrisafi milli gelirdeki trende bakıldığında, 2018'de yürürlüğe konulan yaptırımların, 2011-2015 yaptırım döneminden farklı bir biçimde nominal olarak etki etmediği görülmektedir. Bununla birlikte enflasyon ve kur artışı dikkate alındığında milli gelirin gerilemiş olduğu sonucuna varılabilir. Fakat İran'ın ekonomik ve finansal yaptırımlara karşı daha dayanıklı olduğu tablolardan görülebilmektedir.

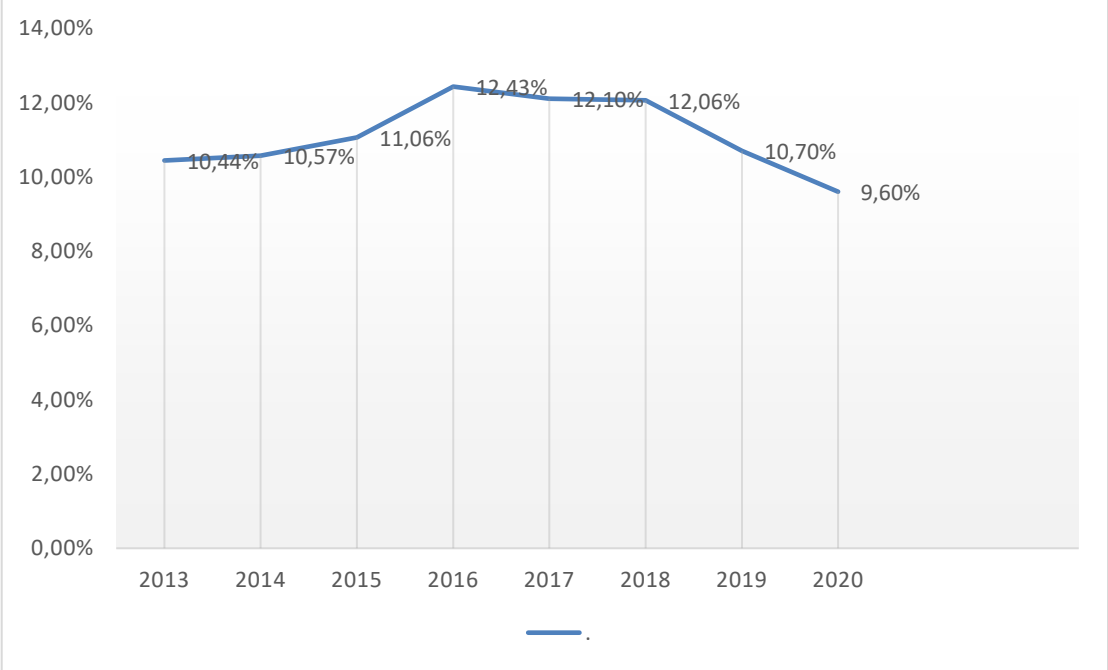
Dünya Bankası raporunda da İran'ın hem petrol hem de petrol dışı sektörlerde ekonomik toparlanmasının 2020-2021 mali dönemi içerisinde üçüncü ve dördüncü çeyreklerde beklenenden daha güçlü geldiği belirtilmektedir. Aynı raporda, özellikle petrol harici sektörlerde, dövizin dalgalanmasından dolayı yerli üretimin çok rekabetçi hale geldiği ifade edilmektedir.[363]

[363] World Bank, **Islamic Republic of Iran**, Mart 2021, https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview, (05 Haziran 2021).

Şekil 7: İran kişi başına düşen gelir

Kaynak: https://countryeconomy.com/gdp/iran

Şekil 8: İran İşsizlik Oranları

Kaynak: (2013-2018) www.statista.com ve (2019-2020) Dünya Bankası

5.2. SEKTÖREL DEĞERLENDİRME

2019 yılı sonbahar aylarında İran'ın güney Fars bölgesinde 540 milyar metreküplük yeni doğalgaz yatakları[364] ve hemen ardından ülkenin güneybatısında yer alan Huzistan eyaletinde 53 milyar varil büyüklüğünde yeni petrol rezervleri keşfedilmesi, enerji kaynakları bakımından zaten zengin olan ülkenin elini daha da güçlendirmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre bu keşif, 211 milyar varil civarında toplam rezerve sahip İran'ın petrol kaynaklarını 264 milyar varile çıkarmak suretiyle dörtte bir oranında artırmıştır.[365]

İran, İngiliz petrol şirketi BP'nin 2020 yılı verilerine göre dünya petrol rezervlerinin %9'una sahip[366] olması itibariyle dördüncü petrol zengini ülke konumunda olup, dünya doğalgaz rezervlerinin ise %16'sını elinde bulunduruyor olmasından dolayı ise %19'luk paya sahip Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.[367] Petrol, petrokimya ve doğalgaz sektörleri, İran'ın en önemli ihracat gelir kalemlerini oluşturmaktadır. Bu nedenle tezin bu bölümünde bu sektörlerdeki ticari faaliyet özel olarak ele alınmıştır.

5.2.1. Petrol Ticareti

Yaptırımlara tabi tutulduğu dönemlerde de İran'ın yeraltı kaynaklarına diğer ülkelerden talep gelmeye devam etmektedir. İranlı bir yetkili Reuters haber ajansına, piyasa fiyatının biraz altında sunulduğu takdirde ürünlerini rahatlıkla pazarlayabildiklerini belirtmiştir.[368] Uzun yıllar yaptırımlara tabi olmanın getirdiği deneyim ve uzmanlıkla İran, en önemli gelir kaynaklarından birisi olan petrolün ihracatını çeşitli yöntemlerle sürdürebilmektedir. Bu yöntemler arasında tankerlerin bayraklarının değiştirilmesi, anlaşmalı limanlarda yeniden yükleme yapılması, indirimli fiyattan satışlar, takas yöntemi ve kaçakçılık yer almaktadır.

KOEP'in imzalanmasından önceki yaptırımlar döneminde de İran petrol satışlarını kesintisiz sürdürebilmiştir. Nitekim o dönem günlük bir milyon varil petrol satışına izin verilmekle birlikte, 2010 ve 2012 yıllarında aşamalı olarak petrol ihracatına getirilen kısıtlama 2013 yılında Ruhani'nin devlet başkanı olması ve P5+1 ülkeleri ile nükleer konusunda

---

[364] *İran 540 Milyar Metreküp Enerji Buldu,* 13 Ekim 2019, https://www.dunya.com/sektorler/enerji/iran-540-milyar-metrekup-dogal-gaz-buldu-haberi-455 203 (20 Ekim 2019).
[365] *İran Cumhurbaşkanı Ruhani: 53 milyar varillik petrol rezervi bulduk,* 11 Kasım 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50372575, (17 Kasım 2019).
[366] BP, **Statistical Review of World Energy**, **69. Baskı.** London: British Petrol, 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-oil.pdf, (20 Nisan 2021).
[367] Andrew Fawthrop, "Profiling the top five countries with the biggest natural gas reserves", 15 Mart 2021, https://www.nsenergybusiness.com/features/biggest-natural-gas-reserves-countries/, (20 Mart 2021).
[368] Parisa Hafezi, "Sanctions-hit Iran props up economy with bartering, secret deals", 25 Eylül 2019, https://www.reuters.com/article/us-iran-usa-economy-sanctions-idUSKBN1WA13M, (22 Ocak 2021)

görüşmelerin başlaması üzerine zaten gevşetilmiştir. Hatta 2014 yılının Şubat ayında Tahran yönetimi 32 ülkeden 600 firma ile birlikte, 1200 İranlı firmanın katıldığı bir petrol toplantısı organize etmiştir. Katılımcı firmaların büyük çoğunluğu Çin, Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, ABD, Avusturya, Belçika, Japonya, Güney Kore, Malezya, İspanya, BAE, Hindistan, Türkiye ve İtalya'dandır. Bu toplantının amacı İran'ın petrol ve gaz sektörlerine uluslararası yatırımcıyı çekmek ve karşılığında da petrol satış kontratı yapmaktır. Yani, daha önce 2000'li yıllarda uygulanan "geri alım" yöntemi şekil değiştirerek "entegre petrol kontratı" olarak isimlendirilmiştir.[369] ABD'nin Mayıs 2018'de KOEP'den çekilmesinin hemen ardından İran petrol bakanı Bijan Zanganeh, İran'ın geçmişte yaptığı gibi çeşitli geleneksel yöntemleri ve başka yeni yöntemleri petrol ihracatını sürdürmek için kullanacağını açıklamıştır.[370] Ruhani ise İran'ın tarihinde ilk defa petrol ihracatına odaklanmayı bıraktığını ve eğer petrol gelirine bağımlılıktan vazgeçilirse, yaptırımların etkisinin de o denli azalacağını ifade etmiştir.[371]

2010'lu yılların ilk yarısını kapsayan yaptırımlar döneminde uydudan tanker takip sistemleri henüz oluşturulmamıştı. 2015 yılından başlayarak uydu görüntüleme sistemleri ile tanker trafiğini izleyen çok sayıda veri platformu ortaya çıkmıştır. Fakat İran bu takip sistemlerini de devre dışı bırakmak suretiyle ticaretini sürdürmeyi başarabilmiştir. Bayrak değiştirmek ve gerek açık denizde gerekse diğer ülke limanlarında gemiden gemiye yük transferleri ve evrak değiştirmek İran'ın yaptırımları aşmak üzere geliştirdiği yöntemler arasında yer almaktadır.[372] 2015 öncesinde Devrim Muhafızları ile yakın çalışan İranlı iş adamı Babek Zencani, tüm bu yaptırım aşma tekniklerinin organizasyonunu yürüterek İran petrolünün uluslararası piyasalarda satışını sağlamıştır. Hatta Babek Zencani satılan petrol gelirinden 2,5 milyar euroyu zimmetine geçirdiği gerekçesi ile 2013 yılında tutuklanarak yargılanmıştır.[373]

Yaptırımların sıkılaştırıldığı dönemde İran, hem sattığı petrolün fiyatında iskonto yaparak hem de Avrupalı şirketlerin sigorta yapmamasına karşın tankerlerini kendisi sigortalayarak ve bazı ülkeler ile petrol swapı yapmak suretiyle yaptırımları aşabilmiştir. Ağırlıklı olarak Asya ülkelerine satış yapılmıştır. Çin, Rusya ve Hindistan bu ülkeler arasında yer almaktadır. ABD ile yakın ilişkilerine rağmen Hindistan, özellikle rafinerileri İran petrolünü

[369] Adrian Creed ve Amir Kordvani, "Iran's New Integrated Petroleum Contracts", Clyde & Co-MENA, Mayıs 2014, https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=f135f837-8227-49b5-9071-25044757c028, (12 Aralık 2020).
[370] *Tracking Iran Tankers,* 30 Ekim 2019, https://www.marinetraffic.com/block/tracking-iran-tankers/, (16 Kasım 2020).
[371] *Iran's Vice President Says US Failed to Stop Iranian Oil Exports,* 6 Haziran 2020, https://energy.economic times.indiatimes .com/news/oil-and-gas/irans-vice-president-says-us-failed-to-stop-iranian-oil-exports/76805365, (29 Nisan 2021).
[372] *Tracking Iran Tankers,* 30 Ekim 2019.
[373] *İranlı iş adamı Babek Zencani'ye idam cezası,* 6 Mart 2016, https://www.dw.com/tr/iranl%C4%B1-i%C5%9 Fadam%C4%B1 -babek-zencaniye-idam-cezas%C4%B1/a-19097611, (11 Mayıs 2020).

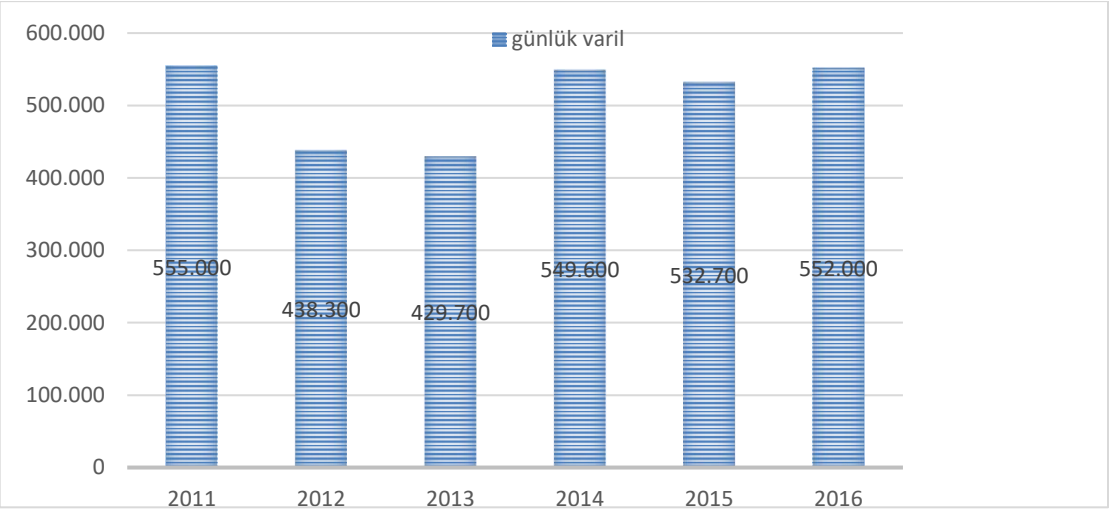
işlemeye uyumlu olmasından ve coğrafi yakınlık nedeni ile taşıma maliyetinin düşük olması nedeni ile petrol alımına devam etmiştir.[374]

BMGK 1929 no'lu yaptırım yasası, İran'ın yaptırımları delmesini önlemek üzere tankerlerin sürekli takibini yapacak yeni yöntemler geliştirilmesini ve etkin olarak kullanılmasını da içermektedir.[375] Fakat beklenen başarı gerçekleşmemiştir. İran'dan kalkan tankerler Ortadoğu'da ve Basra Körfezi'nde çeşitli limanlara girip çıkarak, otomatik tanımlama sisteminin sinyalini keserek hem alınan yükün menşeini hem de varış istasyonunu gizlemektedirler.[376] BAE, Malezya ve Singapur limanları 2010'lu yıllarda da İran'ın en fazla kullandığı aktarma merkezleri konumundadır. Ticaret tek taraflı bir işlem olmadığı için, İran petrolüne dünyanın diğer ülkelerinden talebin var olması bu sürecin yürütülebilmesinde önemli bir etkendir. İran ekonomik verilerinde petrol ihracat hacmi şeffaf bir şekilde verilmemektedir, bununla beraber tanker takip platformları İran tanker trafiği konusunda veri sağlamaktadır. Bu data sunucu firmalar yaptırımlara rağmen İran petrol satışının sürdürüldüğünü raporlamaktadırlar. Sunuculara ait veriler her zaman tam olarak birbiri ile örtüşmüyor olsa da herbiri İran'ın petrol ihracatının resmi rakamların çok üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. Uydu takip sistemleri güzergah izlemenin haricinde, tankerlerin deniz seviyesinden yüksekliğine göre yükün boşaltılıp boşaltılmadığının da tespitini yapmaktadırlar.

Gemiler AIS olarak kısaltılan "otomatik tanımlama sitemi" kullanırlar ve gemilerin takibi bu şekilde gerçekleştirilir. Tankerlerin seyri normal olarak liman yönetimleri ile birlikte bahsi geçen uydu alıcıları tarafından sağlanan verilerle raporlanmaktadır. Fakat İran gemileri ile ilgili liman yönetimlerinden elde edilen veriler ile uydu verileri örtüşmediği için güvenilir bulunmamaktadır. Hatta uydu verileri bile İran tankerleri ile ilgili tam olarak sağlıklı verileri toplayamamaktadır. Çünkü İran tankerleri gemicilik standartlarına uygun olarak sinyal üretmemektedirler. Yaklaşık olarak bildirilen rakamlar sadece tespit edilebilenlerdir. Dolayısı ile tespit edilemeyenler ile birlikte gerçekleşen hacimlerin daha yüksek olduğu düşünülebilir. Zira ABD yaptırımlarının 2018 yılında yeniden devreye girmesinden itibaren, İran hükümeti üyesi olduğu OPEC'e petrol ihracatı ile ilgili detaylı bilgi vermeyi bırakmıştır.[377]

---

[374] *How Iran will Cope with US Sanctions,* 5 Kasım 2018, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/, (11 Mayıs 2021).
[375] Matthew Levitt, "Giving Teeth to the Iran Sanctions: Targeting Re-Export Loopholes", 2010, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch 1674, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/giving-teeth-iran-sanctions-targeting-re-export-loopholes, (15 Mayıs 2021).
[376] Ellen R. Wald, "Here's How Iran Hides Its Secret Oil Trade", 11 Ekim 2018, https://www.forbes.com/sites/ellenrwald/2018/10/11/heres-how-iran-hides-its-secret-oil-trade/, (29 Nisan 2021).
[377] *Iran Oil Exports on the Rise, Despite Sanctions,* 1 Ekim 2020, https://en.radiofarda.com/a/iran-oil-exports-on-the-rise-despite-sanctions-/30868593.html, (08 Aralık 2020).

Şekil 9: Çin'in İran'dan petrol ithalatı

Kaynak: www.mei.edu/publications/chinas-crude-oil-imports-iran

Tabloda görüldüğü üzere, Çin'in 2015 yılında imzalanarak Ocak 2016'de devreye giren KOEP sonrası petrol ithalatında önemli bir artış gözlenmemektedir. Çünkü Çin'in zaten yaptırımlar döneminde de ithalatını kısmadığı görülmektedir.

Günlük bir milyon varil petrol satışına izin verilen bir önceki yaptırımlardan farklı olarak, Mayıs 2018'de KOEP'den çekilen Trump'ın "maksimum baskı" politikası ile yürütülen yeni yaptırımlar ülkenin petrol satışlarının "sıfır" seviyesine çekilmesini hedeflemiştir. Eylül 2018'de ithalatçı ülkelerin tamamına yakını ithalat miktarlarını azalttıklarını belirttikleri halde, uydu takip verilerine göre İran'ın ihracat hacmi günlük ortalama 2 milyon varil ile önceki ayların da üzerine çıkmıştır. Bu rakam aynı zamanda İran'ın resmi verileri ile de uyuşmamaktadır.[378]

2018 Kasım ayında ABD tarafından İran petrolüne uygulanmaya başlanan yaptırımlarla birlikte, petrol ithalatının önemli bir bölümünü bu ülkeden yapmakta olan sekiz ülkeye 2 Mayıs 2019 tarihine kadar olan altı ay süre ile muafiyet tanınmıştır. Bu ülkeler Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Türkiye, Tayvan, İtalya ve Yunanistandır. Fakat ilginç olan bir durum da şudur ki, bu altı aylık muafiyet döneminde ve hatta sonrasında, listede yer almayan Hollanda'nın İran petrolünü ithal etmeye devam ettiği iddiaları bulunmaktadır. Nitekim Hollanda rafinerilerinden Vitol, 2017 yılında İran ile satın alınan petrol karşılığı ürün ihracatı ile mahsuplaşılması kaydıyla 1 milyar dolarlık bir ön finansman anlaşması yapmıştır.[379]

[378] Ellen R. Wald, "Here's How Iran Hides Its Secret Oil Trade", 11 Ekim 2018.
[379] *Iran Crude Exports Go Dutch?* 22 Kasım 2019, https://www.mees.com/2019/11/22/economics-finance/iran-crude-exports-go-dutch/a5686bf0-0d41-11ea-82a5-0b9a9136949e, (23 Kasım 2020).

İran'ın ikinci büyük petrol alıcısı Hindistan yaptırımlardan süresiz olarak muafiyet talep etmekte ve İran'dan yaptığı petrol ithalatını oldukça azalttığını belirtmesine rağmen, petrol trafiğini 2015 yılından beri takip eden tanker takip sunucularından TankerTrackers'ın verileri aslında Hindistan'ın petrol ithalatında bir azalma olmadığını bildirmiştir. Japonya'nın da bir süre daha İran'dan petrol ithalatına devam ettiği izlenmiştir. Petrolün orijininin rahatlıkla değiştirilebiliyor olması bu duruma imkan sağlamaktadır. Örneğin Yufusan isimli tanker önce İran'dan yükünü alıp daha sonra Kuveyt limanına girerek, tankerin kalan kısmına da Kuveyt petrolü yükleyerek Japonya'ya gitmiştir. Dolayısı ile Japonya'nın İran'dan petrol alımını durdurduğu bilgisi vermesine rağmen uydu takip sistemi aksini söylemektedir.[380] 2019 yılı Haziran ayında Japonya başbakanı Shinzo Abe ile görüşen Ruhani, Japonya'nın İran petrolünü almaya devam edeceğini söylemiştir.[381]

TankerTrackers.com İran gemilerinin ya da İran'a giden diğer ülke gemilerinin zaman zaman sinyal kapamaları dolayısı ile denizde görünmez olduklarını belirtmektedir. Örneğin Ocak 2019'da İran'a giden Çin ve Japonya tankerleri de sinyal kapatmak suretiyle kendilerini gizlemişlerdir.[382] TankerTrackers.com kurucu ortağı Samir Madani, 2019 yılında kimlik sinyallerini kapatan gemi sayısının çok fazla arttığını söylemiştir. 2018 yılında bu sayı gemi trafiğinin %10'una denk gelirken, 2019 yılında çoğunluğunun sinyal kapattığını belirtmiştir. ABD yaptırımlarına tabi bir diğer ülke olan Venezuela'ya giden ve oradan gelen gemiler de aynı yöntemi kullanmaktadır.[383] Sinyalsiz seyreden bu tankerler "hayalet tankerler" olarak adlandırılmaktadır.

Rusya ile de petrol alımı karşılığında gıda ürünleri ile ödeme yöntemi ve petrol swapı metotları üzerinde durulmuştur. Rusya aynı zamanda bir miktar İran petrolünü Rusya petrolü gibi satma konusunu değerlendirmiştir.[384] TankerTrackers.com raporuna göre, petrol yaptırımlarının devreye girdiği Kasım 2018 sonrasında herhangi bir muafiyetleri olmamasına rağmen Singapur ve İspanya'nın dahi İran petrolünü ithal ettikleri izlenmiştir. Diğer taraftan, BAE'nin de kendisi ithalatçı olmamasına rağmen limanlarını İran'dan gelen petrol tankerlerine ve İran'a transit giden tankerlere açık tuttuğu görülmüştür.[385]

---

[380] Ellen R. Wald, "Here's How Iran Hides Its Secret Oil Trade", 11 Ekim 2018.
[381] *Defying US Sanctions, Countries Have Taken Oil from 12 Iranian Tankers,* 3 Ağustos 2019, https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/03/world/middleeast/us-iran-sanctions-ships.html, (29 Nisan 2021).
[382] *Higher Exports, Lower Production, Higher Imports*, https://castlereagh.net/irans-oil-exports-and-imports/?pdf=408, (10 Mayıs 2021).
[383] *Tracking Iran Tankers,* 30 Ekim 2019.
[384] *How Iran will Cope with US Sanctions,* 5 Kasım 2018.
[385] *Higher Exports, Lower Production, Higher Imports,* 3 Kasım 2018.

Petrol yaptırım muafiyetinin sona erdiği 2 Mayıs 2019 tarihinden sonra 6 Haziran'da bakanlığın resmi ajansı SHANA'ya verdiği bir röportajda İran petrol bakanı Bijan Zanganeh, ülkesinin petrol satışlarını sürdürmek ve ABD yaptırımlarını aşmak için geleneksel olmayan yöntemlerin devreye sokulacağını bir kez daha ilan etmiştir.[386] Bakan daha sonraki bir tarihte de petrol ticaretini sürdürebilmek için ham petrol gemilerinin kaynağını gizlediklerini birinci ağızdan kabul etmiştir.[387] Zanganeh petrol satışlarının, evrakların ve yükün menşeinin değiştirilmesi suretiyle gizlendiğini itiraf etmektedir. "Yaptığımız ihracat İran adına değildir, ihracat evrakları tekrar tekrar değiştirilmektedir" diye İran Meclisi'nde açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama İran Milli Petrol Şirketi'nin (NIOC) web sitesinde de alıntılanarak kullanılmıştır.[388] İran petrol bakanı 2020 yılı Eylül ayı içerisinde verdiği bir röportajda da İran'ın petrol ihracatını artırma konusunda çaba gösterildiğini teyid etmiş ve petrolün menşeini gizlemek için petrol ihracatı ile ilgili dokümanların yanıltıcı şekilde düzenlendiğini bir kez daha açıklamıştır.[389] İran devlet başkan yardımcısı Eshaq Jahangiri ise "ABD baskısına ve hatta dost ülkelerin ABD yaptırımlarından çekinmesine rağmen farklı yöntemler kullanarak petrol satışını sürdürüyoruz" demiştir.[390] Bir diğer resmi yetkili İran Ulusal Petrol Şirketi Başkanı Ali Kardor, ABD başkanı Trump'ın İran'ın petrol satışlarını sıfıra indireceğini söylemesine rağmen bunu başaramadığını, İran'ın satışı yapılan petrolün tahsilatını yaparken de sıkıntı yaşamadıklarını, hatta bu nedenle Trump'ın söylemlerinin siyasi bir blöf olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.[391]

The New York Times yaptırım muafiyetlerinin sona erdiği 2 Mayıs 2019 tarihinden sonra, 2019 yılı Ağustos başı itibariyle 70 İran tankerinin yüklü olarak Çin ve Doğu Akdeniz'e petrol taşımaya devam ettiğini yazmıştır. Analist tahminlerinin ise bu rakamların çok daha üzerinde olduğunu eklemiştir.[392] Bir başka tanker izleme veritabanı Refinitive Eikon dataya göre Mayıs 2019 sonrası İran'ın Çin, Türkiye ve BAE'ye petrol ihracatı devam etmiştir. Fakat bu rakamlar ülke verilerinde raporlanmamıştır.[393]

ABD Devlet Bakanlığı'nın bir yetkilisi beyanında, 2019 yılı boyunca İran'ın diğer ülkeler ile işbirliği içerisinde gemiden gemiye petrol transferi ile ticaretini sürdürdüğünü

---

[386] Damon Evans, "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 27 Haziran 2019, https://oilprice.com/Energy/Energy-General/This-Strategic-Asian-Nation-Helps-Iran-Skirt-Oil-Sanctions.html, (19 Mart 2021).
[387] Ian Simm, "Iran Finds More Export Custom", 8 Ağustos 2020, https://www.petroleum-economist.com/articles/, (16.11.2020).
[388] Sharafedin Bozorgmehr ve Alex Laxler, "Iran's Oil Export Jumps in September Defying Sanctions" – Tanker Trackers, 25 Eylül 2020, https://uk.reuters.com/article/iran-oil-exports/, (15 Aralık 2020).
[389] *Iran Oil Exports on the Rise, Despite Sanctions*, 1 Ekim 2020.
[390] *Iran's Oil Export Claims not without Foundation Says TankerTrackers.com*, 2 Aralık 2019, https://www.intellinews.com/iran-s-oil-export-claims-not-without-foundation-says-tankertrackers-com-172638/, (08 Aralık 2020).
[391] *İran'a Göre Amerika Blöf Yapıyor,* 17 Ekim 2018, https://www.amerikaninsesi.com/a/irana-gore-amerika-blof-yapiyor/4616960.html, (20 Ocak 2021).
[392] *Defying US Sanctions, Countries Have Taken Oil from 12 Iranian Tankers*, 3 Ağustos 2019.
[393] Sharafedin Bozorgmehr ve Alex Laxler, "Iran's Oil Export Jumps in September Defying Sanctions" – Tanker Trackers.

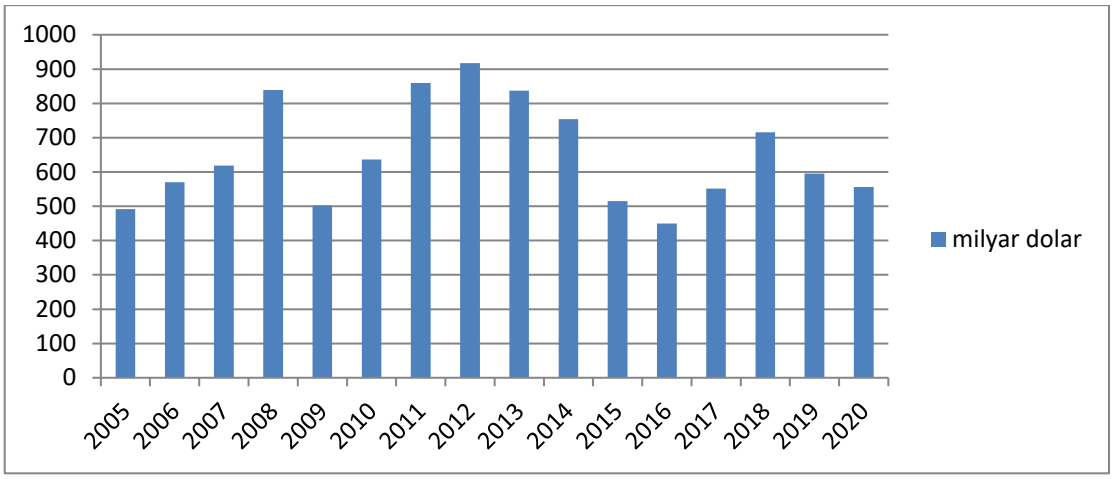
belirtmiştir. Yaptırımları aşma yöntemlerinden birisi de budur.[394] Çin'in İran'dan satın aldığı petrolün bir kısmı doğrudan gitmekte iken, bazen de kargolar Ortadoğu'da ya da Malezya'da yeniden etiketlendirilmektedir.[395] TankerTrackers.com kurucu ortaklarından Samir Madani de Oilprice.com'a İran petrolünün Çin'e doğrudan değil, Malezya ve Endonezya üzerinden ulaştırıldığını izlediklerini söylemiştir. Malezya ve Endonezya limanlarında tankerlerin belgeleri değiştirilerek, ürün bu ülkelere aitmiş gibi işlem görmektedir.[396]

UANI's gemi takip raporunda da benzer veriler ile İran Milli Petrol Şirketi'ne ait petrol tankerlerinin Endonezya limanlarında gemiden gemiye yük transferi yapmak suretiyle petrolün menşeini değiştirdikleri tespit edilmektedir. UANI's raporlarında bu petrolün Çin'e ulaştırıldığı tahmin edilmektedir.[397] Kpler firmasının araştırma direktörü de İran'ın deniz üzerinde depoladığı petrolün peyderpey Çin'e aktarıldığını izlediklerini belirtmiştir.[398] 2 Mayıs 2019 sonrasında Çin'in İran'dan doğrudan petrol ithalatı düşmüş görünmesine rağmen Malezya üzerinden yaptığı dolaylı ithalat resmi kayıtlara göre artmış durumdadır. Malezya'dan ithal edilen petrol önemli ölçüde İran kaynaklıdır ki örneğin 2019 Eylül ayında 481,000 varil, Ekim ayında 462,000 varil bu şekilde ithal edilmiştir.[399] Zaten Malezya'nın petrol üretimi Bourse & Bazaar verilerine göre ihraç ettiği petrolün oldukça altındadır.[400]

Kısacası elde edilen ve birbirini teyid eden tüm bu verilere göre, İran'dan ihraç edilen petrolün büyük bir kısmı o veya bu şekilde Çin'e ulaştırılmaktadır. Ekonomi habercisi Simon Watkins Oilprice.com'a verdiği bir röportajda Çin'in İran petrolünü stokladığını teyid etmiş, bu bilgiyi de İran Petrol Bakanlığı'na yakın birisinden edindiğini söylemiştir. Fakat, Çin'in resmi verilerinde de İran'dan petrol ithalatı yapıldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.[401] Halbuki 2020 yılında pandemi etkisinden hemen toparlanan Çin petrol ithalatını, stoklarını da artırmak suretiyle bir önceki yıla göre %7,3 oranında artırmıştır.[402]

---

[394] Charles Kennedy, "Iranian Oil Exports Much Higher Than Official Data Suggests", 11 Ağustos 2020, https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/, (16 Kasım 2020).
[395] *Iranian Oil Surge to China Hurts OPEC Efforts to Tighten Supply,* 16 Mart 2021, https://www.bloombergquint.com/business/iranian-oil-surge-to-china-hurts-opec-efforts-to-tighten-supply, (29 Nisan 2021).
[396] Charles Kennedy, "Iranian Oil Exports Much Higher Than Official Data Suggests", 11 Ağustos 2020.
[397] Bill Lines, "Iran Tanker Update-December 2019", 6 Ocak 2020, https://www.unitedagainstnuclearіran.com/blog/iran-tanker-update-december-2019, (16 Kasım 2020).
[398] Sharafedin Bozorgmehr ve Alex Laxler, "Iran's Oil Export Jumps in September Defying Sanctions" – Tanker Trackers.
[399] *Turkey, Iraq Gas Sales Give Iran Economic Lifeline,* 6 Aralık 2019, https://www.mees.com/2019/12/6/geopolitical-risk/turkey-iraq-gas-sales-give-iran-economic-lifeline/e5457930-1858-11ea-88ea-d700f1b0d43c, (23 Aralık 2020).
[400] Brendon Hong, "China is Brimming with Iranian Oil", 10 Şubat 2021, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/china-is-still-brimming-with-iranian-oil/, (22 Şubat 2021).
[401] Charles Kennedy, "Iranian Oil Exports Much Higher Than Official Data Suggests", 11 Ağustos 2020.
[402] Brendon Hong, "China is Brimming with Iranian Oil", 10 Şubat 2021.

Şekil 10: OPEC ülkeleri net petrol ihracat geliri (İran hariç)

Kaynak: https://www.statista.com/statistics/223241/opec-net-oil-export-revenue

2020 yılı pandemi dolayısı ile genel olarak dünya ekonomisi bakımından zor bir yıl olmuştur. Zira üretimin yavaşlaması ve sınırların kapatılması dolayısı ile azalan enerji talebi ile birlikte petrole olan küresel talebin 2008 ekonomik krizinden de sert bir şekilde dibe vurmasına neden olmuştur. Fiyatların yılın ilk aylarında belirli bir süre sıfırın altına inmesi ve ardından çok düşük seviyelerde kalması ile birlikte ihracat miktarlarındaki düşüş, ABD Enerji Enformasyon İdaresi'ne göre OPEC ülkeleri genelinde petrol gelirinin 2002 yılından itibaren son 18 yılın en düşüğüne gerilemesine yol açmıştır. 2019 yılında 595 milyar dolar olarak gerçekleşen OPEC petrol geliri bir önceki yıla göre %17 azalış göstermiştir. Rekor gelir 1,2 trilyon dolar ile 2012 yılına aittir.[403] Dolayısı ile 2020 yılı toplam ihracat rakamının İran petrolü özelinde de diğer yıllar ile kıyaslanması rasyonel olmayacak olsa da 2020-2021 mali yılının son yarısına ait elde edilen verilerin ayrı değerlendirilmesi daha gerçekçi bir görüş ortaya koyacaktır.

Dünyada genel olarak azalan talep dolayısı ile düşen petrol fiyatlarından dolayı 2020 yılı içerisinde OPEC üyeleri üretim kısıtlamasına yönelmiştir. Fakat OPEC'den bağımsız olarak İran'ın artan petrol üretimi, OPEC'in üretim kısıtlama planlarını bozucu etki yaratmıştır.[404] İran, ABD yaptırımları yürürlüğe girdikten sonra OPEC'e sadece ihracat rakamlarını değil, üretim miktarlarını da raporlamayı durdurmuştur. Bu nedenle de üretim miktarının net olarak bilinmesi zorlaşmıştır.[405] Bununla birlikte, İran'ın resmi olarak duyurulan petrol üretim miktarı ise İran'ın kendi ülke içindeki kullanım miktarının da altında kalmaktadır. Dolayısı ile resmi veriler

[403] Sibel Morrow, "OPEC's 2020 Oil Export Revenues Lowest in 18 Years: EIA", 30 Ekim 2020, https://www.aa.com.tr/en/energy/oil/opecs-2020-oil-export-revenues-lowest-in-18-years-eia/30942, (18 Şubat 2021).
[404] *Iranian Oil Surge to China Hurts OPEC Efforts to Tighten Supply*, 16 Mart 2021.
[405] Sharafedin Bozorgmehr ve Alex Laxer, "Iran's Oil Export Jumps in September Defying Sanctions" – TankerTrackers.

inandırıcı olmaktan uzaktır. Nitekim İran, kişi başına petrol tüketimi en yüksek olan petrol üreticisi ülkedir ki, İran'ın petrol ihracatına devam ettiği de düşünülürse, içerideki tüketime bile yetmeyen petrol üretimi ilan edilen miktarın çok üzerinde olmalıdır.[406]

İran Petrol Bakanı Zanganeh Mayıs 2020'de verdiği bir beyanatta, pandemiye rağmen petrol üretimlerini düşürmediklerini ifade etmiştir.[407] 2020 yılının ikinci yarısından itibaren Asya kıtasının ve özellikle Çin'in ekonomik aktiviteyi batılı ülkelere kıyasla hızla toparlaması, yaptırımlara rağmen İran petrolünün satışına olumlu katkı sağlayan bir durum yaratmıştır. Nitekim Asya kıtasındaki bu hızlı toparlanma aynı zamanda küresel petrol fiyatlarının artması sonucunu doğurmuştur. 2020 yılı Ağustos ayı verilerine göre İran, limanlarından yapılan 117 yükleme ile OPEC üyeleri arasındaki en yüksek rakama ulaşmıştır. Dünyada ise ABD'nin ardından ikinci sırada yer almıştır. 2020 Eylül ayında ise TankerTrackers.com verilerine göre ihraç edilen petrol miktarı günlük ortalama 1,5 milyar varil ile Ağustos ayının iki katı kadar hacme ulaşmıştır. Fakat burada yine İran tankerlerinden diğer ülke tankerlerine yapılan aktarmalar yolu ile nakiller de söz konusu olduğu için ihracat rakamının çok daha yüksek olması muhtemeldir. TankerTrackers'a göre bu rakamın en az %50'si tankerden tankere transfer yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.[408] Veri platformunun ortağı Samir Madani, bu şekilde aynı zamanda alıcı ülkenin tespitinin zorlaştırıldığını da ifadesine eklemiştir.[409]

İran-BAE-İsrail arasında İslam devrimi öncesi yapılmış olan günlük 2,5 milyon varil kapasiteye sahip petrol boru hattından Glencore Plc tarafından gizli petrol akışının sürdürüldüğü iddia edilmiştir. İddiaya göre, 1960'larda Şah döneminde İran ve İsrail ile birlikte inşa edilen ve Basra Körfezi petrolünü Kızıldeniz'den Akdeniz'e ulaştırıp Avrupa ülkelerine taşıyacak olan boru hattından, devrim sonrasında ilişkiler bozulmasına rağmen İsrail, uygulanan yaptırımların BAE aracılığı ile delinerek İran'ın gizlice petrol pompalamasına göz yummuştur.[410] Boru hattının diğer ucundan alınan petrol yıllarca Süveyş kanalı üzerinden farklı istikametlere taşınmıştır. İran'ın Suriye'ye de petrol ihracatını sürdürmesi nedeniyle ABD, İran Devrim Muhafızları'na ait Mustazafan Vakfının şirketlerinden birisi olan Sina Enerji Geliştirme Şirketi (SEDCO) ile Behran Petrol'e ve bağlı şirketleri olan Pars Energy-Gostar Drilling and Exploration ve North

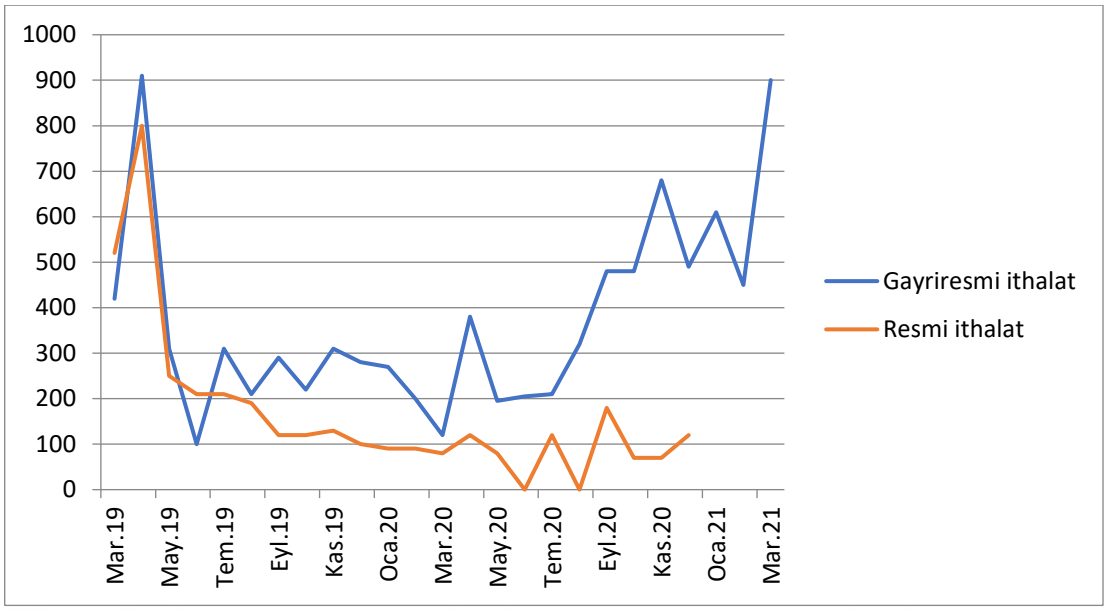
[406] *Higher Exports, Lower Production, Higher Imports,* 3 Kasım 2018.
[407] *Iran's Oil Production not Halted by Coronavirus Ourbreak: Oil Minister*, 12 Mayıs 2020, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-coronavirus-idUSKBN22O25A, (23 Kasım 2020).
[408] Ian Simm, "Iran Finds More Export Custom", 8 Ağustos 2020.
[409] Sharafedin Bozorgmehr ve Alex Laxer, "Iran's Oil Export Jumps in September Defying Sanctions" – Tanker Trackers.
[410] Paul Wallace, "UAE and Israel Open Talks on Once-Secret Crude Oil Pipeline", 21 Ekim 2020, https://www.worldoil.com/news/2020/10/21/uae-and-israel-open-talks-on-once-secret-crude-oil-pipeline, (29 Nisan 2021).

Drilling Company, Beh Tam Ranakar Company, Behran Trading Company ve Tabchem Chemical Industries Company'yi yaptırım listesine eklemiştir.[411]

Tanker takip firmalarından Kpler, İran'ın 2021 yılı Şubat ayında Çin'e yaptığı petrol ihracat ortalamasının günlük 856,000 varil ile son iki yılın en yüksek rakamları olduğunu raporlamıştır. İthalat genellikle ABD piyasası ile doğrudan bağlantısı olmadığından dolayı ikincil yaptırımlardan etkilenmeyecek olan Çin şirketleri tarafından yapılmaktadır.[412] Refinitive Oil Research verilerine göre de Ocak ve Şubat aylarında İran'ın Çin'e yaptığı petrol satışının rekor miktarlara vardığı sonucuna ulaşılmaktadır. Şubat 2021'de Çin İran'dan 3,2 milyon tonun üzerinde petrol alımı gerçekleştirmiştir. Bu rakamın %75'ine yakınının dolaylı ve gayriresmi yollardan yapıldığı belirtilmiştir. Reuters ise daha önceki analizlerde belirtilenlere paralel olarak, İran'ın dolaylı yollardan sürdürdüğü ihracatının ağırlıklı olarak BAE, Umman ve Malezya üzerinden yapıldığını teyid etmiş, ödemelerin ise Çin yuanı ya da euro olarak yapıldığını aktarmıştır.[413] Gayriresmi yapılan ihracata yönelik somut iki vak'a, İran petrolü yüklü olarak 24 Ocak 2021'de Endonezya sularında demirleyen Panama bayraklı Freya ve İran bayraklı Horse tankerleridir. Freya tankerinin mürettebatının Çinliler'den oluştuğu ve Şanghay Future Ship Management Co.'ya ait olduğu tespit edilmiştir.[414]

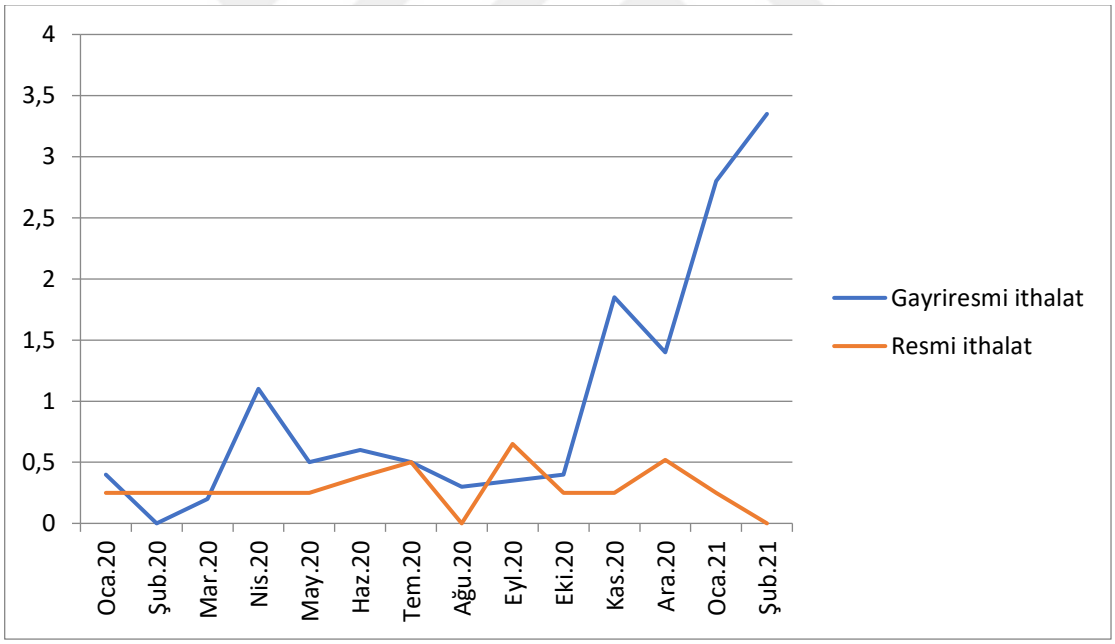
2020 yılı sonuna doğru ve 2021 yılında, özellikle Asya ülkelerinin artan petrol talebi petrol fiyatlarının 70 dolar civarına kadar yükselmesine neden olmuştur. 2021 yılı ilk aylarından itibaren OPEC üyeleri fiyat artışını sınırlamak ve talebi karşılayabilmek üzere bir önceki yılda düşen üretim miktarlarını artırma kararı alırken, İran ise petrol üretiminde sıçrama kaydetmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre İran'ın üretimi günlük 2,3 milyon varil olarak kaydedilmiş olmakla birlikte rakamın daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.[415]

[411] *US Teasury Sanctions Iranian MF Holding*, 21 Kasım 2020, www.iranoilgas.com/, (23 Kasım 2020).
[412] *Iranian Oil Surge to China Hurts OPEC Efforts to Tighten Supply*, 16 Mart 2021.
[413] *Analysis-Iran Slips Record Volume of Oil into China, Reaches out to Asian Clients for Trade Resumption*, 9 Mart 2021, https://www.thestar.com/business-news/, (19 Mart 2021).
[414] Brendon Hong, "China is Brimming with Iranian Oil", 10 Şubat 2021.
[415] Tom Whipple, "Change Afoot for Oil Market as an Asian Demand Wanes, Iranian Supply Rises", 23 Nisan 2021, https://daily.energybulletin.org/, (20 Nisan 2021).

Şekil 11: Çin'in İran'dan günlük ortalama ham petrol ithalatı (bin varil)

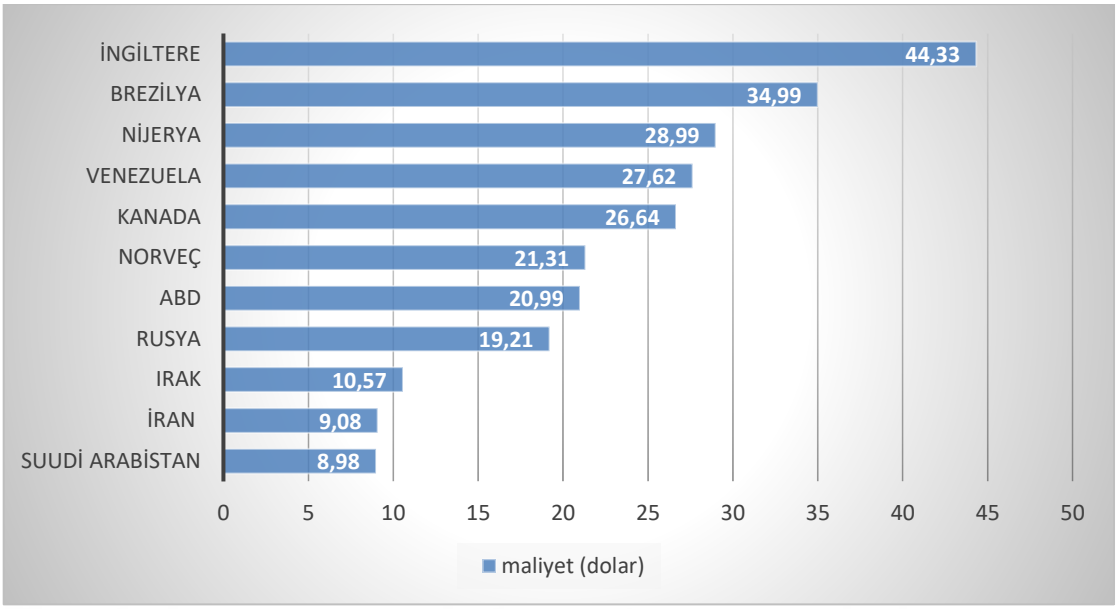
Kaynak: Kpler-www.mees.com/2020/7/10/economics-finance/iran-exports-gas-petchems-become-key-revenue-streams-as-crude-falters/dc9faa10-c2b3-11ea-9e29-9d62a141044e

Şekil 12: Çin'in İran'dan petrol ithalatı (milyon ton)

Kaynak: Refinitive Oil Research-www.reuters.com/article/us-oil-iran-asia-analysis-idUSKBN2B00OL

Şekil 11 ve 12'de izlendiği gibi Ekim 2020'den sonra artmaya başlayan Çin'in İran'dan yaptığı gayriresmi petrol ithalatı, 2021 yılının ilk aylarında yaptırımlara rağmen rekor seviyelere ulaşmıştır. Resmi verilerde gerçek hacim yansıtılmamaktadır.

Şekil 13: Ülkeler bazında bir varil petrolün üretim maliyeti

Kaynak: The Wall Street Journal (Rystad Energy Ucube)

Çin'in 2021 yılı başından itibaren İran'dan artan bir şekilde petrol ithalatına yönelmesinin nedenlerinden birisi de dünyada artan petrol fiyatlarıdır. İran'ın Çin'e uyguladığı iskonto İran petrolünü cazip hale getirmektedir. Çin İran petrolünü iskontolu fiyattan satın aldığı için tercih etmektedir. Varil başına 3 ila 5 dolarlık indirim uygulanmaktadır.[416] İran'ın petrol üretim maliyeti diğer üretici ülkelerin birçoğuna göre oldukça düşüktür. Bu nedenle piyasa fiyatlarının altında petrol satışı İran için sorun teşkil etmemektedir.

Genel olarak sektördeki analist görüşlerine göre Çin, İran'dan günlük ortalama 1 milyon varil civarı petrol ithal etmektedir. Sadece kamu şirketleri değil, piyasanın ¼'ünü oluşturan özel sektöre ait rafineriler de İran petrolünü satın almaktadır. Nitekim Çin, diğer tedarikçileri olan Norveç, Angola ve çeşitli Afrika ülkeleri ile Brezilya'dan aldığı petrol miktarını oldukça düşürmüştür.[417] Irak'ın üretiminin düşmesi ve Kuveyt'in de bazı kontratları yenilememiş olması üzerine, dünyanın üçüncü büyük petrol ithalatçısı Hindistan da İran petrolünün alımını artırmıştır.[418] Cenevre'de bulunan tanker izleme firması Petrol-Logistics de ihracat rakamlarındaki artışı desteklemektedir.[419]

[416] *China Buying Record Volumes of Iran's Sanction-Discounted Crude*, 11 Mart 2021, https://www.worldoil.com/news/2021/3/11/china-buying-record-volumes-of-iran-s-sanction-discounted-crude, (19 Mart 2021).
[417] *Iranian Oil Surge to China Hurts OPEC Efforts to Tighten Supply*, 16 Mart 2021.
[418] Nidhi Verma ve Shu Zhang, "Analysis: Iran Slips Record Volume of Oil into China, Reaches out to Asian Clients for Trade Resumption", 8 Mart 2021, https://www.reuters.com/article/us-oil-iran-asia-analysis-idUSKBN2B00OL, (29 Nisan 2021)
[419] *Biden seçildi, İran'ın Çin'e Petrol İhracatı Rekor Seviyeye Yükseldi,* 8 Mart 2021, https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/biden-secildi-iranin-cine-gizli-petrol-ihracati-rekor-seviyeye-yukseldi-63 02609/, (08 Mart 2021).

Suriye, yaptırımlar döneminde İran'ın Çin'den sonraki ikinci büyük petrol ithalatçısı durumundadır. 2021 yılı ilk aylarında, İsrail İran'ı karasularını petrol yakıtı ile kirlettiği gerekçesi ile suçlamıştır. Nitekim, tanker takip firmalarından Lloyd's List Intelligence verilerine göre İran petrol tankerlerinden, daha önce Malta bayraklı olan fakat daha sonra Panama bayrağı çekilen Emerald tankerinin Basra Körfezi'nden itibaren AIS sinyali kapatılmış, tanker Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı'nı bu şekilde geçmiş ve İsrail karasularını ihlal ederek petrolü Suriye'ye ulaştırmıştır. Ve tankerin AIS sinyali kapalı olarak aynı güzergahtan İran'a geri döndüğü de uydu verilerinden gözlenmiştir. Bahsi geçen Emerald tankerinin son sahibi Oryx Gemicilik Şirketi'dir. Karayipler'de bulunan bu şirketin Hindistan Frontline gemicilik firması ile de yakın ilişkileri bulunmaktadır. [420]

Enerji ürünlerinin ağırlığı %9 olan İran'ın 2020-2021 bütçesinde ortalama 50 dolar petrol fiyatından, günlük minimum 1 milyon varil petrol satışı öngörüsü bulunduğu görülmektedir. Pandemi nedeni ile petrol fiyatları ve satış miktarı etkilenmiş olmakla birlikte, günlük satış hedefi normal şartlarda bu miktarların satılabildiğini işaret etmektedir.[421] İran petrol bakan yardımcısı Eshaq Jahangiri, "bir önceki yaptırımlarda İran'a maksimum günlük bir milyon varil petrol satabilme kotası verilir iken, Trump yaptırımları maksimum baskı politikası ile petrol satışlarını sıfırlamayı hedeflemiştir, fakat maalesef bunu başaramamıştır" demiştir.[422] 2020-2021 mali yılının ilk sekiz ayında resmi verilere göre 21,5 milyar dolarlık petrol dışı ihracat gerçekleştirildiği görülmektedir. Fakat sınırlar açıldıktan sonra, yılın ikinci yarısına ait satış hacminde ciddi şekilde artış kaydedilmiştir.[423]

2018 yılındaki yaptırım kararları üzerine satışları artırmak için, İran enerji borsası IRENEX üzerinden ham petrol satışı ihaleleri yapılmaya başlanmıştır. Fakat, katkısı olmakla birlikte buradan beklenildiği gibi yüksek bir performas elde edilememiştir. Diğer taraftan, Çin'in hayata geçirdiği Şanghay Ham Petrol Vadeli İşlemler Borsası, İran petrolünün Çin üzerinden dolaylı olarak diğer ülkelere satışını sağlayan daha verimli bir kanal olarak ortaya çıkmıştır. Bu konu detaylı olarak Çin başlığı altındaki 8. bölümde ele alınmaktadır.

İran petrol ihracatının %90'ını Kharg Adası'ndaki istasyonundan yaptığı yüklemeler ile gerçekleştirmektedir. Petrol ihracatı için Hürmüz boğazı'nı kullanan İran, güvenlik ve ulaşım

[420] Richard Meade ve Michelle W. Bockmann, "Iran Tanker Oil Spill in Israeli Waters 'Deliberate'", 4 Mart 2021, https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1136016/Iran-tanker-oil-spill-in-Israeli-waters-deliberate, (06 Nisan 2021).
[421] Henry Rome, "Sanctions 3: Iran's Economy in 2020", 16 Aralık 2020, https://iranprimer.usip.org/blog/2020/dec/16/irans-economy-2020, (26 Mart 2021).
[422] *Iran's Vice President Says US Failed to Stop Iranian Oil Exports*, 6 Haziran 2020, https://energy.economictimes.indiatimes.com/news/oil-and-gas/irans-vice-president-says-us-failed-to-stop-iranian-oil-exports/76805365, (29 Nisan 2021).
[423] Henry Rome, "Sanctions 3: Iran's Economy in 2020", 16 Aralık 2020.

kolaylığı için bir yandan da alternatif yolların geliştirilmesine odaklanmıştır. Hürmüz Boğazı'nın 1000 km dışındaki Jask limanı bunlardan birisidir. Goreh-Jask petrol boru hattı ile West Karoun ve Zagros Fold Belt de Jask limanına bağlanacaklardır. Limanda 30 milyon varil depolama kapasitesi olacaktır.[424] İlk kez 30 Mayıs 2021 tarihi itibariyle söz konusu boru hattından petrol akışı gerçekleştirilmiştir.[425]

Tablo 7: Goreh-Jask petrol boru hattı

Kaynak: https://www.worldoil.com/news/2021/5/31/iran-opens-new-oil-export-pipeline-bypassing-strait-of-hormuz

Ticari aktivitenin, Hindistan'ın işletmesine verilen Chabar Limanı ile ilk defa Hürmüz Boğazı'nın dışına kaydırılması İran'a yeni bir perspektif kazandırmış ve 2019 yılında Chabar Limanı'na çok yakın olan Jask Limanı inşa edilmeye başlanmıştır. Limanda petrol istasyonu, rafineri ve petrokimya tesisi de inşa edilmektedir. Bu süreç Goreh-Bushehr-Jask arasında yapılan petrol boru hattı ile eş zamanlı yürütülmektedir. Goreh petrol istasyonundan, Jask limanına erişecek petrol boru hattı ile günde ortalama 1 milyon varillik İran petrolü, Hürmüz Boğazı devre dışı bırakılarak Basra Körfezi'nin güneyinden doğrudan Umman Körfezi'ne ulaşabilecektir.[426]

Transfer noktasının başlangıcı, İran ile Çin arasında Temmuz 2020'de imzalanan 25 yıllık işbirliği anlaşmasında kısa vadede petrol üretimini artırmak için üzerinde önemle durulan Batı Karun istasyonudur. Bu boru hattının hayata geçmesi İran için stratejik önem taşımaktadır. Böylece Hürmüz Boğazı'ndaki olası kapanmalar ticareti etkilemeyecek olup petrol ihracatının

[424] Ian Simm, "Iran Finds More Export Custom", 8 Ekim 2020.
[425] Golnar Motevalli, "Iran Transfers Oil From Pipeline Skirting Troubled Strait", 30 Mayıs 2021, https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-30/iran-starts-transferring-oil-via-goreh-jask-pipeline-irna-says (31 Mayıs 2021)
[426] *Iran's Vice President Says: US Failed to Stop Iranian Oil Exports*, 6 Haziran 2020.

Hürmüz Boğazı dışında bir noktadan çok daha büyük tankerler ile daha hızlı bir şekilde yürütülmesi hedeflenmektedir.[427] Nitekim İran petrol tankerlerinin Hürmüz Boğazı'ndan geçişleri ve Basra Körfezi'ndeki seyirleri trafiğin takibi bakımından ve tankerlerin yavaş seyretmeleri gerekliliğinden ve saldırıya daha açık olmalarından dolayı da ciddi riskler içermektedir. Fakat Jask istasyonundan sürdürülecek petrol ihracatı ABD yaptırımlarının çok daha rahat bir şekilde aşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatmak suretiyle ya da çeşitli şekillerde dünya petrol tedarikinin %70'inin çıkış noktası olan Basra Körfezi'nde yaratabileceği kaostan, kendi petrol ihracatı etkilenmeden kolaylıkla sıyrılabilecektir. Bu da ülke için bir diğer avantajdır.[428]

2021-2022 mali bütçesinde petrol ve gazın payı %9'dan %21'e yükseltilerek, bu alandaki gelirin %170 oranında artışı hedeflenmektedir. Ruhani günlük 2,3 milyon varil ve 40 dolar ortalama petrol fiyatı üzerinden hesap yaptıklarını ifade etmiştir. Belirtilen rakama petrole dayalı bono ve tahviller de dahildir.[429]

5.2.2. Doğalgaz Sektörü

İran, 32 trilyon metreküp ile dünya doğalgaz rezervinin yaklaşık %16'sını barındırması bakımından, Rusya'dan sonra dünyanın ikinci büyük doğalgaz zengini ülkesidir.[430] Doğalgaz sektörü İran Petrol Bakanı Zenganeh'e göre ekonomik, politik ve güvenlik meselesidir.[431] İran Milli Gaz Şirketi (NIGC) CEO'su Hamid Reza Araqi, doğalgazın insani kullanımından dolayı politize edilemeyeceğini ve bu sektöre ambargo uygulanamayacağını söylemiş ve komşularla uzun vadeli olarak yapılan gaz anlaşmalarının da buna engel olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, Türkiye ile 2000 yılında imzalanmış ve 2001 yılında devreye girmiş olan 25 yıllık gaz satış anlaşması bunlardan birisidir. Doğalgaz bu bakımdan petrol sektöründen ayrışmaktadır. Ayrıca çevre kaygıları da doğalgazdan diğer yakıtlara mecburi dönüşe engeldir.[432] Nitekim doğalgaz ihracatı ABD yaptırımlarına tabi tutulmamıştır ve yaptırımlar İran gaz ihracatının patlamasına neden olmuştur.

---

[427] *Iran's Largest Commercial Port to be Constructed in Jask*, 27 Ocak 2021, https://www.tehrantimes.com/news/, (21.05.2021).
[428] Simon Watkins, "Game-Changing Iranian Pipeline Set to Launch in March", 26 Ocak 2021, https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Game-changing-Iranian-Pipeline-Set-To-Launch-In-March.html#:~:text=Overall2C%20the%20company%20added%2C%20the.come%20online%20by%20late%20March, (21 Mayıs 2021).
[429] Henry Rome, "Sanctions 3: Iran's Economy in 2020"
[430] BP, **Statistical Review of World Energy**, **69. Baskı.** London: British Petrol, 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-oil.pdf, (20 Nisan 2021).
[431] *Gas Export Strategic for Iran: Zangeneh*, 9 Mayıs 2018, https://en.shana.ir/news/282724/Gas-Export-Strategic-for-Iran-Zangeneh, (23 Kasım 2020).
[432] *Iran Gas Exports Unsanctionable: Official*, 27 Mayıs 2018, https://en.shana.ir/news/283059/Iran-Gas-Exports-Unsanctionable-Official, (23 Kasım 2020).

İran Plan ve Bütçe Organizasyonu raporuna göre, 2018-2019 mali döneminde, İran'ın doğalgaz ihracatı 2017-2018'e göre %45 artış göstermiştir. Günlük 25 milyon kübik metreden, 36,24 milyon metrekübe çıkmıştır. Bir önceki yıl gazın tek alıcısı Türkiye iken, Irak da ithalatçı olmuştur. 2017 yılında ilk olarak Bağdat'a, 2018 yılında da Irak'ın Basra bölgesine doğalgaz satışı yapılmaya başlanmıştır.[433] Hatta BP'nin 2019 yılı raporuna göre Irak'a ihraç edilen gaz miktarının Türkiye'den daha fazla olduğu görülmektedir. Türkiye 7,4 milyar metreküp ithal ederken, yeni ithalatçı olarak piyasaya çıkan Irak'ın ithalat miktarı 9,1 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir.[434]

Donald Trump başkanlığının son dönemlerinde, ABD yönetimi Irak hükümetine İran gazının ithalatını durdurması için muafiyet süresi vermiş, fakat bu süreler her seferinde uzatılmıştır. Önce 4 ay, sonra sırasıyla 60 gün ve 45 gün olarak uzatılan muafiyet sürelerinin sonunda Trump zaten başkanlık koltuğunu Joe Biden'e bırakmıştır.[435] Çin'in önayak olması ile İran-Pakistan arasında kurulan ve "Barış Hattı" olarak da anılan İran-Pakistan doğalgaz boru hattı, Pakistan üzerindeki ABD baskıları nedeniyle hayata geçirilememiştir. Fakat, aynı boru hattı üzerinden Çin'e doğalgaz satışı görüşmeleri İran ve Çinli yetkililer arasında sürdürülmektedir.[436] 2020 yılı itibariyle İran gazının başlıca alıcıları Türkiye, Irak, Ermenistan ve Azerbaycan'dır. 2018 yılı Aralık ayında Ermenistan ile görüşmeler yapılarak doğalgaz satışına başlanmıştır.[437] İran-Ermenistan doğalgaz boru hattı üzerinden Gürcistan'a da ihracat yapılmaktadır. Ermenistan, İran gazının Avrupa'ya ulaştırılması için transit ülke olmayı teklif etmiştir.[438] İran bir taraftan da rafineleri çöken Venezuela'ya altın karşılığında gazolin satışı yapmaktadır.[439]

9,700 km2 alan genişliği ile dünyanın en büyük gaz sahası olan Güney Pars gaz sahasının faaliyet alanının genişlemesi ile birlikte ülkenin gaz üretim miktarı da rekorlar kırmaya başlamıştır.[440] Amerikan Enerji Ajansı (EIA) verilerine göre 2020 yılında dünya doğalgaz üretimi %2 civarında bir düşüş gösterirken, İran'ın gaz üretimi yeni üretim sahalarının devreye girmesiyle %2 artış göstermiştir. EIA bu artışın daha da yüksek olabileceğini not olarak raporuna

[433] *Iran's Daily Gas Export rises by 45%,* 01 Ocak 2019, https://parstoday.com/en/news/iran-i98066-iran%E2%80%99s_daily_gas_export_rises_by_45, (23 Kasım 2020).
[434] BP, **Statistical Review of World Energy**, 2020.
[435] *US Extends Iraq Sanctions Waiver to Import Energy from Iran*, 22 Kasım 2020, www.iranoilgas.com/, (23 Kasım 2020).
[436] *Iran Ready to Export Gas to China via IP Gaz Pipeline: Jahangiri*, 29 Temmuz 2019, https://en.mehrnews.com/news/148223/Iran-ready-to-export-gas-to-China-via-IP-gas-pipeline-Jahangiri, (23 Kasım 2020).
[437] *Iran's Daily Gas Export rises by 45%,* 01 Ocak 2019.
[438] *Armenia able to Transfer Gas to Europe*, 3 Mart 2019, https://theiranproject.com/blog/2019/03/03/armenia-able-to-transfer-iran-gas-to-europe/, (23 Kasım 2020).
[439] Brendon Hong, "China is Brimming with Iranian Oil", 10 Şubat 2021, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/china-is-still-brimming-with-iranian-oil/, (22 Şubat 2021).
[440] *Minister: Iran's Gas Exports Doubled in Seven Years,* 7 Eylül 2020, https://theiranproject.com/, (23 Kasım 2020).

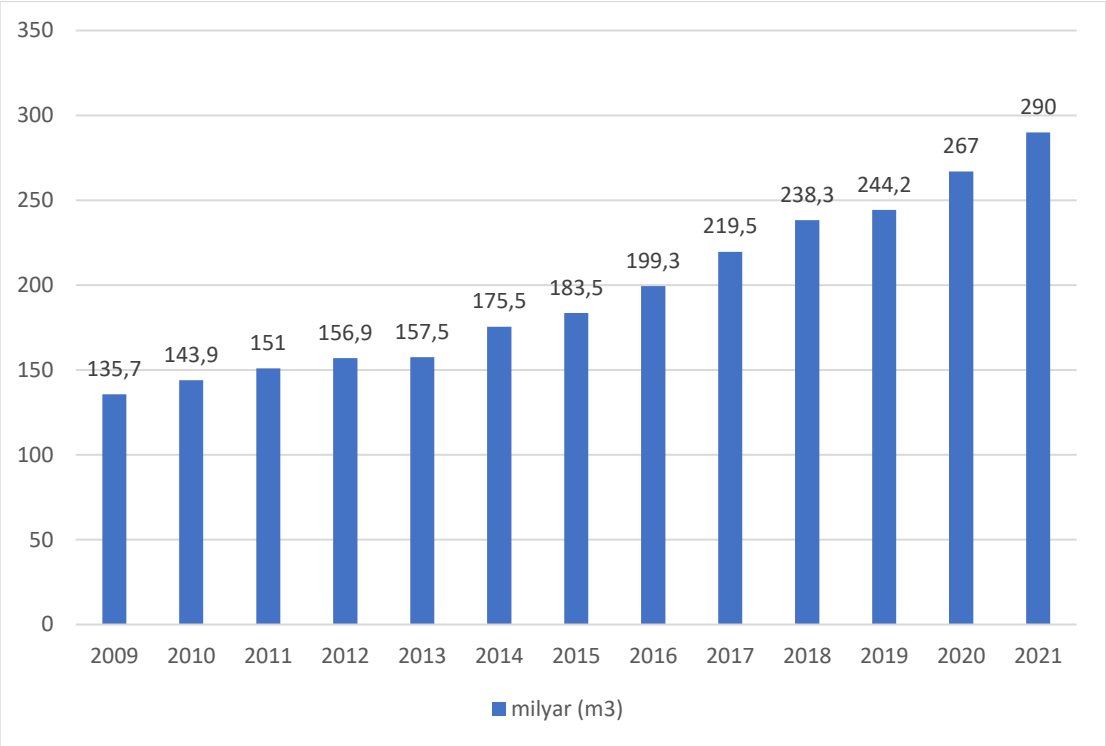
eklemiştir.[441] İran'ın gaz üretiminin artması, Türkmenistan'dan daha önce ithal edilen gaza ihtiyacı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ayrıca artan gaz üretimi sayesinde petrolün çıkarılması ve keşfi de kolaylaşmıştır.[442]

İran Petrol Bakanı Bakanı Bijan Zanganeh 2020 yılında yaptığı bir açıklamada, 2013 yılından itibaren son yedi yıllık sürede İran'ın gaz ihracatının ikiye katlandığını ve aynı süreçte likit yakıt ihracatının da dörde katladığını belirtmiştir. İran Milli Gaz Şirketi'nin direktörü Hassan Torbati de Kirmanşah bölgesindeki 151 gaz dağıtım projesinin açılışında, gaz ihracatındaki artışın devam ettiğini söylemiştir. Torbati aynı beyanında gaz, gaz yağı, ocak yağı ve likit yağ ihracatı ile toplamda 10 milyar dolarlık FX geliri elde edildiğini ifade etmiştir.[443] Doğalgaz sektörü 2013-2020 yılları arasında 11 milyar dolarlık yatırım almış[444] olması bakımından da önemlidir. 2019-2020 mali yılında bir önceki döneme göre %26'lık ihracat artışı kaydedilmiştir.[445] Keşfedilen yeni gaz sahaları ve mevcut sahalarda üretimin artışı ile bu alandaki ihracat artışının devam etmesi beklenmektedir. İran Enerji Borsası IRENEX üzerinden yapılan gazolin satışları da zaman zaman rekorlar kırarak İran'ın bu sektördeki gelirlerinin artmasına katkı sağlamıştır.[446]

Fakat genel olarak ekonomik aktivitedeki kötü yönetim ve bozulma doğalgaz sektöründe de söz konusudur; örneğin, Norveç firması Hemla ile yapılan yüzen LNG projesi İran için çok elverişli olmakla birlikte, 2018 yılı Şubat ayında İran meclisinin karşı çıkması üzerine iptal edilmiştir.[447]

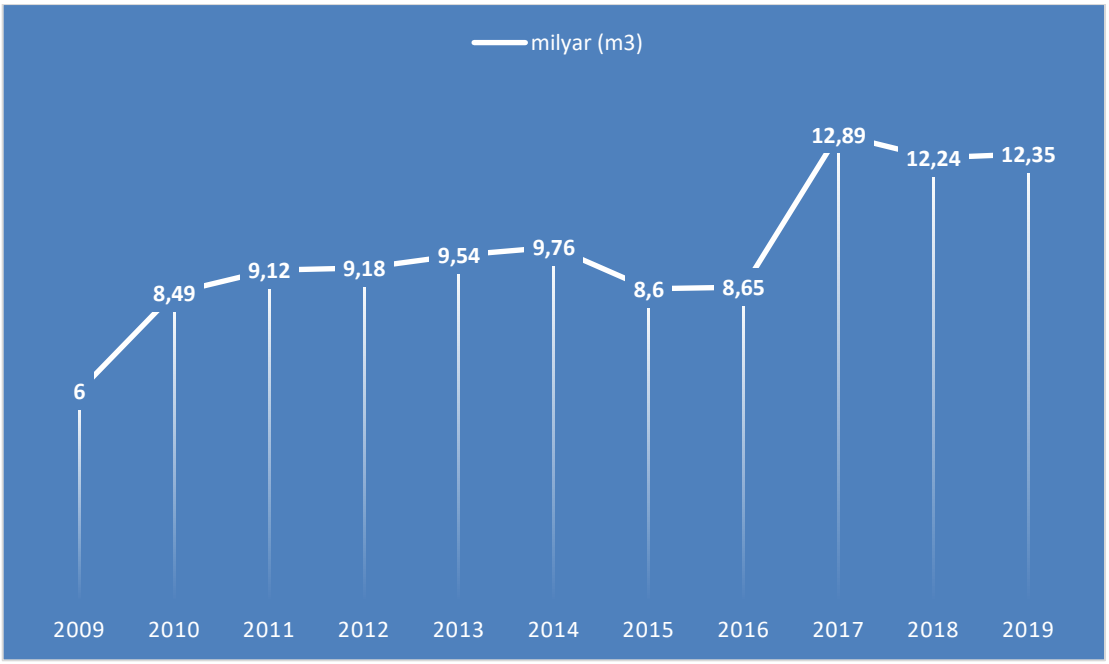
[441] IEA, "Global Gas Review 2020", **Gas Market Report, Q2-2021**, https://www.iea.org/reports/gas-market-report-q2-2021/global-gas-review-2020, (08 Haziran 2021).
[442] Robin Mills, "Iranian Gas Gets Going", 8 Ekim 2019, https://www.petroleum-economist.com/, (23 Kasım 2020).
[443] *Iranian Gas Exports Rise up by 88pc Growth in Past Seven-Year Period*, 7 Eylül 2020, https://en.irna.ir/news/, (23.11.2020)
[444] *$ 11 Billion Revenue in Gas Replacement*, 16 Aralık 2020, http://www.iraniangas.ir, (20 Aralık 2020).
[445] *Iran's Annual Gas Exports up 26%,* 29 Haziran 2020, https://www.tehrantimes.com/news/449379/Iran-s-annual-gas-exports-up-26, (23 Kasım 2020).
[446] *IRENEX Generates $1b in One Day*, 25 Ekim 2020, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/105843/irenex-generates-1b-in-one-day, (18 Aralık 2020).
[447] Robin M. Mills, "Iranian Gas Gets Going", 8 Ekim 2019.

Şekil 14: İran doğalgaz üretimi

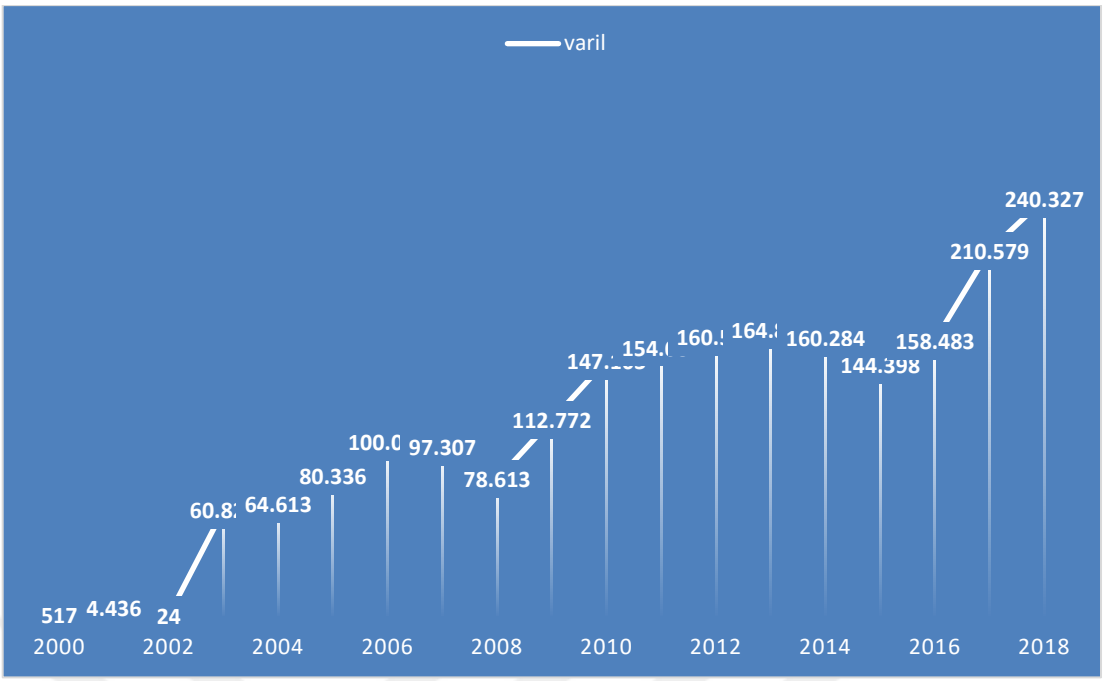
Kaynak: (2009-2019)-BP Statistical Review of World Energy; (2020)-ww.spglobal.com;

(2021)-www.iraniangas.ir

Şekil 15: İran gaz ihracatı (boru hatları üzerinden gerçekleşen)

Kaynak: www.statista.com/statistics/1127284/iran-volume-of-natural-gas-pipeline-exports

Şekil 16: İran günlük ortalama gaz ihracatı (varil cinsinden hesaplanmış)

Kaynak: IMF-https://fred.stlouisfed.org

5.2.3. Petrokimya Sektörü

Dünyadaki en büyük petrokimya ihracatçılarından olan İran, 2018 Kasım ayında devreye giren yaptırımların ardından petrokimya sektörünü ticari aktivitenin merkezine almıştır. Petrol harici sektör olarak öncelikli yatırım ve ihracat hamleleri petrokimya üretimi üzerinden planlanmıştır. Devlet başkanı Ruhani 2019 yılı Aralık ayında verdiği bir beyanatta, yapılan ve yapılmakta olan yatırımlar ile sektörün üretim kapasitesi için 2020-2021 mali döneminde 133 milyon tonluk bir hedef açıklamıştır.[448]

ABD yaptırımlarının devreye girdiği ilk yıl olan 2018-2019 mali yılında İran'ın Güney Pars bölgesinden yapılan petrokimya ürünlerinin ihracatı %39 oranında artış göstermiştir. Yine Pars Özel Ekonomik Enerji Bölgesi Gümrük İdaresi'ne göre, petrol dışı ürünlerin ihracatı da ABD yaptırımlarına rağmen artmaktadır. Pars Enerji Bölgesi Gümrük Genel Direktörü ihracatın ağırlıklı olarak Çin, BAE, Güney Kore, Hindistan, Japonya, Hong Kong, Endonezya Türkiye, Mısır, Kuveyt gibi ülkelere yapıldığını ifade etmiştir. Doğalgaz ihracatındaki rekor artışın yanı sıra petrokimya üretiminde ve ihracatındaki artışlar yaptırımlar döneminde İran için önemli bir

[448] *Petchem industry at forefront of Iran's non-oil exports*, 30 Aralık 2019, https://www.tehrantimes.com/news/443560/Petchem-industry-at-forefront-of-Iran-s-non-oil-exports, (20 Ocak 2020).

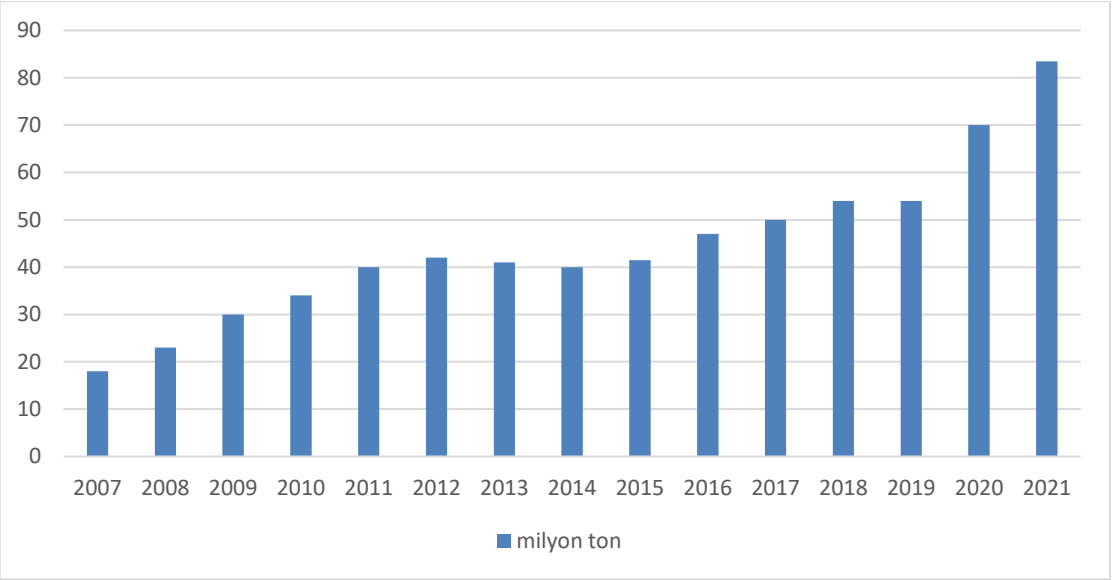
gelir kaynağı yaratmıştır.[449] Devlet medya kuruluşu Shana'nın haberine ve İran Petrol Bakanlığı'nın haber portalına göre 2019-2020 döneminde elli beş petrokimya tesisi tarafından üretilen 56,2 milyon ton petrokimya ürününün yarısı ihraç edilmiş ve 14,5 milyar dolarlık gelir elde edilmiştir. Boru hatlarından yapılan doğalgaz ihracatının ABD tarafından takip edilememesi gibi, kargo tankerlerine yükleniş formları itibariyle petrokimya ürünleri ihracatının takibi de zordur. LPG dahil olmak üzere İran'ın petrokimya ürünlerinin %80 ithalatçısı yine Çin'dir. Ve LPG taşımacılığı da petrol kadar takip edilmemektedir.[450]

İran yönetimi, petrol dışı ihracatı artırmak hedefi ile doğru orantılı olarak ülkenin ikinci önemli ihracat sektörü olan petrokimya alanına, bu alandaki üretimi artırmak için yeni yatırımlar yapmaktadır. 2020 yılı Ağustos ayında 3 yeni petrokimya projesi 1,6 milyar dolarlık yatırımla hayata geçirilmiştir. Bu projelerden birisi, yıllık 1,65 milyon ton methanol üretmesi hedeflenen Buşehr kentindeki Kimia Pars Ortadoğu Petrokimya Tesisidir. Diğeri, günlük 7,000 ton methanol üretimi ile dünyadaki en büyük methanol üretim kapasitesine sahip olan Kaveh Petrokimya Tesisi'dir. Bir de Lorestan bölgesinde polietilen katalizörü üretecek olan Lorastan Petrokimya Katalist Üretim Birimi'dir. Petrol bakanı Zenganeh, Mart 2021'de 13 petrokimya projesinin daha hataya geçirileceğini açıklamıştır. Mart 2022 itibariyle de 17 milyar dolarlık toplam 27 projenin devreye girmesiyle bu alanda toplam 37 milyar dolarlık yatırım yapılmış olacağı duyurulmuştur. Bakan Zenganeh petrokimya yatırımlarının işsizlik, petrol dışı ihracat gelirinde artış ve kendi kendine yeterlilik konusunda katkı sağlayacağını, 2013 yılından itibaren Ruhani hükümeti ile birlikte İran petrokimya üretim kapasitesinin iki katına çıkarıldığını ve bu kapasiteyi daha da artırarak 2025 yılı öncesinde üçe katlanmasını hedeflediklerini belirtmiştir.[451]

İran petrokimya ürünlerine olan talep önceden alınmaktadır. Yani üretilen ürün önceden satılmış durumdadır. Yeni talepte bulunanlar ise en az üç ay beklemektedirler. Petrokimya tesisleri kapasite üstünde üretim yapmaktadırlar. Petrokimya ürünlerinin takas ticaretindeki payı da 2019 yılına kıyasla %30 artmış durumdadır. Ve bu sektörün 2020 yılında, "nima sistemi" olarak adlandırılan resmi FX piyasasına en önemli ihracat geliri katkısını sunan sektörlerden olduğu ifade edilmiştir.[452]

---

[449] *US Sanctions Unable to Halt Iran's Rising Petrochemical Exports,* 4 Aralık 2019, https://en.irna.ir/news/83580300/, (20 Ocak 2020).
[450] *Iran Exports: Gas & Petchems Become Key Revenue Streams as Crude Falters*, 10 Haziran 2020, https://www.mees.com/2020/7/10/economics-finance/iran-exports-gas-petchems-become-key-revenue-streams-as-crude-falters/dc9faa10-c2b3-11ea-9e29-9d62a141044e, (23 Kasım 2020).
[451] Syed Zafar Mehdi, "Iran Moves From Oil to Petrochemicals in Export", 7 Ağustos 2020, https://www.iran watch.org/news-brief/iran-moves-oil-petrochemicals-export, (20 Eylül 2020).
[452] *Petrochem Output, Export Rise Despite Sanctions: APIC*, 20 Kasım 2020, https://www.tehrantimes.com/news/454850/Petchem-output-export-rise-despite-sanctions, (23 Kasım 2020).

Şekil 17: İran petrokimya ürünleri üretimi

Kaynak: (2007-2019) www.mees.com ve (2020-2021) www.financialtribune.com

Bu sektöre yönelik ABD ticari yaptırımları da bir taraftan sıkılaştırılmaya devam edilmesine rağmen, 2019-2020 mali yılının sonu itibariyle sektörün ihracat hacmi %13 oranında artış göstermiştir.[453] 2020-2021 mali döneminde İran'ın artan kapasitesi ile birlikte, petrokimya üretim hacmi 83,5 milyon tona yükselmiştir.[454] İran Milli Petrokimya Şirketi'nin Genel Müdürü Behzad Mohammadi, 2020-2021 döneminde üretilen ürünün %30'nun yurtiçinde tüketildiğini, %70'inin ise ihraç edildiğini açıklamıştır.[455]

5.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

ABD tarafından konulan ambargolar her zaman öncelikli olarak petrol satışlarının kesilmesini hedef almıştır. Böyle süreçlerde üretilen petrolün stoklanması gereği, yine bu alandaki maliyetleri yükselten bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. En büyük gelir kaynağı petrol satışları olan İran'ın, sık periyodlarla maruz kaldığı ambargolar dolayısı ile ilerleyen yıllarda diğer sektörlerin gelişimine önem vermeye başladığı görülmektedir. 90'lı ve 2000'li yıllarda, ambargoların nispeten hafif olduğu dönemlerde yüksek petrol fiyatları ile gelirin arttığı dönemler, diğer sektörlere yatırımın ihmal edilmesine neden olmuştur. Örneğin, 2006-2011

[453] *Iran's petrochemical export up by 13%,* 7 Mayıs 2021, https://en.irna.ir/news/84320700/Iran-s-petrochemical-export-up-by-13, (10 Mayıs 2021).
[454] *Petrochem Output Rises to 83.5m Tons***,** 2 Nisan 2021, https://financialtribune.com/articles/energy/107970/petrochem-output-rises-to-835m-tons, (10 Nisan 2021).
[455] *Minister: Iran's Annual Petrochemical Production Tops*, 2 Nisan 2021, https://www.farsnews.ir/en/news, (10 Nisan 2021).

yılları arasında yıllık ortalama 700,000 genç işgücüne eklenirken, yaratılan iş sayısı yıllık ortalamada sadece 14,000 adet olarak gerçekleşebilmiştir.[456]

İran tüm yaptırım baskısına ve yapısal problemlere rağmen, 1990'lı yıllardan itibaren milli gelirinde yükselen bir trende sahip olmuştur. 1993 yılında 63,7 milyar dolar olan milli gelir, 2011 yılında artan petrol fiyatlarının etkisiyle rekor seviyesi olan 598,9 milyar doları görmüştür. Yaptırımlar dolayısı ile petrol ihracatındaki istikrarsızlık ve değişken petrol fiyatları nedeni ile yıldan yıla farklılık arz eden petrol ihracat gelirlerine rağmen, üretim sektörünün ve petrol dışı ihracatın büyüyerek 30 milyar dolar üzerine yerleştiği görülmektedir.[457] 1960 yılında dünyanın 29. büyük ekonomisi konumunda bulunan İran 1977 yılında 18.liğe yükselmiş, tüm yaptırım baskılarına rağmen 2020 itibariyle ise ilk otuz ülke arasıdaki yerini korumaktadır.[458] MENA bölgesinin Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomisi konumunda olan İran, mutlak yoksulluk sıralamasında ise yine MENA bölgesindeki en düşük yoksulluk oranına sahip ülkedir. Bununla birlikte nüfusun %40'a yakını da günlük 10 dolarlık gelir standardı ile belirlenmiş olan yoksulluk sınırına yakın yaşamlarını sürdürmektedirler.[459]

Sağlık ve eğitim hizmetlerinin ve su, yakıt, elektrik gibi temel evsel tüketim hizmetleri altyapısının şehirlerden kırsala doğru yayılması ile birlikte ve ödenen nakit yardımlarla, devrim öncesinde 1970'lerde %25 olan fakirlik oranı, yaptırımların en şiddetli olduğu 2009-2013 yılları arasında %5 oranında azalarak %8'e kadar düşmüştür.[460] Kurumsalcı yaptırım teorisinde ortaya konulduğu üzere, otoriter İran rejimi elde ettiği rant gelirini hükümet harcamaları yolu ile halka mali desteği sürdürmekte ve yaptırımlar karşısında halktan gelecek rejim karşıtı hareketlenmeleri en aza indirmektedir. Aynı zamanda, sağlıklı ve uzun yaşam süresi, eğitim düzeyi ve yaşam standardını işaret eden UNDP İnsani Kalkınma Endeksi'ne göre İran, 2000 yılından beri yükselen bir trend izlemektedir. Hatta 2017 yılında 0,799'luk skoru ile çok yüksek gelişmişlik seviyesinin hemen altındadır ve Türkiye sıralamasının üzerinde yer almaktadır.[461] Bununla birlikte, ülkedeki politik durum, kısıtlı sosyal yaşantı, yaptırımlar nedeni ile istikrarsız para piyasaları ve varlık fiyatlarının düşmesi gibi nedenler ülkeden hem sermaye çıkışına hem de yetişmiş insan gücünün başka ülkelere gitmesine neden olmaktadır.

---

[456] Djavad Salehi-Isfahani, "Iran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution", 14 Mart 2019, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2019/03/14/irans-economy-40-years-after-the-islamic-revolution/, (20 Mart 2019)
[457] *Iran Non Oil Exports*, https://tradingeconomics.com/iran/non-oil-exports, (15 Kasım 2020).
[458] *Projected GDP Ranking*, 3 Haziran 2021, https://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking. php, (20 Şubat 2021).
[459] Nadereh Chamlou, "İran's Economic Performance Since the 1979 Revolution", 1 Şubat 2019, https://www.atlanticcouncil.org, (15 Mayıs 2020).
[460] *Economy of Iran*, 4 Haziran 2020, https://fanack.com/iran/economy, (17 Haziran 2020).
[461] Bijan Khajehpour, "Anatomy of the Iranian Economy", The Swedish Institute of International Affairs, Haziran 2020, syf:14.

İran Ticareti Teşvik Organizasyonu'nun başkanının beyanına göre, 2018-2019 ve 2019-2020 ekonomik takviminde İran komşu ülkelere petrol dışı ürünlerde yaptığı ihracatını iki katına çıkarmıştır.[462] Petrol dışı ihracat yoğun olarak Orta Doğu ülkelerine yapılmakla birlikte, Çin, Rusya ve Avrupa da diğer destinasyonlar olarak yer almaktadır. Mart 2018-Aralık 2019 arasında petrol dışı üretim sektöründe 472,000 iş gücü yaratılmıştır. 2020 Mart ayında biten 2019-2020 ekonomik yılında, resmi rakamlara göre petrol dışı ihracat 41,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve modern İran tarihinde ilk defa petrol ihracatının üzerine çıkmıştır. Üretim sektörü 2020 yılının ilk üç ayında da %2,4'lük bir büyüme sergilemiştir. Yeni dönem yaptırımlarla birlikte, resmi yetkililer yeniden petrol dışı sektörün geliştirilmesi üzerinde durmuşlardır. Hatta bütçe planlama sorumlusu Mohammad Bagher Nobakht mecliste artık ekonomi programlarının petrol yokmuş gibi planlanması gerektiğini bildirmiştir.[463]

2019-2020 mali döneminin ilk dokuz ayında, petrol sektöründeki resmiyette %37'lik bir düşüş üzerine GSMH'de %7,6'lık azalma gerçekleşmiştir. Bununla birlikte petrol dışı sektörlerin etkilenmediği göze çarpmaktadır. Hatta inşaat, hizmetler gibi bazı sektörlerde büyüme görülmektedir.[464] İran uzmanlarından Susanne Malooney, İran'ın yaptırımların da bir sonucu olarak petrol dışı sektörlerde gösterdiği ekonomik gelişimi olumlu gördüğünü belirtirken, yüksek petrol gelirinin yarattığı istikrarsız ortamı İran'ı 1979 devrimine götüren başlıca sebep olarak tanımlamaktadır.[465] Ruhani lider Ali Hamaney dahi İran halkının ekonomik sorunlarının sadece yaptırımlardan kaynaklandığı iddiasını reddetmektedir. Fakat Hamaney'in reddedişinin altında yatan neden reformistlerden farklıdır. Çünkü, kendisine göre batılı ülke firmalarının İran'a yatırım yapmaları durumunda İran kültürünü olumsuz etkileme riskleri bulunmaktadır. Bunun yerine direniş ekonomisinin sürdürülmesini savunmaktadır. Ayrıca, batılı şirketlerin Devrim Muhafızları'nın ekonomik çıkarlarına da zarar vermesi söz konusudur demektedir.[466] Dolayısı ile aşırı muhafazakarların yaptırım dönemleri ile ilgili sorunları bulunmamakta, bilakis bu tür dönemlerde mevcut rejimi daha güvenli durumda görmektedirler. Çünkü yaptırımlar Devrim Muhafızları'na ait ticari kurumların daha da güçlenmesini sağlamakta, dolayısı ile Devrim Muhafızları'nı güçlendirmektedir. Güçlü Devrim Muhafızları da rejimin sürdürülmesinin garantisidir.

---

[462] Some 70% of Iran's non-oil Exports Destined for Neighbours, 12 Ekim 2020, https://www.tehrantimes.com/news/453488/Some-70-of-Iran-s-non-oil-exports-destined-for-neighbors, (15 Ekim 2020).
[463] Esfandyar Batmanghelidj, "It's Manufacturing That's Giving Iran a Lifeline, Not Oil", 15 Haziran 2020, https://theprintin/world/its-manufacturing-thats-giving-iran-a-lifeline-not-oil/441730/, (20 Haziran 2020).
[464] Dünya Bankası, 16 Nisan 2020, https://www.worldbank.org/iran/publication/economic-update-april-2020.print, (20.04.2020).
[465] William Drumheller, "Sanctions Relief: Iran's Economic and Monetary Policy Options", 2013, Woodrow Wilson Center, https://www.wilsoncenter.org/event/sanctions-relief-irans-economic-and-monetary-policy-options, (22 Haziran 2020).
[466] Raz Zimmt, "'Maximum Pressure' on the Economy Won't Change Iran's Behaviour", 1 Haziran 2020.

ALTINCI BÖLÜM:

İRAN'IN YAPTIRIMLARI AŞMA YÖNTEMLERİ

Kırk yılı aşkın süredir yaptırımların baskısı altında varlığını sürdüren İran, bu süreçte idarecilerinin de belirttiği gibi yaptırımların üstesinden gelme konusunda oldukça tecrübe edinmiştir. 2000'li yıllardan itibaren sadece ekonomik yaptırımların çok etkili olmadığını farkeden ABD yönetimi, finansal yaptırımları da yaptırım paketlerine dahil etmeye başlamıştır. Finansal yaptırımlar da aşamalı olarak uygulanmış, en ciddi yaptırım ise 2012 yılında İran'ın SWIFT sisteminden çıkarılması olmuştur. İran'ın ticari alışverişinden elde ettiği paraların ve ödemelerinin yapılması engellenmiştir. Kimi analizlere göre İran'ı 2015 yılında nükleer anlaşma masasına oturmasını sağlayan en önemli etken, ülkenin finans kuruluşlarının SWIFT sistemi ile bağlantısının kesilmesidir.[467] Dünya finans sistemi ile ilişkisi kesilen İran başlangıçta bocalamasına rağmen, daha sonra yeni tekniklerle bu durumun da üstesinden gelmeye başlamıştır. Eski Transatlantik Enstitüsü başkanı Emanuele Ottolenghi de İran'ın yaratıcı iş pratiklerinin yaptırımların ne denli etkisiz olduğunu ortaya koyduğunu ifade etmektedir.[468] İran rejimi var olan yasal boşlukları ticaretin ve para trafiğinin sürdürülmesinde etkili bir şekilde kullanmakta başarılıdır. Ticaret ve para akışı dolambaçlı yollardan yapıldığı için maliyetli olsa da yaptırımların üstesinden gelinmektedir.

2012 yılında yürürlüğe giren yaptırımların ardından, ABD Hazinesi'nin Yabancı Varlıkları Kontrol Ofisi'nde (OFAC-Office of Foreign Assets Control) yaptırımların uygulanmasını denetlemekle görevli Adam Szubin, İran'ın finansal sistemden dışlanmasının bu ülkeye uygulanan en sarsıcı yaptırımlar olduğu söylemekle birlikte, ülkenin bu duruma adaptasyon sürecinde olduğunu izlediklerini de belirtmiştir. İran para akışını sağlamak için bilhassa Asya ve Ortadoğu ülkelerinde havale sistemi, dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren paravan şirketler ve döviz büroları geleneksel olarak kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Özellikle havale işlemlerinin takibi ve dolayısı ile engellenebilmesi hemen hemen imkansızdır. Szubin'e göre İran'ın geliştirdiği yöntemler yaptırımların etkinliğini tehdit etmektedir.[469]

---

[467] *What SWIFT is and why it matters in the US-Iran spat,* 5 Kasım 2018, www.aljazeera.com/economy/2018/11/5/what-swift-is-and-why-it-matters-in-the-us-iran-spat, (17 Ağustos 2020).
[468] Emanuele Ottolenghi, "Iran Is *Really* Good at Evading Sanctions", Eylül 2013, www.thetower.org/article/iran-is-really-good-at-evading-sanctions/, (15 Aralık 2020).
[469] Rick Gladstone, "Iran Finding Some Ways to Evade Sanctions, Treasury Department Says",10 Ocak 2013, www.nytimes.com/2013/01/11/world/middleeast/iran-finding-ways-to-circumvent-sanctions-treasury-department-says.html, (18 Kasım 2020).

2018 yılından itibaren ABD'nin KOEP'den çekilmesi ile yeniden yürürlüğe konulan yaptırımlar döneminde ise, ABD'nin birçok ülkeye uygulamakta olduğu yaptırımlar ve yaptırım tehditleri ile Çin ve zaman zaman çeşitli sektörlerde Avrupa Birliği ile sürdürdüğü ticaret savaşları İran'ın daha kolay iş birlikleri geliştirebilmesinin önünü açmıştır. İran devlet yetkilileri, iş insanları ve analistler, İran'ın petrol dışı ürün ihracatını artırdığını, bununla birlikte takas usulü ticaret, kaçakçılık ve örtülü anlaşmalar ile ekonomisini ayakta tuttuğunu belirtmektedirler. İran çok sayıda ülke ile uzun sınırları olan zengin kaynaklara sahip bir ülkedir ve bu ülkelerle ticaret devam ettirilmektedir diyen bir resmi yetkili, ürünler piyasa fiyatının biraz altında sunulduğunda alıcı bulmakta sıkıntı yaşanmadığını ifade etmiştir. Çin ve Malezya dahil olmak üzere Asya ülkelerine petrokimya ürünlerinin ihracatı kesintisiz olarak devam etmektedir.[470]

Örneğin İran Petrokimya İhracatçılar Birliği sözcülerinden Hamid Hosseini, yaptırımlara rağmen Mart 2019-Ocak 2020 arasındaki on aylık dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre İran petrokimya ürünleri ihracatının %5 oranında arttığını beyan etmiştir. Bu artış İran verilerinde yer almasa da Çin'in gümrük verilerinden teyid edilebilmektedir.[471] TankerTrackers.com veritabanı ise, küresel salgın döneminde ciddi bir düşüş yaşandıktan sonra, İran petrol ihracatının 2020 yılının son aylarında yeniden arttığı ve günlük ortalama 1,2 milyon varili aştığını raporlamıştır.[472] Para akışının ise karayolu, havayolu, denizyolu üzerinden nakit olarak yapılması mümkündür. Ayrıca ABD finansal yaptırımlarını delmek ve ABD bankacılık sistemini etkisizleştirmek için çeşitli ülkelerde firmaların, döviz bürolarının, para tahsilatçılarının yer aldığı bir ticari ilişkiler ağı kurulmuştur.[473]

İran'ın finansal yaptırımlar karşısında, para trafiğini sürdürmek üzere yıllardan beri kullandığı yöntemler arasında yaptırıma tabi kuruluşların transferlerinin yaptırım listesinde yer almayan kuruluşlar üzerinden gerçekleştirilmesi; İran bankaları adına yapılan transferlerin belirli bir risk primi karşılığında, SWIFT kodlarını kaldırmak suretiyle tarafların gizlendiği, OFAC filtrelerinin kaldırılarak bu riski alabilen yabancı muhabir bankalar üzerinden gerçekleştirilmesi; kara borsa döviz piyasaları üzerinden dolara erişimin sağlanması gibi yöntemler yer

[470] Parisa Hafezi, "Sanctions-hit Iran props up economy with bartering, secret deals", 25 Eylül 2019, www.reuters.com/article/us-iran-usa-economy-sanctions/sanctions-hit-iran-props-up-economy-with-bartering-secret-deals-idUSKBN1WA13M, (22 Ocak 2021).
[471] Saeed Ghasseminejad, "UAE Continues to Serve as Hub for Iranian Sanctions Evasion", 20 Mart 2020, www.fdd.org/analysis/2020/03/20/uae-continues-to-serve-as-hub-for-iranian-sanctions-evasion/, (30 Ocak 2021).
[472] Benoit Faucon, "Iraninan Oil Exports Rise as Tehran Circumvents Sanctions, Finds New Buyers", 15 Aralık 2020, www.wsj.com/articles/iranian-oil-exports-rise-as-tehran-circumvents-sanctions-finds-new-buyers-11 608052404, (19 Ocak 2021).
[473] Parisa Hafezi, "Sanctions-hit Iran props up economy with bartering, secret deals", 25 Eylül 2019.

almaktadır.[474] ABD'nin, müttefikleri de dahil olmak üzere aynı anda birçok ülkeye ticari ve finansal yaptırımlar uygulamakta oluşu, aslında bir bakıma yaptırıma tabi tutulan ülkeler için aralarında işbirliği geliştirmeleri bakımından avantaj yaratmakta, ABD'yi de dezavatajlı duruma düşürmektedir. 2020 yılı Ocak ayı itibariyle ABD'nin otuzdan fazla ekonomik ve finansal yaptırım programı bulunmaktadır.[475]

Bu bölümde, ekonomik ve finansal yaptırımları delmek üzere kullanılan geleneksel ve yeni geliştirilen yöntemler detaylı olarak ele alınmaktadır.

6.1. EKONOMİK YAPTIRIMLARIN AŞILMA YÖNTEMLERİ

6.1.1. Paravan Şirketler

Paravan şirketler, yaptırımların üstesinden gelmek için İran'ın uzun yıllardır kullandığı yöntemlerden birisidir. Fakat, özellikle uluslararası yaptırımların uygulandığı 2010'lu yılların başlarında yoğun olarak ortaya çıkmışlardır. ABD Hazinesi yetkililerinin ifadesiyle, İran zaman içerisinde katmanlandırılmış ve kompleks bir paravan şirketler ağı kurmuştur.[476] Bu şirketler genellikle devlet ve Devrim Muhafızları gibi yarı devlet yapılarına ait olarak faaliyet göstermektedirler.

Yaptırımlara tabi tutulan sektörlerde faaliyet gösteren İran şirketleri belirlenen ürünlerin ihracatını ve ithalatını yapamıyorken, üçüncü ülkelerde faaliyet gösteren paravanları aracılığı ile ticaretlerini rahatlıkla sürdürebilmektedirler. Ve eğer paravan şirketlerin İran yaptırımlarını delmekte olduğu somut deliller ile tespit edilerek ABD ya da diğer ülkelerin yaptırımlarına tabi hale getirilirse veya böyle bir risk doğduğunda, bu şirketler hızlıca kapatılmakta ve yerlerine yenileri açılmaktadır. Üstelik aynı adreste, aynı ortaklar ve aynı yöneticiler ile.

Bu paravan şirketler çok sayıda ülkede faaliyet göstermektedirler. Birleşik Arap Emirlikleri başta olmak üzere, Çin, Malezya, Panama, Belize, Malta, Hindistan, Irak, Katar, Afrika ülkeleri, Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi çok sayıda ülke bu şirketlerin konumlandığı yerler arasında yer almaktadır. Özellikle Orta Amerika ülkelerinden Panama ve Belize şirketler

---

[474] R. Kim Manchester, "Intensified Iran Sanctions Will Trigger Historically Complex Evasion Laundering Tactics", 27 Ağustos 2018, http://ownershiptransparency.com/country-action/intensified-iran-sanctions-will-trigger-historically-complex-evasion-laundering-tactics/, (18 Kasım 2021).

[475] *Dethroning the dollar: America's aggressive use of sanctions endangers the dollar's reign***,** 18 Ocak 2020, https://www.economist.com/briefing/2020/01/18/americas-aggressive-use-of-sanctions-endangers-the-dollars-reign, (19 Ağustos 2020).

[476] *United States Disrupts Large Scale Front Company Network Transferring Hundreds of Millions of Dollars and Euros to the IRGC and Iran's Ministry of Defense,* 26 Mart 2019, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm639, (01 Şubat 2021).

için birer vergi cenneti olmasından dolayı düzinelerce İran şirketi buralarda konuşlanmıştır.[477] Hatta ABD'li İran uzmanı Susan Maloney'e göre ABD bile İranlı paravan şirketlere ev sahipliği yapmaktadır. İran, ABD'de bulunan şirketleri aracılığı ile ABD yaptırımlarını delmiş ve ABD bankaları ile finansal sistemini parasını aklamak üzere kullanmıştır.[478] Ayrıca, paravan şirketlerden bazılarının bulundukları ülkelerdeki diğer yerli firmalarla ortaklık ilişkileri de bulunmaktadır. Hindistan'da İran Shipping Lines-IRISL ile Shipping Corporation of India örneğinde olduğu gibi.[479]

Önceki paragraflarda da yer aldığı gibi, İran'ın paravan şirketleri kullanması eskiye dayanmaktadır. Örneğin, yaptırımları delmek suretiyle 300 milyon dolarlık bir para transferinin ABD finansal kanalları üzerinden yapıldığı iddiası üzerine 2021 yılı Mart ayında ABD yerleşik on İranlı hakkında yapılan araştırma sonucu, aslında hikayenin 1999 yılında dayandığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen İranlılar 1999 yılında Los Angeles'da Persepolis Financial Services isimli şirketi kurmuşlar ve uzun yıllar bu şirket üzerinden İran'a dolar akışına aracılık etmişlerdir. Daha sonra şirketin Persepolis ve Rosco isimleriyle Kanada ve BAE birimlerini açarak faaliyetlerini genişletmişlerdir. Şirketler aracılığı ile Malezya'dan İran petrol firmalarına gerekli olan ekipman temin edilmiştir. Aynı şahıslara ait Hong Kong'da da paravan şirketler bulunmaktadır. Hong Kong'daki şirket üzerinden Yunanistan'dan İran'a iki adet petrol tankeri alımı gerçekleştirilmiştir.[480]

2008 yılından itibaren kısa bir süre içerisinde, gemi taşımacılığı faaliyeti ile ilgili iki düzineden fazla şirket, İran Gemicilik Hatları-IRISL firmasını desteklemek ve yaptırımları etkisiz kılmak üzere Hong Kong'da paravan olarak konuşlanmıştır. Bu şirketlerin çoğu, aslında IRISL firmasına ait gemileri bünyelerinde göstermek suretiyle, Hong Kong ve Malta menşeili olarak kayıtlayabilmekte ve hem ticari hem de finansal yaptırımları aşabilmektedirler.[481] Çek Güvenlik İstihbarat Servisi 2009 yılında hazırladığı yıllık raporda, İran'ın Çek Cumhuriyeti'ndeki aracı firmaların nükleer faaliyetleri için tedarikçi olarak kullanıldığını

[477] Albin Szakola, "National Iranian Tanker Company shuffling front companies for tanker fleet", 7 Mayıs 2020, http://www.levantnetworks.com/2020/05/07/national-iranian-tanker-company-shuffling-front-companies-for-tan ker-fleet/, (22 Ocak 2021).
[478] Mark Hallum, "Maloney Sees Housing Break for New Yorkers in Her Shell Company Ban", 14 Aralık 2020, https://qns.com/2020/12/maloney-sees-housing-break-for-new-yorkers-in-her-shell-company-ban/, (15 Aralık 2020).
[479] *Iranian shipping 'front' companies sanctioned*, 21 Aralık 2011, https://www.freightwaves.com/news/ iranian-shipping-front-companies-sanctioned, (22 Ocak 2021).
[480] Dan Whitcomb, "Ten Iranian nationals charged with evading U.S. sanctions", 20 Mart 2021, https://www.reuters.com/article/us-iran-usa-crime/ten-iranian-nationals-charged-with-evading-u-s-sanctions-idUSKBN2BB2LL, (24 Mart 2021).
[481] HK shell firms helping Iranian shipper may escape penalty, https://www.scmp.com/article/964184/hk-shell-firms-helping-iranian-shipper-may-escape-penalty, (27 Ocak 2021).

yazmıştır. Rapora göre, bütünsel bir faaliyeti gizlemek için her bir firma farklı görevler üstlenmiştir.[482]

2012 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından sunulan verilerde, Türkiye'de İranlılar'a ait 2,337 şirketin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Bu şirketlerin bir bölümü mukakkak ki siyasi bağlantıları olmayan, Türkiye'ye yerleşmiş sıradan İranlılar'ın sermayeleri ile kurulmuştur. Fakat bir bölümü de rejim güçlerine ait paravan şirketlerdir. Yabancı ortaklı yeni açılan şirket sayısı bakımından İranlılar liderliği elinde bulundururken ticari sermaye akışı olarak ise Almanya ve Hollanda'nın ardından yine üst sıralarda yer almaktadırlar. Nükleer anlaşmanın yürürlükte olduğu yıllarda bu sayıların çok daha düşük olduğu görülmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin açıklamasına göre 2016 yılında sadece 298 şirket ve 2017 yılında 357 şirket İranlılar tarafından kurulmuştur.[483]

Tablo 8: Türkiye'de kurulan İran sermayeli şirket sayıları

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2018	-	-	-	-	-	105	-	-	130	139	99	73
2019	104	96	80	73	75	85	72	75	74	87	67	82
2020	83	110	51	11	15	47	58	64	63	66	50	77

Kaynak: www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php

2018 yılı TOBB verilerinde, ABD'nin KOEP'den çekildiğini ilan ettiği Mayıs ayından sonra Türkiye'de kurulan İranlı şirket sayısı yeniden artış göstermektedir. 2019 ve 2020 yıllarında İranlılar tarafından Türkiye'de kurulan toplam şirket sayısı ise sırasıyla 970 ve 725 olarak gerçekleşmiştir.[484] 2020 yılında Covid-19 pandemisinin etkili olduğu ilk aylarda yine sayıların düştüğü gözlenmektedir. Çünkü bu dönemde İran'ın Çin'den sonra salgından en fazla etkilenen ülke olmasından dolayı Türkiye sınırlarını kapatmıştır.

2012 yılında, petrol ticaretini sürdürebilmek amacıyla, İran Milli Petrol Şirketi'nin paravanları olarak faaliyet gösteren Malezya'daki Noor Energy Şirketi, Petro-Suisse Intertrade, Dubai'deki Petro Energy, Petro Royal FZE, Faylaca Petroleum ile Hong Kong Intertrade

[482] Matthew Levitt, "Giving Teeth to the Iran Sanctions: Targeting Re-Export Loopholes", 2010, The Washington Institute for Near East Policy-Policy Watch 1674, www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/giving-teeth-iran-sanctions-targeting-reexport-loopholes, (20 Nisan 2021).
[483] Ergin Garip, "Türkiye'de 2019'da en fazla şirketi İranlılar açtı", 5 Şubat 2020, www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/turkiyede-2019da-en-fazla-sirketi-iranlilar-acti/655615, (5 Şubat 2021).
[484] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, **Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri**, Ankara, 2021, www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php, (10 Ocak 2021).

Company[485] bu şirketlerden deşifre olmuş birkaçıdır. Ayrıca İran Ulusal Tanker Şirketi'ne bağlı fakat menşeleri gizlenmiş elli sekiz petrol tankerinin de İran petrolünün nakliyesinde kullanıldığı ortaya çıkmıştır.[486] ABD yaptırımlarına tabi tutulan Mahan Air adına yedek parça ve malzeme alımı gerçekleştirmek üzere 2010 yılında Türk ve Taylandlı ortaklar tarafından kurulan Pioneer Logistics Havacılık bir diğer paravan şirkettir.[487] Dubai yerleşik Gunes General Trading şirketi de 2011-2012 yılları arasında BAE finansal sistemini kullanmak suretiyle İran adına para akışının sürdürülmesini sağlamıştır.[488] ABD tespit ettiği bu paravan şirketleri zaman zaman yaptırım listesine eklemektedir, fakat tespit edilemeyen çok sayıda paravan şirket bulunmaktadır ve tekrar tekrar farklı isimlerle şirket kurulmasının önlenmesi mümkün değildir. İran paravan şirketlerinin tespit edilememesi için zaten bu şirketlerin kayıtlarını sıklıkla değiştirmekte ve yanıltıcı taktikler uygulamaktadır.[489]

Avrupa ülkeleri de çok sayıda İranlı şirkete ev sahipliği yapmaktadır. Almanya'nın teknoloji ve sanayi üretim bölgesi olan Kuzey Ren-Vestfalya, bu şirketlerin yoğunlukla bulunduğu yerlerdendir. Bu bölgede faaliyet gösteren diğer firmalardan teknoloji transferi sağlamaktadırlar. İran Petrol İstikrar Fonu'nun iştiraklerinden birisi olan İran Yabancı Yatırım Şirketi (IFIC)'e bağlı olarak IFIC Holding ve IHAG Trading Düsseldorf'da uzun süre faaliyet göstermişlerdir. Şirketin web sitesinde yer aldığı üzere, IFIC'in yurtdışı yatırımlarının %50'sinden fazlası Almanya'ya yapılmıştır. IFIC Haziran 2010'da ABD yaptırımlarına maruz kalmasına rağmen, şirketin Almanya'daki paravanları kesintisiz faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ayrıca Alman şirketleri olan Thyssenkrupp ve IPM Industrie Plannung und Montage'a hisselerini satın almak suretiyle yatırım yapmışlar ve bu şirketlerden üzerinden kazanç sağlamışlardır. 2003 yılında İran paravan şirketlerinden birisi tarafından hisselerinin bir bölümü satın alınan Zweite Kalypso isimli Alman firmasının, daha sonra kalan hisseleri bir başka İranlı paravan şirket olan Reyco tarafından satın alınarak, tamamı rejim kontrolüne geçmiş ve ismi MCS International olarak değiştirilmiştir. Hibrit araçlara ve füze yakıt tanklarına silindir üreten MCS International GmbH ve benzeri çift kullanım imkanı olan ürünleri üreten çeşitli fabrikalar

[485] *US unmasks Iranian front companies*, 12 Temmuz 2012, www.france24.com/en/20120712-united-states-unmask-iranian-sanction-evaders-european-union-tehran, (22 Ocak 2021).
[486] *ABD, İran'a yaptırımları sıkılaştırdı,* 13 Temmuz 2012, www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120713_us_iran_sanctions, (29 Ocak 2021).
[487] *Yeni İran Yaptırımlarında Yine Türk Bağlantısı Var,* 30 Ağustos 2014, www.hurriyet.com.tr/dunya/yeni-iran-yaptirimlarinda-yine-turk-baglantisi-var-27106369, (10 Aralık 2020).
[488] Ahmed Elshamy ve Owen Pinnell, "FinCEN Files: UAE Central Bank Failed to Prevent Iran Sanctions Evasion", 20 Eylül 2020, www.bbc.com/news/world-middle-east-54176127, (30 Kasım 2020).
[489] Albin Szakola, "National Iranian Tanker Company shuffling front companies for tanker fleet",7 Mayıs 2020.

İran rejiminin sahipliğinde Avrupa'da faaliyet sürdürmüşlerdir. Mannesmann Silindir Sistemleri firması da bunlardan birisidir.

Reyco 2006 yılında, yine silindir üretimi yapan bir Hırvat şirketini satın almıştır. Satın almalarda ve ortaklıklarda genellikle mali sıkıntıda olan ve yaptırıma tabi sektörlerde faaliyet gösteren şirketler tercih edilmektedir. Dini liderin kontrolündeki Tedbir Yatırım üzerinden de yurtdışında şirket satın alımları yapılmaktadır. Mapna Europe, Şanghay, İstanbul, Cenova ve Düsseldorf'da iştirakleri olan bir başka rejim şirketidir. İran'ın en büyük araba üretici firması Khodro'nun paravan şirketi olan IKCO Trading Almanya'da, otomotiv sektörüne yönelik yaptırımları etkisizleştirecek şekilde ticarete devam etmiştir. Havacılık sektörüne yönelik yaptırımlar ise Mahan Air'in Almanya'daki paravan şirketleri üzerinden delinmiştir.[490]

Sima General Trading Company ve Belfast General Trading Company, Birleşik Arap Emirlikleri'nde İran hükümeti adına faaliyet gösteren paravanlar olarak belirlenerek, 2013 yılında ABD Hazinesinin yaptırım listesine dahil edilmişlerdir. Bu şirketlerin İran'a yüklü miktarlarda döviz sağladığı tespit edilmiştir. 2015 yılında Reuters tarafından yapılan bir mülakatta, İranlı yetkililer ülkenin döviz ihtiyacının, dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren paravan şirketler üzerinden sağlandığını resmi ağızdan beyan etmişlerdir. Özellikle Birleşik Arap Emirlikleri'nin paravan şirketlerin mantar gibi çoğaldığı bir ülke olduğu belirtilmiştir. Bu şirketler İran Merkez Bankası ile de bağlantılı olarak hareket etmektedirler. Elde edilen dövizin transferi için ise farklı yollar kullanılmaktadır.[491]

Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren Best Leader General Trading LLC ve Golden Commodities General Trading LLC, 2018-2019 yılları boyunca İran ile ticaret akışını sürdürdükleri tespit edilen ve İran Devrim Muhafızları ile yakın ilişki içerisinde olan iki paravan şirkettir. Ayrıca ortaklık yapısı itibariyle, Dervim Muhafızları'nın kontrolü altındaki Ensar Bank'ın varlıklarından birisi olduğu tespit edilen BAE'de kurulmuş olan Zagros Pardis Kish şirketi de İran'ın uluslararası ticaretine ve para transferine aracılık eden bir başka gölge şirkettir.[492]

---

[490] Emanuele Ottolenghi, "Iran Is *Really* Good at Evading Sanctions", Eylül 2013, http://www.thetower.org/article/iran-is-really-good-at-evading-sanctions/, (15 Aralık 2020).
[491] Jonathan Saul, Parisa Hafezi, Louis Charbonneau, "Exclusive: Iran smuggles in $1 billion of bank notes to skirt sanctions – sources", 24 Şubat 2015, https://www.reuters.com/article/us-iran-dollars-exclusive-idUSKBN0LS1LV20150224, (25 Ocak 2021).
[492] *United States Disrupts Large Scale Front Company Network Transferring Hundreds of Millions of Dollars and Euros to the IRGC and Iran's Ministry of Defense*, 26 Mart 2019.

Vietnam Gaz ve Kimyasal Nakliye Şirketi ve şirketin yöneticisi, Kasım 2018 tarihinden sonra İran'dan petrol ürünleri ithal ettiği gerekçesi ile ABD Hazinesi tarafından yaptırımlar listesine dahil edilmiştir.[493] İran Devrim Muhafızları'na çok sayıda paravan şirket Malezya ve Endonezya'da da faaliyet sürdürmektedirler. Yaptırıma tabi askeri malzemeler, aralarında karmaşık bir ilişki ağı bulunan bu şirketler aracılığı ile ABD'den tedarik edilmekte ve Devrim Muhafızları'na ulaşmaktadır.[494] Mahan Air ile ilişkili olduğu ABD tarafından tespit edilen ve bu firmaya yedek parça teminine "yeniden ihraç" yöntemi ile aracılık eden Endonezya merkezli üç firma -PT MS Aero Support (PTMS), PT Kandiyasa Energy Utama (PTKEU) ve PT Antasena Kreasi (PTAK)- Aralık 2019'da ABD ikincil yaptırımlarına maruz bırakılmıştır.[495]

BAE'de yerleşik fakat İran asıllı Reza Sakan'a ait olarak faaliyet gösteren Sakan Döviz bürosu, Reza Sakan Dastgiri ve Ortakları ve aynı zamanda Sakan General Trading Co. ismi ile faaliyet gösterirken, 2018-2019 yılları boyunca hem İran'ın Pars Havacılık Şirketi'ne ekipman alımını gerçekleştirmiş hem de para transferlerine aracılık etmiştir. 2019 yılında ABD Hazinesi tarafından yaptırım listesine alındıktan sonra, şirketin adı Royal Credit General Trading adını alarak faaliyetlerine devam etmiştir. The Best Leader General Trading ve Golden Commodities şirketleri ise ABD tarafından deşifre olduktan sonra Wilmington General Trading ismiyle yaptırımları delmek üzere BAE'deki faaliyetlerine devam etmiştir.[496] 2019 yılı Mart ayında Türkiye ve BAE'de faaliyet gösteren dört firma Ensar Döviz, Atlas Şirketi, Atlas Döviz ve Ensar Enformasyon Teknoloji, Devrim Muhafızları'na ait Ensar Bank'ın paravanları olarak kullanıldıkları ve İran'a 1 milyar dolarlık para transferi yaptıkları gerekçesi yaptırım listesine eklenmişlerdir.[497] BAE merkezli Petrotech FZE ve Trio energy DMCC, Hong Kong'da kurulu Jingho Teknoloji ve Dynapex Enerji Şirketleri ile Çin merkezli Dinrin Ltd firması ABD hazinesi tarafından İranlı Triliance ve Zagros şirketlerinin paravanları olmak suçlaması ile 2020 yılında kara listeye dahil edilmişlerdir.[498]

---

[493] *Treasury Sanctions Companies for Supporting the Sale of Iranian Petrochemicals*, 16 Aralık 2020, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1214, (30 Ocak 2021).
[494] *Iranian Military Employs Indonesian Front Companies,* 29 Ekim 2020, https://www.iranwatch.org/our-publications/international-enforcement-actions/iranian-military-employs-indonesian-front-companies, (19 Mart 2021).
[495] *Indonesian Citizen and Three Indonesian Companies Charged with Violating U.S. Export Laws and Sanctions Against Iran,* 17 Aralık 2019, https://www.justice.gov/opa/pr/, (19 Mart 2021).
[496] *United States Disrupts Large Scale Front Company Network Transferring Hundreds of Millions of Dollars and Euros to the IRGC and Iran's Ministry of Defense*, 26 Mart 2019.
[497] Ian Talley, "U.S. Targets 'Vast Network' Evading Iran Sanctions", 26 Mart 2019, https://www.wsj.com/articles /u-s-targets-vast-network-evading-iran-sanctions-11553612592, (18 Kasım 2020).
[498] *U.S. blacklists companies for helping facilitate Iran's exports of petroleum, petrochemicals*, 15 Eylül 2020, https://www.reuters.com/article/usa-iran-sanctions/update-1-us-blacklists-companies-for-helping-facilitate-irans-exports-of-petroleum-petrochemicals-idUSL1N2G0157, (22 Ocak 2021).

2020'nin ilk aylarında Çin merkezli Donghai Uluslararası Gemi Yönetim Şirketi, Triliance petrokimya firmasının ürünlerini İran'dan Çin'e taşımıştır. Aynı şekilde Çin merkezli Petrochem Sourth East Limited ise, Donghai firmasının Triliance firmasına olan ödemelerine aracılık etmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren Alpha Tech Trading FZE de, Triliance firmasının bir diğer paravanı olarak tonlarca petrokimya ihracatına aracılık ettikten sonra ABD tarafından tespit edilerek hazine yaptırımlarına tabi tutulmuştur.[499] 2020 yılı Ekim ayında BAE'de kurulu Atlantik ve Atlas Gemi Yönetim firmaları İran Milli Tanker Firması-NITC'nin paravanları olarak ABD yaptırımlarına tabi tutulmuşlardır.[500] Yine 2020 yılında Çin'de kurulmuş olan Zhihang Ship Management, New Far Uluslararası Lojistik LLC ile Sino Enerji Taşımacılığı firmaları ve BAE'de kurulu Chemtrans Petrokimya Ticaret şirketleri İran ile petrol ticaretinde işbirliği sürdürmeleri gerekçesi ile ikincil yaptırımlara tabi tutulmuşlardır.[501]

ABD dahi İran paravan şirketlerine ev sahipliği yapmaktadır. Hatta İran, ABD'den bu paravan şirketler aracılığı ile askeri malzeme temin etmektedir. 2013 yılında New Hampshire'da kurulmuş olan Golden Gate Int. LLC. ABD Savunma Bakanlığı'ndan temin ettiği hidrolik motorları, Türkiye'deki paravan şirketleri de aracı ederek Tahran'da bulunan Babazadeh Ticaret Şirketi'ne göndermiştir. Ödemelerin ise Ermenistan, Güney Kıbrıs, Hong Kong'daki banka hesapları üzerinden gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu trafik 2014 yılından 2017 yılına kadar devam etmiştir. Bir başka ABD örneğinde ise, New-Jersey'de 2014 yılında kurulmuş olan Edsun Equipments LLC. Firması, BAE ve Türkiye'de yerleşik paravan şirketleri kullanarak İranlı havacılık şirketleri için malzeme alımı sağlamıştır. Satın alınan ürünler önce Türkiye, sonra BAE, oradan da İran'a ulaştırılmıştır. Ödemelerde Türkiye'deki banka hesapları kullanılmıştır. Bu ticaretin de 2014'den 2018' kadar sürdürüldüğü tespit edilmiştir.[502]

Paravan şirketler aracılığı ile petrol paralarının İran'a aktarımında yaptırıma tabi olmayan ürünler için fazla faturalama, tekrar tekrar faturalama ve arbitraj yöntemi sıklıkla uygulanmaktadır. İşlem trafiğindeki artış da paranın takibini zorlaştırmaktadır.[503] Paravan şirketlerin hemen hemen tamamı "Imam Khomeini's Order (EIKO)" olarak tanımlanan yapının birimleridir. Yaptırımların etkisi ile İran ekonomisi bütün olarak zorlansa da ülkedeki özel sektör

[499] *Treasury Sanctions Companies for Supporting the Sale of Iranian Petrochemicals,* 16 Aralık 2020.
[500] *Trump Administration Announces New Sanctions on Iranian Shipping*, 26 Ekim 2020, https://www.maritime-executive.com/article/trump-administration-announces-new-sanctions-on-iranian-shipping, (22 Ocak 2021).
[501] Michael Hemandez, "US sanctions 11 entitites for aiding Iran's oil sector", 3 Eylül 2020, https://www.aa.com.tr/en/americas/us-sanctions-11-entitites-for-aiding-irans-oil-sector/1962348, (22 Ocak 2021).
[502] Austin Bodetti, "How Freight Forwarders and Front Companies Help Iran Obtain American Technology", 6 Ekim 2020, https://www.iranwatch.org/our-publications/international-enforcement-actions/how-freight-forwarders-front-companies-help-iran-obtain-american-technology, (30 Kasım 2020).
[503] Jonathan Schanzer, "The Biggest Sanctions-Evasion Scheme in Recent History", 4 Ocak 2018, https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/iran-turkey-gold-sanctions-nuclear-zarrab-atilla/549665/, (30 Kasım 2020).

daha da daralırken, rejim güçlerine ait şirketlerin kurduğu ağlar sayesinde bu kesimin kârlılığı nispi olarak artmaktadır.[504]

İran'ın Nisan 2019'dan itibaren hangi ülkelerle ne kadar ticaret gerçekleştirdiğini gizlemek için detaylı ticaret raporu düzenlemeyi durdurduğu ifade edilmektedir. ABD'li yetkililer, BAE'nin İran petrokimya ürünlerinin üçüncü ülkelere transferinde en önemli merkez olduğunu belirterek BAE'yi yaptırımların delinmesini görmezden gelmekle suçlamaktadırlar. BAE'nin İran ile gerçekleştirdiği ticaret hacmine ait veriler de İran'ın verileri gibi gerçeği yansıtmamaktadır.[505]

Normal şartlarda çifte vatandaşlığı kabul etmeyen İran, paravan şirketleri kurmak üzere görevlendirilen vatandaşlarının diğer ülkelerin pasaportunu almalarına müsaade etmektedir. Örneğin, 2008-2017 yılları arasında binin üzerinde İranlı, Afrika kıyısında yer alan Comoros Adaları'ndan pasaport edinmişlerdir.[506] Dolayısı ile başka ülke pasaportu ile üçüncü ülkelerde kurulan paravan şirketlerin İran ile bağlantısını kurmak da zorlu bir takibe ihtiyaç duymaktadır, aksi halde bu tespiti yapmak çok kolay değildir. İran dışında kurulan paravan şirketler, Afganistan, Türkmenistan ya da diğer Orta Asya ülkelerini adres göstermek suretiyle İran'a mal ihraç etmektedirler. Ayrıca üçüncü ülkelerde faaliyet gösteren yerel firmalar, ABD yaptırımlarından korunmak için İran ile yaptırıma tabi sektörleri kapsayan ticaretlerini sırf bu amaçla kurdukları paralel firmalar üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bu paralel firmalar genellikle ticari ünvanı olmayan şahıs firmalarıdır.

6.2. FİNANSAL YAPTIRIMLARIN AŞILMA YÖNTEMLERİ

İran'ın, uluslararası SWIFT sistemine dahil olmadan para akışının sürdürülebilmesi için kullanmakta olduğu çeşitli yöntemler mevcuttur. Önceki yıllarda nakit para daha çok kuryeler tarafından bavullar ile taşınmıştır. İran yetkililerinin 2015 yılında yaptığı bir açıklamada, yurtdışındaki paravan şirketler üzerinden elde edilen bavullar dolusu doların uçakların business sınıflarında yapılan yolculuklar ile korumalı kuryeler tarafından nakledildiği beyan edilmiştir.[507] Fakat dünya finans sistemindeki ABD hegemonyasından kurtulmak isteyen ülkelerin sayısının

[504] Steve LeVine, "The 37 front companies that the US government says enrich Iran's leaders and circumvent sanctions", 5 Haziran 2013, https://finance.yahoo.com/news/37-front-companies-us-government-220055399.html, (30 Kasım 2020).
[505] Saeed Ghasseminejad, "UAE Continues to Serve as Hub for Iranian Sanctions Evasion", 20 Mart 2020.
[506] *How Iran will Cope with US Sanctions,* 5 Kasım 2018.
[507] Jonathan Saul, Parisa Hafezi, Louis Charbonneau, "Exclusive: Iran smuggles in $1 billion of bank notes to skirt sanctions – sources", 24 Şubat 2015.

artmasıyla geliştirilen alternatif çözümler, finansal yaptırımlar kapsamında bankaları SWIFT sisteminden dışlanan İran için de fırsatlar doğurmuştur.

6.2.1. Yerel Para Birimleri ile Ticaret ve De-Dolarizasyon

ABD'nin finansal yaptırımlarının gücü, ABD dolarının dünya ticaretinde değişim aracı olarak kullanılması ve dolar ile yapılan tüm para transferlerinin ABD'nin bilgisi dahilinde gerçekleştirilmesinden gelmektedir. ABD'nin bu üstünlüğünü kullanarak doları ve finansal sistemi, çeşitli politikalarını değiştirmek istediği ülkelere karşı bir silah olarak dayatması, bu durumun suistimal edildiğini düşünen ülkeler tarafından karşı tepki geliştirilmesine neden olmaktadır. Ülkeler arası ticaretin dolar haricinde diğer güçlü para birimleri, değerli metaller ya da yerel para birimleri üzerinden gerçekleştirilmesi alternatifler arasında yer almaktadır. İran da maruz kaldığı finansal yaptırımları bertaraf etmenin bir formülü olarak ticaret yaptığı ülkelerin yerel para birimleri ile alışveriş yöntemini hayata geçirmiştir.

İlk olarak 2009 yılında, İran Ticareti Teşvik Organizasyonu başkanı Muhammed Ali Zeyghami, Türkiye'de de şubeleri bulunan Bank Mellat'ın karşılıklı ticaret bedellerinin transferlerinin riyal ve Türk lirası olarak olarak yapacağını duyurmuştur.[508] Daha sonra Türkiye cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın 2017 yılında İran'a yaptığı ziyarette dile getirdiği yerel para birimleri ile ticari faaliyetin sürdürülmesi konusu[509] üzerine iki ülkenin merkez bankaları resmi olarak mutabakata varmıştır.[510] 2012 yılından itibaren ambargoya maruz kalan enerji sektöründen yapılan ithalat karşılığı, İran'a altın ve Türk Lirası üzerinden ödenmiştir.[511] İran Merkez Bankası başkanı Abdolnasser Hemmati 2019 yılında verdiği bir beyanatta, İran ile Türkiye arasındaki yerel para birimleri üzerinden gerçekleştirilen ticaretin, toplam hacmin %34'üne kadar ulaştığını belirtmiştir.[512]

2012 yılında yaptırım baskılarının sıkılaştırıldığı bir dönemde, Hindistan ile İran arasındaki ticaretin sürdürülmesinde Hint Rupisinin kullanılması için bir anlaşma yapılmış ve devam eden süreçte Rupi tahsilatlarda yaygın şekilde kullanılmıştır. Anlaşmaya göre hem İran hem de Hindistan karşılıklı olarak ithalat bedellerinin %45'lik bir kısmını Rupi ile Hindistan'ın

---

[508] *Bank Mellat initiates Iran-Turkey trade in national currency,* 15 Haziran 2009, https://www.tehrantimes.com/news/196749/Bank-Mellat-initiates-Iran-Turkey-trade-in-national-currency, (21 Ocak 2021).
[509] Murat Aslan, "Erdoğan's Visit to Iran and 4th of October Economic Deliberations", 10 Ekim 2017, https://iram center.org/en/erdogans-visit-to-iran-and-4th-of-october-economic-deliberations/?sendcookiepermissions=OK, (05 Ocak 2021).
[510] *Turkey-Iran central banks agree to trade in local currencies- Turkish PM,* 19 Ekim 2017, https://jp.reuters.com/article/instant-article/idUSL8N1MU4SQ, (21 Ocak 2021).
[511] Cecilia Jamasmie, "Iran resumes gold trade with Turkey", 29 Kasım 2013, https://www.mining.com/iran-resumes-gold-trade-with-turkey-25049/, (02 Mart 2021).
[512] *Banks in Iran, Russia Connected via Non-SWIFT Financial Messaging Service,* 17 Eylül 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/99912/, (20 Ağustos 2020).

UCO Bankası'nda toplanmış, kalan miktarın ödemesi ise Euro olarak Türkiye üzerinden gerçekleştirilmiştir. İran'ın Hindistan'a petrol satışları yaptırımlara rağmen devam etmiş, buna karşın Hindistan'dan ithalatı da kesintiye uğramamıştır. Hatta iki ülke arasındaki ticaret hacminde de artış söz konusu olmuştur.[513] ABD yaptırımlarının tek taraflı olarak yeniden uygulamaya başladığı 2018-2019 mali yılında İran-Hindistan ticaret hacmi yaklaşık olarak %24 yükselerek 17 milyar doları aşmıştır.[514]

Ocak 2012'den itibaren Rusya ile İran arasında gerçekleştirilen ticaretin ödemeleri de İran Riyali ve Rus Rublesi üzerinden yapılmaya başlanmıştır.[515] Aynı dönemde Rusya'nın da Ukrayna politikası ve daha sonra Kırım'ı işgalinden dolayı ABD ve Avrupa Birliği yaptırımlarına maruz kalması bu işbirliğinin başlıca nedenleri arasındadır. İranlı bir resmi yetkili, Rusya ve İran arasındaki ticarette dolar kullanımının büyük ölçüde azaltıldığını, onun yerine Riyal ve Ruble ile işlem yapıldığını, çok çok gerekli olursa euro kullanıldığını beyan etmiştir.[516]

2018 yılında Rusya devlet başkanı Vladimir Putin, lideri konumunda olduğu Kazakistan, Kırgizistan, Belarus ve Ermenistan'ın dahil olduğu Avrasya Ekonomik Birliği üyelerine, bağımsız bir finansal politika için birlik ülkeleri arasındaki ticaretin Dolar üzerinden yapılmaması çağrısı yapmıştır.[517] Dolayısı ile Avrasya Ekonomik Birliği ile serbest ticaret anlaşması imzalayan İran, AEB ile yürütülen ticaretini de yerel para birimleri üzerinden gerçekleştirme imkanına sahip olmuştur. Trump yaptırımları üzerine, İran-Irak Ticaret Odası Başkanı Yahya Al-İshak'ın beyanı ile bu iki ülke arasındaki ticaret bedelleri de benzer şekilde yerel para birimleri olan riyal ve Irak Dinarı ya da Euro üzerinden yapılmak üzere anlaşmaya varılmıştır.[518]

ABD ve ABD Doları hegemonyasına karşı ve Doların ABD tarafından bir dış politika silahı olarak kullanılmasına tepki olarak Çin uzun bir süredir Yuan'ın küresel kullanımını yaygınlaştırma çabası sürdürmektedir. Bu doğrultuda ve aynı zamanda yaptırımları da bertaraf etme gayesi ile zaten uzun bir süredir İran ve Çin arasındaki ticaret yerel para birimleri üzerinden

---

[513] Priyadarshi Dash, Monica Shama, Gulfishan Nizami, "Trade in Local Currency: Illustration of India's Rupee Trade with Nepal, Iran and Russia", Şubat 2019, http://ris.org.in/newasiaforum/trade-local-currency-illustration-india%E2%80%99s-rupee-trade-nepal-iran-and-russia, (21 Ocak 2021).

[514] Amiti Sen, "Escalating tensions could deplete balance in rupee-rial account, fear exporters", 7 Ocak 2020, https://www.thehindubusinessline.com/economy, (21 Ocak 2021).

[515] *UPDATE 1-Iran-Russia trade in domestic currencies -Iran envoy,* 20 Ocak 2012, https://www.reuters.com/ article/russia-iran-currency/update-1-iran-russia-trade-in-domestic-currencies-iran-envoy-idUSL6E8CK0Y720120 120, (21 Ocak 2021).

[516] Shabbir H. Kazmi, "Have Moscow And Tehran Essentially Turned Away From US Dollar? – OpEd", 22 Eylül 2019, https://www.eurasiareview.com/22092019-have-moscow-and-tehran-essentially-turned-away-from-us-dollar-oped/, (24 Mart 2021).

[517] *Russia & Iran ditching dollar for trade in favor of national currencies – Moscow's envoy to Tehran*, 6 Şubat 2019, https://www.rt.com/business/450763-russia-iran-ditch-dollar/, (19 Ağustos 2020).

[518] *Why Are Some Countries Abandoning the Dollar in Their Foreign Trade?* 4 Ekim 2018, https://futureuae.com/en-US/Mainpage/Item/4264/political-signals-why-are-some-countries-abandoning-the-dollar-in-their-foreign-trade, (21 Ocak 2021).

sürdürülmektedir. Çin bankası Bank of Kunlun da İran'daki faaliyetlerine devam etmektedir. İşlemlerde Çin Yuanı kullanılmaktadır. Bankanın direktörü yaptırıma tabi olmayan İran bankaları ile işbirliğinin devam ettiğini belirtmiştir.[519]

Çin aynı zamanda yuanın korvertibilitesini artımak üzere üzere, Şanghay ve Hong Kong piyasalarında Yuan'ın kolayca altına çevrilmesine imkan veren mekanizmalar oluşturmuştur. Bu durum, İran ve hatta Rusya'nın da petrol satışlarında Yuan tercih etmekten imtina etmemesine, hatta diğer ithalatçı ülkelerin de Yuan olarak ödeme yapmalarına imkan veren bir ortam yaratmaktadır. Çin'in 2017'den itibaren Şanghay Borsası'nda ham petrol vadeli kontratlarının Yuan üzerinden satışına başlaması da ABD yaptırımlarını aşmaya yönelik olarak hem İran, hem de yaptırıma tabi diğer ülkeler Rusya ve Venezuela için oyun değiştirici bir faktördür.[520]

6.2.2. Takas Ticareti

İran ile yapılan ticarette takas yönteminin yoğun olarak kullanılmaya başlanması İran'ın uluslararası yaygın para transfer sistemi olan Swift'den ilk dışlandığı döneme denk gelmektedir. Ülkenin Dolar'a erişiminin kısıtlanması ve ticaret yapmasını engellemek için para akışının kesilmek istenmesi, takas yönteminin 2010'ların başında bir çözüm olarak kullanılmasına neden olmuştur. İran Ekonomi Bakanlığı'nın öncülüğünde ve Merkez Bankası'nın garantörlüğü altında kurulan takas şirketleri, dünyanın çeşitli ülkeleriyle ticareti, karşılıklı olarak ürünlerin değerlerinin birbirlerine mahsup edilmesi yöntemi ile sürdürmektedirler. Bu şekilde yapılan ticarette para transferine gerek kalmamaktadır.

İran'ın en büyük ticari partneri olan Çin ile ticaretinin önemli bir kısmı, uzun yıllardır takas yöntemi ile sürdürülmektedir. Ambargoların yürürlüğe konulduğu dönemlerde oldukça işlevsel olan bu yöntem ara dönemlerde de kullanılmaya devam edilmektedir. 2012 yılından sonra oldukça etkin kullanılan takas formülü, İran ile Hindistan arasında da ticaretin sürdürülmesine katkı sağlamıştır. İran petrolünün en büyük iki müşterisi Çin ve Hindistan, İran'dan yaptıkları ithalat karşılığında buğday, soya fasulyesi ve diğer tüketim ürünlerini satarak mahsuplaşmışlardır. Hindistan, ithal ettiği İran petrolünün yaklaşık yarısının bedelini takas usulü geri ödemiştir.[521]

---

[519] *China's Bank of Kunlun Starts Operation in Iran*, 7 Temmuz 2019, https://www.tehrantimes.com/news/436652/China-s-Bank-of-Kunlun-starts-operation-in-Iran, (19 Mart 2021).
[520] Damon Evans, "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 2019.
[521] Indira Lakshmanan ve P. Narayanan, "Iran sanctions fuel 'junk for oil' barter with China, India", 30 Mart 2012, https://financialpost.com/investing/iran-sanctions-fuel-junk-for-oil-barter-with-china-india, (17 Kasım 2020)

Hindistan ile yapılan ticaret karşılığında elde edilen paranın ise Hindistan devlet bankası UCO Bank Ltd.'de İran bankaları adına açılan çok sayıda hesapta tutulması ve İran'ın Hindistan'dan alacağı mallara ödenecek bedelin doğrudan bu hesaplardan tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Hindistan 2010'ların başından itibaren İran'dan aldığı petrolü kendi yerel para birimi olan Rupi üzerinden ödemektedir. Diğer petrol tedarikçisi Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak, yerel para cinsinden ödeme imkanı sunulması ve daha uygun fiyata tedarik edilebilmesi, İran petrolünü Hindistan için cazip hale getirmektedir. 2012 yaptırımlarında da iki ülke aynı sistemi uygulayarak aralarındaki ticareti sürdürmüşlerdir. O dönemde UCO Bank haricinde, offshore bankalarda da tutulan ticaret bedelleri söz konusuydu. UCO Bank genel müdürü, İran kaynaklarının bankada tutulmasının bankanın kârlılığını oldukça artırdığını, 2013-2014 mali döneminde de kârlılığın bu yöntemle pozitif etkilendiğini belirtmiştir. Fakat yaptırımların kaldırıldığı 2015 yılından sonra UCO bank zarar açıklamıştır.[522] UCO Bank, ABD'de operasyonları bulunmayan bir bankadır, bundan dolayı da yaptırımlardan etkilenmesi söz konusu değildir.

2020 yılında Ekim ayında İran dışişleri bakanlığı sözcüsü Saeed Khatibzadeh yaptığı bir açıklamada, İran'ın Çin bankalarında bulunan 20 milyar dolar civarında olduğu açıklanan ihracat gelirlerinin istenildiği zaman İran tarafından kullanıldığını, kaynağa erişimde sıkıntı yaşmadıklarını belirtmiştir. Bu kullanım önemli ölçüde Çin'den yapılan ithalat için söz konusudur.[523] Özetle, İran'ın yerel para birimleri ile ve takas usulü ticaretinden en fazla nemalanan ülkeler hem yoğun enerji ihtiyacı bulunan hem de Asya'nın ve dünyanın en hızlı büyüyen iki ülkesi Çin ve Hindistan olmuştur. Rusya ve Pakistan ile ticarette de aynı yöntemden faydalanılmıştır.[524]

AB ve BM yaptırımları döneminde Avrupalı firmalarla dahi takas ticareti bir yöntem olarak uygulanmıştır. İsviçreli dev emtia firmalarından Glencore Xstrata ve Trafigura ile İran Alüminyum Co.-IRALCO ve İran Centrifuge Technology Co-TESA arasında takas usülü ticaret kesintisiz sürdürülmüştür. İsviçreli firma yetkilileri, ticaretin 2011 yılında aralarında yaptıkları takas anlaşmasına göre yürütüldüğünü ve yaptırımların delinmesinin teknik olarak söz konusu

[522] *New Channels for Iran Payments,* 19 Aralık 2018, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/95703/new-channels-for-iran-payments, (10 Kasım 2020).
[523] *Factbook-Countries Where Iranian Oil and Gas Revenues are Blocked*, 5 Ocak 2021, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-revenues-factbox-idUSKBN29A1PB, (18 Şubat 2021).
[524] Indira Lakshmanan ve Pratish Narayanan, "Iran sanctions fuel 'junk for oil' barter with China, India".

olmadığını savunmuşlardır. Benzer şekilde İsviçre otoriteleri de bu işleyişte BM yaptırımlarının çiğnenmesine dair bir kanıt bulunmadığını ifade etmişlerdir.[525]

Takas yöntemi ile ticaret, KOEP sonrası ambargoların kaldırıldığı dönemde de kısmi olarak devam ettirilmiştir. Örneğin, Rusya üzerinden üçüncü ülkelere yapılan petrol satışları Rusya ile takas usulü gerçekleştirilmiştir. İran petrol satışlarının aracılığını üstlenen Rusya, 2014 yılında iki ülke arasında imzalanan takas anlaşması ile ürün satış bedelini diğer mal ve hizmetler ile İran'a ödemiştir.[526] ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi üzerine takas ticaretine yönelim yeniden artmıştır. İran birçok ülke ile ticaretinde bu yöntemden faydalanmaya devam etmektedir.

Takas yöntemi Türkiye ile İran arasındaki ticari faaliyette de kullanılmaktadır. 2010'ların başında, Türkiye'de Sistem Barter firmasının kurduğu ve o dönem 3,000 civarı şirketin üye olduğu takas borsasında, İran'a inşaat hizmetleri ve inşaat ürünleri satışı karşılığında, petrokimya ürünleri ile mahsuplaşma yapılarak, ambargolara takılmayan bir ticari ilişki yürütülmesi sağlanmıştır.[527] DEİK İran-Türkiye İş Konseyi başkanı Osman Aksoy ile yapılan görüşmede alınan bilgiye göre, Türkiye'ye satılan doğalgazın karşılığı İran Merkez Bankası adına Türk bankalarındaki hesapta toplanmakta ve Türkiye'den İran'a yapılan ihracat bedelleri ihracatçı firmalara bu hesaptaki paradan ödenmektedir.[528]

İran'ın Irak'a yaptığı gaz ve elektrik ihracatının bedeli ABD yaptırımları nedeni ile Irak bankalarında kalmıştır. İran merkez bankası başkanı Hemmati, bu bedelin de Irak'dan alınacak ürünlerin bedelinden mahsup edilmesi konusunda Bağdat yönetimi ile anlaştıklarını açıklamıştır.[529]

6.2.2.1. Avrupa – INSTEX Mekanizması

ABD'nin KOEP'den çekildiğini ve İran'a yönelik ekonomik ve finansal yaptırımları ve beraberinde ikincil yaptırımları tek taraflı olarak yeniden uygulamaya koyacağını ilan etmesi üzerine Avrupa Birliği, İran ile ticari ilişkileri sürdüren Avrupalı şirketlerin ikincil ABD yaptırımlarından zarar görmelerini engellemek üzere 2018 Haziran ayında AB Blokaj Yasası'nı

[525] Louis Charbonneau, "Glencore says Iran metals swap deals did not violate sanctions", 23 Mayıs 2013, https://www.reuters.com/article/us-iran-sanctions-glencore/glencore-says-iran-metals-swap-deals-did-not-violate-sanctions-idUSBRE94M0V820130523, (20 Mart 2021).
[526] *Rusya ticaret için düğmeye bastı: İran ile petrol karşılığında mal takası*, 1 Aralık 2017, https://turkrus.com/520441-rusya-ticaret-icin-dugmeye-basti-iran-ile-petrol-karsiliginda-mal-takasi--xh.aspx, (20 Ccak 2021).
[527] *Türkiye ve İran ambargoyu takas alışverişiyle deliyor*, 24 Kasım 2013, https://www.iha.com.tr/haber-turkiye-ve-iran-ambargoyu-takas-alisverisiyle-deliyor-313002/, (20 Ocak 2021).
[528] Osman Aksoy, -DEİK YK Üyesi ve DEİK/Türkiye-İran İş Konseyi Başkanı- "İran-Türkiye ticari ilişkileri" konulu görüşme, İstanbul: 12 Mayıs 2021.
[529] *Factbook-Countries Where Iranian Oil and Gas Revenues are Blocked*, 5 Ocak 2021.

(EU Blocking Statute) güncellemiştir. İlk olarak Bill Clinton'ın başkanlığı döneminde yürürlüğe konulan ikincil yaptırımlara karşı koruma olarak 1996 yılında kabul edilen bu yasaya göre, Avrupa Birliği üçüncü ülkeler tarafından konulan yaptırımları tanımadığını ilan etmektedir.[530] Yasa ile Avrupalı şirketlere, yaptırımlardan dolayı maruz kalabilecekleri muhtemel zararlara karşı güvence verilmektedir. ABD'nin KOEP'den çekilmesini eleştiren AB yetkilileri, nükleer anlaşmanın hem Avrupa'nın bölgesel güvenliği hem de küresel güvenlik için önemli olduğunu, bunun için de İran ile ticari ilişkileri sürdürmeye devam edeceklerini açıklamışlardır.[531]

Ardından 24 Eylül 2018 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ile yapılan bir görüşme sonrası AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Frederica Mogherini, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısında AB ülkeleri ile İran arasında ticari ilişkilerin sürdürülmesini sağlayacak INSTEX mekanizması hakkındaki ilk duyuruyu yapmıştır. Özel Amaçlı Araç (Special Purpose Vehicle-SPV) olarak anılan mekanizma ile başta petrol ve petrol ürünleri olmak üzere İran'dan yapılacak ithalatın bedeli, ABD güdümündeki finansal sistem ve aynı zamanda dolar kullanımı devre dışı bırakılmak suretiyle, AB mal ve hizmetleri ile ödenmesi amaçlanmıştır.[532] INSTEX mekanizması, İran'ın 4 Kasım 2018 tarihi itibariyle küresel finans sistemine erişiminin engellenmesi nedeniyle Avrupa ülkeleri tarafından çözüm olarak üretilen bir çeşit takas yöntemidir.[533]

INSTEX ticaretin tarafları arasında para trafiği yerine, ithalat ve ihracat bedelleri üzerinden mahsuplaşma prensibi üzerine dizayn edilmiştir. Sadece İran ya da herhangi bir Avrupa ülkesini içeren ikili ticaretin haricinde, üçüncü bir Avrupa ülkesi de bu ticari mahsuplaşmaya taraf olabilmektedir. Örneğin İran'ın Almanya'dan aldığı bir ürünün bedelini, Fransa İran'dan aldığı ürünün karşılığı olarak, denkleştiği ölçüde, ödemeyi İran'a yapmak yerine doğrudan Almanya'ya yapabilmektedir. Dolayısı ile bu mekanizma işleyiş şeklinden dolayı yerel para birimleri ile ödemeyi de mümkün hale getirmektedir. Avrupalı bir firma İran'dan ithalat yapıyor, bir diğeri İran'a mal satıyorken, arada oluşan farkı iki Avrupalı firma kendi aralarında Euro cinsinden mahsuplaşmakta ya da tam tersi İran'lı firmalar Avrupa ile yaptıkları ithalat ve ihracat farkını kendi aralarında birbirlerine riyal olarak ödemektedirler.

---

[530] Commission Delegated Regulation (EU) 2018/1100, 6 Haziran 2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2018.199.01.0001.01.ENG&toc= OJ:L:2018 :199I:TOC, (21 Ocak 2021).

[531] *AB Avrupalı şirketleri yaptırımlardan korumak için devrede*, 6 Ağustos 2018, https://www.dw.com/tr/ab-avrupal%C4%B1-%C5%9Firketleri-yapt%C4%B1r%C4%B1mlardan-korumak-i%C3%A7in-devrede/a-44974291 (30 Kasım 2020)

[532] *5 soruda ABD'nin İran'ı hedef alan yaptırımları*, 5 Kasım 2018, https://www.politikyol.com/5-soruda-abdnin-irani-hedef-alan-yaptirimlari/, (20 Ocak 2021).

[533] Remy Mevel, "Iran: Can We Evade the Sanctions?", 5 Kasım 2018, https://www.thenewfederalist.eu/iran-can-we-evade-the-sanctions?lang=fr, (25 Nisan 2019).

İran Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanı 2019 yılı Mart ayında verdiği bir demeçte, INSTEX'in sadece Avrupa troykası ile sınırlı kalmamasını, tüm AB ülkelerinin sisteme katılmasını beklediklerini belirtmiştir.[534] ABD yaptırımlarını aşmak üzere Nükleer Anlaşma'nın tarafları olan E-3 ülkeleri İngiltere, Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde geliştirilen mekanizmaya daha sonra Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Norveç ve İsveç de katılmıştır. Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas, İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiği bir ortamda, Avrupa tarafından devam ettirilecek ticaret ile bu ülkeye olan desteklerini sürdüreceklerini belirtmiştir. Sistemin merkezi Paris'de, Alman bir bankacı tarafından yönetilmekte ve İngilizler tarafından denetlenmektedir.[535] Avrupa tarafından kurulan INSTEX mekanizmasının İran bacağı olarak Special Trade and Finance Instrument-STFI kurulmuştur. Yönetim kurulu üyeleri İran hükümet yetkililerinden oluşan STFI, INTEX'in ayna şirketi olarak da anılmaktadır.[536]

ABD yönetimi, INSTEX mekanizması üzerinden İran yaptırımlarının etkisizleştirilecek olması dolayısı ile Avrupa'yı uyarmış ve yaptırıma tabi konularda ticarete dahil olacak Avrupa şirketlerinin ikincil yaptırımlar aracılığı ile ABD finans sistemine erişiminin ve ABD'li kurumlarla ticaretinin engelleneceği mesajını vermiştir.[537] ABD kongresinden 28 Şubat 2020'de onaylanan H.R.6015 nolu İran Yaptırımlarının Aşılmasının Önlenmesi Yasası doğrudan "arka kapı" olarak adlandırdıkları Avrupa'nın INSTEX mekanizmasını hedef almaktadır. Bu yasa ile ABD hazine sekreterine, Avrupalı şirketlerin İran ile yaptırım dahilindeki ürünlerin ticaretini gerçekleştirmeleri halinde, bu şirketlere her türlü yaptırım aracını kullanabilme yetkisi tanınmıştır.[538]

ABD'den yöneltilen uyarılar üzerine INSTEX üzerinden gerçekleştirilecek ticaretin kapsamı öncelikle İran halkının zaruri ihtiyaçları olan tıbbi ilaçlar, ecza malzemeleri ve tarımsal ürünler olarak yeniden düzenlenmiş ve kapsamın daha sonra genişletilmesi düşünülmüştür.[539] Sistemin aktif hale gelmesi yaklaşık bir yıl sürmüştür. INSTEX üzerinden gerçekleşen ilk işlem Covid-19 vakalarının arttığı dönemde 31 Mart 2020 tarihinde Avrupa'dan İran'a tıbbi malzeme

---

[534] J. Peter Brown, "Europe and Iran's Tense "Crypto" Trade Pact", 26 Mart 2019, https://asiatimes.com/2019/03/europe-and-irans-tense-crypto-trade-pact/, (18 Ağustos 2020).
[535] *INSTEX: Europe sets up transactions channel with Iran*, 31 Ocak 2019, https://www.dw.com/en/instex-europe-sets-up-transactions-channel-with-iran/a-47303580, (20 Ocak 2021).
[536] *Iran's INSTEX mirror company moving into trial phase*, 8 Temmuz 2019, https://www.karafarinbank.ir/en/ news/11353/Iran-s-INSTEX-mirror-company-moving-into-trial-phase, (21 Ocak 2021).
[537] *INSTEX: Europe sets up transactions channel with Iran*, 31 Ocak 2019.
[538] *Steil Introduces Bill to Prevent Iran Sanctions Evasion*, 20 Mart 2020, https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6015?s=1&r=51, (30 Kasım 2020).
[539] DLA Piper, "Unpacking INSTEX- the new mechanism to facilitate trade with Iran", 14 Şubat 2019, https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=4336c946-1411-4c98-a3a9-7ff1eb0b2bb7, (21 Ocak 2021).

ihracatı olmuştur.[540] INSTEX aktif olarak kullanılmaya başlandıktan sonra İran'ın, 2020-2021 mali yılının ilk dört ayında Avrupa Birliği'ne olan ihracatı bir önceki yıla göre %4,73 artış göstermiştir. İhracat ürünleri mineral yakıtlar, mineral yağlar ve türevleri ile gıda ürünlerinden oluşmaktadır. İhracatın büyük bölümü Almanya'ya, daha sonra sırasıyla Hollanda, İtalya ve İspanya'ya yapılmıştır. Avrupa'dan gerçekleştirilen ithalatta da yine başı Almanya çekmekte, sırasıyla İtalya, Hollanda ve Fransa yer almaktadır. Makine, mekanik aksam, tahıl ve tıbbi ürünler ithalat kalemlerini oluşturmaktadır.[541]

Fakat, INSTEX mekanizması yeterince verimli kullanılamamıştır. İran Avrupa ülkelerine, bu konuda yeterince etkili olmadıkları için sitemini dile getirmektedir.[542] İran bankalarından Bank Pasargad yönetim kurulu üyesi Mostafa Rouy'a göre, INSTEX mekanizmasının başarılı olabilmesi için banka niteliğinde finansal bir kimliğe kavuşturulması gerekmektedir. Bu şekilde başta Avrupa'daki İran bankaları olmak üzere, diğer finansal kuruluşlar bu sistemi daha yaygın şekilde bir köprü gibi kullanabileceklerdir.[543] Ayrıca, mekanizmanın verimliliği kripto para kullanımı ile artırılabilir yorumları da yapılmaktadır.[544]

INSTEX haricinde, Avrupa tarafında bir de Avrupa Birliği üyesi olmayan İsviçre'nin, insani malzemeler ile sınırlandırılmış ticareti sürdürebilmek üzere hayata geçirdiği bir ödeme sistemi mevcuttur. Gıda, ilaç ve çeşitli tıbbi malzemelerin bedeli bu sistem üzerinden ödenebilecektir. ABD'nin tasvip ettiği yegane ödeme mekanizması bu olmuştur.[545]

6.2.3. SWIFT Alternatifleri

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında dünya ekonomik üretiminin yarısından fazlasını sağlayan ABD hem ekonomik hem de finansal alanda hegemonyasını kurmuş, altına endekslenen Dolar, diğer para birimleri için bir çıpa olmuş ve bu durum 1971'e kadar böyle devam etmiştir. Fakat 1970'lere doğru ekonomik ve finansal gücü azalan ABD, 1971'de altın standardından ayrılmıştır. Daha sonra, dünya para trafiğini yönetmek üzere 1973 yılında 19 ülke ve 248 bankanın katılımı ile SWIFT kurulmuş ve o günden bugüne sistemin katılımcı sayısı 200

[540] *Europe and Iran complete first INSTEX deal dodging US sanctions,* 31 Mart 2020, https://www.dw.com/en/europe-and-iran-complete-first-instex-deal-dodging-us-sanctions/a-52966842, (21 Ocak 2021).
[541] *Iran-EU trade surpasses 1.4 billion Euro in four months*, 24 Haziran 2020, https://aibe-eu.com/iran-eu-2020-trade-four-months/, (22 Ocak 2021).
[542] *INSTEX failed to prove its efficiency in past 2 years: Iran,* 20 Aralık 2020, https://www.yjc.ir/en/news/49850/instex-failed-to-prove-its-efficiency-in-past-2-years-iran, (22 Ocak 2021).
[543] Mostafa B. Rouy, "Guest Commentary: Why INSTEX has failed?", 20 Ocak 2021, https://aibe-eu.com/guest-commentary-why-instex-has-failed/, (16 Şubat 2021).
[544] J. Peter Brown, "Europe and Iran's Tense "Crypto" Trade Pact", 26 Mart 2019.
[545] *New Channels for Iran Payments*, 19 Aralık 2018.

ülke ve 11,000 organizasyona yükselmiştir. SWIFT'in yönetim kurulunda ABD, Belçika, Fransa, Almanya, İngiltere ve İsviçre'ye ait olmak üzere 25 sandalye bulunmaktadır.

Aslında SWIFT para kabul eden ve para transferi yapan bir mekanizma değildir. Fakat para transferlerinde taraflara mesaj iletimini sağlayan bir garanti mekanizması işlevi görmektedir. Başka bir deyişle işlem güvenliğinin garantörüdür. Bu garantinin de taraflar için bir bedeli söz konusudur. Dolar olarak yapılan para transferlerinde, ABD bankaları muhabir bankalar olarak devreye girmektedir. Bu şekilde hem dünyadaki dolar trafiğinden haberdar olmakta, aynı zamanda da kendilerince şüpheli gördükleri işlemleri rapor tutarak otoritelere bildirmektedirler. Uluslararası para transferlerinin büyük bir kısmı elektronik ya da fiziksel olarak ABD bankaları üzerinden, Amerika Merkez Bankası FED aracılığıyla ve Amerikan yasalarına tabi olarak işlem görmektedir. SWIFT özellikle 2001 yılından sonra ABD çıkarlarını gözeten bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2012 yılında ilk defa İran bankalarının sistemden dışlanması, ardından 2017 yılında Kuzey Kore bankalarının erişiminin engellenmesi, 2019 yılında Venezuela, Rusya ve Çin bankalarına yönelik tehditler SWIFT'in sorgulanmasına neden olmuştur. SWIFT sisteminin ABD tarafından politik bir enstrümana dönüştürülmesi Avrupa Birliği tarafından da eleştirilmektedir. Fransa Ekonomi Bakanı Bruno Le Maire, Avrupa'nın kendi politikalarını üreten egemen bir kıta olduğunu, ABD'nin güdümünde bir vassal ve ABD tebaası olmadığını söylemiş ve tamamen bağımsız finansal enstrumanlara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Alman Maliye Bakanı Olaf Scholz, ABD'nin müdahale edemeyeceği bağımsız bir ödeme sisteminin ve onun dünya ile entegre edilmesinin Avrupa için en doğrusu olduğunu beyan etmiş, Almanya Dışişleri Bakanı Heikoo Maas da benzer bir yorumla Avrupa'nın SWIFT'in hegemonyasından ayrı, otonom bir sisteme ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.[546] Diğer taraftan bizzat SWIFT yetkilileri, kuruluşun tarafsız ve sadece teknik bir platform olma pozisyonunu korunması gerektiği, ABD ya da Avrupa politikalarının uygulama aracı değil, tüm üyelerin çıkarlarını korumakla mükellef, asıl misyonunun finansal mesajların güvenliğini sağlamak suretiyle küresel ekonomiye hizmet eden bir servis sağlayıcı olarak kalması olduğunu tekrar hatırlatmışlardır.[547]

[546] *EU Looking to Sidestep U.S. Sanctions With Payments System Plan*, 27 Ağustos 2018, https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-27/eu-looking-to-sidestep-u-s-sanctions-with-payments-syste m-plan, (14 Ocak 2021).
[547] Bija Knowles, "The US, Iran, Swift and the politics of payments", 23 Ağustos 2018, https://ctmfile.com/story/the-us-iran-swift-and-the-politics-of-payments, (14 Ocak 2021).

SWIFT'in bir nevi monopol pozisyonundaki durumu, dünya finansal sistemini denetimden uzak ve kanun uygulamanın imkansız olduğu bölünmüş bir parasal sisteme dönüştürmektedir. ABD güdümündeki SWIFT'in bir silah olarak dolayısı ile 2010'lu yılların ortalarından itibaren çeşitli ülkeler tarafından SWIFT'e alternatif para transfer ağları kurulmasına odaklanılmıştır. Bu ağların başında Çin tarafından geliştirilen CIPS ile Rusya tarafından geliştirilen SPFS gelmektedir. ABD'nin Ağustos 2017'de Venezuela'ya uygulamaya başladığı finansal yaptırımları, Nisan 2019'da Venezuela merkez bankasını yaptırım listesine alarak ve Venezuela bankalarını SWIFT sisteminden dışlayarak genişletmesi, bu ülkenin de Rusya'nın SPFS ve Çin'in CIPS sistemine dahil olma ihtiyacını ortaya koymuştur. Venezuela enerji sektörüne uygulanan yaptırımlar, bu ülke ile enerji ticareti yürüten Rusya ve Çin'in ABD kontrolünden muaf para transferi sistemlerini kullanmaları zorunlu hale gelmiştir.[548]

6.2.3.1. SEPAM- İran

İran bankalarının 2018 yılında tek taraflı ABD yaptırımları ile yeniden SWIFT sistemine erişiminin engellenmesi üzerine, İran kendisi bir elekronik finansal mesajlaşma sistemi oluşturarak SEPAM adını vermiştir. İran Merkez Bankası yetkilileri, diğer ülkeler ile finansal koordinasyonu bu sistem üzerinden geliştireceklerini belirtmişlerdir. Rus uzmanlar ise öncelikli olarak hem Rusya'da hem de İran'da batılı ülkelerin yaptırımlarına tabi şirketler arasındaki ticaretin söz konusu mekanizma aracılığı ile yürütüleceğini duyurmuşlardır.[549]

Ardından 2019 yılı Eylül ayında, Rusya'nın SPFS sistemi ile İran'ın SEPAM sistemi arasında koordinasyon sağlanarak iki ülke arasındaki ödemelerin bu mekanizmalar üzerinden gerçekleştirileceği ilan edilmiştir. Rus yetkili Yury Ushakov bu yöntemin, ikili ticaretin üçüncü ülkelerin müdahalesinden ve yaptırım tehdidinden korumak amacıyla önlem olarak geliştirildiğini açıklamıştır.[550] SEPAM tek başına değil, fakat diğer ülkelerin geliştirdiği mekanizmalar ile entegrasyonu halinde işlevseldir.

6.2.3.2. SPFS- Rusya

2014 yılında Ukrayna'ya karşı izlediği politikalar ve Kırım'ın ilhakı nedeni ile ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri tarafından yaptırımlara tabi tutulan Rusya, aynı yıl SWIFT sisteminden

[548] *Caracas Exploring Chinese, Russian Payment Systems*, 17 Temmuz 2019, https://wwwargusmedia.com, (16 Şubat 2021).
[549] *'Foreign Banks Being Connected to Iranian Alternative to SWIFT',* 26 Kasım 2018, https://ifpnews.com/ foreign-banks-being-connected-to-iranian-alternative-to-swift, (24 Ağustos 2020).
[550] Chris Devonshire-Ellis, "Russia, Other Countries Abandon SWIFT Payment Network And Establish Alter natives", 16 Eylül 2019, https://www.russia-briefing.com/news/russia-countries-abandon-swift-payment-network-establish-alternatives.html/, (12 Ağustos 2020).

de bloklanma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Bu risk üzerine hızlıca aksiyon alınarak ülke içerisinde bir sistem geliştirildi ve bankalar öncelikli olarak yurtiçi para transferlerini ve kart ödeme işlemlerini, Rusya Merkez Bankası tarafından geliştirilen bu sistem üzerinden yürütmeye başladı. Sistem üzerinden ilk transfer işlemi Rus petrol şirketi Rosneft adına 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir.[551] Rusya Merkez Bankası başkanı Elvira Nabiullina, SPFS'nin SWIFT ile aynı standartlarda işlediğini, sisteme üye olan kuruluşların mevcut sistemlerini değiştirmesine gerek olmadığını ifade etmiştir.[552] Ayrıca sistemin bir avantajı da sadece bankalar değil, aynı zamanda üçüncü ülkelerden büyük şirketler de doğrudan eklemlenebilmekte ve para transferlerini aracısız olarak gerçekleştirebilmektedirler.[553]

İran bankaları, ülkenin önemli ticaret ortaklarından olan Rusya'nın 2015 yılında geliştirdiği ve yıllardır kullanmakta olduğu bu sisteme 2019 yılında entegre olmuşlardır. İran Merkez Bankası başkanı Abdolnasser Hemmati, iki ülkenin bankalarının SPFS üzerinden para transferini yönettiklerini açıklamıştır. Ayrıca Rusya, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Ermenistan gibi Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye ülkeler, kendi aralarındaki para transferlerini SPFS üzerinden yapılması konusuna olumlu yaklaşmaktadırlar. İran'ın Avrasya Ekonomik Birliği ile ticareti gelişen bir trend izlemektedir.[554] İran AEB ile tercihli ticaret anlaşması imzalamıştır. 2019 yılı itibariyle 5 trilyon dolarlık ticaret hacmine sahip birlik ülkeleri, aralarındaki ticaretin %70'ini yerel para birimleri üzerinden yürütmektedir.[555]

2019 yılından itibaren Çin, Hindistan, Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri ile SPFS mekanizmasını kullanmaları için görüşmeler yapılmış ve anlaşmalar imzalanmıştır.[556] BRICS ülkeleri arasında yürütülen görüşmelerde de yerel para birimleri üzerinden ticaretin artırılması üzerinde görüş birliği bulunurken, Hindistan'ın SPFS sistemine dahil olması üzerine teknik çalışmalar yürütülmektedir.[557] Türkiye de Rusya'nın SPFS altyapısına katılan ülkeler arasında

---

[551] *Russian banks join Chinese alternative to SWIFT payment system,* 30 Mart 2019, https://www.rt.com/business/455121-russian-banks-chinese-swift/, (17 Ağustos 2020).
[552] *Foreign banks willing to join Russia's alternative to SWIFT,* 15 Haziran 2019, https://www.rt.com/business/ 461958-foreign-banks-russia-swift/, (17 Ağustos 2020).
[553] *Russian & Chinese Alternatives For SWIFT Global Banking Network Coming Online,* 17 Haziran 2019, https://www.russia-briefing.com/news/russian-chinese-alternatives-swift-global-banking-network-coming-online.h tml/, (19 Ocak 2021).
[554] *Banks in Iran, Russia Connected via Non-SWIFT Financial Messaging Service,* 17 Eylül 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/99912/, (20 Ağustos 2020).
[555] Chris Devonshire-Ellis, "Russia, Other Countries Abandon SWIFT Payment Network And Establish Alter natives''.
[556] **Wikipedia,** "SPFS", https://en.wikipedia.org/wiki/SPFS, (16 Şubat 2021).
[557] Roy C. Chaudhury, "India-Russia-China explore alternative to SWIFT payment mechanism", 10 Ağustos 2020, https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/india-russia-china-explore-alternative-to-swift-payment-mechanism/articleshow/72048472.cms?from=mdr, (10 Ağustos 2020).

yer almaktadır. Zaten, iki ülke arasındaki ticaretin bir kısmı yerel para birimleri olan Ruble ve Türk Lirası üzerinden sürdürülmektedir.[558]

Rusya'nın sistemi SWIFT'e göre hem teknoloji olarak hem de maliyet olarak daha avantajlıdır. Rusya SPFS sistemi, Çin CIPS sistemi ile entegre olmuş durumdadır.[559] 2019 yılında SPFS üzerinden 5 milyon adet işlem gerçekleştirilmiştir.[560] Bir önceki yıla göre %10'un üzerinde bir artış söz konusudur. 2019 yılı ortası itibariyle SPFS ve CIPS ağına üye olan finansal kurumların oranı, küresel rakamın %10'una ulaşmıştır.[561] Aynı dönemde küresel para transferinin yaklaşık olarak %40'ı ise SWIFT sistemi üzerinden gerçekleşmiştir.[562]

6.2.3.3. CIPS- Çin

2008 yılına kadar ABD ve Avrupa bankaları dünyanın en büyükleri iken, 2008 krizi sonrası hem ABD bankaları hem de Avrupa bankaları sarsılmıştır; bazıları batmış, bazıları ise küçülmüştür. Bu süreçte Çin bankaları dünyanın en büyükleri listesindeki yerlerini almaya başlamışlardır. Varlık büyüklükleri bakımından 2020 yılı itibariyle dünyanın en büyük dört bankasını Çin bankaları oluşturmaktadır:

1-Industrial and Commercial Bank of China (ICBC),

2-China Construction Bank Corporation,

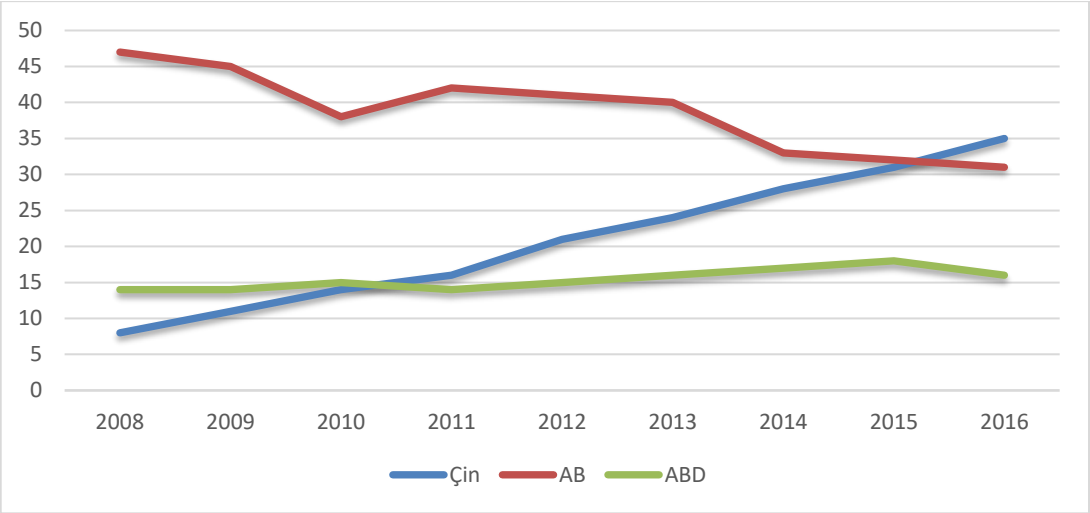
3-Agricultural Bank of China Limited,

4-Bank of China Limited

2020 yılında yaşanan pandemi döneminde, dünyanın geri kalanından daha hızlı bir şekilde toparlanan Çin'in ekonomisi ve finansal kuruluşları da güçlü pozisyonlarını korumaya devam etmişler ve hatta Çin bankaları varlıklarını %17,66 oranında büyültmüşlerdir.[563]

---

[558] Lubomir Tassev, "Turkey Throws Another Wrench Into the USD's Works and Joins Russian Swift", 11 Ekim 2019, https://news.bitcoin.com/turkey-throws-another-wrench-into-the-usds-works-and-joins-russian-swift/, (19 Ağustos 2020)
[559] *The World is Changing, is SWIFT changing too*? 12 Haziran 2019, https://bilderlings.com, (16 Şubat 2021)
[560] *Future of Chinese and Russian SWIFTs,* 19 Ocak 2021, https://www.scfr.ir/en/economy/130331/future-of-chinese-and-russian-swifts/, (24 Mart 2021).
[561] *Russian & Chinese Alternatives For SWIFT Global Banking Network Coming Online,* 17 Haziran 2019.
[562] Chris Devonshire-Ellis, "Russia, Other Countries Abandon SWIFT Payment Network And Establish Alter natives".
[563] *The world's 100 largest banks,* 2021, 23 Nisan 2021, https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/research/the-worlds-100-largest-banks-2021, (20 Mayıs 2021).

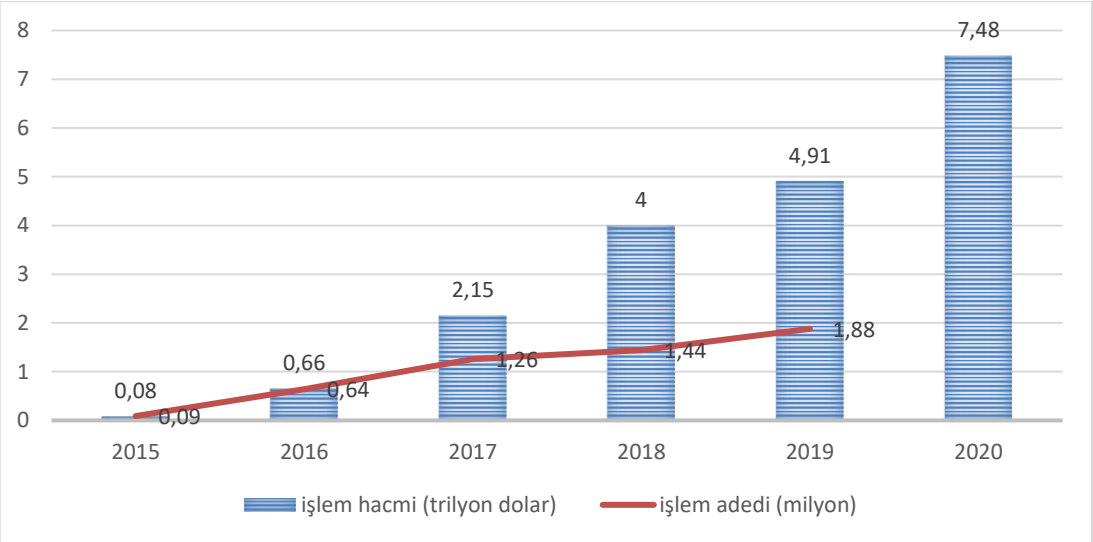
Şekil 18: Bankacılık sistemlerinin varlık büyüklükleri (trilyon dolar)

Kaynak: https://www.defensepriorities.org/explainers/counting-the-cost-of-financial-warfare

Dünya ekonomisinde %10'luk paya sahip olan Çin, Yuan'ın uluslararası kullanımını artırmak, rezerv para birimi olarak talep görmesini desteklemek ve Çin bankalarını olası SWIFT yaptırımlarından korumak üzere 8 Ekim 2015 tarihinde CIPS olarak adlandırılan "Sınır Aşırı Bankalar Arası Ödeme Sistemi"ni hayata geçirmiştir. SWIFT'e alternatif olarak kurulan CIPS 2018 yılına kadar deyim yerindeyse kağıttan bir kaplan olarak kalmış, fakat bu yıldan itibaren sistemin etkinliği hızla artmıştır.

Öncelikli olarak Çin bankalarının katılımı ile başlayan sürecin, takip eden yıllarda sistemi uluslararası bir ağa dönüştürdüğü izlenmektedir. 2019 yılı Mart ayında Rusya bankaları da Çin'in CIPS sistemine entegre olmuşlardır.[564] Rusya Merkez Bankası yetkilisi Vladimir Shapvalov, bağımsız transfer sistemlerinin etkinliğinin artırılması için çok sayıda Rus bankasının CIPS üyesi olduğunu ilan etmiştir.[565] Dünyanın büyük finans kuruluşlarından olan İngiliz menşeili banka Standard Chartered, CIPS'i "oyun değiştirici" olarak tanımlamıştır.[566] Zira CIPS üzerinden gerçekleştirilen işlem hacmi yıldan yıla artan bir trend ile ilerlemektedir. Pandemi etkisi ile dünya ticaret hacminin düştüğü bir süreç olan 2020'de de artış devam etmiş ve yılı 45,3 trilyon RMB toplam işlem hacmi ile kapatmıştır.[567]

[564] Lubomir Tassev, "Turkey Throws Another Wrench Into the USD's Works and Joins Russian Swift".
[565] *Russian & Chinese Alternatives For SWIFT Global Banking Network Coming Online*, 17 Haziran 2019.
[566] *Beijing creates its own global financial architecture as a tool for strategic rivalry*, 15 Mayıs 2018, https://www.canada.ca/en/security-intelligence-service/corporate/publications/china-and-the-age-of-strategic-rivalry/beijing-creates-its-own-global-financial-architecture-as-a-tool-for-strategic-rivalry.html, (19 Ocak 2021).
[567] CIPS Co Ltd., "CIPS Participants Announcement No.61", 2021, http://www.cips.com.cn/cipsen/7068/7047/47572/index.html, (16 Şubat 2021).

Şekil 19: CIPS yıllık işlem hacmi gelişimi

Kaynak: (2015-2019) https://suqalmal.blogspot.com/2020/08/update-on-cips-china-impressive.html ve (2020) www.cips.com

BRICS ülkeleri arasında Şanghay'da gerçekleştirilen bir zirvede, SWIFT sisteminin artık yeterli olmadığı, çağdışı kaldığı ve pahalı olduğu konuşulmuştur. Dünya nüfusunun 3 milyarını oluşturan ve ekonomi bakımından dünyanın artık merkezi haline gelen Çin, Hindistan ve Rusya'nın da yer aldığı bu organizasyonda, kendi aralarında sürdürecekleri ticarette SWIFT sisteminin devre dışı bırakılarak otonom yeni bir sistem kurulması gerekliliği konusunda mutabakata varılmıştır.[568]

SWIFT, bu sisteme üye bankaların mahrem bilgilerine erişim imkanına sahiptir. Alman Der Spiegel'in belirttiğine göre ABD Ulusal Güvenlik Ajansı da finansal işlemleri ayrıca kendisi için takip etmektedir. Ve ABD Hazinesi de bu durumu onaylayan bir mesaj yayınlayarak 11 Eylül sonrası SWIFT üzerinden yapılan para transferlerini izlediğini açıklamıştır. Çin makamlarınca, sistem üzerinden yapılan bu izlemenin casusluk olduğuna dair rahatsızlık dile getirilmiştir. Nitekim CIPS'in hayata geçirilmesindeki en önemli nedenlerden birisi de bu olmuştur.[569]

2020 yılı Temmuz ayında yapılan bir toplantı sonrası yayınlanan Bank of China'nın raporunda, Çin bankalarına SWIFT sisteminden tamamen uzaklaşarak CIPS altyapısının kullanmaları tavsiye edilmiştir. Bu şekilde ABD'nin artan düşmanca politikalarına karşı olan

[568] Chu Daye, "Payments linkage by China, Russia and India can challenge SWIFT hegemony", 29 Ekim 2019, https://www.globaltimes.cn/page/201910/1168382.shtml, (24 Ağustos 2020).
[569] *China SWIFTly Away From Global Banking System*, 19 Ekim 2015, https://informationobservatory.info/2015, (15 Şubat 2021).

savunmasızlık riskinin ortadan kalkacağı belirtilmektedir. Raporda "düşmana vurulan sıkı bir yumruğun, düşmandan gelecek yüzlerce yumruğu engelleyeceği" ifadesi yer almaktadır. Aynı zamanda, Avrupa Birliği'nin "Blocking Statute" benzeri bir yasanın geçirileceğine de atıf yapılarak Dolar kullanımının olabildiğince düşürülmesi belirtilirken Yuan'ın uluslararası kullanımının artırılması dışarıdan gelecek finansal baskıları engellemek için zorunlu olduğu belirtilmiştir.[570] Ve nihayet 9 Ocak 2021 tarihinde, Çin Ticaret Bakanlığı Blocking Statute benzeri olan yasayı onaylayarak Çin vatandaşlarını ve Çin firmalarını üçüncü ülkelerin ikincil yaptırımlarına karşı korumaya almıştır. Hatta Çin Ticaret Bakanlığı'nın 2021 yılında yürürlüğe konulan ilk yasası bu olmuştur.[571] Bank of China'nın raporunda ayrıca, SWIFT kullanımının bırakılmasının aynı zamanda Çin'in uluslararası ödemelerine ait datanın ABD tarafından elde edilemeyecek olması nedeniyle olumlu olduğu ifade edilmektedir. Dolayısı ile SWIFT kullanımından kaçınılması konusunda kurumlara yapılan çağrının nedeni sadece bu sistemden dışlanma riskinden değil, aynı zamanda Çin'in para trafiğini küresel takip sisteminden kurtarmaktır.[572]

2021 yılı Ocak ayı itibariyle CIPS sisteminin 1145 katılımcısı bulunmaktadır. Bunların 510'u Çin menşeli olmak üzere, 854 adedi Asya kıtası menşeli kuruluşlardır. 147 Avrupalı üye ve hatta 26 Kuzey Amerikalı olmak üzere, 99 ülkeden finansal kuruluş sistemin üyeleri arasında yer almaktadır. İran da bu 99 ülke arasındadır. Dünyanın en büyük bankaları olan HSBC, Citibank, BNP Paribas, Deutsche Bank, JP Morgan Chase, Standard Chartered da sistemin doğrudan katılımcıları arasındadır.[573] CIPS sistemine ABD tarafından yaptırımla tehdit edilen Türkiye ve Çin ile yakın işbirliği ve ortak altyapı projeleri yürüten Afrika ülkeleri de sıcak yaklaşmaktadır. Türkiye'den 11 banka CIPS'in üyesidir.[574]

6.3. DÖVİZ BÜROLARININ KULLANIMI

İran 2010'lu yılların başından bu yana, küresel finansal sisteme erişiminin kısıtlanması üzerine ticaret karşılığı para akışını sağlamak üzere döviz büroları ağını kullanmaktaydı. Bu

[570] *Bank of China Report Calls for Shift From SWIFT to CIPS for Cross Border Settlement Due to Concern over US Sanctions*, 31 Temmuz 2020, https://chinabankingnews.com, (16 Şubat 2021).
[571] *China's "Blocking Statute" – New Chinese Rules to Counter the Application of Extraterritorial Foreign Laws*, 13 Ocak 2021, https://www.gibsondunn.com/chinas-blocking-statute-new-chinese-rules-to-counter-the-application-of-extraterritorial-foreign-laws/, (15 Şubat 2021).
[572] *BOCI on U.S. Sanction Risks: Don't Use SWIFT*, 30 Temmuz 2020, https://www.finews.asia/finance/32374-boci-on-u-s-sanctions-swift-switch-will-save-yourself-from-hundreds-of-punches, (16 Şubat 2021).
[573] CIPS Co Ltd., "CIPS Participants Announcement No.61", 2021.
[574] Kazuhiro Kida, Masayuki Kubota, Yusho Cho, "Rise of the Yuan: China Based Payment Settlements Jump %80", 20 Mayıs 2019, https://asia.nikkei.com/Business/Markets/, (16 Şubat 2021).

sistem ile İran'da kurulu döviz büroları ile BAE, Lübnan, Ürdün, Türkiye, Çin gibi birçok ülkede faaliyet gösteren çeşitli döviz büroları arasında bir koordinasyon söz konusudur. İran'da ya da diğer ülkelerdeki döviz büroları birer banka şubesi gibi, fakat daha çok söze dayalı olarak, parayı aldığını teyid eder ve karşı taraftaki diğer döviz bürosu da imza karşılığında muhatabına paranın ödemesini gerçekleştirir. Bu döviz bürolarının bazılarında ortaklık yapıları benzerlikler arz etmektedir, bu durum da sistemin güvenilirliğine katkı sağlamaktadır. Böylelikle ABD kontrolündeki finansal sisteme girmeden bir para akışı yürütülmektedir. Üstelik ABD, bu para akışının Dolar üzerinden yapılmasına bile engel olamamaktadır. Çünkü, bu şekilde gerçekleştirilen para transferi hiçbir şekilde sisteme girmemektedir. Dolayısı bu para trafiğinin hacmi hakkında kesin bir bilgiye erişmek mümkün değildir. Fakat hacimlerin devasa olduğu bilinmektedir.

Trump tarafından uygulanmaya başlayan yaptırımlar döneminde de BAE'de faaliyet gösteren Devrim Muhafızları kontrolündeki Rashed Exchange, 2018 yılında ABD Hazinesi tarafından, İran devleti ve Devrim Muhafızları adına para akışını gerçekleştirdiği tespit edilerek yaptırımlara tabi tutulan bir şirkettir.[575] Yine Devrim Muhafızları ile bağlantılı Ensar Bank ve bu bankanın iştiraki olan Ensar Exchange ile Atlas Exchange isimli döviz büroları, uluslararası finansal sistemi aşarak İran'a illegal para akışını gerçekleştirdiği gerekçesi ile 2019 yılı başlarında yaptırım listesine eklenmiştir.[576] Hazine'nin açıklamasına göre Ensar Döviz bürolarının Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri'de tespit edilmiş bulunan şubeleri ve paravanları vardır. BAE'deki Lebra Moon General Trading ve Naria General Trading, Hital Döviz Bürosu ile Türkiye'de kurulu Atlas Döviz bunlar arasında yer almaktadır.

BAE'de yerleşik İran asıllı Reza Sakan'a ait olarak faaliyet gösteren Sakan Döviz bürosu, aynı zamanda Reza Sakan Dastgiri ve Ortakları, aynı zamanda Sakan General Trading Co. ismi ile faaliyet göstermiş ve 2018-2019 yılları boyunca hem İran'ın Pars Havacılık Şirketi'ne ekipman alımını gerçekleştirirken, diğer yandan da para transferlerine aracılık etmiştir. Bu firma aynı zamanda Ensar Döviz firmasının desteği ile ve Ensar Döviz'i desteklemek üzere kurulmuştur. Bu firmalar birbirlerine finansal, teknik ve bilgi desteği sağlamaktadırlar. Hital Exchange de onlardan birisidir. Hital Exchange aynı zamanda Reza Ali Currency Exchange adı ile de faaliyet göstermiştir. Ensar Döviz'le koordineli faaliyet göstermişlerdir. İran merkezli

[575] *US Sanctions Iran Currency Exchange Network*, 10 Mayıs 2018, https://iranprimer.usip.org/blog/2018/may/10/us-sanctions-iran-currency-exchange-network, (01 Şubat 2021).
[576] *U.S. Sanctions Target Iranian-Linked 'Front Company Network'*, 26 Mart 2019, https://www.rferl.org/a/u-s-sanctions-target-iranian-linked-front-company-network-/29843704.html, (01 Şubat 2021).

Atlas Exchange ise hem BAE hem de Avrupa'lı firmalara para akışını sağlamış, hem de yaptırıma tabi İran bankalarının faaliyetlerine destek vermiştir.[577]

Atlas Exchange, Bank Mellat ve Europaisch-Iranische Handelsbank AG.'nin adına döviz transfer işlemlerinin gerçekleştirilmesini ve bu bankaların döviz tedarikini sağlamıştır. Aynı zamanda, İran devleti adına altın alım işlemine de aracılık etmiştir. Atlas Exchange, Türkiye'de de Atlas Döviz Bürosu olarak faaliyet sürdürmüştür. Türkiye'de Ansar Exchange ile bağlantılı bir diğer paravan şirket Naria General Trading Company'dir. Bahsi geçen tüm bu döviz büroları birbirleri ile işbirliği içinde faaliyet yürütmüşlerdir.

Döviz bürolarına benzer bir sistem ile kurulmuş olan ve genellikle nakliye, lojistik ya da kuyum işinde faaliyet göstermekte olan paravan şirketler de para akışına aracılık etmektedirler. Bu şirketlerin İran'daki ayakları ile üçüncü ülkelerde faaliyet gösteren birimleri tıpkı bankalar ya da döviz büroları gibi, kendi bünyelerinde karşılıklı olarak açılan hesaplar üzerinden para trafiğini gerçekleştirmektedirler.

6.4. İRAN BANKACILIK AĞI

Kasım 2018'de, Mayıs ayında KOEP'den çekilen ABD'nin İran'ın 50 bankasını birden yaptırım listesine alması, Dr. Majid Rafizadeh'in ifadesiyle İran finansal sistemine bir günde getirilen en geniş kapsamlı yaptırım uygulamasıdır. Daha sonra ABD'nin Ekim 2020'de 18 İran bankasını daha yaptırım listesine alması üzerine Barbara Slavin CNN'e verdiği bir röportajda, bu politikanın İran'ı çökertmeyeceğini, tam tersi halkı zor durumda bırakarak ABD'ye olan nefreti artıracağını belirtmiştir.[578]

İran dünyada yaygın bir bankacılık ağına sahiptir: Bank Keshavarzi, Bank Melli-Hamburg, Bank Pasargad, Bank Saderat-Frankfurt, Bank Sepah-Frankfurt, Bank Tejarat, Bank Markazi Jomhouri Islami Iran (CBI), Export Development Bank, Karafarin Bank, Monetary and Banking Research Institute (MBRI) Refah Bank, Saman Bank-Rome, Bank Eghtesad Novin (EN Bank), Melal Credit Institution, Gardeshgari Bank Almanya'nın Frankfurt şehrinde bulunan İran Avrupa Bankaları Birliği-AIBE'nin üyeleridir.[579] Sadece Avrupa'da değil, dünyanın birçok ülkesinde İran bankalarının İran'da bulunan ana merkezlerine bağlı, şube şeklinde faaliyet

[577] *United States Disrupts Large Scale Front Company Network Transferring Hundreds of Millions of Dollars and Euros to the IRGC and Iran's Ministry of Defense*, 26 Mart 2019.
[578] M. Saki, "Mad Sanctions", 9 Ekim 2020, https://www.tehrantimes.com/news/453368/Mad-sanctions, (08 Nisan 2021)
[579] AIBE-The Association of Iranian banks in Europe, https://aibe-eu.com/, (04 Mart 2021).

gösteren birimleri bulunmaktadır. Yaptırım listesinde olmalarına rağmen, İran bankaları faaliyetlerine devam etmektedir. SWIFT sistemine erişimlerinin engellenmesi, bu finans kuruluşlarının operasyonlarını devam ettirmelerine engel değildir. Bu birimler üzerinden İran merkez ile SWIFT sistemine girmeden, kendi aralarında "havale" şeklinde para transferleri mümkün olmaktadır.

İran'ın en büyük bankalarından Bank Melli Almanya'nın Hamburg, Fransa'nın Paris, Azerbaycan'ın Bakü, Irak'ın Bağdat, Basra ve Necef şehirlerinde, Birleşik Arap Emirlikleri'nde Dubai, Abu Dabi ile birlikte toplam yedi şehirde konuşlanmış şubeleri ile faaliyet göstermektedir. Ayrıca bankanın iştirakleri olarak faaliyet gösteren Rusya'da Mir Business Bank, Afganistan'da Arian Bank, Bahreyn'de Future Bank ve İngiltere'de Melli Bank Plc. ile varlığını sürdürmektedir.[580] İran'ın yine en büyük bankaları arasında yer alan Bank Mellat'ın Londra'da Persia International Bank Plc, Malezya'da FEE Bank Malezya ve Almanya'nın Hamburg kentinde Europäisch-Iranische Handelsbank AG (EIH) adı ile kurulu iştirakleri bulunmaktadır. Hatta Almanya merkezli sonuncu bankanın İran'ın başkenti Tahran ve Kiş şehirlerinde de şubeleri vardır. Ek olarak Ermenistan ve Güney Kore'de Bank Mellat Yerevan ve Bank Mellat Seul ve Bank Mellat Türkiye iştirak kuruluşlar olarak görünmektedir.[581]

İran menşeili bankalar Almanya'daki şubeleri ve iştirakleri vasıtasıyla, İran ile çalışmak isteyen Alman firmalarının kredi, teminat mektubu, sigorta ve ticaretin finansmanı ile ilgili diğer taleplerine cevap vermektedirler. Bank Melli Hamburg şubesi, Bank Melli iştiraki olan Europäisch-Iranische Handelsbank AG (EIH) ve Bank Sepah bunlardandır. İran kökenli ABD'li bir siyaset bilimci olan Majid Rafizadeh, Alman hükümetinin bu yaklaşımını, İran ile ticaret yapmak isteyen firmalara engel olmak istemediği şeklinde yorumlamaktadır. Siemens ve Volkswagen gibi büyük ölçekli uluslararası firmalar İran operasyonlarını sona erdirmiş olsalar da Almanya'da faaliyet gösteren üçbuçuk milyon civarı küçük ve orta ölçekli firmanın İran ile ticaret yapmaları mümkündür. Almanya'da faaliyet gösteren İran bankaları aynı zamanda İran Savunma ve Havacılık Sanayileri Organizasyonları ile Devrim Muhafızları adına para transferlerine aracılık etmektedirler.[582]

Bank Sedarat Iran da uluslararası yaygınlık bakımından önemli bir İran bankasıdır. Bankanın BAE'de üçü Abu Dabi, altısı Dubai'de olmak üzere toplam dokuz şubesi

[580] Bank Melli Iran, https://www.bmi.ir/En/BranchList.aspx?smnuid=10041, (04 Mart 2021).
[581] Bank Mellat, www.bankmellat.ir, (04 Mart 2021).
[582] Dr. Majid Rafizadeh, "Iran's US-sanctioned banks operating freely in Germany", 12 Nisan 2020, https://www.arabnews.com/node/1657611, (04 Mart 2021).

bulunmaktadır. Bank Sedarat BAE'de faaliyet gösteren en yüksek kârlılığa sahip üçüncü yabancı banka konumundadır. Lübnan'da dört, Afganistan, Katar ve Almanya'da ikişer, Bahreyn, Fransa, Yunanistan, Umman, Türkmenistan ve Özbekistan'da birer şubesi bulunmaktadır.[583] İngiltere'deki altı farklı İran bankasının bir çatı altında toplanması sonucu ortaya çıkan Bank Sedarat Plc. ise 90'lı yılların sonundan beri İngiltere'nin başkenti Londra'da faaliyet gösteren bir diğer İran kamu bankasıdır.[584] ABD ve AB yaptırımlarının sıkı şekilde uygulandığı yıllarda Bank Sedarat Plc'nin 1,66 milyar euro olarak gerçekleşen kârlılığı dikkate değerdir. Fakat yaptırımlar kaldırıldıktan sonra bankanın kârlılığı belirgin şekilde düşüş göstermiştir.[585]

BAE dışişleri bakanlığının raporlarına göre, Bank Melli'nin BAE'deki iştiraki Future Bank, Bank Melli adına piyasalara erişim sağlayarak Dolar operasyonlarını gerçekleştirmekte ve işlem yaptığı paranın orijinini kamufle etmektedir.[586] 2004-2015 yılları arasında Future Bank'ın İran ticareti ile ilintili dokümanları gizlemek suretiyle İran yararına 7 milyar dolarlık para transferine aracılık ettiği belirlenmiştir. İşlemler şu şekilde gerçekleştirilmektedir: Para transferlerinde İran bankasının adı ya da banka kodu kullanılmamakta ve para New York üzerinden değil, doğrudan alıcı bankaya transfer edilmektedir. Buna "kablo sıyırma" denilmektedir. Kablo sıyırma yaygın kullanılan bir yaptırım delme tekniğidir.[587]

Bank Mellat Türkiye'ye, 1981 yılında İran'daki ana bankanın şubesi olarak, yabancı banka şubesi statüsünde faaliyet izni verilmiştir. Bank Mellat Türkiye İstanbul, Ankara ve İzmir'de olmak üzere üç birimi ile faaliyet göstermektedir. Bankanın Türkiye yönetimi ile 2021 yılı Nisan ayında yapılan yüzyüze görüşmede yaklaşık üç bin aktif müşterisi olduğu öğrenilmiştir. Banka, müşterilerinin dış ticaret operasyonları için akreditif işlemleri yapmaktadır. Yapılan görüşmede kesin olarak telaffuz edilmemiş olsa da firmalar adına açılan akreditif limitleri baz alınarak, ülkeler arasında mahsuplaşılmak suretiyle yine para akışına gerek olmadan ticaret faaliyet sürdürülebilmektedir. Yani bir nevi takas sistemi burada da söz konusudur. Bank Mellat Türkiye 2020 yılında 30,5 milyon TL net kâr elde etmiştir. Bankanın bilançosunda 2020 yılına ait aktif ve pasif verilerinin 2019 yılına kıyasla artış kaydettiği görülmektedir.[588]

Malta merkezli bir özel banka olan, fakat aslında İranlı Ali Sadr'ın Saint Kiss pasaportu ile ortağı olduğu Pilatus Bank da 2006-2014 yılları arasında İran şirketleri adına işlemler

[583] **Wikipedia**, "Bank Sedarat Iran", https://en.wikipedia.org/wiki/Bank_Saderat_Iran, (01 Mart 2021).
[584] Bank Sedarat Plc., "Brief History", http://www.saderat-plc.com/about_history.htm, (04 Mart 2021).
[585] Bank Sedarat Plc., https://thebanks.eu/banks/14300, (03 Mart 2021).
[586] Dr. Majid Rafizadeh, "Iran's US-sanctioned banks operating freely in Germany", 12 Nisan 2020.
[587] *How Iran will Cope with US Sanctions*, 5 Kasım 2018.
[588] Bank Mellat, https://www.mellatbank.com/upload/BankMellat202004_FIN.pdf, (04 Eylül 2021).

gerçekleştirmiştir. İran'ın Irak'da da açmış olduğu, fakat teknik olarak Irak, Lübnan ve Suriye vatandaşları adına ortaklıkları bulunan özel bankalar mevcuttur.

2015 yılında imzalanan KOEP öncesi dönemde komşu ülke Afganistan bankaları, İran'ın ithalat bedellerinin ödenmesine yoğun şekilde aracılık etmişlerdir. 2012 yılında Afganistan Para Değişim Birliği başkanı, İran Riyali'nin kamyon kasalarında ya da taksilerle bavullarda Afganistan'a taşındığını ve ABD Doları'na çevrildiğini söylemiştir. Bu süreçlere dahil olan Afgan aracılar %5-7 arası komisyon karşılığında çalışmaktadırlar. İran Riyali Afganistan'da geçerli bir para birimidir. Reuters'a göre her gün en az 2-3 milyon Dolar İran adına transfer edilmiş, hatta bu yüzden Afganistan'da Dolar sıkıntısı ve kurda dalgalanma görülmüştür.[589]

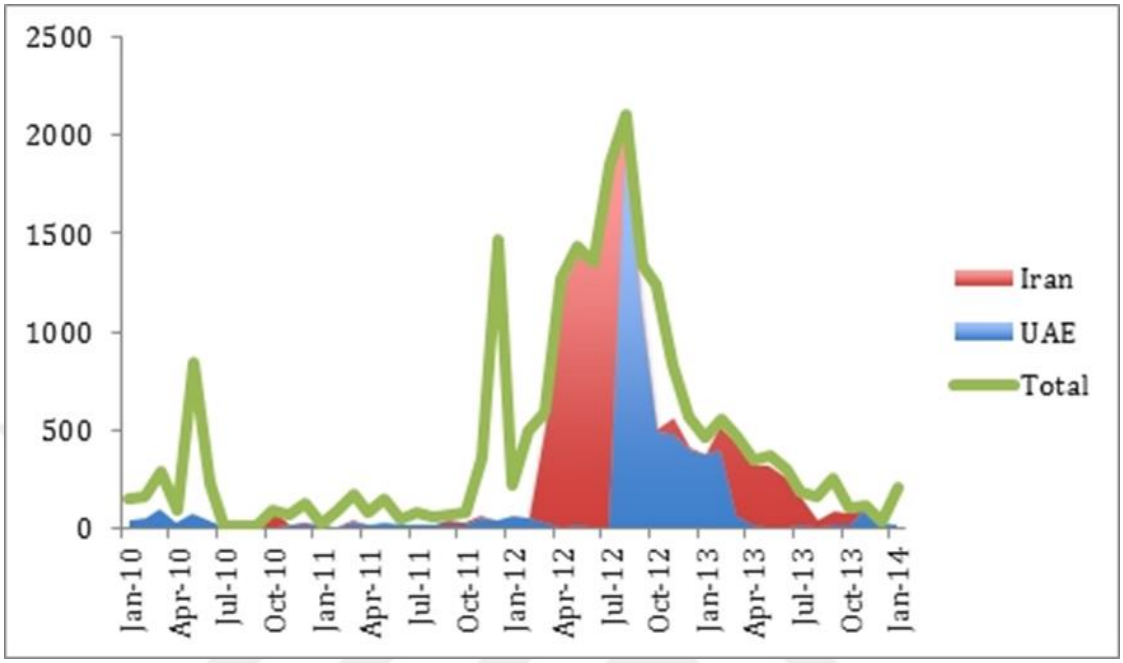
6.5. ALTIN İLE ÖDEME YÖNTEMİ

İran'ın enerji sektöründe en büyük iki müşterisi Çin ve Hindistan, 2012 yılında alınan petrol ambargolarına rağmen bu ülkeden petrol ithalatına devam edeceklerini belirtmişler[590] ve aynı yıl, ABD ve Avrupa Birliği tarafından uygulanan yaptırımlar dolayısı ile Dolar ve Euro üzerinden işlem yapmakta sıkıntı yaşayan İran da, ihracat bedellerinin ödemesinin altın ya da yerel para birimleri ile yapılmasını kabul edeceğini duyurmuştur.[591]

2012 yılında sıkılaştırılan yaptırımlar döneminde Türkiye, yaptırım yasasındaki boşluklardan yararlanılarak uygulamaya konulan altın ile ödeme yöntemi konusunda en fazla öne çıkan ve bu nedenle de mercek altına alınan ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye 2012-2013 yıllarında İran'dan aldığı enerji ürünlerinin karşılığını pratikte altın ile ödemiştir. Fakat resmi kayıtlarda altın bir ödeme aracı değil de, İran'a ihracatı yapılan bir emtia gibi görünmektedir. Öyle ki, geleneksel olarak altın ithalatçısı bir ülke olan Türkiye, 2012 yılında net altın ihracatçısı konumuna gelmiş ve cari açığının yaklaşık olarak %70'ini altın ihracatından elde ediliyor olarak görünen para ile azaltmıştır.[592] 2011 yılında 1,5 milyar dolar olan Türkiye'nin altın ihracat rakamı, 2012 yılında 13,3 milyar dolara[593] yükselerek yaklaşık dokuz katına çıkmıştır. Fakat Türkiye'nin İran'a altın ihracatı olarak görünen ödemeler, sadece Türkiye'nin değil, bazı üçüncü

[589] *How Iran will Cope with US Sanctions*, 5 Kasım 2018.
[590] *Iran to accept payment in gold from trading partners,* 29 Şubat 2012, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-payment-idUSTRE81S0GU20120229, (15 Aralık 2020).
[591] Indira Lakshmanan ve Pratish Narayanan, "Iran sanctions fuel 'junk for oil' barter with China, India".
[592] Onur Ant, "Iran, Secret Gold and the Mystery Trade Boosting Turkish Exports", 13 Nisan 2015, https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-12/iran-secret-gold-and-the-mystery-trade-boosting-turkish-exports, (02 Mart 2021).
[593] Türkiye İstatistik Kurumu, **Dış Ticaret İstatistikleri-2012**, 2013, https://www.tuik.gov.tr/, (14 Ağustos 2020).

ülkelerin de İran'dan ithal ettikleri ürünlerin bedeline karşılıktı. Hindistan petrol rafinerilerinin parasının bir kısmı da Halkbank'da toplanmıştır. Türkiye ihraç ettiği altını büyük ölçüde İsviçre'den tedarik etmiştir.[594]

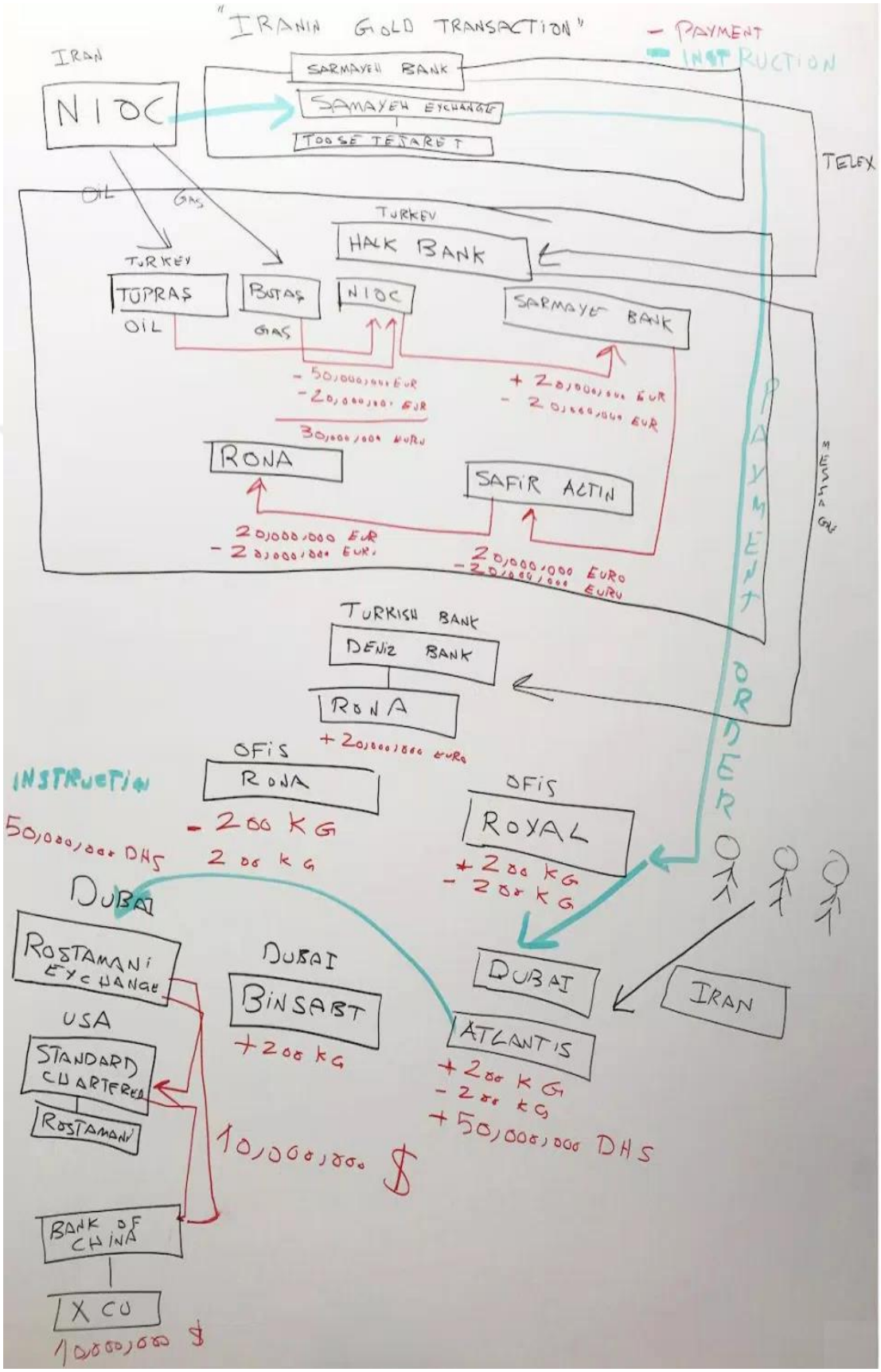
Şekil 20: Türkiye'nin İran ve BAE'ye altın ihracatı (milyon USD)

Kaynak: https://www.fdd.org/analysis/2014/03/13/the-anatomy-of-turkeys-gas-for-gold-scheme-with-iran (Turkstat)

ABD yaptırımları sonrası, İran'dan aldığı doğalgazı ve petrolü Türk Lirası üzerinden ödemeye başlayan Türkiye, bu ithalat bedellerini Türk kamu bankalarından Halkbank'da, İran adına açıklan hesaplarda tutuyordu. Hesaplardaki TL miktarı altına çevrilirken, bir kısmı fiziki olarak Dubai'ye taşınmakta, orada dolara çevrilerek kullanılmaktaydı.[595] Reza Zarrab'a ait şirketlerden olup Dubai merkezli faaliyet gösteren Güneş Genel Ticaret firması işlemlerini yürüttüğü İngiliz Bankası Standard Chartered tarafından şüpheli olarak bildirildikten sonra, başka isim altında yeni hesaplar açmek suretiyle BAE kamu bankaları Rakbank, Ras al-Khaimah ve Dubai Milli Bankası üzerinden işlemlerini yapmayı sürdürmüştür.[596]

[594] Jonathan Schanzer, "The Anatomy of Turkey's "Gas for Gold" Scheme with Iran", 13 Mart 2014, https://www.fdd.org/analysis/2014/03/13/the-anatomy-of-turkeys-gas-for-gold-scheme-with-iran/, (18 Ağustos 2020).
[595] Aslı Kandemir, "Exclusive: Turkey-Iran gold trade wiped out by new U.S. sanctions", 16 Şubat 2013, https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-sanctions-idUSBRE91F01F20130216, (02 Mart 2021).
[596] Ahmed Elshamy ve Owen Pinnell, "FinCEN Files: UAE Central Bank Failed to Prevent Iran Sanctions Evasion", 20 Eylül 2020, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-54176127, (30 Kasım 2020).

Tablo 9: ABD'deki Reza Zarrab davasında kullanılan görsel

Kaynak: https://finance.yahoo.com/news/gas-gold-turkey-iran-scheme-explained-151517687.html

Türkiye üzerinden gerçekleşen bu yaptırımların aşılması işlemine benzer bir vak'a eş zamanlı olarak İsviçre'de de yaşanmıştır. Organize Suçlar ve Yolsuzluk Raporlama Ağı (OCCRP) raporuna göre, İsveç merkezli oluşturulan bir ilişki ağı üzerinden Çinli petrol firmalarının ödemeleri İran'a ulaştırılmıştır.[597] ABD kongresi 2013 yılı Ocak ayında altın ticaretini yaptırım kapsamına alarak buradaki boşluğun önüne geçmiştir. Fakat bu karar altın karşılığı ticareti tamamen önlemeye yetmemiştir.

Uluslararası yaptırımlar dönemindeki tecrübe ile İran, 2018 ABD yaptırımları üzerine yine bir alternatif olarak altın ile ödeme yöntemini masaya koymuştur. İran-Afrika ekonomik İşbirliği Konseyi başkanı Afrika ülkeleri ile ticari ilişkilerin takas ticareti ve altın ile sürdürülmesinin ABD yaptırımları için çözüm olacağını ifade etmiştir. Daha önceki dönemde de Güney Afrika ile altın karşılığı ihracatı deneyimleyen İran'ın, Afrika'nın Güney Afrika Cumhuriyeti'den sonra en büyük ikinci altın ihracatçısı olan Gana, İran'ın geniş yelpazede petrol ürünleri ve endüstriyel petrol ihraç ettiği bir ülkedir.[598]

Türkiye, Malezya, İran ve Katar oluşturmaya çalıştıkları ekonomik ittifak çerçevesinde, 2019 yılı Aralık ayında Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur zirvesinde, aralarındaki ticareti takas sistemi ve altın üzerinden sürdürmek kararlarını beyan etmişlerdir. Liderler, yaptırımların Müslüman ülkelere yönelik olduğu tepkisi ile birlikte tek raraflı ABD yaptırımlarını eleştirirken, yaptırımları aşmak üzere işbirliğinin gerekliliğini bir kez daha vurgulamışlardır. Konu ile ilgili olarak, dörtlü zirvede "altın dinar"ın ödeme aracı olarak kullanılması da değerlendirilmiştir.[599]

Diğer taraftan son onbeş yıldır Çin ve Rusya, rezervlerindeki ABD Doları'nı azaltmak için altın alımına ağırlık vermeye başlamışlardır. Hatta 3 Haziran 2021'de Rusya Merkez Bankası Dolar cinsi varlıklarını tamamen sıfırlayacağını ilan etmiştir.[600] İran ve Türkiye merkez bankaları da Çin ve Rusya merkez bankaları ile birlikte dünyada en fazla altın alımına yönelen kurumlar olmuşlardır. Dolayısı ile yaptırıma tabi olan İran ile birlikte, herbiri ayrı ayrı yaptırım tehdidine maruz kalan bu ülkeler için altın üzerinden ticaretin sürdürülmesi alternatif çözümler arasında önemli bir yer tutmaktadır.

---

[597] Aykan Erdemir, "Iran's Turkey-Based Sanctions-Evasion Scheme More Extensive Than Previously Reported", 23 Eylül 2020, https://www.fdd.org/analysis/2020/09/23/iran-turkey-sanctions-evasion-scheme/, (30 Kasım 2020).

[598] *Iran eyeing "oil for gold" barter plan with Africa*, 31 Temmuz 2018, https://parstoday.com/en/news/iran-i90615-iran_eyeing_oil_for_gold_barter_plan_with_africa, (18 Ağustos 2020).

[599] Seth Frantzman, "Turkey-Iran-Qatar-Malaysia alliance to seek own gold trade Standard", 21 Aralık 2019, https://www.jpost.com/international/turkey-iran-qatar-malaysia-alliance-to-seek-own-gold-trade-standard-611665, (18 Ağustos 2020).

[600] *Rusya varlık fonu, dolar varlıklarını 'sıfırlıyor'*, 3 Haziran 2021,https://www.bloomberght.com/rusya-varlik-fonu-dolar-varliklarini-sifirliyor-2281452, (03 Haziran 2021).

6.6. KRİPTO PARALAR İLE TİCARET

ABD Doları ülkelerin merkez bankalarının yabancı para rezervlerinin ortalama olarak %60'ını oluşturmaktadır, onu %20 ile Euro takip etmektedir. Fakat siyasi arenada fiziki savaşların yerini artık büyük ölçüde ekonomik savaşlar aldığı için baskı altına alınan ülkeler yeni çözüm arayışları içindedir. Batılı ülkelerin baskın olduğu küresel ekonomi ve finans sistemi özellikle doğu coğrafyasında yer alan ülkeleri rahatsız etmektedir. 2000'li yılların sonunda Asya kıtasında ortaya çıktığı iddia edilen kripto para teknolojisi, 2010'lu yılların ortalarından itibaren daha da yaygınlaşarak, mevcut sistemin batılı ülkelerin kontrolünden uzaklaşması yönündeki dönüşümünde yeni bir fırsat patikası açmıştır. Ve bu teknoloji hızla gelişirken, kripto paralara olan talep de daha hızlı bir şekilde artmaktadır.[601]

Dijital para birimlerinin bir örneğini teşkil eden kripto paralar, ulus devletlerin politik ve ekonomik egemenliklerini de etkileyen devrimci bir teknoloji olarak değerlendirilmektedir. Kripto paraların ortaya çıkmasında, 2008 yılından itibaren yaşanan ABD kaynaklı finansal krizin etkisi büyüktür. İlk kripto para olan Bitcoin 2009 yılında piyasaya sürülmüştür. ABD dolarının hegemonyasına karşı hissedilen hoşnutsuzluk, bu para birimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır.[602] Bitcoinin popüler olması ile birlikte ilerleyen yıllarda başka isimlerle yeni kripto paralar da işlem görmeye başlamış ve bu sektörün pazar payı 2021 yılı itibariyle ciddi şekilde büyümüştür.

Kripto paraların dünya finans sisteminde giderek yaygınlaşan kullanımı, finansal yaptırımlarla uluslararası ticareti ve para akışı engellenmeye çalışılan İran için yaptırımların etkilerinin azaltılmasında olumlu bir katkı sunmaktadır. Para akışı geleneksel bankacılık sisteminden dışında gerçekleşen kripto paralar, uluslararası bankacılık sisteminden dışlanan İran için oldukça elverişli bir enstrüman olarak ortaya çıkmaktadır. Kripto paraların transferi, merkez bankaları ve küresel finans kurumlarından bağımsız bir şekilde "blok zincir" olarak adlandırılan veritabanları üzerinden yapılmaktadır. Dolayısı ile kanun düzenleyici herhangi bir otoritenin kontrolünden muaftır. İşlemler bankacılık kanalları üzerinden yapılmadığından dolayı, İran'ın erişimine kapatılan SWIFT sistemi de bu nakit akışında yer alan bir organizasyon değildir. Yapılan işlemler herhangi bir otoritenin iznine tabi değildir.

---

[601] Amy Day, "Are Rouge Countries Turning to Crypto for Sanctions Relief? Sanctions-Evading Crypto Use on the Rise", 2 Haziran 2020, https://www.financemagnates.com/cryptocurrency/are-rogue-countries-turning-to-crypto-for-sanctions-relief/, (10 Haziran 2020).

[602] Murat Aslan, H. Kürşad Aslan, Mehdi Neimi, "İran'da Kripto Para", **İRAM**, Ekim 2019, www.iramcenter.org, (15 Ekim 2020).

İranlı birçok büyük firmanın ticaretleri karşılığında bitcoin üzerinden transfer yaparak yaptırımları aştığı belirtilmektedir.[603] ABD'de bulunan FDD (Foundation for Defense of Democracies) tarafından yapılan bir analizde de blok zincir teknolojisinin Rusya, Çin, Venezuela ve İran başta olmak üzere, ABD'nin karşısında duran ülkeler tarafından, ekonomilerini ABD güdümlü sistemin dışında sürdürmelerine imkan sağlayan devrim niteliğindeki en önemli finansal gelişme olduğu kabul edilmektedir.[604] Kripto para teknolojisi kullanılarak aşağıdaki yöntemlerle yaptırımların üstesinden gelinebilmesinin mümkün olduğu görülmektedir:

1. Devlet kontrolünde gerçekleştirilen siber korsanlık ile dijital para edinimi,

2. Devlet kontrolünde kripto para madenciliği ile dijital para edinimi,

3. Doğal kaynaklara dayanan milli kripto para çıkarılması,

4. Birkaç ülkenin ittifak içerisinde ortak kripto para kullanımına geçmeleri.[605]

İran hükümetinin kripto paralarla ilişkisi bir ileri bir geri, ardından konunun daha ciddiyetle ele alınması şeklinde seyretmiştir. Nitekim, İran kripto para kullanımının yaptırımlar üzerindeki negatif etkisinin farkına biraz geç varmıştır. Bununla birlikte, bitcoin para birimini devlet kademesinde bir değişim aracı olarak kabul eden ilk devlet olarak tarihteki yerini almıştır.[606] Kripto paralar ile ilgili farklı bir yorum ise, milli kripto para kullanımının otokratik rejimlerde yaptırımları aşma imkanı sunmakla birlikte merkezi otoritenin güçlenmesine katkı sağlayabilecek olması da olasılıklar arasında değerlendirilmesidir.[607]

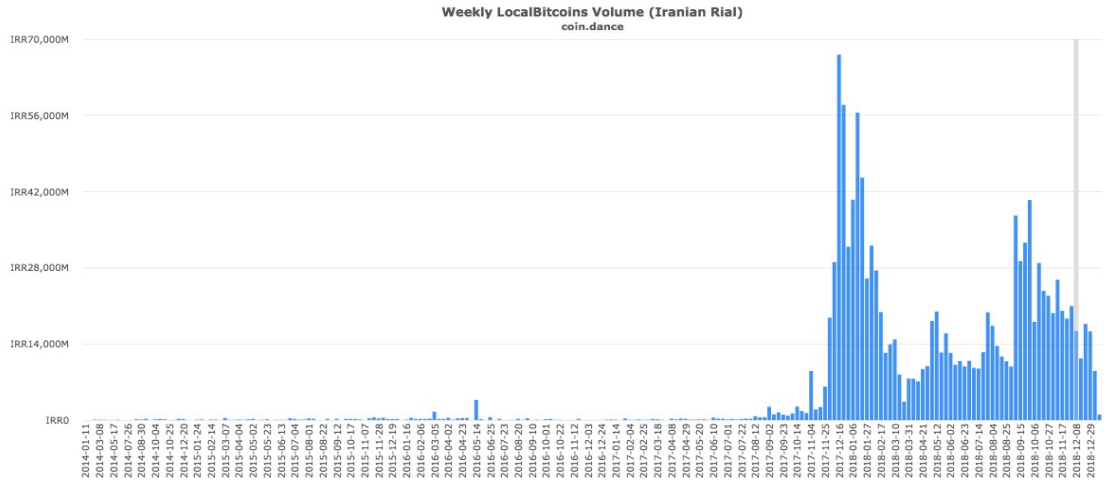
Kripto para teknolojisi, geleneksel olarak dünya finans sistemine entegre olmayan İran için sadece yaptırım dönemlerinde değil, aynı zamanda yaptırıma tabi tutulmadığı dönemlerde dahi alternatif bir çözüm olma kapasitesine sahiptir. Uluslararası yaptırımların uygulandığı 2015 öncesi döneme ait haberlerde de bazı İranlı e-ticaret sitelerinin satışlarında bitcoin ile ödeme kabul ettiklerine dair örnekler var olmakla birlikte[608], İran'da en önemli kripto para hikayesi 2017 yılında İsveçli bir girişimci firma olan Brave New World'un, elindeki bitcoin cinsi kripto paraları

---

[603] Thomas Erdbrink, "How Bitcoin Could Help Iran Undermine U.S. Sanctions", 29 Ocak 2019, https://www.nytimes.com/2019/01/29/world/middleeast/bitcoin-iran-sanctions.html, (18 Şubat 2021).
[604] J. Yaya Fanusie ve Trevor Logan, "Crypto Rouges: U.S. State Adversaries Seeking Blockchain Sanctions Resistance", Temmuz 2019, FDD, s.6, https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2019/07/fdd-report-crypto-rogues .pdf, (20 Nisan 2021).
[605] Deane R. Konowicz, "The New Game: Cryptocurrency Challenges US Economic Sanctions", 2018, United States Naval War College Newport, https://apps.dtic.mil/sti/citations/AD1062142, (15 Kasım 2020).
[606] Paul Muir, "Iran Turnsto Bitcoin to Fund Imports", 30 Ekim 2020, https://asiatimes.com/2020/10/iran-to-use-bitcoin-to-fund-imports/, (10 Kasım 2020).
[607] Rose Mahdavieh, "Governments' Adoption of Native Cryptocurrency: A Case Study of Iran, Russia and Venezuela, University of Central Florida", https://stars.library.ucf.edu/honorstheses/502, (10 Nisan 2021).
[608] *Bitcoin Helps Iranian Shoe Store Overcome International Trade Sanctions*, 5 Kasım 2013, https://www.coindesk.com/bitcoin-iranian-shoe-store-trade-sanctions, (03 Eylül 2020).

İran Riyali'ne çevirerek İran borsasında işlem yapması ile başlamıştır. Firma bu şekilde yaptığı işlemlere bir yıl boyunca devam etmiştir. Fakat, bir sonraki yıl kripto para kullanımının İran Merkez Bankası tarafından yasaklanması Brave New World'un İran'dan çekilmesine neden olmuştur.[609] İran'ın kripto parayı yasaklamasının nedeni hem merkezi kontrol uygulayamayışı, hem de yaptırımlardan dolayı parasını sadece kripto para birimleri olarak transfer edebilen İran halkının 2,5 milyar Dolarlık bir miktarı bu şekilde ülke dışına çıkarmış olmasıdır.[610]

2017 yılında, yani yaptırımlardan önce de ülkedeki kripto para talebinin rekor kırmış olduğu görülmektedir. Yapılan görüşmelerde alınan cevaplar, insanların paralarını korumak için kripto paraya yöneldikleridir. İran halkının kripto paralara yönelmesinin en önemli nedeni ülke para birimindeki istikrarsızlık ve enflasyondur. Yurtdışında okuyup bankacılık sistemini kullanamayan öğrenciler de kripto para ile çözüm bulmaktadırlar.[611] 2019 yılı Eylül ayında Gate Trade tarafından yapılan bir araştırmada, İran halkı arasında en popüler yatırım aracının kripto paralar olduğu sonucu elde edilmiştir.[612] 2019-2020 yılları ortalama verilerine göre, kripto para kullanımında dünyada 29. sırada olan Türkiye Ortadoğu bölgesinde birinci, ardından ikinci sırada İran gelmektedir. İran'ın yoğun ticari ilişkiler içerisinde olduğu Doğu Asya ülkeleri ise toplamda dünya kripto para trafiğinin %44'ünü gerçekleştirmektedirler.[613]

Şekil 21: İran Bitcoin işlem hacmi

Kaynak: https://coin.dance/volume/localbitcoins/IRR

[609] J. Yaya Fanusie ve Trevor Logan, "Crypto Rouges", s.16.
[610] Rakesh Sharma, "Iranians Turning to Bitcoin for Money Transfers", 25 Haziran 2019, https://www.investopedia.com/news/iranians-turning-bitcoin-money-transfers/, (24 Ağustos 2020).
[611] Mathew Di Salvo, "Cryptocurrency Adoption Rising in Iran as Government Mismanages Economy", 23 Ocak 2019, https://news.bitcoin.com/cryptocurrency-adoption-rising-in-iran-as-government-mismanages-economy/, (10 Kasım 2020).
[612] *Iran President: We Need a Muslim Cryptocurrency to Fight the US Dollar,* 19 Aralık 2019, https://www.coin desk.com/iran-president-we-need-a-muslim-cryptocurrency-to-fight-the-us-dollar, (24 Ağustos 2020).
[613] Chainanalysis, **The 2020 Geography of Cryptocurrency Report**, Eylül 2020, https://go.chainalysis.com/2020-geography-of-crypto-report.html, (10 Ekim 2020).

ABD'nin Mayıs 2018'de KOEP'den çekilmesinin hemen ardından, Temmuz 2018'de İran devlet başkanı Hasan Ruhani milli bir kripto para için adım atılacağını ilan etmiştir. Ardından, İran Merkez Bankası tarafından milli kripto paranın başlıca özelliklerini sıralayan bir duyuru yayınlanmıştır. Kripto para konusunda ortak çalışmalar sürdürmek üzere ve özellikle de yaptırımlara gönderme yapılarak Kasım 2018'de önce Rus kripto para endüstrisi uzmanları ile bir işbirliği anlaşması yapılmış ve ardından yine aynı tarihlerde İran, Rusya ve Ermenistan arasında üçlü bir blok zincir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. 2019 yılı Ocak ayında ise "blok zincir devrimi" teması adı altında Tahran'da düzenlenen Elektronik Bankacılık ve Ödeme Sistemleri Konferansı'nda, kripto para kullanımı gerekli düzenlemeler yapılmak üzere yasal hale getirildiği ilan edilmiştir.[614] Aynı yıl içerisinde İran Ticareti Teşvik Kurumu ve İsviçre, Güney Afrika, Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya ve Bosna-Hersek ile aralarındaki finansal işlemlerin kripto paralar üzerinden yürütülmesi konusunda müzakerelerde bulunulmuştur.[615]

Kripto paralarla ilintili bir diğer önemli finansal gelişme de "DeFi" olarak literatüre geçen, yani merkezi olmayan finans (decentralized finance) hareketidir. Dünya finans sistemi bu gelişmeler ile birlikte artık merkeziyetçi bir finans sisteminden, çok merkezli bir finans sistemine doğru yol kat etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Dolayısı ile bu durumda ABD güdümlü ve Dolar egemen bir dünya finans sisteminden bahsetmek gelecek yıllarda pek söz konusu olmayacaktır. Kripto para kullanımına mecburiyetler dolayısı ile oldukça eğilimli İran halkı, her türlü kısıtlamaya rağmen DeFi sayesinde, dünyada yeni oluşan serbest finans sisteminden çok uygun koşullarda kredi kaynağına da erişim sağlayabilmektedirler. Enflasyonun yüksek seyrettiği İran'da, kredi ihtiyacı bulunan kişi ve kurumlar yüksek maliyetli krediler yerine, merkezi olmayan finansal ortamdan uygun koşullarda borçlanabilmektedirler. Ayrıca İran rejimi, kripto paraları bu ortamlarda herhangi bir otorite denetimine ya da baskısına maruz kalmadan yasal para birimlerine çevirebilmekte ve ihtiyacı doğrultusunda kullanabilmektedir.[616]

Kripto para piyasasının önemli bir diğer boyutunu da kripto madenciliği oluşturmaktadır. Bu alandaki madencilik faaliyeti, özel donanım ve yazılımlar yüklü cihazlar ile karmaşık işlemleri çözümleyerek kripto para transferlerinin onaylanması, bu işlemin ödülü olarak da yeni üretilen kripto paralardan kazanılmasını ifade etmektedir. Çünkü kripto cüzdanlar

---

[614] *Iran Seeks Salvation from SWIFT Ban in state-Controlled Cryptocurrency,* 1 Şubat 2019, https://www.globaltimes.cn/content/1137840.shtml, (20 Ağustos 2020).

[614] Kevin Helms, "Venezuela Pays for Imports from Iran and Turkey with Bitcoin to Evade Sanctions", 9 Aralık 2020, https://news.bitcoin.com/venezuela-pays-imports-iran-turkey-bitcoin-evade-sanctions/, (01 Mart 2021).

[615] '*Talks with 8 countries over using cryptocurrency in monetary transactions going on',* 28 Ocak 2019, https://www.tehrantimes.com/news/432400/Talks-with-8-countries-over-using-cryptocurrency-in-monetary, (20 Kasım 2020).

[616] Tanvi Ratna, "Iran has a Bitcoin Strategy to Beat Trump", 24 Ocak 2020, https://foreignpolicy.com/2020/01/24/iran-bitcoin-strategy-cryptocurrency-blockchain-sanctions/, (03 Eylül 2020).

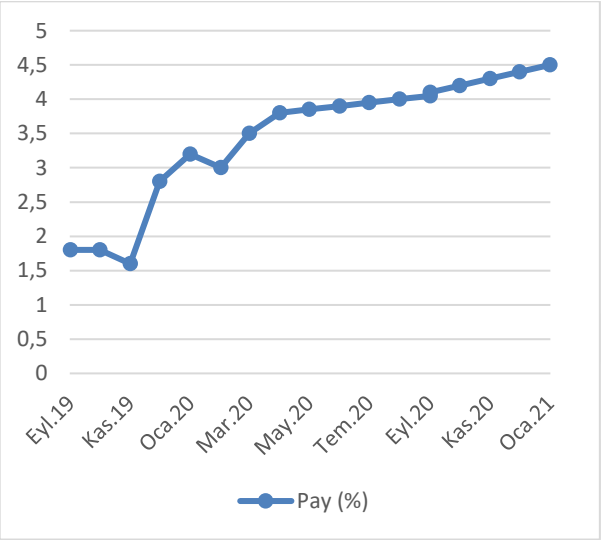
arasında gerçekleşen transferler önce, genellikle blok zincirde onaylanmadan bir havuza aktarılmakta ve sıralanarak bir blok oluşturmaktadırlar. Madencilik faaliyeti ile bu bloklar doğrulanır ve onaylanır.[617] Yaptırımların hemen ardından İran halkının yoğun bir şekilde kripto paralara yönelen ilgisi, hükümetin de bir süre sonra tekrar getirisi olduğu görülen bu konuya odaklanmasına ve bitcoin madenciliğini yasallaştırmasına neden olmuştur.[618] İran meclisi dijital madenciliği ekonominin yasal bir sektörü olarak tanıyan bir düzenlemeyi 2019 yılı Ağustos ayında onaylamıştır.[619] İlerleyen süreçte daha önce enerji maliyetleri dolayısı ile kapatılan bazı madencilik alanları, maliyetler konusunda yeniden yapılan pazarlıklar sonucu 3 Ekim 2020 tarihinde tekrar yasal hale getirilmiş, fakat devletin izni dışında illegal olarak yapılan madencilik yasaklanmıştır.[620]

Kripto paranın ve kripto para madenciliğinin sunduğu fırsatların gecikmeli de olsa farkına varan İran, Çin ile işbirliği içerisinde hızla kripto para madenciliği yapan çiftlikler kurmuştur. Nitekim, çok fazla enerji tüketimi gerektiren kripto para madenciliği, enerji zengini İran'ı bu konuda da cazibe merkezi haline getirmektedir. Öyle ki 2018 yılı içerisinde Avrupa, Rusya ve diğer bazı Asya ülkelerinden de birçok yatırımcı kripto madenciliği yatırımlarını, kendilerine bu alanı açan enerji zengini İran'a taşımışlardır. Ayrıca, yabancı ülkeler tarafından kurulan kripto para madenciliği çiftlikleri de yatırım alanları olarak İran hükümetine bir gelir kapısı yaratmaktadır. Rusya ile Çin'in yanında Türkiye ve Polonya'nın da İran'da kripto maden alanları bulunmaktadır.[621] İran Sanayi Bakanlığı'ndan bir yetkili, kripto madenciliği konusunda 1,4 milyar Dolarlık kapasitesi ile İran'ın bu alanda dünyadaki en büyükler arasında yer aldığını ifade etmiştir. Ve kapasite artışı konusunda çalışmalar devam etmektedir.[622]

Ekim 2020'de İran hükümeti kripto para konusunda yasal düzenlemeyi de yaparak, ithalat ve ihracatın kripto paralar üzerinden yapılabileceğini resmen ilan etmiştir. Düzenlemeye göre, madencilik ile elde edilen bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin öncelikle İran Merkez Bankası'na arz edilmesi gerekmektedir. Dolayısı ile kripto madenciliği İran hükümetinin gözetimi altında yapılmaktadır. İran devlet yetkilileri, kripto paranın özellikle yaptırımları aşmak

[617] *Kriptopara Madenciliği (Mining) Nedir?* 3 Ocak 2020, https://www.btcturk.com, (04 Nisan 2021).
[618] Colleen Dychdala ve Katherine Conroy, "Sanctions: Dwindling Effectiveness in the Crypto Era", 30 Haziran 2020, https://rdc.com/, (24 Ağustos 2020).
[619] *As Crypto Fever Grips Iran, Governments Rolls Up Sleeves*, 7 Temmuz 2020, https://parstoday.com/en/news/iran-i123597-as_crypto_fever_grips_iran_government_rolls_up_sleeves, (24 Ağustos 2020).
[620] Steven Terner, "Iran's Muddled Relationship with Cryptocurrency is Self-İnflicted", 18 Haziran 2020, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-muddled-relationship-with-cryptocurrency-is-self-inflicted/, (20 Kasım 2020).
[621] Steven Terner, "Iran's Muddled Relationship with Cryptocurrency is Self-İnflicted", 18 Haziran 2020.
[622] *Industries Ministry: Cryptomining Capacity Near $1.4b*, 23 Ocak 2021, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/107163/industries-ministry-cryptomining-capacity-near-14b, (18 Şubat 2021).

üzere kullanılması yönünde talimatlar vermektedir.[623] Kripto para madencileri kripto paranın merkez bankasında toplanmasının, merkez bankasının bir kripto para rezervi oluşturacağı anlamına geldiğini ve bu rezervin yaptırımların aşılmasında kullanılacağını belirtmektedirler.[624] İran Merkez Bankası tarafından alıcı ve satıcılar için FX piyasası gibi bir piyasa oluşturulması kararlaştırılmıştır. İran Ticaret Odası, Merkez Bankası'nın talepte bulunan şirketlere elindeki kripto parayı bu ikincil forex marketi üzerinden satacağını ve firmaların da elde edecekleri bu paralarla ithalatlarını yapabileceklerini belirtmiştir.[625]

Şekil 22: İran Bitcoin madencilik payı

Kaynak: www.elliptic.co/blog/how-iran-uses-bitcoin-mining-to-evade-sanctions

2020 itibariyle İran'ın dünya kripto madenciliğindeki payı %4,5'dur. Bu oran üzerinden yapılan hesaplamada, sadece madencilik ile elde edilen bitcoin üretimi yılda 1 milyar Dolarlık bir kazanca denk gelmektedir. Diğer taraftan ülkedeki yabancı madencilik faaliyetleri de hesaba katıldığında, elektrik üretimi için yıllık 10 milyon varil civarı petrol tüketimini gerektirmektedir. Bu miktar da İran'ın 2020 yılı petrol ihracatının %4'ünü oluşturmaktadır. İran'da kripto faaliyetleri için elektriğe uygulanan tarife normal tarifeden daha yüksek olarak belirlenmiştir. Fakat buna rağmen, yatırımcılar için dünyaya kıyasla yine de çok uygundur. Dolayısı ile kripto madenciliği faaliyetleri İran'ın enerji kaynaklarını yurtiçinde yabancılara satarak yaptırımları

[623] Steven Terner, "Iran's Muddled Relationship with Cryptocurrency is Self-İnflicted", 18 Haziran 2020.
[624] Peter Chawaga, "Is Iran Becoming a Bitcoin Nation?", 4 Kasım 2020, https://www.nasdaq.com/media/5398901, (20 Şubat 2021)
[625] *Iran: Call for Crypto Use to Pay for Imports*, 30 Aralık 2020, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/106833/iran-call-for-crypto-use-to-pay-for-imports, (18 Şubat 2021).

aşmasına ve gelir elde etmesine katkı sağlamaktadır.[626] Yasal izin olmaksızın yürütülen madencilik faaliyetlerinden ise 2020 yılında 660 milyon Dolar civarı bitcoin elde edilmiştir.[627] Çinli kripto para madencilik firmaları, İran ordusu ile yakın ilişkiler içerisinde madencilik faaliyetleri sürdürmektedirler. Bunların en büyüklerinden birisi, Rafsanjani Özel Ekonomik Bölgesi'nde ordu güçleri ile birlikte kripto madenciliği yapmaktadır.[628]

Sadece bağımsız kripto paralar değil, aynı zamanda merkez bankaları tarafından giderek artan bir trendde dijital paraların hayata geçirilmeye çalışılması da İran ve yaptırımlara maruz kalan diğer ülkeler için alternatif çözümler olarak ortaya çıkmaktadır. İran ile yakın ticari ve siyasi ilişkileri bulunan ve aynı zamanda ABD ile gerginlik yaşayan Çin, Rusya ve Venezuela merkez bankaları bunlar arasında yer almaktadır.[629] Örneğin, ABD yaptırımları altında bulunan Venezuela, Türkiye ve İran'dan yaptığı ithalat bedelini bitcoin cinsinden kripto para olarak ödemektedir.[630] Yaptırıma tabi tutulan ülkelerin haricinde İsveç de kendi dijital para birimi e-kron'u çıkararak nakit kullanımını tamamen ortadan kaldırmayı planlamaktadır.[631]

İran'ın 2019 yılında Stellar Blockcahin Protokolüne uygun olarak, PayMon ismi ile lanse ettiği yerli kripto parası altına endeksli olarak işlem görecektir. PayMon'da Bank Mellat, Bank Melli, Bank Pasargad ve Parsian Bank'ın katılımı bulunmaktadır. Daha önce Riyal'e endekslenmesi düşünülen kripto paranın sonradan altına endekslenmesi paradaki istikrarı tesis etmek ve paranın volatilitesini düşürmek amaçlıdır.[632] Yerli kripto paranın geliştirilme nedenlerinden birisi de merkezi kontrol ve düzenleme sağlanmasıdır.

İran devlet başkanı Hasan Ruhani, 2019 yılı Aralık ayında Malezya-Kuala Lumpur'daki bir zirvede ABD hegemonyasından kurtulmak için Müslüman ülkeler arasındaki ticaretin yerel para birimleri üzerinden ve tercihli ticaret anlaşmaları üzerinden yapılmasının ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmek bakımından önemli olduğunu belirtmiştir. Ruhani aynı toplantıda Müslüman dünyasının kendisine ait bir kripto para geliştirmesi çağrısında bulunmuştur.[633]

---

[626] Tom Robinson, "How Iran Uses Bitcoin Mining to Evade Sanctions and Export Millions of Barrels of Oil", 21 Mayıs 2021, https://www.elliptic.co/blog/how-iran-uses-bitcoin-mining-to-evade-sanctions, (10 Haziran 2021).
[627] *Government Puts Iran Crypto Currency Mining at $660m per Year,* 30 Ocak 2021, https://iranintl.com/en/iran-economy/government-puts-iran-cryptocurrency-mining-660m-year, (18 Şubat 2021).
[628] Tom Robinson, "How Iran Uses Bitcoin Mining to Evade Sanctions and Export Millions of Barrels of Oil"
[629] Amy Day, "Are Rouge Countries Turning to Crypto for Sanctions Relief? Sanctions-Evading Crypto Use on the Rise", 2 Haziran 2020.
[630] Kevin Helms, "Venezuela Pays for Imports from Iran and Turkey with Bitcoin to Evade Sanctions".
[631] Avi Mizrahi, "Global Crypto War is Heating up – Iran Next in Line with its own Gold-Backed Coin", 16 Temmuz 2019, https://news.bitcoin.com/global-crypto-war-is-heating-up-iran-next-in-line-with-its-own-gold-back ed-coin/, (28 Ağustos 2020).
[632] Maya Margit, "New Iraninan Sanctions-Busting Cryptocurrency is Fool's Gold", 2 Mayıs 2019, https://themedialine.org/news/new-iranian-sanctions-busting-cryptocurrency-is-fools-gold-analysts-say/, (18 Ağustos 2020)
[633] *Iran President: We Need a Muslim Cryptocurrency to Fight the US Dollar*, 19 Aralık 2019.

Diğer yandan finansal yaptırımları uygulayan ABD ise blockchain teknolojisini kendisine yönelik bir milli güvenlik tehdidi olarak değerlendirmektedir. Ve bu teknolojinin önünü tıkamaya çalışmaktadır.[634] ABD Hazinesi bu alandaki etkisizliğini tespit edip, özellikle Venezuela ve İran adresli giderek artan kripto para transferlerinden dolayı, bu konuda düzenleme yapmaya çalışmıştır. Fakat ne kadar zorlasa da ABD'nin mevcut gücü artık bu piyasaları kontrol etmeye yeterli değildir. ABD Hazinesi, yaptırıma tabi tutulan taraflar ile üçüncü tarafların gerçekleştireceği finansal işlemlerde, ABD yaptırımlarını etkisiz bırakmak amaçlı kripto para kullanımını da yasaklayan bir düzenleme çıkarmıştır.[635] Yaptırımların delinmesini engellemeye yönelik bir uygulama olarak, ABD Hazinesi bitcoin para hareketinin çok yoğun olarak gerçekleştirildiği "cüzdan" olarak adlandırılan hesapları tespit ederek yaptırım listesine dahil etse de hemen yeni cüzdanlar açılarak işlemler sürdürülebilmektedir. Dolayısı ile bu konuda uygulanmaya çalışılan yaptırımların pratikte pek bir karşılığı bulunmamaktadır.[636]

Şubat 2021'de Financial Times'da yer alan Rana Forohar tarafından yapılan analizde, fiyatı 50 bin Dolar'ı aşan Bitcoin ve değeri artan diğer kripto para birimlerinin, aslında FED'in genişlemeci para politikası ile yarattığı köpüğün yansımaları olduğu ve yakın gelecekte de ABD ve Dolar'ın düşüşüne işaret ettiği ifade edilmektedir. Özellikle Donald Trump'ın başkanlığı döneminde uygulanan agresif politikaların, dünyanın birçok ülkesinde ABD'ye ve bu ülkenin para birimine olan güveni zayıflattığı, devamındaki süreçte seçimler sonrası ABD Kongre baskını ile ABD'deki demokrasinin aslında ne kadar kağıttan kaplan olduğunu tüm dünyaya gösterdiği değerlendirmesi yapılmaktadır.

6.7. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

ABD'de bulunan Demokrasileri Koruma Kuruluşu (FDD)'nun Yaptırımlar ve İllegal Finans Merkezi'nde görevli Fidal Mandelker isimli bir yetkilinin de beyan ettiği gibi, 2018 yaptırımları sonrasında İran'ın uluslararası ticareti ve para trafiği devam etmektedir. Mandelker'e göre İran bu ticareti ve para akışını devlet kontrolü altında yürütmekte, fakat verileri gizlemekte ve kayıt altına almamaktadır.[637]

---

[634] Jason Brett, "Trend Continues for Countries Looking to Evade U.S. Sanctions Using Crypto", 29 Ocak 2020, https://www.forbes.com/sites/jasonbrett/2020/01/29/trend-continues-for-countries-looking-to-evade-us-sanctions-using-crypto, (24.08.2020).
[635] Shahroo Yazdani, "Iran Sanctions: Cryptocurrency", https://ofaclawyer.net/economic-sanctions-programs/iran/cryptocurrency/, (24 Ağustos 2020).
[636] Tanvi Ratna, "Iran has a Bitcoin Strategy to Beat Trump", 24 Ocak 2020.
[637] *İran's Deceptive Financial Practices*, 5 Haziran 2018, https://www.fdd.org/events/2018/06/05/irans-deceptive-financial-practices/, (27 Ekim 2020).

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde dizayn edilen, siyaseti ve dünya finans sistemini şekillendiren kurumlar, yine büyük ölçüde bu ülkenin pervasız politikalarından kaynaklı olarak işlevlerini kaybetmeye başlamışlardır. Sadece İran değil, birçok ülke ABD'nin elindeki finansal gücü 21.yy.dan itibaren yaptırımlar aracılığı ile bir silah gibi kullanmakta olmasından rahatsızlığını dile getirmekte ve karşı önlemler geliştirmektedir.

ABD'nin 2000'li yıllardan itibaren, özellikle de 2010 sonrası dönemde ekonomik ve finansal yaptırımları ve ABD Doları'nın gücünü, kendi politik hedeflerini gerçekleştirmek ya da karşısındaki ülkeleri cezalandırmak üzere bir silah gibi kullanmaya başlaması ve bunu artık ölçüyü kaçıran bir biçimde sürdürmesi, dünya ekonomik ve finansal sisteminde, mevcut hegemonyayı yıkacak şekilde birtakım gelişmeleri hızlandıran bir etki yaratmıştır. Nitekim ABD sadece politik olarak karşı safında yer alan ülkeleri değil, müttefiki konumunda bulunan ülkeleri de ekonomik ve finansal yaptırımlar ile tehdit eder bir pozisyon almıştır. 2008 yılından sonra ABD'de şubesi bulunan üçüncü ülkelere ait çeşitli bankalar, ABD hükümetine İran yaptırımlarını delmek gerekçesi ile 14 milyar Dolar'ın üzerinde ceza ödemişlerdir.[638] Ayrıca, geleneksel politik ve askeri rakibi olan Rusya'ya uygulanan yaptırımların haricinde, Çin ile sürdürülen ticaret savaşları, Türkiye ve Hindistan'ın Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi almaları dolayısı ile uyguladığı yaptırımlar ve hatta Avrupa Birliği'ne yönelik ticari baskılar, ABD karşısındaki bloğun güçlenmesini sağlamıştır. Çin, Rusya ve Avrupa Birliği üyeleri, ABD'nin yaptırım politikalarına yüksek sesle tepki gösteren güçlü ülkelerdir. Ülkeler bu doğrultuda ticaretlerini Dolar harici para birimleri üzerinden gerçekleştirmeye eğilim gösterirken, bir yandan da merkez bankalarındaki ve hazinelerindeki Dolar cinsi varlıkları azaltma yoluna gitmektedirler.

ABD Doları haricinde diğer rezerv para birimleri ve ardından kendi yerel para birimleri ile sürdürülmeye başlayan ticari ilişkiler ucu açık bir biçimde evrilmeye devam etmektedir. Altın gibi kıymetli madenler ya da takas usulü ticaret ve özellikle blockchain teknolojisinin gelişmesiyle birlikte 2012 yılından sonra gerçekleşen dünya finans sistemindeki yenilikler, finansal yaptırımların etkisini daha da kısıtlar duruma gelmiştir.[639]

Sadece yaptırımlar nedeni ile değil, ABD'nin aynı zamanda prensipte tarafsız bir kurum olarak hayata geçirilen SWIFT'i politize etmesi ve bu sistem üzerinden uluslararası para trafiğini de kontrol etmekte olması, ABD karşısında oluşan bloğu rahatsız etmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, finansal alanda para transferleri konusunda tekel konumunda olan SWIFT sistemi

[638] Patrick Clawson, "U.S. Sanctions", 11 Ekim 2010, https://www.iranprimer.usip.org, (21 Eylül 2020).
[639] Derya Tuğlu ve Alaeddin Yalçınkaya, "Mali Yaptırımlara Karşı İran'ın Ekonomi Politikası", **Stratejik Public Management Journal**, Sayı: 14, 2021, s.9.

de artık rakipsiz değildir. 2015 yılında Çin tarafından kurulan CIPS, Rusya'nın kullanmakta olduğu SPFS sistemi ve son olarak İran yaptırımlarını bertaraf edebilmek üzere Avrupa Birliği tarafından dizayn edilen INSTEX mekanizması henüz etkinlikleri düşük olsa da potansiyel olarak finans sistemindeki ABD üstünlüğünü azaltmaları beklenmektedir. SWIFT'e alternatif kanalların oluşturulması yanında, IMF ve Dünya Bankası'na bağımlılığı azaltan diğer bölgesel kalkınma bankalarının kurulması da ABD hegemonyasını zedeleyici faktörlerdir. Dolayısı ile II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan küresel kurumsal yapı, hızla oluşan yeni kurumsal yapılar ile yeni bir görünüme kavuşmakta ve beraberinde güç dengesini dönüştürmektedir.

İran'a yönelik ekonomik ve finansal yaptırımlar gerek geleneksel olan, gerekse dünya finans sistemindeki yeni gelişmelerden faydalanılmak suretiyle aşılabilmektedir. Bununla birlikte, yaptırımlar İran rejimini ülke içerisinde sıradan halka ve özel sektöre karşı nispi olarak kuvvetlendirmektedir. Nitekim Devrim Muhafızları yapısına bağlı şirketler yaptırımları daha rahat aşarak ambargolardan kâr sağlayabilmektedir. İran'ın dünyanın birçok ükesinde konuşlanmış olarak faaliyet gösteren paravan şirketleri büyük ölçüde Devrim Muhafızlarına bağlıdır. Dolayısı ile yaptırıma tabi olan sektörlerde dahi uluslararası ticaret bu şirketler üzerinden sürdürülebilmektedir. Ayrıca rejimin ve dolayısı ile Devrim Muhafızlarının İran özel sektöründen daha güçlü uluslararası bağlantılara sahip olması iş yapabilme güçlerini artırmaktadır.

Diğer taraftan özel sektör temsilcileri ise kendileri ile yapılan görüşmelerde, ihtiyaç duydukları ürünleri rejime bağlı şirketler üzerinden, onlara ekstra kâr payı ödeyerek elde edebildiklerini açıklamaktadırlar. Başka bir ifade ile rejime ait şirketler aynı zamanda özel sektör firmalarına belirli bir ödeme karşılığı aracılık da etmektedirler. Bu da özel sektörün zaten yaptırımlar dolayısı ile yükselen döviz kuru ve enflasyon nedeni ile artan maliyetlerinin, bir de aracılık ücreti ödemek zorunda kaldıkları için daha da artması anlamına gelmektedir. İranlı iş insanları yaptırım delme endüstrisinin oluştuğunu ve bazı firmaların sırf bu işlere aracılık etmek ile ilgilendiğini belirtmişlerdir. Ambargolar hayatı sıradan halk için daha pahalı hale getirerek, bağımsız girişimcilerin rekabet güçlerinin olmayışından dolayı kamu ve yarı-kamu şirketlerine karşı zemin kaybetmesine neden olurken, rejim ile bağlantılı şirketleri ve dolayısı ile rejimi güçlendirmektedir. Örneğin İranlı bir asansör imalatçısı, artan maliyetler dolayısı ile piyasa payını Savunma Bakanlığı ile bağlantılı bir firmaya kaptırdığını belirtmiştir.[640]

[640] B. Daragahi ve R. Mostaghim, "Iran hard-liners skirt sanctions", 23 Ağustos 2010, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-aug-23-la-fg-iran-sanctions-20100824-story.html, (09 Ekim 2020).

Kısacası, rejimi destekleyen ve rejimin varlığını sürdürmesinden çıkar sağlayan bu aşırı muhafazakar kesimin, kurdukları uluslararası ticaret ağları ve geliştirdikleri yöntemler sayesinde yaptırım dönemlerinde daha da güçlendiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Kurumsalcı yaptırım teorisinin savına paralel olarak, yaptırımlardan halkın geneline nispetle olumlu etkilenen bu çıkar grupları rejimin devamlılığının da garantisidirler. Diğer taraftan yaptırımlar ile ekonomik aktivitedeki payı daha da azalan özel sektör ile mağdur olan halk kesiminin, rejimi politika değişikliğine zorlayacak bir gücü olmadığı da görülmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM:

İRAN'IN ASYA BÖLGESEL ÖRGÜTLERİ İLE İLİŞKİLERİ

1979 devrimi sonrası "ne doğu ne batı" diye bir slogan ile dış politika anlayışını ortaya koyan İran, özellikle 2000'li yıllardan itibaren batı dünyası tarafından nükleer çalışmaları dolayısı ile maruz kaldığı baskı karşısında, ekonomik ilişkiler bakımından yüzünü Asya ülkelerine daha fazla dönmüştür. 2005 yılında devlet başkanı Mahmud Ahmedinejad, her ne kadar tam anlamıyla uygulanmamış olsa da devrim sloganını değiştirerek İran'ın dış politikasının artık "doğuya yönelim" olarak şekilleneceğini resmen ilan etmiştir.

2000'li yıllardan itibaren Asya ülkelerinin, özellikle Çin'in dünya ekonomik aktivitesinde artan payı ve ABD ile ilişkilerinde kendisi gibi sıkıntı yaşayan ülkeler olan Rusya ve Çin öncülüğünde Asya kıtasında hayata geçirilen bölgesel oluşumlar İran için de fırsatlar yaratmıştır. Aynı zamanda Asya ülkelerinin, batı bloğu gibi İran'ın iç politikalarına müdahil olmayışları İran için olumlu faktörler arasında yer almaktadır.

Tezin bu bölümünde İran'ın Asya kıtasındaki bölgesel organizasyonlar ile ilişkileri ve bu organizasyonlarda üyeliği bulunan önemli ülkelerle, yaptırımlara rağmen geliştirdiği ekonomik ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

7.1. AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ (AEB) – İRAN İLİŞKİLERİ

2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu adı ile Rusya, Belarus ve Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulan, daha sonra 2014 yılında Avrasya ekonomik Birliği'ne dönüşen organizasyon yıllar içerisinde yeni ülkelerin katılımı ile büyümüştür. 2006 yılında Özbekistan da organizasyona dahil olmuştur. 2002 yılında Moldova, Ukrayna ve Ermenistan gözlemci üye olarak katılmışlardır.

Kapsadığı 200 milyon nüfus ve toplam 5 trilyon Dolar GSMH ile AEB, aynı zamanda enerji bakımından da bir süper güç olarak değerlendirilmektedir. Nitekim üye ülkeler toplamda dünya doğalgaz rezervinin beşte birine sahiptir. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin ise %15'ini bulundurmaktadır. Dolayısı ile birlik, dünyadaki en büyük petrol ve doğalgaz üreticisi konumundadır. Dünyadaki elektrik üretiminin %9'unu gerçekleştiren bölge, enerji üretimi

bakımından üçüncü sırada yer almaktadır.[641] Serbest ticaretin geliştirilmesi, sermayenin serbest dolaşımı, ortak bir mali piyasa oluşturulması, ülkeler arasında ortak projelerin geliştirilmesi ve yürütülmesi, ortak enerji piyasası oluşturulması gibi konular organizasyonun temel hedefleri arasında yer almaktadır.[642]

İran, 2005 yılında o dönem adı Avrasya Ekonomik Topluluğu olan örgütlenmede gözlemci üye sıfatı elde etmiştir. AEB ve İran arasında 2016 yılında başlayan serbest ticaret görüşmeleri, tam da ABD'nin KOEP'den çekilmesinden bir hafta sonra sonuca bağlanarak 17 Mayıs 2018'de imzalanmıştır. Anlaşma, onay aşamalarından sonra 27 Ekim 2019 tarihi itibariyle devreye girmiştir.[643] İran Dünya Ticaret Örgütü'nün bir üyesi olmamasına rağmen, serbest ticaret anlaşması (STA) DTÖ'nün ilkelerine uygun olarak dizayn edilmiştir. Bu serbest ticaret anlaşması birçok analizci tarafından ABD politikasına karşı sembolik bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Anlaşma başlangıç olarak üç yıllık bir test süresine tabi tutulmuştur; üçüncü yılın sonunda taraflar karşılıklı bir değerlendirme yaparak ya daha geniş kapsamlı olarak anlaşmayı yenileyecekler, ya da aynı şekilde uzatacaklar diye karar alınmıştır.[644]

İran'ın gümrük tarifeleri AEB ülkelerine karşı sınırlı bir düşüş göstermekteyken, AEB ülkelerinin İran'dan yapacağı ithalatta uyguladığı gümrük tarifeleri, tarımsal ürünlerde ortalama olarak %9,6'dan %4,6'ya; imalat ürünlerinde %8'den %4,7'ye indirilmiştir. Oysa bu oranlar İran tarafında imalat ürünleri için %22,4'den %15,4'e; tarım ürünlerinde %32,2'den %13,2'ye ancak düşürülmüştür.[645] Serbest ticaret anlaşması kapsamında ticaretin liberalizasyonu için 500 farklı üründe gümrük tarifeleri düşürülmüştür. Fakat görüldüğü gibi İran, yerel düzenlemeleri ile korumacı politikalar izlediği birçok üründe tarifelerin %4'ün altına indirilmesini kabul etmemiştir. Üç yıllık dönemin sonuna yaklaşılırken, 2020 yılı içerisinde İran ve AEB üye ülke liderleri arasında anlaşmanın tam teşekküllü bir STA'ya erişim için genişletilmesi konusunda müzakereler başlatılmıştır.[646]

İran meclis sözcüsü Bagher Ghalibaf, 2020 yılında pandemiye rağmen İran'ın Rusya'ya olan ihracatının %40 oranında artış kaydettiğini belirtmişitir. İran'ın AEB daimi üyelik için

---

[641] *Trade with Euresian Economic Union Important for Iran*, 14 Mart 2021, https://en.irna.ir/news/84263284/, (15 Mart 2021).
[642] Derya Tuğlu ve Alaeddin Yalçınkaya, **Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar**, 1.Baskı, İstanbul: Astana Yayınları, s.87.
[643] *Iranian Parliament Speaker Calls for Creation of Financial and Trade Hub with Russia*, 9 Şubat 2021, https://tass.com/World/125459, (15 Mart 2021).
[644] Rilka Dragneva, "The Euresian Economic Union: Putin's Geopolitical Project", Ekim 2018, Foreign Policy Research Institute, https://www.fpri.org/article/2018/10/the-eurasian-economic-union-putins-geopolitical-project/, (10 Mart 2021).
[645] Amat Adarov ve Mahdi Ghodsi, "The Impact of the Eurasian Economic Union-Iran Preferential Trade Agreement on Mutual Trade at Aggregate and Sectoral Levels", **Eurasian Economic Review**, Sayı:11, 2021, syf:125-157.
[646] *EAEU Receives No Accession Requests From Iran*, 17 Şubat 2021, https://eng.belta.by/economics/view/eaeu-receives-no-accession-requests-from-iran-137535-2021/, (15 Mart 2021).

çalışmaların yakın zamanda başlayacağını duyurmuştur.[647] Ghalibaf, İran ile Rusya arasında bir ticaret ve finansal merkez kurulmasının planlandığı, bunun aynı zamanda takas usulü ticaret sürdüren iki ülkenin girişimcileri için elverişli bir ortam yaratacağını söylemiştir.[648] Suriye iç savaşı sürecinde Rusya ile İran'ın Ortadoğu'da yürüttüğü stratejik işbirliği de Rusya'nın yaptırımlar karşısında İran'a destek verme motivasyonuna katkı sunmaktadır. Dışişleri Bakanlığı Ekonomik Diplomasi bakan vekili Seyed Rasoul Mohajer ise 2020 yılı pandemi döneminde genel olarak AEB'ye olan ihracatın %2 oranında artarak 2 milyar Dolar'a ulaştığını, bu artışta tercihli ticaret anlaşmasının en önemli etken olduğunu ifade etmiştir.[649] Ticaretin yaklaşık olarak %70'i gıda ve tarımsal ürünlerin hammaddelerinden oluşmuştur.[650] İran'ın ekonomik hedeflerinden biri olan petrol dışı ihracatın artırılması bakımından bir fırsat sunmaktadır. Petrol ürünleri de ihraç ürünleri arasındadır. Fakat daha ziyade Ermenistan'a ihraç edilmiştir.

AEB bir taraftan İran'ın ticaretini geliştirmesi için fırsat kapısı sunarken, diğer taraftan da analistlerce İran'ın AEB'ye üyeliğinin Rusya açısından da kaldıraç etkisi olduğu yorumlanmaktadır. Zira Rusya'nın SSCB'den sonra etki alanını genişletmesi bakımından İran'ın birliğe katılımı faydalı görülmektedir. Ayrıca Kafkaslar ve Hazar petrollerindeki işbirliğinin ve kuzey-güney enerji ve ticaret yolunun geliştirilmesi bakımından da aynı çatı altında birleşilmesi önemli görülmektedir. Hatta birçok Rus siyasi analizcinin, İran'ın katılımını jeopolitik bir zafer olarak tanımlayarak, daha üyelik gerçekleşmeden kutlamalara başladıkları görülmektedir.[651]

İran'a ekonomik ve finansal yaptırım uygulayan ABD ise, bu yakınlaşmadan doğal olarak rahatsızlık duymuş ve İran'ın AEB üye ülkeleri üzerinden yaptırımları aşabileceğine dair kaygılarını ifade etmiştir.[652]

7.2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ) – İRAN İLİŞKİLERİ

Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin'in öncülüğünde 2001 yılında kurulmuştur. Rusya ile dört merkezi Asya ülkesi Kazakistan, Özbekistan, Kırgizistan ve Tacikistan'ın kurucu üye olarak yer

[647] *Iran to Permanently Join EAEU in Two Weeks: Parliament Speaker*, Şubat 2021, https://en.irna.ir/news/84225508/, (05 Mart 2021).
[648] *Iranian Parliament Speaker Calss for Creation of Financial and Trade Hub with Russia*, 9 Şubat 2021.
[649] *Trade with Euresian Economic Union Important for Iran*, 14 Mart 2021.
[650] Nikola Mikovic, "Iran Wants to Join Euresian Union, But Will Russia Allow It?", 25 Şubat 2021, https://asiatimes.com/2021/02/, (15 Mart 2021).
[651] Paul Goble, "Including Iran in Moscow-Led Economic Group Will Upend Former Soviet Space", *Euresia Daily Monitor*, Mart 2021, Volume:18, Issue:37, https://jamestown.org/program/including-iran-in-moscow-led-economic-group-will-upend-former-soviet-space/, (10 Mart 2021).
[652] Neta Bar, "Iran to Join Euresian Economic Union", 14 Şubat 2021, https://www.jns.org/iran-to-join-eurasian-economic-union/, (15 Mart 2021).

aldıkları örgütün temel hedefleri, öncelik güvenlik konularında olmak üzere politika, ekonomi ve bölgesel istikrarın korunması konusunda işbirliğini geliştirmektir. 2015 yılında tam üyelik için başvuran Asya kıtasının iki önemli ülkesi Hindistan ve Pakistan da 2017 yılında tam üye statüsü elde etmişlerdir. Bu iki ülkenin katılımı ile batı bloğu karşısında ŞİÖ'nün önemi daha da artmıştır. Örgüt, dünya yıllık gelirinin dörtte birini sağlamaktadır. İran ise 2005 yılında ŞİÖ'ye gözlemci üye sıfatı elde etmiştir. İran'ın yanısıra Afganistan, Belarus ve Moğolistan da ŞİÖ gözlemci üyesi ülkelerdir. İran, örgüte 2008 yılında da resmi olarak tam üyelik başvurusu yapmıştır ve başvurusunu 2010 yılında yinelemiştir.

Örgüt mevzuatında üyelik koşulu olarak aday ülkenin BM yaptırımlarına tabi bulunmaması kaydı vardır. 2015 öncesi BM yaptırımları dolayısı ile İran'ın üyeliği onaylanmamıştır. Sonrasında ise sürecin dondurulma gerekçeleri olarak farklı nedenler olduğu öngörülmektedir. Örgütte kararların üyelerin oy birliği ile alınması koşulu olup her bir üye veto hakkına sahiptir. Örgütün bir diğer lider ülkesi konumunda olan Rusya'nın devlet başkanı Vladimir Putin her fırsatta İran'ın tam üyeliğini desteklediğini belirtmesine ve 2018 yılındaki Qingdao zirvesinde üyeliği savunmasına rağmen, İran ile özellikle 2015 yılından itibaren sorunlu ilişkileri olan sınır komşusu Tacikistan'ın karşı çıkması, tam üyeliğinin önündeki başlıca engel olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Çin'in batı ülkeleri ve ABD ile ilişkilerinin etkilenmesi konusunda birtakım çekinceleri olabileceği de varsayımlar arasındadır. Üyelik gerçekleştiği takdirde İran'ın elde edeceği veto yetkisinin Çin'in bir başka çekincesi olduğu düşünülmektedir.[653]

İran'ın ŞİÖ'ye üyeliği gerçekleştiği takdirde "doğuya yönelim" politikası, bölgesel entegrasyon ile daha somut bir sonuca ulaşmış olacaktır. Aynı zamanda İran üye ülkeler ile ticari işbirlikleri için ikili anlaşmalara bağımlı olmaktan kurtulacak, işbirliklerini örgüt çatısı altında gerçekleştirme imkanı bulabilecektir. Üyeliğin bir diğer katkısı ise ABD ve muhtemel AB yaptırımları karşısında İran için bir politik, ekonomik ve psikolojik olarak bir kaldıraç etkisi yaratacak olmasıdır. Bununla birlikte İran bu etkiyi, gözlemci üye olarak da olsa bu forumda katılımcı olarak elde etmiş görünmektedir.[654] Nitekim İran devlet başkanı Ruhani, 2020 yılı Kasım ayındaki zirvede yaptığı konuşmada konuyu gözlemci üyelikten tam üyeliğe getirmemiştir bile.[655] İran'ın örgüte üye ülkelerle ticari ilişkileri gelişmektedir. İran Gümrük

[653] Abas Aslani, "Opinion: Why isn't Iran a Full Member of the SCO?", 10 Kasım 2018, https://news.cgtn.com/news/3d3d774d786b7a4e7a457a6333566d54/share_p.html, (24 Mayıs 2021).
[654] Jacopo Scita, "Iran and the SCO: A Long Political Gestation", 30 Ağustos 2018, https://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/08/30/iran-and-the-sco-a-long-political-gestation/, (24 Mayıs 2021).
[655] Vali Kaleji, "Iran and the SCO: Continued Obstacles to Full Membership", *Euresia Daily Monitor*, 30 Kasım 2020, https://james town.org/program/iran-and-the-sco-continued-obstacles-to-full-membership/, (24 Mayıs 2021).

İdaresi (IRICA) sözcüsünün beyanına göre, 2020-2021 İran mali yılının ilk onbir ayında ŞİÖ ülkeleri ile ticaret hacmi 23 milyar Dolar'ın üzerine çıkmıştır.[656]

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bölgesel entegrasyon anlamında etkinliği Çin'in Tek Kuşak Tek Yol projesi ile birlikte ivme kazanmıştır. İran da bu projede yer alan önemli ülkelerden birisidir. ŞİÖ kapsamında olmasa da Çin ile İran arasında Temmuz 2020 yılında imzalanan 25 yıllık anlaşma taslağı iki ülkenin ekonomik aktivitesi bakımından çok çok önemlidir. İran ile Çin arasında geliştirilen işbirlikleri sekizinci bölümde detaylı olarak ele alınmaktadır.

7.2.1. Hindistan ile Ticari İlişkiler

Dünyanın en büyük üretim ekonomilerinden ve aynı zamanda ŞİÖ üyesi olan Hindistan ile İran'ın ticari ilişkilerinin ayrı bir başlık altında değerlendilmesi gerekmektedir.

İran ile Hindistan aralarındaki ticari ilişkiler uzun yıllardır yerel para birimleri, altın ve ürün takası sistemi üzerinden yürütülmektedir. Hindistan'ın hem devasa enerji ihtiyacı hem de Orta Asya ve Orta Doğu'ya bağlanmak için İran'a ihtiyaç duyması yanında, İran'ın da kendi ürünlerini sunabilmesi için elverişli gördüğü yoğun nüfusa sahip Hindistan pazarı İran-Hindistan ilişkilerinin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Hindistan KOEP'in imzalanmasından önce 2013-2015 yılları arasında, Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sıradaki petrol tedarikçisi olan İran'dan, yaptırımlara rağmen 11 milyon ton petrol alımı gerçekleştirmiştir.[657] Bu ithalatın karşılığı altın ve yerel para birimi olan Rupi ile ödenmiştir. Bir kısım ihracat karşılığında ise bu ülkeden ithalat gerçekleştirilerek takas yöntemi uygulanmıştır.[658] Nükleer Anlaşma sonrası yaptırımların kaldırıldığı dönemde ise petrol satış bedelleri Dolar'a dönmemiş, fakat Euro olarak ödenmeye başlanmıştır.[659]

ABD yaptırımlarının yeniden devreye girmesini takiben, iki ülke arasındaki ticaretin sürdürülmesini sağlamak üzere Hindistan kamu bankası IDBI Bank, Mart 2019'da sadece İran ile ithalat-ihracat işlemlerini gerçekleştirmek amacıyla Delhi, Ahmedabad ve Kalküta'da olmak üzere üç şube açmıştır. IDBI bank yetkilileri, İran bankaları ile doğrudan para transferlerinin bu

---

[656] *Trade Between Iran, SCO Members Exceeds $23b in 11 Months*, 15 Mart 2021, https://en.irna.ir/news/84264702/Iran-s-trade-with-SCO-exceeds-23b, (24 Mayıs 2021).
[657] *India Bank Opening 3 Centers to Process Trade With Iran*, 29 Nisan 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/97668/india-bank-opening-3-centers-to-process-trade-with-iran, (05 Mayıs 2021)
[658] *Secret Oil Shipments Could Help Iran Cushion US Sanctions Blow*, 3 Eylül 2018, https://energy.Economictimes.İndiatimes.com/, (29 Nisan 2021).
[659] Hüseyin Erdoğan, "Iran, India to use euro in oil trade", (11 Nisan 2016), https://www.aa.com.tr/en/energy/oil/iran-india-to-use-euro-in-oil-trade/6978, (07 Nisan 2021).

şubelerden yapılacağını belirtmişlerdir. İki ülke arasında oluşturulan özel bir mekanizmaya göre İran bankaları IDBI Bank'da "vostro hesap" olarak adlandırılan hesaplar açacaklar ve petrol rafineleri de dahil olmak üzere Hintli ithalatçılar tarafından gerçekleştirilen ithalatın bedeli bu hesaplara Rupi olarak aktarılacaktır. Dolayısı ile İran ile Rupi üzerinden UCO Bank aracılığı ile devam eden ticari ilişkilere böylece IDBI Bank da dahil edilmiştir.[660]

2019 yılında UCO Bank da İran ile işlemleri yürütecek birimlerini artırmıştır. Birimlerin sayısı 22'den 67'ye yükseltilmiştir. On dört İran bankasının UCO Bank'da vostro hesapları bulunmaktadır. UCO Bank Genel Müdürü Atul Kumar Goel, Hindistan petrol ithalat bedellerinin UCO Bank'daki İran bankaları adına açılan vostro hesaplara rupi olarak yatırıldığını, İran bankalarının Rupiler'i İran'a transfer ettiğinde ise ihracatçıya ödemenin İran Riyali olarak yapıldığını belirtmiştir. Yetkili UCO Bank'ın İran bankalarının acentesi gibi işlem yaptığını ve ikincil yaptırımlardan dolayı Rupi'den başka para birimi kullanılmadığını özellikle ifade edilmiştir.[661]

Projesi 2003 yılında onaylanan ve yapımı ve işletmesi Hindistan'a ihale edilen Basra Körfezi'nin dışında ve Hürmüz Boğazı'nın doğusunda yer alan Chabar Limanı, Trump yaptırımlarının devreye girdiği 2018 yılından sonra hızla tamamlanarak İran için önemli bir ekonomik aktivite yaratmıştır. 2020 yılı itibariyle bu limandan gerçekleştirilen ihracat hacmi bir önceki yıla göre %381 oranında artmıştır.[662] Chabar Limanı özel ekonomik bölge statüsündedir. Liman bölgesinin, Hindistan'ın ısrarları sonucu ABD tarafından yaptırımlarından muaf bırakılması İran için önemli bir fırsat yaratmıştır. Bölgenin yaptırımlardan muaf tutulma sebebi temelde Afganistan ekonomisini canlandırmak olarak belirtilmektedir.[663]

---

[660] *India Bank Opening 3 Centers to Process Trade With Iran*, 29 Nisan 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/97668/india-bank-opening-3-centers-to-process-trade-with-iran, (05 Mayıs 2021).
[661] *Iran trade: UCO Bank assures all help to exporters*, 11 Temmuz 2019, https://www.thehindubusinessline.com/money-and-banking/iran-trade-uco-bank-assures-all-help-to-exporters/article28389764.ece, (20 Mart 2021).
[662] *380% Rise in Exports From Chabahar*, 13 Şubat 2021, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/107466/380-rise-in-exports-from-chabahar, (20 Şubat 2021).
[663] *Why is Chabar Port Excluded from Sanctions on Iran?*, 16 Kasım 2020, https://www.iranfocus.com/, (21 Mayıs 2021).

Tablo 10: Hindistan-Chabar Limanı ve Afganistan-İran demiryolu bağlantısı

Kaynak: https://www.geopoliticalmonitor.com/backgrounder-irans-chabahar-port

Chabar Limanı, Hindistan için aynı zamanda Pakistan'ı devre dışı bırakarak Afganistan'a bağlayan bir giriş kapısı konumundadır. Dolayısı ile aslında limanın işletmesini yapmakta olan Hindistan için önemli bir stratejik kazanımdır. Diğer taraftan Pakistan'ın Gwadar Limanı'nı işleten Çin karşısında da Hindistan açısından bir denge unsuru olarak değerlendirilmektedir.[664] Chabar Limanı ve buradan Afganistan'a doğru uzayan demiryolunun Hindistan-İran ve Afganistan'ın üçlü ekonomik ilişkilerini canlandırması ve güçlendirmesi beklenmektedir.

Tablo 11: Hindistan'ın İran ile ticaret hacmi (milyon Dolar)

Dönem aralığı	İran'dan ithalat rakamı	İran'a ihracat rakamı
1999-2004	2,109,63	2,204,90
2004-2009	32,051,60	8,344,20
2009-2014	58,160,84	15,079,80
2014-2019	50,377,44	15,499,60

Kaynak: www.thehindu.com/data

[664] Asif Shuja, "India-Iran Relations: A Comprehensive Review", 2 Kasım 2020, https://iramcenter.org/en/india-iran-relations-a-comprehensive-review/, (05 Nisan 2021).

Yukarıdaki tabloda Hindistan'ın İran'dan yaptığı ithalat ve İran'a yaptığı ihracat rakamları 5'er yıllık dönemlere ait toplamlar olarak yer almaktadır. Tabloda, yoğun olarak yaptırım baskısı altında kalındığı dönemde dahi İran'ın Hindistan ile ticaretinin artarak devam etmiş olduğu görülmektedir.[665] 2014-2019 aralığında gerçekleşen ithalat rakamının bir önceki beş yıllık döneme nispeten daha düşük olması Hindistan'ın büyüme oranındaki düşüş ile açıklanmaktadır.[666]

2019 yılı itibariyle İran'ın Hindistan ile petrol dışı ticaret hacmi bir önceki yıla göre %36 artış kaydetmiştir. İran'ın ihracatı ağırlıklı olarak petrokimya ürünlerinden oluşmaktadır.[667] Hindistan devlet başkanı Ramakanth İnani, 2011 yılından 2020 yılına kadar geçen dönemde Hindistan'ın İran'a ihracatının ise %46 oranında arttığını, iki ülke arasındaki ticaret hacminin de 2019-2020 mali döneminde yaklaşık 5 milyar Dolar olarak gerçekleştiğini belirtmiştir. Ticaret hacminin artış potansiyeli bulunduğunu da sözlerine eklemiştir. Bir yandan da İran ile Hindistan arasında tercihli ticaret anlaşması için görüşmeler sürdürülmektedir. [668]

Fakat diğer taraftan da ABD ile ilişkileri iyi tutmaya çalışan Hindistan, İran ile ticari ilişkilerinde Çin kadar açıktan ve rahat bir tavır ortaya koyamamaktadır. Hem kendi enerji güvenliğini ve ticari çıkarlarını gözetirken, bir taraftan da ABD'yi karşısına almamaya çaba göstermektedir.

7.3. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ORGANİZASYONU (ECO) – İRAN İLİŞKİLERİ

Ekonomik İşbirliği Organizasyonu 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan'ın katılımı ile kurulan bir organizasyondur. Organizasyonun sekreteryası ve kültürel birimi İran'da, ekonomi bürosu Türkiye'de, bilim bürosu Pakistan'da konuşlanmıştır.[669] Bu yapı içerisinde ticaret, ikili anlaşmalar ve arbitraj mekanizması üzerinden yürütülmektedir. Arbitraj da bir nevi takas işlemidir. Bu organizasyona daha sonra Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Turkmenistan ve Özbekistan'ın da katılımları ile 480 milyonluk nüfusu kapsayan bir pazar ortaya çıkmıştır. ECO'nun en belirgin özelliği Asya kıtasındaki İslam coğrafyasını

[665] The Hindu Data Team, "How India's trade with Iran could get affected amid rising Iran-U.S. tensions", 22 Ocak 2020, https://www.thehindu.com/data/how-indias-trade-with-iran-could-get-affected-amid-rising-iran-us-tensions/article30625426.ece, (07 Nisan 2021).
[666] *India Country Growth vs World Growth vs GDP Growth*, https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND, (07 Nisan 2021).
[667] *36% Rise in Iran's Non-Oil Trade With India*,25 Haziran 2019, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/98635/36-rise-in-irans-non-oil-trade-with-india, (07 Nisan 2021).
[668] '*India, Iran preferential trade pace will have huge potential'*, 12 Ocak 2021, https://www.thehindubusinessline.com/economy/india-iran-preferential-trade-pace-will-have-huge-potential/ article33561242.ece, (07 Nisan 2021).
[669] Economic Cooperation Organization, https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_Cooperation_Organization, (10 Nisan 2021).

kapsıyor olmasıdır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de gözlemci olarak yer almaktadır. 2005 yılında sosyo-ekonomik kalkınmayı ve üye ülkeler arasındaki ticareti desteklemek üzere ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulmuştur.[670]

ABD yaptırımlarına rağmen, İran ECO üyesi ülkelerin birçoğu ile ticari bağlarını geliştirmektedir. Nitekim Afganistan ve 210 milyonun üzerindeki nüfusu ile organizasyon bünyesindeki en kalabalık ülke olan Pakistan, İran ile 2018 ABD yaptırımları sonrası ticari ilişkileri en fazla gelişen iki ülke olarak ortaya çıkmaktadır.

Hindistan-İran-Afganistan ticaret koridorunun açılmış olması iki ülke arasındaki ticaretin canlanmasına katkı sağlayan en önemli faktörlerdendir. Bu üç ülke 2016 yılında bir ticaret koridoru oluşturulması üzerinde görüşmelere başlamış ve 2019 yılı Şubat ayında, Hindistan'ın işletmesine verilen İran Chabahar limanının resmen açılması[671] ile ticaret hacmi artmaya başlamıştır. İran 2020 yılı itibariyle Afganistan'ın ithalatının %35'ini tedarik etmektedir. Stratejik konumu dolayısı ile ABD yaptırımlarından muaf tutulan Chabar Limanı'nda Afganistan bankaları şube açmışlardır.[672] KOEP öncesi yaptırımlar döneminde de Afganistan bankalarının İran'ın ticari faaliyetlerine yoğun şekilde aracılık ettiği tezin yedinci bölümünde yer almıştı.

İran-Afganistan Ortak Ticaret Odası başkanı Hüseyin Salimi, İran'ın Afganistan'a olan ihracatının, yaptırımlar ve pandemi etkisine rağmen 2020 mali dönemi için 3 milyar Dolar'ı bulduğunu ifade etmiştir. 3 milyar Dolarlık ihracat rakamı İran'ın toplam gelirleri içerisinde çok önemli olmamasına rağmen, önceki yıllara göre artış göstermesi ve iki ülke arasında yeni açılan ticaret koridorunun potansiyel taşıması bakımından önemlidir. Ve iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması için de görüşmeler başlatılmıştır.[673] Ayrıca, Çin'in Tek Kuşak Tek Yol projesinin bir parçası olarak, iki ülkeyi birbirine bağlayan 140 km. uzunluğundaki demiryolunun 2020 yılı Aralık ayında faaliyete girmesi[674] yine ticaret hacmini desteklemeye katkı sağlayacak önemli bir gelişmedir.

---

[670] **Wikipedia,** "ECO Trade and Development Bank", https://en.wikipedia.org/wiki/ECO_Trade_and_Develop ment_Bank, (10 Nisan 2021).
[671] Mahnaz Abdi, "Trade to be increased in region via Iran-Afghanistan borders", 31 Ağustos 2020, https://www.tehrantimes.com/news/451851/Trade-to-be-increased-in-region-via-Iran-Afghanistan-borders, (18 Mart 2021).
[672] *Afghan banks to open branches in Iran's Chabahar port,* 21 Şubat 2020, https://www.tehrantimes.com/ news/445367/Afghan-banks-to-open-branches-in-Iran-s-Chabahar-port, (18 Mart 2021).
[673] *Tehran, Kabul to ink preferential trade agreement,* 8 Ocak 2021, https://www.tehrantimes.com/news/456733/Tehran-Kabul-to-ink-preferential-trade-agreement, (18 Mart 2021).
[674] *Iran, Afghanistan open first rail link with eye on trade*,10 Aralık 2020, https://apnews.com/article/afghanistan-global-trade-iran-middle-east-hassan-rouhani-487973cecdb3ce0759548d28ddbee8dd, (18 Mart 2021).

İran ile Pakistan arasındaki ticari ilişkiler de uzun süre, önemli ölçüde ECO çerçevesinde iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar üzerinden geliştirilmiştir.[675] 2003 yılında İran ve Pakistan ile birlikte diğer ECO üyesi üç ülke, organizasyon şemsiyesi altında ECOTA (ECO Trade Agreement) olarak adlandırılan serbest ticaret anlaşmasını imzalamışlardır. Böylelikle bölgesel ticaretin artırılması hedeflenmiştir.[676] 2004 yılında imzalanan ve 2005 yılında yürürlüğe konulan İran-Pakistan Serbest Ticaret Anlaşması da bunlardan birisidir. Gümrük tarifeleri 647 üründe düşürülerek ticari hacmin artırılması hedeflenmiştir. Pakistan ABD'yle yakın ilişki içerisinde bulunan bir ülke olması dolayısı ile uygulanmakta olan yaptırımlar İran ile yürütülen ticareti etkilese de iki ülke yeni çözümler ile ticari ilişkileri sürdürmeyi başarmıştır. Takas yöntemi bu çözümlerden birisidir. 2020 yılının Eylül ayında, iki ülke arasındaki görüşmelerde takas ticaretinin geliştirilmesi yönünde karşılıklı anlaşmaya varılmıştır. İran'ın ihraç ettiği petrol, petrokimya ve çelik ürünleri karşılığında, Pakistan'dan et, pirinç ve tarımsal ürünler alınarak mahsuplaşılması konusunda mutabık kalınmıştır.[677]

İran Ticareti Teşvik Kurumu başkanının beyanına göre, İran-Pakistan ticaret hacmi Mart 2020'de başlayan 2020-2021 İran mali yılının ilk 10 ayında 1 milyar Dolar'ı aşarak rekor kırmıştır. Ki bu rakamın daha fazla olmasını engelleyen faktör, mali yılın ilk 6-7 ayında pandemi dolayısı ile ticaretin çok zayıf seyretmesi olmuştur. Ticaret hacmi özellikle yılın son döneminde artmıştır.[678] İthalat-ihracat artışının en önemli nedeni takas ticaretidir. İran ve Pakistan resmi yetkilileri, ticaret hacmini artırmak için karşılıklı olarak ürünlerdeki gümrük tarifelerini ve tarife dışı ücretleri düşürmek konusunda görüşmelerin sürdüğünü ifade etmişlerdir.[679]

Bir yandan da İran'ın Chabahar ve Pakistan'ın Gwadar limanları arasındaki etkileşimi artırmak üzere çalışmalar yürütülmektedir. İran ile Pakistan arasında, Chabahar limanına 130 km mesafede bulunan Rimdam-Gabd gümrük kapısı ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek üzere 2020 yılının Aralık ayında resmi bir tören ile açılmıştır.[680] Bu sınır kapısı İran'ın Pakistan ile

[675] **Wikipedia,** "Iran–Pakistan relations", https://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93Pakistan_relations, (17 Mart 2021).
[676] Amber İmtiaz, "Pakistan-Iran Relations: Economic and Political Dimensions", Mart 2019, İram Center, https://iramcenter.org/dhbanaliz/pakistan-iran-relations-economic-and-political-dimensions.pdf, (18 Mart 2021).
[677] *Iran points at goods for barter trade with Pakistan*, 20 Eylül 2020, https://www.thenews.com.pk/print/717309-iran-points-at-goods-for-barter-trade-with-pakistan, (18 Mart 2021).
[678] *Iran-Pakistan Trade Hit $1 Billion*, 27 Şubat 2021, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/107659/iran-pakistan-trade-hit-1-billion, (18 Mart 2021).
[679] *Iran points at goods for barter trade with Pakistan*, 20 Eylül 2020.
[680] S. Zafar Mehdi, "Iran-Pakistan open new border gateway to ease trade", 19 Aralık 2020, https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/iran-pakistan-open-new-border-gateway-to-ease-trade/2082440, (15 Mart 2021).

yürütülen ticaretini artırmak için önemli bir altyapı sunarken, bir yandan da Çin pazarını da yakınlaştırmaktadır.[681]

İran-Pakistan doğalgaz boru hattı projesi, Çin Petrol Boruhattı Bürosu tarafından finanse edilerek tamamlanmıştır. Diğer taraftan İran, Pakistan ile Çin arasında geliştirilen Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC)'na katılım için de çaba içerisindedir.[682]

7.4. GÜNEYDOĞU ASYA ULUSLAR BİRLİĞİ (ASEAN) – İRAN İLİŞKİLERİ

Güneydoğu Asya Uluslar Birliği Örgütü (ASEAN) adı altında, 1967 yılında komünist yayılmacılığa karşı Singapur, Malezya, Endonezya, Tayland ve Filipinler tarafından kurulan birliğe, daha sonra sırasıyla Brunei (1984), Vietnam (1995), Birmanya ve Lao PDR (1997) ve Kamboçya (1999) katılmıştır.[683] ASEAN diğer Asya ülkeleri Çin, Hindistan, Güney Kore ve Japonya ile yakın işbirliği içerisindedir. ASEAN 650 milyonu aşkın nüfusu kapsayan pazarı ve 700 milyar Dolarlık GSYİH[684] ile birlikte dünyadaki beşinci büyük ekonomik güç konumundadır.

İran'ın tarihsel bağları dolayısı ile Malezya, Singapur ve Endonezya ile ticari ilişkileri çok canlıdır. İran'ın ABD yaptırımlarını delmesinde bu ülkelerin işbirliği görülmektedir. İran'ın yaptırımları aşmak üzere yurtdışında kurulu olan çok sayıda şirketi Malezya, Singapur ve Endonezya'da konuşlanmış durumdadır. Birlik ile ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla 2015 yılında İran-ASEAN İş Konseyi kurulmuştur. Bu konseyin kurulmasında birlik üyelerinden Malezya aktif rol üstlenmiştir. Konsey merkezi de Kuala Lumpur'dadır. İran-ASEAN İş Konseyi'nin kurumsal web sitesinin ana sayfasında, konsey başkanının ağzından "*İran şirketleri ve yatırımcıları Malezya'yı bir üs olarak kullanabilecekler ve diğer ASEAN üyesi ülkeler ile üye olmayan Çin, Hong Kong ve Japonya'ya da Malezya üzerinden erişebileceklerdir*" mesajı verilmektedir.[685]

ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekilmesinden üç ay sonra Ağustos 2018'de ASEAN'ın, İran ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı (TAC-Treaty of Amity and Cooperation in

[681] Sabena Siddiqui, "New Iran-Pakistan border crossing has implications beyond trade", 31 Aralık 2020, https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/iran-pakistan-border-crossing-gwadar-ramdhan-china-saudi.html, (15 Mart 2021).
[682] Amber İmtiaz, "Pakistan-Iran Relations: Economic and Political Dimensions", Mart 2019.
[683] **Wikipedia,** "ASEAN", https://tr.wikipedia.org/wiki/ASEAN, (19 Nisan 2021).
[684] Emine Özal, "Asean Dış Ticaret Raporu", 9 Ekim 2020, Adana: Adana Sanayi Odası, 2020, http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Yayinlar/%C3%9Clke%20Raporlar%C4%B1-Y%C3%B6netici%20%C3%96zetleri/ASEAN%20B%C3%B6lge%20Raporu.pdf, (19 Mart 2021).
[685] IABC Iran-ASEAN Business Council, https://iabc.org.my/, (19 Mart 2021).

Southeast Asia) onaylaması üzerine, İran bu anlaşmanın bir üyesi olmuştur. Nitekim İran 2016 yılında bu anlaşmaya katılım talebini iletmiştir.[686] Trump'ın İran yaptırımlarını tek taraflı olarak yürürlüğe koymasının yanısıra, Trans-Pasifik ortaklığından çekilerek tek taraflı bir dünya politikası izleme eğilimi de ASEAN-İran işbirliği anlaşmasında bir motivasyon yaratmıştır.

Dışişleri bakanı Cevad Zarif Anlaşma imzalandıktan sonra, ASEAN üyesi ülkelerin hepsi ile ayrı ayrı ticari işbirliğini artırma konusunda mekik diplomasisi yürütmüştür. İran'ın Malezya'daki eski ekonomi ateşesi Mohsen Rouhisefat anlaşma sonrası verdiği bir röportajda, ikincil yaptırımlar dolayısı ile ASEAN ülkelerinde faaliyet gösteren büyük bankalarla değil fakat, ABD bankacılık mekanizması ile bağlantısı olmayan küçük ve orta ölçekli bankalar ile işlem yapacaklarını ifade etmiştir.[687]

ASEAN ülkelerinden Malezya İran için özel öneme sahiptir.

7.4.1. Malezya ile Ticari İlişkiler

1996 yılında BM tarafından onaylanan İran-Libya Yaptırım Yasası (ILSA)'yı onaylamış olmasına rağmen, Mahathir o dönemde de İran petrolünü satın almaya devam etmiştir.[688] İran ile yakın ilişkilere sahip Malezya, İran'ın petrol satışlarını sürdürmesinde aracılık görevi üstlenmektedir. Mayıs 2018 seçimlerinde iktidara yeniden gelen eski lider Mahathir* Muhammed'in İran ile eski ve yakın ilişkileri ile batı koloniyalizmine karşı tavrı** iki ülke ilişkilerini motive eden bir unsurdur. Mahathir, devrim sonrası yeni İran yönetimini ilk tanıyan ülke liderlerinden birisi olmuştur.[689]

İran'ın ASEAN ülkelerine çelik, petrokimya ve gıda ürünlerini kapsayan petrol dışı ihracatı 2017 yılında %80 artışla 1,28 milyar Dolar'a yükselmiştir. En fazla oranda artış ise %430 ile Malezya'ya yönelik ihracatta kaydedilmiştir.[690] Ambargoya tabi askeri ürünlerin, uçak parçalarının vs. tedariki ABD ve batılı ülkelerden Endonezya'daki şirketler üzerinden sağlanmaktadır.[691] Yine, ABD yaptırımları sonrasında İran petrol ihracatının önemli bir kısmı

---

[686] Sepehr Arefmanesh, "Decent Growth in Iran's Trade With ASEAN", 27 Aralık 2017, https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/78808/decent-growth-in-irans-trade-with-asean, (18 Mart 2021).
[687] *Iran and ASEAN: Can Tehran benefit from cooperation with the Southeast Asian block?,* 4 Ağustos 218, http://www.irdiplomacy.ir/en/news/1978229/iran-and-asean-can-tehran-benefit-from-cooperation-with-the-southeast-asian-block-, (19 Mart 2021)
[688] R. Abdul Razak, "Escape From Isolation: Iran-Malaysia Relations During the Mahathir Years", **Brismes Conference,** 5-7 Haziran 2017, https://www.academia.edu/33881835/Escape_from_Isolation_Iran_Malaysia_Rela tions_during_the_Mahathir_Years, (14 Mart 2021).
* Mahathir 1981-2003 yılları arasında Malezya'nın başbakanlığını yapmıştır.
** Malezya uzun süre sömürgeye maruz kalmış eski bir İngiliz kolonisidir.
[689] Damon Evans, "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 27 Haziran 2019.
[690] Sepehr Arefmanesh, "Decent Growth in Iran's Trade With ASEAN", 27 Aralık 2017.
[691] *Iranian Military Employs Indonesian Front Companies,* 29 Ekim 2020, https://www.iranwatch.org/our-publications/international-enforcement-actions/iranian-military-employs-indonesian-front-companies, (20 Mart 2021).

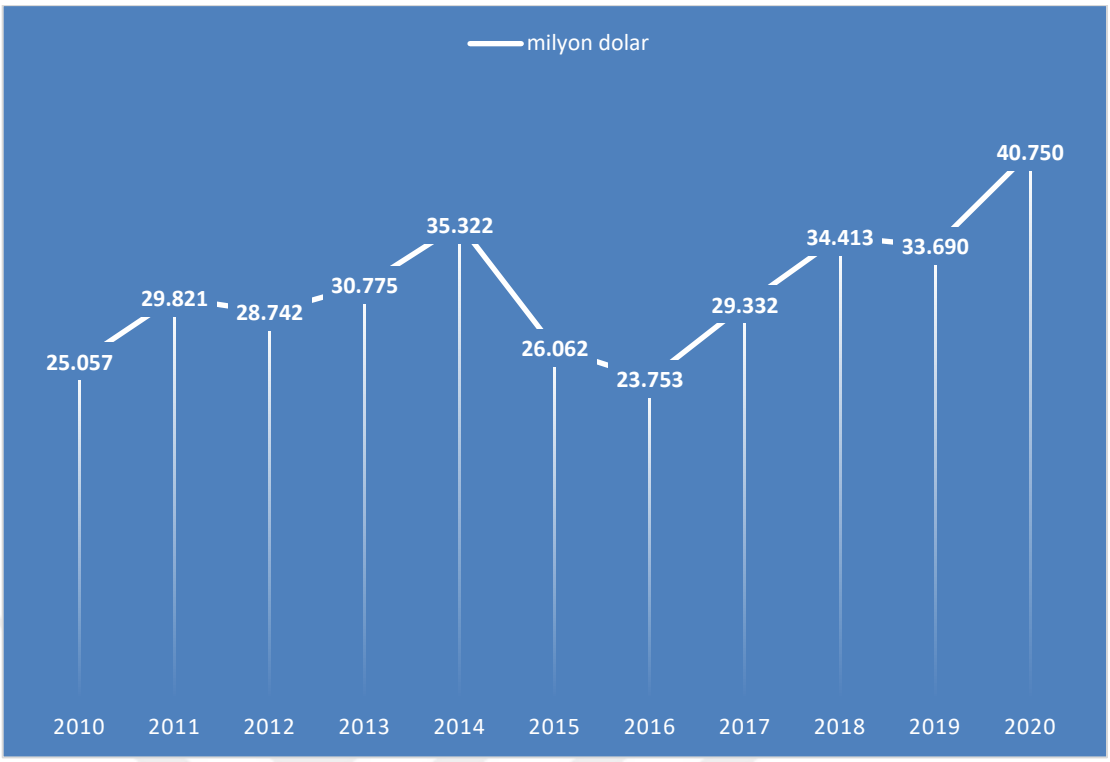
Malezya üzerinden Çin'e gönderilmektedir. İsrail gazetesi Haaretz de batılı istihbarat kaynaklarına dayandırarak, İran'ın petrol ve gaz karşılığı elde ettiği paraların Malezya bankaları üzerinden aktarıldığını ve petrol muafiyetlerinin sona erdiği 2 Mayıs 2019 sonrasında petrol ihracatının Malezya kamu şirketi Petronas üzerinden yapıldığını iddia etmiştir.[692] Nitekim İran'ın petrol satışlarında Malezya limanlarının kullanıldığı birçok tanker takip sitesi tarafından da belirtilmektedir. ABD kurumları, İran ile ticari ilişkileri nedeniyle zaman zaman Malezyalı gemicilik firmalarını yaptırım listesine dahil etmektedirler.[693]

İran ile Çin arasında bir ticaret köprüsü görevi gören Malezya'nın, İran'ın yeniden yaptırımlara tabi tutulmaya başlandığı 2018 yılından sonra Çin'e yönelik ihracatı ciddi bir artış göstermiştir. Bu ihracat kalemleri arasında demir çelik gibi metaller ile kimya ve petrokimya ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Malezya ve Çin ikilisinin karşılıklı ticaret hacimleri 2019 yılında bir önceki yıla göre %14,2'lik bir artış oranı kaydederek 124 milyar Dolar'a ulaşmıştır.[694]

2020 yılında, pandemi koşullarında yavaşlayan küresel ekonomi ortamında ise Malezya'nın toplam ihracatı %1,4 azalırken, Çin'e yaptığı ihracat rakamı bir önceki yıla göre %12,5 oranında rekor bir seviyede artmış (39-40 milyar Dolar arasında gerçekleşmiştir) fakat bu ülkeden ithalatı %2,6 azalmıştır. Aynı yıl Malezya'nın toplam ticaret hacmi de %3,6 azalmıştır.[695] Bununla birlikte iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 131,2 milyar dolar ile tarihi yüksek seviyesine ulaşmıştır.[696] Malezya'nın 2020 yılındaki ihracat ürünleri payları toplam içerisinde şu şekilde yer almaktadır: petrol dahil mineral yakıtlar 26,5 milyar Dolar; demir, çelik ve alüminyum 9 milyar Dolar; kauçuk ve kauçuk hammaddesi 4,8 milyar dolar; plastik ve plastik hammaddesi 3,5 milyar dolar; diğer kimyasallar 4 milyar Dolar hacme sahiptir.[697] İran'ın da Malezya'ya ihracatını yaptığı ürünlerin ağırlığı petrol ve mineral yağlar, demir ve çelik, kauçuk, plastik ve kimyasal maddelerden oluşmaktadır.[698] Bu ürünler Malezya'nın Çin'e ihraç ettiği ürünler ile paralellik göstermektedir.

---

[692] Damon Evans, "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 27 Haziran 2019.
[693] *MISC Berhad*, https://www.unitedagainstnucleariran.com/company/misc-berhad, (20 Mart 2021).
[694] S. Syedn Jafaar, "Malaysia-China bilateral trade hits record high in 2019", 20 Ocak 2020, https://www.theedgemarkets.com/article/malaysiachina-bilateral-trade-hit-record-high-2019, (27 Nisan 2021).
[695] *China becomes Malaysia's largest trading partner for 12 consecutive year as bilateral trade grow in 2020*, 30 Ocak 2021, http://www.xinhuanet.com/english/2021-01/30/c_139709468.htm, (27 Nisan 2021).
[696] *Trade Between Malaysia and China Reached New High in 2020 Despite Covid*, 15 Şubat 2021, https://www.freshplaza.com/article/9293748/trade-between-malaysia-and-china-reached-new-high-in-2020-despite-covid/, (26 Nisan 2021).
[697] Daniel Workman, "Malaysia's Top 10 Exports", 24 Şubat 2021, https://www.worldstopexports.com/malaysias-top-10-exports/, (27 Nisan 2021).
[698] *Iran exports to Malaysia*, https://tradingeconomics.com/iran/exports/malaysia, (25 Nisan 2021).

Şekil 23: Malezya'nın Çin'e yıllık ihracatı

Kaynaklar: 2010-2018: wits.worldbank.org/iran, 2019: https://tradingeconomics.com/iran/exports/malaysia ve 2020-2021 mali yılı: www.ceicdata.com

Mahathir, 2019 yılında Malezya'da gerçekleşen İslam Konferansı'nın sonunda, yaptırımlara tabi durumda olan İran ve Katar'a dua ederken, "tek taraflı cezalandırıcı politikalar her birimizin başına gelebilir, bunun için de gelecekte karşılaşılması muhtemel tehditlere karşın Müslüman dünyanın kendi kendine yeterli olması gereklidir" demiştir.[699] Malezya lideri aynı zamanda, İran devlet başkanı Ruhani gibi Asya ticaretini ABD Doları'nın hegemonyasından kurtarmak için bölgesel bir parasal sistemin geliştirilmesi gerekliliğini de savunmaktadır.[700]

7.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

2000'li yılların başından itibaren Asya kıtasındaki ekonomik faaliyetlerin ciddi şekilde ivme kazanması ve İran'ın da ABD ve batılı ülkeler tarafından ambargolara tabi tutulması, İran'ın Asya ülkeleri ile ticari bağlantılarını artırmasına neden olmuştur.

[699] Mariana Baabar, "Malaysia, Turkey, Iran, Qatar coin new plan: Gold, barter to beat future US sanctions", 22 Aralık 2019, www.thenews.com.pk/print/587016-malaysia-turkey-iran-qatar-coin-new-plan-gold-barter-to-beat-future-us-sanctions, (10 Ekim 2020).
[700] Damon Evans, "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 27 Haziran 2019.

İran'ın hem komşu ülkeler ile ticari ilişkilerini hem de Asya kıtasında yer alan bölgesel işbirliği örgütleri ile ilişkilerini güçlendirerek ticari aktivitesini artırdığı görülmektedir. Asya ülkelerinin ABD hegemonyasına yönelik olumsuz tavırlarının bu işbirliklerinin gelişmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. ABD'nin, güdümündeki Dünya Bankası, IMF gibi kurumlar üzerinden diğer ülkelerin politikalarını kontrol etme siyaseti, 2000'li yılların başından itibaren bölgesel kalkınma bankalarının hayata geçirilmesi ile etkisizleştirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda ticari faaliyetin canlılığının dünyanın batısından doğusuna kayması da ABD İran'a yönelik tek taraflı yaptırım politikalarını boşa çıkaran bir etki yaratmaktadır.

Özellikle ABD tek taraflı yaptırımlarının yeniden uygulanmaya başlandığı 2018 yılından itibaren bu örgütler ile ve münferit olarak ülkeler ile yapılan serbest ticaret anlaşmaları, İran'ın yaptırımlar sürecinde ticaretini geliştirmesine katkı sağlamış ve elini rahatlatmıştır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM:

ÇİN-İRAN İLİŞKİLERİ

Çin ve İran'ın tarihsel bağlarından ve coğrafik yakınlıktan, aynı zamanda da birbirlerine karşılıklı olarak ihtiyaç duymalarından ötürü aralarında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca karşısında mücadele etmekte oldukları ülke de ortaktır. Amerika Dış Politika Konseyi başkan yardımcısı Ilan Berman, İran ile Çin'in ABD gücünü ve tek kutuplu dünya görünümünü ortadan kaldırmak üzere işbirliğinin her zaman çeşitli yöntemlerini bulduklarını belirtmiştir.[701] Hossein Shariatmadari ise İran'ın Kayhan gazetesinde, yaptırımların Çin ve benzeri ikincil pazar seçenekleri dolayısı ile etkisiz olduğunu yazmıştır.[702]

Tezin bu bölümünde Çin-İran ilişkilerinin tarihsel gelişimi, Çin'in küresel jeopolitik hedefleri ve Tek Kuşak Tek Yol projesinde İran'ın önemi, iki ülkenin ticari ilişkileri ve Çin'in ABD'in finansal hegemonyasını kırmak üzere ortaya koyduğu finansal mekanizmalar ile bu mekanizmaların İran yaptımlarına etkisi değerlendirilmektedir.

8.1. TARİHSEL SÜREÇ

Asya kıtasının en eski medeniyetleri arasında yer alan Çin ile İran'ın aralarındaki ilişki de çok eski olup yüzyıllar öncesine, antik çağlara kadar dayanmaktadır. Tarihi İpek Yolu bu iki medeniyet arasındaki ilişkiyi sağlayan bir köprü görevi görmüştür ve antik zamanlarda iki medeniyetin etkileşimine katkıda bulunmuştur. Aralarındaki ticaret hem İpek Yolu hem de Seylan ve Basra Körfezi arasındaki deniz yolu üzerinden yürütülmüştür. İpek yolu ticaretinin bitimi ve Çin deniz varlığının sona ermesi ile Çin'in Ortadoğu'daki varlığı sona ermiştir.[703]

M.S. 6.yy.'da Türk imparatorluğunun Moğolları yenmesi hadisesi, Asya'nın yukarısında tehdit olarak algıladıkları bu güce karşı İran ile Çin'in işbirliğini geliştirmiştir. Aynı zamanda Romalılar, Hunlar ve Araplardan gelen tehditler de iki medeniyetin yakınlaşma nedeni

[701] Rashida Hameed, "Sino-İran current Developments and Future Scenario", **Policy Perspectives**, Sayı:7, No:1 Special İssue: (Middle East), 2010, s.146.
[702] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Volume:4 No:1, 2010, s.46.
[703] Peter Mackenzie, "A Closer Look at China-Iran Relations", CNA Analysis & Solutions-Roundtable Report, **Defense Technical Information Center**, Eylül 2010, https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA530731, (14 Nisan 2021).

olmuştur. Bu ülkelerin ikisine ya da herhangi birine dışarıdan gelen tehdit aralarındaki ilişkiyi her zaman artırmıştır.

İran'daki parasal sistem M.S. 8.yy.'da kısmen Çin modeline göre uyarlanmıştır. Hatta Budizmin Çin'e İran'dan gittiği ve İranlılar vasıtasıyla öğretildiği iddia edilmektedir. Fars literatürü Çin ve Çinliler'e göndermeler ile doludur ve anlatılan olaylarda Çin bağlantıları çoktur. Sasaniler döneminde Çin-İran ilişkileri derinleşmiş ve çeşitlenmiştir.[704] Modern İran tarihinde ise, Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi sürecinde Çin, batılı ülkelerin İran'da artan varlığını ve bu ülkenin içişlerine müdahalelerini eleştirirken, Musaddık'ın hamlesine politik ve ideolojik olarak destek vermiştir.[705]

ABD Başkanı Nixon'ın komünist Rusya ile uzaklaşan komünist Çin'i yanına çekmeye yönelik geliştirdiği, diplomatik ilişkilerin tesis edilmesiile başlayan ılımlı yeni politika üzerine, ABD ile yakın ilişkileri olan İran 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Bu süreçte Tayvan ile ilişkileri devam etmekte olan İran, BM'de her iki ülkenin de temsil edilmesini savunmuş olsa da Tayvan İran'daki diplomatik temsilciliğini kapatmış ve bu ülke ile ilişkilerini koparmıştır. Misilleme olarak İran da aynı hareketi gerçekleştirmiştir. 1979 yılı itibariyle Çin, devrimci kimliğini bırakıp statükocu olurken ve Batı Asya ülkelerindeki komünist partileri desteklemekten vazgeçerken, İran devrimci bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Çin, 14 Şubat 1979'da yeni İran devletini resmi olarak tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. İran devriminin hemen sonrasında 1983 yılında İran ile Çin arasında kültür, bilim ve teknoloji işbirliği ve 1985 yılında Ekonomi, Ticaret, Bilim ve Teknoloji İşbirliği Ortak Komisyonu kurulmuş olmasına rağmen, İran'ın Irak Savaşı ile meşgul olan gündemi bu işbirliğinin belirli bir süre için geri plana itilmesine yol açmıştır.[706]

Çin, Irak ile savaş döneminde silah ambargosuna tabi tutulan İran için önemli bir silah tedarikçisi olarak yerini almıştır. Hatta 80'lerde silkworm füzesini İran'a satan Çin, aynı zamanda Devrim Muhafızları üyelerine gizlice eğitim de vermiştir.[707] İki ülke ilişkileri 80'li yıllar boyunca genel itibariyle askeri-silah işbirliği olarak kalmıştır. 1985 yılında Çin'i ziyaret eden Haşimi Rafsancani'nin hatıralarında yazdığına göre, komünist rejim nedeni ile yıllarca izole olan Çin'in ekonomik gelişme için sıcak paraya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ziyarette Çin devlet

[704] A.H.H. Abidi, "Iran-China Relations: A Historical Profile", **China Report,** Sayı:17, No:3, 1981, s.39.
[705] Rashida Hameed, "Sino-İran current Developments and Future Scenario", s.136.
[706] Mohsen Sahriatinia, "Iran-China Relations: An Overview of Critical Factors", **Iranian Review of Foreign Affairs,** Vol:1, No:4, Winter 2011, s.61.
[707] Peter Mackenzie, "A Closer Look at China-Iran Relations", Eylül 2010.

başkanı Zhao Zhyang İran'a füze satışı konusunda söz vermiş, fakat anlaşmanın gizli kalması konusuna vurgu yapmıştır.

Komünist ekonomik sistemini 70'li yılların sonlarından itibaren liberalleştirmeye çalışan Çin ile İran İslam Cumhuriyeti'nin ilişkileri, İran'ın da devrimden on yıl sonra kapalı ekonomisini serbestleştirmek üzere bir dönüşüm içerisine girdiği 90'lı yıllardan itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. Irak ile 80'li yıllar boyunca sürdürülen savaşın 1989 yılında sona erdirilmesi üzerine, İran'da ortaya çıkan altyapı yenileme ihtiyacı Çin'e bu alanda var olma fırsatı vermiştir. Metro, baraj, çimento fabrikaları inşaatları gibi altyapı yatırımları Çinli firmalar tarafından üstlenilmiştir. Diğer taraftan ise Çin'in iki basamaklı olan büyüme rakamları bu ülkenin İran'dan enerji ihtiyacını artırmıştır. Dolayısı ile karşılıklı ihtiyaca dayalı olarak gelişen bir işbirliği söz konusu olmuştur.

Humeyni, 1989 yılının ilk aylarında İran'ı ziyaret eden Çin Komünist Partisi yöneticilerinden Tian Jiyun'a diğer ülkelerle işbirliğini değerlendirirken, geçmişte kötü hatıralarımız olmayanları tercih edeceğiz demiştir. Çin de İran için bu ülkelerden birisidir.[708] Mayıs 1989'da ise yeni dini lider Ali Hamaney Çin'e bir delege heyeti göndermiştir. Bu ziyarette Bank of China ve İran Merkez Bankası hesapları arasında ortak koordinasyon, ekonomik ve teknik işbirliği ve karşılıklı vize anlaşmaları imzalanmıştır.[709]

90'lardan itibaren ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi üzerine bir taraftan Çin'in hem ekonomik hem de siyasi bakımdan daha güçlü bir şekilde var olma isteği gözlemlenirken, diğer taraftan da Sovyetler'in yıkılışı Çin ve İran için güvenlik ortamının değişmesine neden olmuştur.[710] Yeni gelişen bu tek kutuplu ortam da iki ülkenin birbirlerine yaklaşmalarını teşvik edici niteliktedir.

8.1.1. Çin'in İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yaklaşımı

İran'ın nükleer enerji geliştirme konusundaki çalışmaları 1957 yılına kadar uzanmaktadır. Dönemin ABD başkanı Eisenhower İran'a bu konuda destek olma sözü vermiştir. İran 1968 yılında Nükleer Silahların Yaygınlaşması Antlaşması-NPT'yi imzaladıktan sonra, 70'lerde Almanya ve Fransa da İran'ın nükleer faaliyetlerine destek konusunda ABD'ye katılmışlardır. Fakat 1979 devriminden sonra ABD İran'ın nükleer çalışmalarını engellemeye

[708] Rashida Hameed, "Sino-İran current Developments and Future Scenario", s.137.
[709] Chinese-Iranian Relations v. Diplomatic and Commercial Relations, 1049-1990, https://iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-v, (20 Mart 2020).
[710] Mohsen Sahriatinia, "Iran-China Relations: An Overview of Critical Factors, s.62.

başlamıştır. 80'li yıllarda askıya alınan İran nükleer programı, 1991 yılı Körfez Savaşı sonrası İran tarafından yeniden önemsenmeye başlanmıştır. İran sıklıkla nükleer konusunu, enerji portföyünü çeşitlendirmeye yönelik olarak barışçıl niyetlerle sürdürdüğünü belirtmekte ise de ABD yönetimi bu kadar zengin doğal kaynaklara sahip bir ülkenin bu söylemini inandırıcılıktan uzak olarak değerlendirmektedir. ABD, 90'lı yıllarda İran-Arjantin-Çin-Rusya arasındaki nükleer görüşmeleri de bloke etmiştir.

Çin ise İran'ın balistik füze ve nükleer konusundaki çalışmalarına 2000'li yılların başından itibaren ihracat ve teknoloji desteği veren ülke olmuştur. Aynı zamanda İran'a tamamlanmış balistik füze satışı da yapmıştır.[711] Ahmedinejad 2005 yılında yeni dış politika yaklaşımını "doğuya dönüş politikası" olarak ilan etmiş ve zaten yakın ilişkide olan iki revizyonist ülke aralarındaki ilişkileri daha da güçlendirmişlerdir.[712]

Başkan George W. Bush 2007 yılında, 2003'den beri nükleer silah konusunda çalışan İran'ın, ABD'nin güvenliğini tehdit eden ve uluslararası taleplere uymamakta ısrar etmeye devam ettiği takdirde gerekirse askeri güç ile müdahale edeceğini duyurmuştur.[713] ABD, askeri müdahalenin her zaman bir alternatif olarak masada durduğunu sıklıkla ifade etmiştir. İsrail de 2010 yılından itibaren İran'a saldırı için çok fazla diplomasi sürdürmüş ve hatta Bush'un İran'a saldırmadan başkanlığı bırakmayacağı zannına kapılmıştır. İran'ı varoluşlarına tehdit olarak gören İsrailli politikacılar diğer taraftan Rusya'yı yaptırımları onaylama konusunda ikna etmişler ve aynı amaç için Çin'e de sürekli ziyarette bulunmuşlar, fakat Çin'i ikna edebilmeleri söz konusu olmamıştır.[714]

1949 sonrasında uzun yıllar ABD ve batılı ülkelerin yaptırımlarına maruz kalan Çin, nükleer faaliyetleri ile alakalı olarak Birleşmiş Milletler'de gündeme gelen İran'a yönelik yaptırımları onayladığı takdirde aynı zamanda kendisini de yaptırımlara tabi kılacağının farkında olmasına karşın, İran'ın onuncu nükleer güç olmasını onaylayacak tek BMGK üyesi ülkenin kendisi olması işine gelmemiştir. Bununla birlikte Çin BM daimi temsilcisi Zhang Yesui, Çin'in yaptırımların kökleşmiş konuları çözmekte işe yaramadığı, konunun diplomatik müzakerelerle çözülmesi gerektiğini savunduğunu açıklamıştır.[715]

[711] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.47.
[712] Mohsen Sahriatinia, **"**Iran-China Relations: An Overview of Critical Factors", s.64.
[713] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations, s.48.
[714] Willem Van Kemanade, "China vs. the Western Campaign for Iran Sanctions", **The Washington Quarterly**, Sayı: 33:3, Haziran 2010, s.105.
[715] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.49.

Çin'e göre ekonomik yaptırımlar şu şekilde olmalıdır:

"Ne İranlı vatandaşlara zarar vermeli ne de normal ekonomik aktiviteye, uluslararası ticari ve finansal ilişkilere. Konseyin aksiyonları uygun, kademeli ve orantılı olmalı, ciddi şekilde zıtlaşmaya ya da kuşatmaya yönelik olmamalıdır."[716]

Fakat 2010 Şubat ayında ABD dışişleri bakanı Hillary Clinton, eğer yeni yaptırımları imzalamaz ise Çin'i ekonomik ve diplomatik izolasyon ile tehdit etmiştir. Aynı tarihlerde Obama yönetimi Tayvan'a F-16 ve silah satışı gerçekleştirerek ve ayrılıkçı Tibet'de Dalai Lama'yı ziyaret ederek Çin'e meydan okumaya devam ettikçe Çin son derece rahatsız olmuştur.

Çin ve Rusya öncelikli olarak enerji sektörüne uygulanmak istenilen yaptırımlara karşı çıkmışlardır. Nitekim ilerleyen süreçte, Rusya ve Çin'in yaptırımları onaylamaları için bu ülkelerden gelen taleplere bağlı olarak yaptırımların kapsamı daraltılmış, hedefli ve akıllı yaptırımlar haline getirilmiştir. Çin'in yaptırım yasasını veto etmemesinin temel nedeni ABD ve AB'nin daha sert ve tek taraflı yaptırımlar koyabilecekleri endişesini duymasıdır. Nitekim Çin'in, ABD'nin İran'a yaptırım gerekçeleri konusunda daima şüpheleri olmuştur. Yaptırımların aynı zamanda kendisinin de kuşatılması olduğunu düşünmüştür.[717] İran ile Çin'in süreç içerisinde artan ticari ilişkileri, Çin'in BM yaptırımları konusunda daima engelleyici olmasının en önemli nedenidir. İran da doğuya yönelim politikası izlemesinin haricinde, ABD'nin gücünü yitirmekte olduğunun farkında olarak Çin'i yeni büyük güç olarak öngörmekte ve bu ülke ile ilişkilerin geliştirilmesine odaklanmaktadır.[718] Devlet başkanı Ruhani İranlılar'a verdiği mesajda, İranlılar'ın geleceğinde Çin ve Japonya gibi ülkelerin ABD'den daha belirleyici olacağını ifade etmiştir.[719]

ABD'nin Ocak 2020'de Kasım Süleymani'yi öldürmesi, Çin tarafından BM Şartı'nın ve uluslararası ilişkilerin temel kurallarını ihlal ettiği gerekçesi ile eleştirilmiştir. Çin bu noktada İran'a diplomatik, ekonomik ve askeri desteğini sürdürmektedir. Kasım Süleymani suikastinden birkaç gün önce Çin, Rusya ve İran birlikte Umman Körfezi'nde ortak askeri tatbikat düzenlemişlerdir.[720]

---

[716] Willem Van Kemenade, "China vs. the Western Campaign for Iran Sanctions", s.101.
[717] Willem Van Kemenade, "China vs. the Western Campaign for Iran Sanctions", s.109.
[718] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.53.
[719] Norbert Chang, "Iranian Public Opinion Poll: Are US Sanctions Ineffective?", 23 Ekim 2019, https://www.futuredirections.org.au, (14 Ocak 2021).
[720] Yun Sun, "Will China Benefit from the US's Conflict With İran", 9 Ocak 2020, https://www.brinknews.com, (15 Ocak 2021).

8.2. TEK KUŞAK TEK YOL PROJESİ VE İRAN

Daha önce askeri stratejik açıdan ele alınarak oluşturulan jeopolitik teoriler, ekonomik gücün askeri güce üstün gelmesiyle birlikte farklı açılardan da değerlendirmeye alınmaya başlanmıştır. Jeopolitiğin enerji ile entegre hali enerji jeopolitiği kavramı uluslararası ilişkilerin temel konularından birisi haline gelmiştir. Temel jeopolitik teorilere bakıldığında, kontrol altında tutulması gerekli görülen bölgelerin ya enerji açısından zengin rezervlere sahip oldukları ya da enerji geçiş hatlarının kontrolüne odaklandıkları görülmektedir.[721] Çin'in izlemekte olduğu jeopolitika, enerji arzı ve güvenliği ile birlikte ticaretin artırılması hedeflerini içermektedir.

ABD eski ulusal güvenlik danışmanlarından Brzezinski, kaleme aldığı Büyük Satranç Tahtası adlı kitabında, Avrupa da dahil olmak üzere Rusya'nın etrafını kuşatan ülkelerin ABD'den uzaklaşması ve Türkiye, İran ve Çin'in de içinde yer alacağı yeni işbirliklerini, ABD'yi Avrasya Satranç Tahtası'dan dışlayacak en olumsuz senaryo olarak tanımlamaktadır.[722] Çin'in ise Mahan'ın "deniz gücü hakimiyeti teorisi", Mckinder'in "kara hakimiyeti teorisi" ve Spykman'in "kenar kuşak teorisi" olmak üzere aynı anda üç temel jeopolitik stratejisini birden dış politikasında hayata geçirmekte olduğu görülmektedir. Tek Kuşak Tek Yol projesi kenar kuşak jeopolitiğini, Deniz İpek Yolu projesi deniz jeopolitiğini ve Avrasya merkez ülkeleri ile özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinden geliştirilen işbirlikleri de kara hakimiyeti jeopolitiğini ortaya koymaktadır.

Çin için yönetilen bir başka iddia ise "inci dizisi" (string of pearls) jeopolitik stratejisi güttüğüdür. 2004 yılında ABD politik araştırmacıları tarafından ortaya atılan bu jeopolitik hipotez, Çin'in kendi karasından başlayarak Afrika'daki Sudan Limanı'na kadar uzanan stratejik limanlardaki ve deniz alanlarındaki ticari ve askeri varlığını ve ilişkilerini güçlendirmesi politikasına atıf yapmaktadır. Bu iddiayı özellikle Hindistan dile getirmektedir. Nitekim Çin'in İran limanlarındaki varlığının Hint denizindeki Hindistan üstünlüğünü kaldırabilecek olmasından tedirginlik duymaktadır.[723] İran-Çin ilişkisinde Tek Yok Tek Kuşak projesi ve dolayısı ile kenar kuşak jeopolitiği öne çıkmaktadır. Teorinin fikir babası Spykman, "Eğer Avrupa Konfederasyonu gerçekleştirilmezse, elli yıl sonraki dünya güçlerini Çin, Hindistan, ABD ve SSCB dörtlüsü teşkil edecektir." öngörüsünü 1938 yılında kayda geçirmiş ve büyük ölçüde haklı da çıkmıştır.

[721] Nur Aslan, "ABD Enerji Stratejileri Kapsamında Suudi Arabistan ve Venezuela Analizi", **Doktora Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s.39.
[722] Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Yelda Türedi (çev.), 19. Baskı, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2017, s.280.
[723] Peter Mackenzie, "A Closer Look at China-Iran Relations", Eylül 2010.

Ekonomisini yürütebilmesi yoğun şekilde enerji ve hammadde ithalatına bağımlı olan Çin, deniz ticaretini ağırlıklı olarak Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi üzerinden sürdürmektedir. Fakat bu bölgeyi donanması ile kontrolü altında tutan ABD'nin deniz ticaretini zaman zaman engellenmeye çalışması, Çin'in alternatif güzergahlar yaratması ve bu güzergahları güven altına alma ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç ise Çin'in bölgesindeki ülkeler ile işbirliğini geliştirmeye teşvik edici bir başka nedendir. Enerji güvenliği konusu Çin'in en önemli kaygısıdır ve bundan dolayı da ABD'nin Güney Çin Denizi'ndeki petrol trafiğini kontrol etmesi Çin için ciddi bir tehdit yaratmaktadır.[724]

Çin'in enerji güvenliği için kilit önemde olan Basra Körfezi'nin en güçlü ülkesi ise İran'dır. ABD, vekilleri aracılığı ile körfezin batı kanadını kontrol edebilmektedir. İran aynı zamanda kara-demir ve boru hattı güzergahı olarak da önemli bir konumdadır. Enerji konusu devre dışı kaldığında da İran Çin için jeopolitik olarak önemlidir, çünkü İran Avrupa, Merkezi Asya ve Ortadoğu'nun bağlantı noktasıdır.[725] Çin, Arap ülkelerinden deniz yolu ile gelen petrol miktarını azaltmak ve enerji güvenliğini garantiye almak için bir taraftan da Hazar petrolüne erişim politikası gütmektedir. Dolayısı ile burada da İran ile ilişkiler yine kilit önemdedir.[726]

2013 yılında Çin devlet başkanı Xi Jinping tarafından ilan edilen "Tek Kuşak Tek Yol" projesi ile bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesine yönelik olarak, güzergah içerisinde yer alan ülke pazarlarının entegrasyonu, kaynakların ve ekonomik malların daha etkin ve hızlı akışı hedeflenmektedir.[727] Proje, Xi Jinping tarafından Han ve Tang Hanedanlıklarına gönderme yapılarak "Çin rüyası" olarak sunulmuştur. Tek Kuşak Tek Yol projesi aynı zamanda Hindistan'ın Çin'i kuşatmaya yönelik ABD ve Japonya destekli Hindu-Pasifik Bölge (IPR) konseptine alternatif olarak da ortaya çıkmıştır.[728] Tayvanlı bir akademisyen olan Wu Chih-Chung'a göre ise Çin'in temel jeopolitik stratejisi, 19.yy.'da kaybettiği etki alanını yeniden kazanmaktır. Tek Kuşak Tek Yol projesi ticaret ve finansal ilişkileri geliştirmek üzere bir altyapı oluşturulmasını da kapsamaktadır. Bu amaçla belirlenen rotaları birbiri ile birleştirecek hızlı tren yolları, köprüler, alt geçitler, yol yapımı gibi faaliyetler hızla programa dahil edilmişlerdir. Ve 2013 yılından bugüne kadar altyapı konusunda önemli bir gelişme kaydedilmiş bulunmaktadır.

---

[724] Mohsen Sahriatinia, **"**Iran-China Relations: An Overview of Critical Factors", s.67.
[725] Peter Mackenzie, "A Closer Look at China-Iran Relations", Eylül 2010.
[726] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.52.
[727] Teng Jianqun, "Three Geopolitical Theories and the "Belt and Road" Initiative", 7 Kasım 2018, www.caifc.org.cn, (20 Mayıs 2021)
[728] Timofei Bordachev, Vasily Kashin, Alexei Kupriyanov, Fyodor Lukyanov ve Dmitry Suslov, **The Rise of Rimland: The New Political Geography and Strategic Culture**, Moscow: Valdai Discussion Club Report, Haziran 2018, https://valdaiclub.com/a/reports/rise-of-rimland/, (20 Mayıs 2020).

Tablo 12: Çin'in Tek Kuşak Tek Yol güzergahları

Kaynak: oneplj.com/search?q=China+Belt+and+Road+Initiative+map&hl=en&source=lnms&tbm=isch&tbs=qdr:m

Yukarıdaki haritada gözüktüğü gibi çok sayıda ülkeyi kapsayan, kuzeyinde Hazar Denizi ve Hazar kaynakları, güneyinde Hint Okyanusu ve güneybatısında dünyanın petrol trafiğinin önemli miktarının aktığı Basra Körfezi ile İran projenin kalbinde yer alan ülkelerden bir tanesi ve önemli bir geçiş güzergahıdır. Çin, Tek Kuşak Tek Yol projesi kapsamında İran'ı stratejik ortak olarak tanımlamaktadır.[729]

Merkezi Asya'da yer alan ülkelerin çoğunun deniz ile bağlantısı bulunmamaktadır. Fakat İran, kuzeyden Hazar Denizi'ne, güneyden Hint Okyanusu'na, güney batıdan Basra Körfezi'ne kıyıları olması, aynı zamanda Ortadoğu'ya ve batıya açılan güzergah üzerinde yer alması bakımından Çin'in Tek Kuşak Tek Yol projesi için stratejik bir konuma sahiptir. Ayrıca sahip olduğu zengin enerji kaynakları önemini artırmaktadır. Çin, bu konumdaki İran ile işbirliğini ABD'ye karşı yürüttüğü yarışta bir kaldıraç olarak değerlendirmektedir.

[729] Bonnie Girard, "The History of China and Iran's Unlikely Partnership", 16 Mayıs 2018, https://thediplomat.com/2018/05/the-history-of-china-and-irans-unlikely-partnership/, (24 Temmuz 2020).

Tablo 13: Tek Kuşak Tek Yol demiryolu güzergahı

Kaynak: https://asianpropertyreview.com/china-plans-high-speed-rail-from-western-china-to-iran

Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yer alan Urumçi kentinden başlayan ve sırasıyla Kazakistan'ın Almati, Kırgızistan'ın Bişkek, Özbekistan'ın Semerkant ve Taşkent, Türkmenistan'ın Aşkabat şehirlerinden geçecek olan hızlı tren hattı Tahran'a ulaşmaktadır.

İran-Irak Savaşı'nın sonunda 90'lı yıllarda da İran'ın altyapı çalışmalarını üstlenmiş olan Çin, Tek Kuşak Tek Yol projesi kapsamında yine bu ülkeye ciddi altyapı yatırımları yapmıştır. Nitekim İran, yukarda sayılan özellikleri nedeni ile enerji merkezi olması ve coğrafi olarak yaygın dağıtım potansiyeli bakımından proje için hayati öneme sahiptir. Çin, altyapı projelerinin finansmanı için gerekli fon desteğini sağlamak üzere 175 milyar Dolar sermaye ile kurulan Asya Kalkınma Bankası ve 2015 yılında 100 milyar Dolar sermaye ile kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası gibi kendi yatırım ve kalkınma bankalarını da kurmuştur. Bu bankalar arasında bölgesel işbirliği örgütleri kapsamında faaliyet gösteren finansal kuruluşlar da yer almakta olup, ABD güdümündeki IMF ve Dünya Bankası'na alternatif ve rakip olarak ortaya çıkmaktadırlar.

8.3. ÇİN İLE 25 YILLIK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Çin, başından beri ABD'nin KOEP'den çekilmesini yanlış bularak İran'ın yanında durmuştur. İran ve Ortadoğu'nun istikrarlı olması Çin'in enerji güvenliği için önemlidir. Enerji

güvenliği sadece petrol ve gaza erişilebilirlik değil, aynı zamanda fiyatların istikrarsızlıktan dolayı fahiş olmaması anlamına gelmektedir.[730]

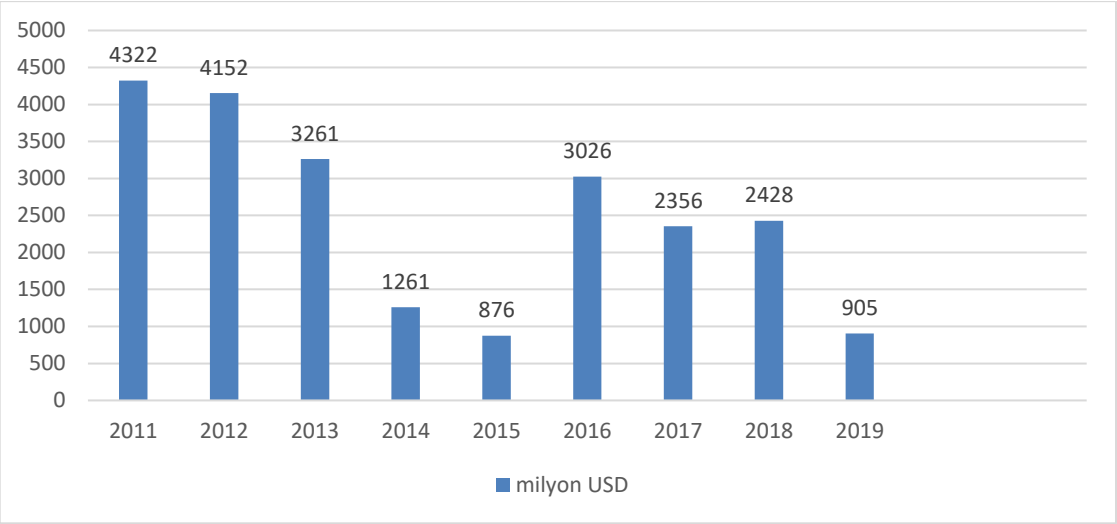
Çin ile İran arasında Temmuz 2020 yılında, nükleer konusu ile ilintili ABD yaptırımlarının en sıkılaştığı dönemde imzalanan 25 yıllık anlaşmanın temelleri aslında KOEP'in devreye girdiği 2016 yılındaki görüşmelere dayanmaktadır. 2016 yılında Çin ve İran kendi aralarında yirmi maddeden oluşan ve dünyadan çok kutupluluğu sağlamaya ve korumaya dair vaadlerini de içeren Kapsamlı Stratejik Ortaklık Antlaşması olarak adlandırdıkları metni imzalamışlardır. Antlaşma metnindeki maddeler arasında, söz konusu 25 yıllık anlaşmanın tamamlanmasının ajandaya dahil edilmesi de yer almaktadır.[731]

2020 yılı Temmuz ayında taslak metni, 2021 yılı Mart ayında da son şekli imzalanan anlaşma Çin ve İran arasında kapsamlı stratejik ortaklığı geliştiren bir nitelik taşımaktadır. Takip eden 25 yıl boyunca iki ülke arasındaki işbirliği ve ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Anlaşma metni bu tezin yazım sürecinde henüz yayınlanmamış olmasına rağmen, Çin'in İran'ın petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörleri ile birlikte taşımacılık sektörüne yoğun yatırım yapacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte, askeri, silahlanma ve istihbarat alanlarında yapılacakişbirlikleri de kapsam dahilindedir. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif antlaşma sonrası yaptığı açıklamada ABD yaptırımlarına gönderme yaparak Çin'i zor gün dostu olarak tanımlamıştır.[732]

Çin 25 yıllık işbirliği anlaşması kapsamında İran'a 400 milyar Dolarlık bir yatırım planlamaktadır. Bu yatırımlarım önemli bir kısmı altyapının geliştirilmesi ile birlikte, petrol ve doğalgaz üretiminin artırılması konusunda olacaktır. Çin Milli Petrol Şirketi (CNPC), İran'ın Güney Pars gaz sahasındaki payını %30'dan %50,1'e yükseltmiştir. Anlaşma askeri ve güvenlik konularını da kapsamaktadır.[733] İran'ın 2010 yılından sonra aldığı doğrudan yabancı yatırım miktarları ile kıyaslandığında, 400 milyar Dolarlık yatırımın ekonomik olarak çok ciddi katkı sağlaması beklenmelidir.

---

[730] Yun Sun, "Will China Benefit from the US's Conflict With İran", 9 Ocak 2020.
[731] *Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P.R. China*, 2016, https://www.president.ir/EN/91435/printable, (16 Ocak 2021).
[732] *What does the China-Iran 25-year agreement mean for Iranians?*, 6 Nisan 2021, https://atalayar.com/ en/content/what-does-china-iran-25-year-agreement-mean-iranians, (10 Nisan 2021).
[733] Ellie Geranmayeh, "A Pragmatic Partnership: Why China and Iran Try to Collaborate", 17 Temmuz 2020, https://ecfr.eu/article/commentary_a_pragmatic_partnership_why_china_and_iran_try_to_collaborate/, (13 Kasım 2020).

Şekil 24: İran'a yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarları

Kaynak: https://tradingeconomics.com/iran/foreign-direct-investment-net-bop-us-dollar-wb-data.html

Dini lider Hamaney'in, güvenilmez batılı ülkelerdense Çin ile anlaşma yapılmış olmasından memnun olduğuna dair ifadeleri bulunmaktadır. Daha önce batılılar ile işbirliğini eleştiren muhalifler ise bu sefer de Çin ile gizli anlaşma yürüttüğü için Ruhani'yi suçlamışlardır. İran aşırı muhafazakarları, ABD'nin KOEP'den çekilmesinden itibaren Ruhani'yi hedef tahtasına koymuşlardır. Bu anlaşmanın sürdürülmesinin Ruhani'nin bir fantazisi olduğunu söylemişlerdir.[734] Zaten görüşmeler sürecinde de anlaşmaya sıcak bakmayan aşırı muhafazakar kesim, nükleer konusunda taviz verilmesini eleştirmekteydi.

Başta Ruhani'den önceki cumhurbaşkanı Ahmedinejad olmak üzere aşırı muhafazakarlardan, Çin'e çok fazla taviz verildiğine dair tepkiler gelmiştir. Hatta anlaşmaya olumsuz yaklaşan Ahmedinejad ve meclis üyeleri, İran'ın Çin'e stratejik körfez adalarını peşkeş çektiğini iddia etmişlerdir.[735] Devrilen İran Şahı'ının yurtdışında yaşayan oğlu bile mevcut rejim ayakta kaldığı sürece ekonomiyi ayakta tutmak için verilen bu tarz tavizleri eleştirmiştir.[736] ABD tarafından anlaşmaya yönelik tepkiler ise çeşitlidir; Trump yönetiminin dışişleri bakanı Pompeo, Çin'in İran'a bu denli girmesinin Ortadoğu'yu istikrarsızlaştıracağı ve İsrail ile Suudi Arabistan'ı ve BAE'ni tehdit edeceğini fade etmiştir. ABD medyası, ABD'nin Ortadoğu'daki ağırlığını Çin alıyor derken, Karen Young Al-Monitor'de yayınlanan makalesinde, bu sonucun Trump

[734] Damien McElroy, "Tehran has Limited Options with the Clock Ticking on more US Sanctions", 1 Eylül 2018, https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/tehran-has-limited-options-with-the-clock-ticking-on-more-us-sanctions-1.765595, (16 Şubat 2021).
[735] Tom Hussain, "What is Behind the Hype About the New Iran-China Partnership?", 8 Eylül 2020, https://www.aljazeera.com/opinions/2020/9/8/what-is-behind-the-hype-about-the-new-iran-china-partnership, (13 Kasım 2020).
[736] Muhammet Ali Güler, "China and Iran: Obstacles to Trade and Revised Golas for Future", 4 Eylül 2020, https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/china-and-iran-obstacles-to-trade-and-revised-goals-for-future, (13 Kasım 2020).

yönetiminin İran'a ve Çin'e yönelik yanlış politikalarından ve mantık hatalarından kaynaklandığını yazmıştır.[737]

Anlaşma aynı zamanda İran'ın nükleer anlaşmadan çekilen ABD ve bu durum karşısında pasif kalan Avrupa ülkelerine bir misillemesi olarak değerlendirilerken, Çin için ise petrol arzını en az 25 yıl garantileyen bir kazanımdır. Ve eğer yaptırımlar da kalkar ise, Çin'in eli daha da rahatlayacağı için çok daha rahat hareket etmesine olanak vereceği yorumları yapılmaktadır.[738]

8.4. İRAN – ÇİN TİCARETİ

İran, ABD etkisinden bağımsız politika kararları, uygun fiyatlı petrolü ve batılı ülkelerin var olmadığı ekonomisi ve Çinli yatırımcılar için sağlanan konforlu ortam dolayısı ile Çin için oldukça uygun bir ticari partner olarak ortaya çıkmaktadır.[739] Yaptırımlar nedeni ile İran'da batılı ülkelerin rekabetinin olmayışı Çin için önemli fırsatları beraberinde getirmektedir.

İran ve Çin birbirlerine ihtiyacı olan ve bundan dolayı da birbirini tamamlayıcı iki ülke konumundadır. Devrimden hemen sonra başlayan Irak ile savaşın devam ettiği 1980'li yıllar boyunca Çin ile İran arasındaki ekonomik ilişkide en belirgin unsur silah ticaretidir. Savaşın sona erdiği 1989 yılından itibaren bu unsurlar çeşitlenmeye başlamıştır. İran'ın zengin doğal kaynakları dünyanın fabrikası pozisyonundaki Çin için çok önemlidir. Çünkü daha önce enerji konusunda kendi kaynakları ile yetinebilen Çin 1992 yılından itibaren net ithalatçı durumuna gelmiştir. Bir taraftan İran'ın savaş sonrası ihtiyaç duyduğu altyapı yenileme yatırımlarını üstlenirken, artık yerli petrol üretimi kendisine yeterli gelmeyen Çin, 1992 sonrasında İran petrolünün en önemli alıcılarından birisi olmuştur. Diğer yandan ABD yaptırımları ve batılı ülkelerin ABD'den çekincelerinden dolayı İran'a mesafeli durmaları söz konusuyken, Çin'in siyasi, ekonomik ve finansal alanda ABD'ye meydan okuyan tavrı bu ülkeyi İran için ciddi bir alternatif ve hatta can simidi olarak ortaya çıkarmaktadır. Çin-İran işbirliği güney-güney işbirliğinin en ilginç örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. 2002 yılında Çin devlet başkanı Jiang Zemin'in İran'ı ziyaretinde petrol başta olmak üzere, gemi taşımacılığı, IT teknolojisi, telekomünikasyon, havacılık ve turizm gibi birçok alanda yatırım ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Aynı yıl bir de ortak ticaret konseyi kurulmuştur. İran 2002 yılına kadar

[737] Tom Hussain, "What is Behind the Hype About the New Iran-China Partnership?", 8 Eylül 2020.
[738] Muhammet Ali Güler, "China and Iran: Obstacles to Trade and Revised Golas for Future", 4 Eylül 2020.
[739] Rashida Hameed, "Sino-İran current Developments and Future Scenario", s.138.

teknoloji ürünleri ithalatını daha çok Avrupa ülkeleri ile Güney Kore ve Japonya'dan yapmakta iken, 2002 sonrası Çin bu piyasadaki ağırlığını artırmıştır.

2004 yılında Çin ile İran arasında, enerji sektörünün hem petrol hem de gaz alanlarında 100 milyar Dolarlık bir yatırım anlaşması yapılmıştır. 2006 yılında da İran, Çin'e en fazla petrol ihraç eden ülke konumuna gelmiştir. 2007 yılında ise Çin, AB'yi geçerek İran'ın bir numaralı petrol ithalatçısı olmuştur. 2008 yılında BM'de Iran'a yönelik yaptırımları imzaladıktan sonra dahi, Çin Yadavaran Petrol sahasındaki 70 milyar Dolarlık yatırımını devam ettirdiğini duyurmuştur. Bunun da 10 milyon ton sıvılaştırılmış gaz karşılığında yapıldığı belirtilmiştir.[740]

İran'ın uluslararası yaptırım baskısı altında bulunduğu dönemde Çin ile arasında imzalanan anlaşma kronolojisi aşağıdaki gibidir:

- Kasım 2008'de Çin firması CNOOC ve İran firması NIOC arasında sekiz yıl bağlayıcılığı olan 16 milyar dolarlık Kuzey Pars gaz sahasını geliştirme anlaşması,
- 2009 yılında Çin Milli Petrol firması-CNPC ile NIOC arasında 5 milyar dolarlık Güney Pars gaz sahası 11.faz geliştirme anlaşması,
- 2009 yılında CNPC ve NIOC arasında 2 milyar dolarlık Azadegan petrol sahası geliştirme anlaşması imzalanmıştır.

2009 yılında İran Milli Petrol Şirketi'nin bir ofisi de Çin'de açılmış ve Çin'de petrol rezervi oluşturulması hedeflenmiştir. 2010 yılında, 51 milyar Dolarlık yatırımla Çin artık İran'da, İran'ın kendisinden bile daha büyük bir yatırımcı pozisyonundadır. 2010 yılı itibariyle yüzün üzerinde Çinli kamu firması İran'da faaliyet göstermektedir. İran aynı zamanda Çin'in Ortadoğu ülkeleri arasında en fazla sayıda ve yüksek miktarlı proje yürüttüğü ülke durumuna gelmiştir. Altyapı yatırımları, kargo gemileri ve tanker inşaları, baraj ve enerji santralleri yapımı, petrol ve doğalgaz yatırımları, petrokimya ve maden alanları yatırımları bu projeler arasındadır. Ayrıca otomotiv sektöründe de Avrupa ülkelerinin yerini almıştır. Çin İran'da Aras Khodro fabrikasında İran ile ortak dizel kamyonet üretimi yaparken, Khodro bir yandan da Çin'in Shandong kentinde 2006 yılında Çin Youngman Automobile Group Co. Ltd ile ortak araba üretimi yapmaya başlamıştır.[741]

[740] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.45.
[741] Huang Minxing ve Ji Kaiyun, "China and Iran: Special Economic Partners", Tim Niblock ve Monica Malik (Ed.) **Asia-Gulf Economic Relations in the 21st Century.** (189-208), Berlin: Gerlach Press, 2013.

1990-2010 yılları arasında iki ülke ticaret hacminin, özellikle 2002 yılından sonra hızlanmak suretiyle 361 milyon Dolar'dan 30 milyar Dolar'a çıktığı görülmektedir. Bu da yaklaşık seksen üç kat artış anlamına gelmektedir. Hatta, İran'ın BAE üzerinden Çin ile gerçekleştirdiği ticaret de dikkate alındığında AB ülkelerini geçmektedir. Aksi halde resmi verilere göre durum böyle değildir. 2009 yılı itibariyle BAE dolaylı ticaretle Çin-İran toplam ticaret rakamının 36,5 milyar Dolar'ı bulduğu tahmin edilmektedir.[742] Resmi veriler baz alındığında 2002 yılında İran'ın üçüncü büyük ticari partneri olan Çin, 2011 yılında Avrupa Birliği'ni geçerek birinciliğe yükselmiştir. Dünyanın en büyük toptan ürün satış pazarı konumundaki Çin'in Yiwu, Zhejiang şehirleri, çok sayıda İranlı'nın özel oturum izinleri ile yaşadığı ve ticaret yaptığı yerlerdir. Buradaki ticaret ile yük trenleri İran-Çin arasındaki ticaretin bağlantı noktasını oluşturmaktadır.[743]

Çin, yaptırımlar döneminde İran ticareti için can simidi görevi görmektedir. Örneğin İran Mineral Ürünler Üreticileri ve İhracatçıları Birliği'nden bir yetkili olan Kamran Vakil, Hamaney'e yakın olan İslamcı Koalisyon Partisi üyelerinden oluşan muhafazakar Grand Bazaar tüccarlarının Çin ile sıkı iş ve finansal bağlantıları sayesinde yaptırımlardan etkilenmediklerini söylemiştir.[744] Bununla birlikte yaptırımların hemen ardından Çin, İran ile müzakere sürecinde daha uygun fiyatlar oluşturmak üzere bir bekleme süreci tercih ettiğinden, ticaret hacmi önce düşmekte, sonra toparlamaktadır.[745] İran'da faaliyet gösteren Çinli firmaların büyük bir kısmı, ikincil yaptırımlardan korunmak amaçlı küresel pazarda yer almayan firmalardır. Küresel pazarda ve finans sisteminde yer alan ya da ABD ile ilişkisi olan büyük Çin firmaları İran faaliyetlerini sonlandırmışlar, fakat küçük ve orta ölçekli firmalar devam etmektedirler. Bu tarz firmalar iki ülke arasındaki ticaretin sürdürülmesinde kilit rol oynamaktadırlar.[746] Bu firmalara da Çinli paravan firmalar denilebilir.

2018 yılından itibaren uygulamaya konulan ABD yaptırımlarına rağmen, Çin ile İran'ın petrol ticareti örtülü taktiklerle sürdürülmektedir. Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, tankerlerin vericilerini ve otomatik tanımlama sistemlerini kapatarak kendilerini gizleme yöntemive tankerden tankere aktarma yolu izleyerek ithalat-ihracat faaliyetleri devam ettirilmektedir. Özellikle Malezya limanları, tankerlerin evraklarının değiştirildiği ve gemiden

[742] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.43.
[743] Bonnie Girard, "The History of China and Iran's Unlikely Partnership", 16 Mayıs 2018.
[744] Borzou Daraghi ve Ramin Mostaghim, "Iran Hardliners Skirt Sanctions", 23 Ağustos 2010, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-aug-23-la-fg-iran-sanctions-20100824-story.html, (11 Mayıs 2021).
[745] Stephen Khan, "Iran: How US Sanctions are Strengthening China's Global Power", 15 Kasım 2018, https://www.theconversation.com/iran-how-us-sanctions-are-strengthening-chinas-global-power-106564, (16 Şubat 2021).
[746] Mohsen Shariatinia, "China and Iran After the U.S. Withdrawal from the JCPOA", **İram Center for Iranian Studies,** 1 Haziran 2018, https://iramcenter.org/en/china-and-iran-after-the-us-withdrawal-from-the-jcpoa/, (24 Nisan 2019).

gemiye aktarım yapılarak ürün menşeinin gizlendiği, bu yolla da tanker güzergahlarının yanıltıldığı alanlar olarak kullanılmaktadır. Dünya tanker trafiğini uydudan izleyen UANI'den Ivor Roberts 2021 Haziran ayı itibariyle yayınlanan raporda, Çin'in İran'dan aldığı karaborsa petrol miktarının aşırı derecede arttığını, İran'ın Çin'e petrol taşımak üzere kullandığı üçüncü ülke bayrak gemilerinin sayısının 123'e yükseldiğini ve Çin'in İran'dan günlük 2,4 milyon varil petrol ithalatı yaptığını belirtmektedir.[747] İran'a yaptırım uygulanan dönemlerde aracı ülke rolü oynayan Malezya'nın Çin'e yaptığı ihracat, yedinci bölümde Malezya ile ilişkiler başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir.

2021 yılının ilk hukuki icraatı olarak Çin Ticaret Bakanlığı 9 Ocak 2021 tarihinde Avrupa Birliği'nin "Blocking Statute" benzeri bir yasayı onaylayarak Çin vatandaşlarını ve Çin firmalarını üçüncü ülkelerin ikincil yaptırımlarına karşı korumaya almıştır.[748]

8.5. ÇİN'İN FİNANSAL POLİTİKALARI

11 Eylül saldırıları sonrası sözde terörizme karşı savaş gerekçesi ile Ortadoğu'daki operasyonlarını artıran ABD'nin zayıflayan ekonomik gücü karşısında Çin, 2001'i takip eden 10 yıllık dönemde GSMH'sini altı kat artırmıştır.[749] Artan ekonomik gücünü doğal olarak finansal alana da yansıtmak istemektedir. Özellikle Hong Kong milli güvenlik yasası nedeni ile ABD ve batılı ülke yaptırımları riskini değerlendiren Çin, 2019 yılından itibaren finans sistemini bağımsızlaştırmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. Hatta Çinli bir kaynak, bunun için İran bankalarının deneyimlerinden de faydalanıldığını ifade etmiştir.[750]

Çin para birimi renminbi'nin uluslararası ticarette kullanımını artırmak ve rezerv para birimi olarak payının güçlendirmek istese de parasının likit olmayışı bu girişimin önündeki en önemli engel olarak karşısına çıkmaktadır. Bunun üstesinden de dijital para birimi ile gelmeyi planlamaktadır. Özellikle Tek Kuşak Tek Yol hattı üzerinde yer alan ülkeler ile Çin firmaları arasında gerçekleştirilecek ticaretin dijital Yuan ile yapılması bu politikayı hızlandırıcı bir motivasyon olarak ortaya çıkmaktadır.[751] Nikkei'inin Çin Halk Bankası (PBOC-People's Bank

[747] Tariq Tahir, "Under the Radar: Iran has "Ghost Armada" of Tankers to Sell Oil to China to Bankroll its Secret Nuclear Programme Says Experts", 20 Haziran 2021, https://www.thesun.co.uk/news/15337470/iran-tankers-sell-oil-china-nuclear-programme/, (21 Haziran 2021).
[748] *China's "Blocking Statute" – New Chinese Rules to Counter the Application of Extraterritorial Foreign Laws*, 13 Ocak 2021.
[749] Yun Sun, "Will China Benefit from the US's Conflict With İran", 9 Ocak 2020.
[750] *Chinese Banks Prepare Contingency Plans over Threat of U.S. Sanctions*, 9 Temmuz 2020, https://www.reuters.com/article/us-china-banks-usa-sanctions-exclusive-idUSKBN24A1I2, (19. Mart 2021).
[751] Jennifer Zhu Scott, "Is China about to launch its own Cryptocurrency?", *World Economic Forum*, 15 Ekim 2018, https://www.weforum.org/agenda/2018/10/is-china-about-to-launch-its-own-cryptocurrency/, (20 Aralık 2020).

of China) ve CIPS'den edindiği bilgilerle oluşturduğu araştırma raporuna göre, Çin Yuanı'nın kullanımı 2019 yılında bir önceki yıla göre %80 artmış durumdadır. 2018 yılında CIPS sistemi üzerinden 3,77 trilyon $ işlem hacmi gerçekleşmiştir.[752]

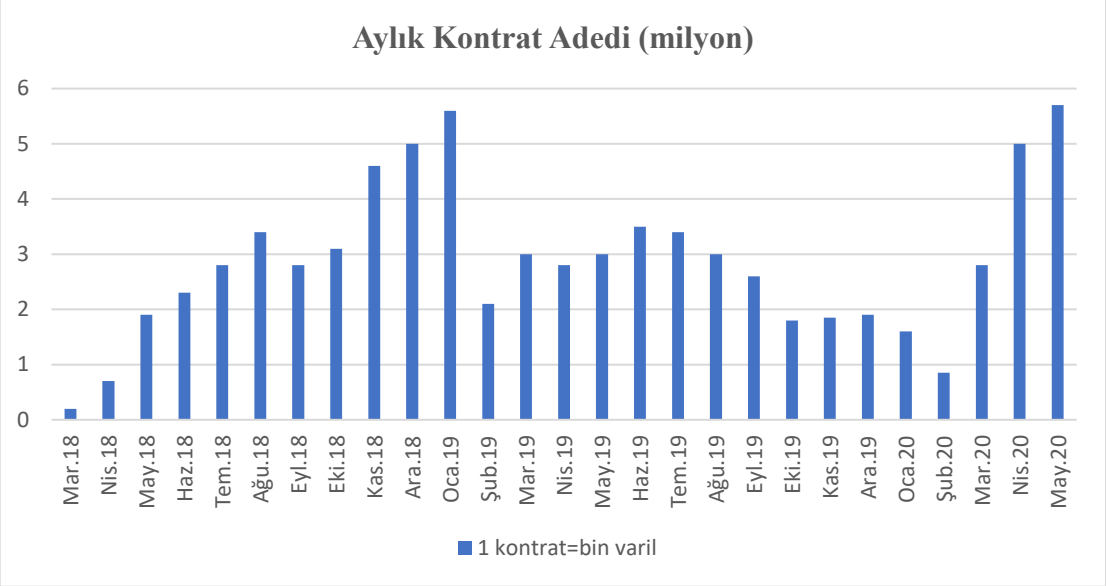
Nisan 2020'de Çin'in dijital para birimleri tanıtılmıştır: Chengdu, Shenzhen, Suzhou ve Xiong. Çin'in son 5 yıllık kalkınma planında yer alan Çin Yuanı'nın uluslararası kullanımının artırması konusu böylece hayata geçirilmiştir.[753] Çin aynı zamanda kendi dijital para birimini kullanıma süren ilk büyük güçtür. Tek Kuşak Tek Yol projesini kapsayan ülkelerle yürütülecek ticarette ABD Doları'nın varlığının ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.[754] Pandeminin yaşandığı 2020 yılında, Çin Merkez Bankası birçok ülkenin merkez bankaları ile swap anlaşması yaparak Çin Yuanı'nın kullanımına katkı sağlamıştır. İran da bu ülkeler arasında yer almaktadır. Çin sadece Yuan kullanımını yaygınlaştırarak değil, aynı zamanda ABD güdümünde hareket eden IMF, Dünya Bankası gibi global kuruluşlara alternatif kurumlar oluşturma yolunda da ilerlemektedir. Dolayısı ile IMF ve Dünya Bankası'na olan bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir.

Çin'in finansal konularda ortaya koyduğu yenilikler, dünya finans sistemindeki çok kutupluluğu ve çoğulculuğu desteklemekte ve hızlandırmaktadır. Donald Trump'ın İran'a yönelik maksimum baskı takıntısı da bu gelişmeleri hızlandıran bir neden olmuştur.[755] Finansal bir başka yenilik olarak Çin'in ham petrol vadeli işlem kontratlarının 2017'den itibaren Yuan üzerinden yapılmaya başlanması, ABD yaptırımlarını aşmaya yönelik olarak hem İran, hem de Rusya için oyun değiştirici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.[756] Çin, Şanghay Borsası'nda Yuan üzerinden ham petrol vadelileri arz ederek, dünya genelinde Dolar üzerinden fiyatlanan petrolü kendi para birimi ile ithal etmenin yolunu da açmış bulunmaktadır. ABD finansal hegemonyasından kurtulmak isteyen Rusya ve Avrupa ülkeleri de Dolar kullanımını minimuma indirmek üzere çalışmalar yürütmektedirler.[757] Petrol vadeli işlemleri hem yatırımcılara kaydi yatırım ile fiyat dalgalanmalarından kazanç elde etme fırsatı sunarken, aynı zamanda sektördeki aktörlere belirlenen gelecek vadelerde ham petrolün fiziki olarak dağıtım hakkını satın alma imkanı sağlamaktadır. Başka bir ifade ile bu piyasalar petrol üreticileri ile tüketicilerini bir araya

[752] *Rise of the yuan: China-based payment settlements jump 80%,* 20 Mayıs 2019, https://asia.nikkei.com/Business/Markets/Rise-of-the-yuan-China-based-payment-settlements-jump-80, (21 Mart 2021).
[753] James Rae, "The Impact of China's Financial Innovation on the World Order", 26 Mayıs 2020, https://news.cg tn.com/news/2020-05-24/China-U-S-relations-to-improve-but-not-until-after-2020-is-over-QJn3RWsZVu/indexht ml, (22 Aralık 2020).
[754] Jason Brett, "Trend Continues for Countries Looking to Evade U.S. Sanctions Using Crypto", 29 Ocak 2020.
[755] James Rae, "The Impact of China's Financial Innovation on the World Order", 26 Mayıs 2020.
[756] Damon Evans, "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 27 Haziran 2019.
[757] Eustance Huang, "A 'Growing Club' of 'Very Powerful Countries' is Steering away from Using the Dollar", 30 Ekim 2019, https://www.cnbc.com/2019710/31/de-dollarization-russia-china-eu-are-motivated-to-shift-from-using-us.html, (26 Mart 2021).

getirerek alım-satım kontratları yapılan yerlerdir.[758] Şanghay Enerji Borsası'nda işlem yapan Singapurlu yatırım şirketi Phillip Futures'un genel müdürü, müşterileri arasında fiziksel petrol alım satımı yapanlar olduğunu teyid etmiştir.[759]

Donald Trump'ın KOEP'den çekileceğini ve yaptırımları yeniden uygulayacağını ilan etmesi ile birlikte, Yuan üzerinden işlem gören ham petrol vadeli işlemler miktarının hızlı bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Trump'ın haberinin hemen ardından Şanghay Enerji Borsası'ndaki işlemler ilk etapta günlük 240,000 lot ile iki kat artmıştır; 1 lot 1,000 varil anlamına gelmektedir ki, bu da günlük 240 milyon varillik günlük petrol işlemini göstermektedir. 2020 yılı ilk aylarında pandemi dolayısı ile hacimlerde düşüş yaşansa da sonra tekrar toparlanmıştır.

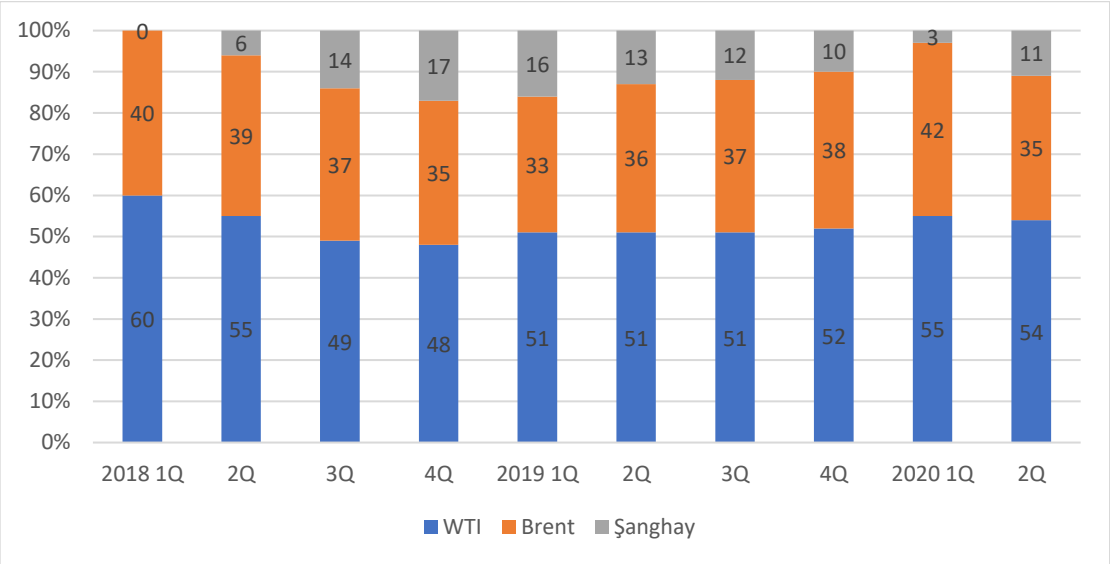
Şekil 25: Şanghay Ham Petrol Vadeli İşlem Borsası Yuan petrol kontratları

Kaynak: https://www.wsj.com/articles/chinese-oil-futures-draw-more-international-interest

Dolar kullanımına ihtiyaç duyulmadan Şanghay Vadeli Enerji Borsası üzerinden gerçekleştirilen petrol ticaretine yönelik talebin zaman içinde arttığı görülmektedir. Şanghay Borsası'nın ham petrol vadeli işlemlerine, Sinopec dahil olmak üzere Çin Devleti'ne ait diğer petrol şirketleri ile üçüncü ülkelerden de yoğun şekilde talebin olduğu görülmektedir.[760] Şanghay Enerji borsası bir taraftan da New York ve Londra yatırımcılarını cezbetmekte ve bu borsaların

[758] Dan Caplinger, "What are Crude Oil Futures and How They Work?", 30 Kasım 2016, https://www.fool.com/investing/2016/07/12/what-are-crude-oil-futures-and-how-do-they-work.aspx, (03 Haziran 2021).
[759] Chong K. Ping, 1 Haziran 2020, "Chinese Oil Futures Draw More International Interest", https://www.wsj.com/articles/chinese-oil-futures-draw-more-international-interest-11593597896, (10 Haziran 2021).
[760] Huileng Tan, "Trump's Sanctions on Iran may be Creating an Oil Trading Boom in China", 16 Mayıs 2018, https://www.cnbc.com/2018/05/16/iran-oil-trumps-sanctions-create-crude-trading-boom-in-china.html, (18 Şubat 2021).

yatırımcı paylarından almaktadır.[761] 2021 yılı itibariyle yirmi üç ülkenin şirketleri borsada vadeli ham petrol işlemi yapmaktadır ve işlem hacmi 6,7 trilyon Dolara kadar yükselmiştir.[762]

Şekil 26: Dünya ham petrol vadeli işlem payları (%)

Kaynak: https://malaysia.news.yahoo.com/china-yuan-oil-future-contracts-085849332.html (Bloom berg Intelligence)

Şanghay Uluslararası Enerji Borsası'nda Çin Yuanı ile petrol satışlarının yapılması, Çin'in İran petrolünü satın almaya devam etmesine yönelik önemli bir gelişmedir.[763] Çin Covid-19 pandemisi döneminde de üretilen petrolü satın almaya devam etmiş ve depo alanlarında stoklamıştır. Daha sonra borsa üzerinden elindeki fazla arzın satışını gerçekleştirmiştir. Çin'in, üretimin kısa süre sonra canlanacağına yönelik beklentisi ile petrol alımına ve borsada vadeli kontrat satışına devam etmesi, Şanghay borsasındaki kontrat fiyatlarının Londra Brent ve ABD Texas birim fiyatlarına göre daha yüksek seyretmesi, petrol arz eden ülkeler için de kârlı ve cezbedici olmuştur.[764] Çünkü Brent petrol ve ABD petrol fiyatlarının sıfırın altına inmesi üreticilerin zararına yol açmıştır.

Şanghay borsası üzerinden satılan ham petrol, satış sonrasında Japonya, Güney Kore, Malezya rafinelerine de gönderilmektedir. Freepoint Commodities firması Asya bölgesi CEO'su Xiuzhang, bu ülkelerin petrolü Ortadoğu'dan getirtmektense, riski oldukça azaltılmış bir şekilde

[761] Kazuhiro Kida, Mayasuki Kubota, Yusho Cho, "Rise of the Yuan: China Based Payment Settlements Jump %80", 20 Mayıs 2019, https://asia.nikkei.com/Business/Markets/, (16 Şubat 2021).
[762] *CGTN: Shanghai's crude oil benchmark helps companies fight against COVID-19 impact*, 8 Nisan 2021, http://www.ine.cn/en/news/news/4238.html, (10 Nisan 2021).
[763] Mohsen Shariatinia, "China and Iran After the U.S. Withdrawal from the JCPOA", 1 Haziran 2018.
[764] Ouyang Xiuzhang, "China Crude Oil Futures: Shanghai benchmark helped companies against COVID impact", 26 Mart 2021, https://news.cgtn.com/news/2021-03-26/VHJhbnNjcmlwdDUzMjAx/index.html, (10 Haziran 2021).

borsa üzerinden daha rahat alabildiklerini gördüklerini ve artık burayı tercih ettiklerini açıklamıştır.[765] Kısaca Şanghay Ham Petrol Vadeli İşlemler borsası, Çin'in İran'dan özellikle 2020 Eylül ayından itibaren ortalamanın üzerinde yaptığı petrol ithalatının açıklamasıdır. UANI analizlerine göre 2021'de İran'ın günlük ortalama petrol satışı 2,4 milyon varil civarıdır.[766]

Çin, izlediği finansal politikalar ile ABD Doları'nın yerini almak değil, fakat Çin'in finansal bağımsızlığını garantilemek istediğini belirtse de, ABD doğal olarak kendisine rakip bir finansal güç istemeyecektir. Çünkü uyguladığı dış politika büyük ölçüde finansal gücünden kaynaklanmaktadır. Fakat, bu kadar borçlu bir ülkenin rakipleri karşısında gücünü devam ettirmesinin zor olduğu değerlendirilmektedir.[767]

8.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Jephraim Gundzik'e göre Bush'un şeytan üçgeni söylemleri, dünya politikasında yeni müttefikliklerin doğmasına neden oldu ve Çin-Rusya-İran üçgeni en önemli sonuçtur.[768] Bu ittifak aynı zamanda ABD'nin Asya kıtasını kuşatmasının da karşısında yer almaktadır. Bu üç ülke tek kutuplu ABD sistemine karşı çok kutuplu bir dünya düzeni oluşturmaya çalışırken Hazar petrollerinin kontrolünü de sağlama gayreti içerisindedirler. Rolünü artırmak isteyen Çin için enerji kaynakları bakımından Ortadoğu ve batı Asya jeopolitik önemi yüksek bölgelerdir. Hürmüz Boğazı'nın kontrolünü elinde bulunduran ve bu bölgede ABD'nin nüfuz edemediği İran bu noktada öne çıkmaktadır.[769]

Çin işbirliği içerisinde olduğu ülkelerin içişlerine müdahil olmamaktadır ve ilişkileri ideoloji içermemektedir. Çin yönetimi aynı zamanda bölgesel anlaşmazlıklarda tarafsız olduklarını, yaklaşımlarının ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek olduğunu, politik müttefiklik gütmediklerini ifade etmektedir.[770] Çin ile İran da pragmatik, iş odaklı, ideolojik olmayan bir ilişki içerisindedir. Çin İran için ABD'ye rakip olabilecek bir güç olma yolundadır.

---

[765] *CGTN: Shanghai's crude oil benchmark helps companies fight against COVID-19 impact,* 8 Nisan 2021.
[766] *Iran has "Ghost Armada" of Tankers to Sell Oil to China to Bankroll its Secret Nuclear Programme Say Experts,* 20 Haziran 2021, https://www.the-sun.com/news/, (21 Haziran 2021).
[767] James Rae, "The Impact of China's Financial Innovation on the World Order", 26 Mayıs 2020.
[768] P. Jephraim Gundzik, "The Ties That Bind China, Russia and Iran", *The Asia Times,* 4 Haziran 2005, https://apjjf.org/-Jephraim-P.-Gundzik/1623/article.html, (20 Mayıs 2021).
[769] Liu Jun ve Wu Lei, "Key Issues in China-Iran Relations", s.51.
[770] Muhammet Ali Güler, "China and Iran: Obstacles to Trade and Revised Golas for Future", 4 Eylül 2020.

Çin için İran ise Ortadoğu ve Merkezi Asya'nın en kritik geçiş noktasında olması dolayısı ile Kuşak Yol Projesi için çok önemlidir.[771]

ABD'nin Ortadoğu'daki müttefikleri olan İsrail ve Suudi Arabistan'ı korumak amacıyla bu bölgede yürüttüğü operasyonlar ve politikalarla, ters bir etki ile İran'ın bölgedeki gücünü artırmasına ve Çin'in bölgeye daha yoğun bir şekilde nüfuz etmesine ve oyun kurucu olmasına yol açmıştır. İran'a yönelik yaptırımlar bu ülkede yatırımları bulunan ve ticari ilişkiler yürüten Avrupalı şirketlerin çekilmesine yol açarken, onlardan doğan boşluğu Çin şirketleri hızla doldurmaktadır. Hatta bu süreç İran'ın enerji sektöründe ve ticaretinde monopol oluşturacak şekilde devam etmektedir. İran, şartlar normal olduğunda ticari yatırımlar ve işbirliklerinde Çin ile dengeli seviyede Avrupalı firmaları tercih ederken, yaptırımlar bu riski alabilen Çinli firmaların tekelleşmesine yol açmaktadır.

Aynı zamada küresel finans sistemindeki ABD üstünlüğünden rahatsızlık duyan Çin'in kendi egemenlik alanını yaratmak üzere alternatif çözümler ortaya koyması, ABD tarafından ekonomik ve finansal alanda baskılara maruz kalan İran'a avantaj sağlamıştır.

[771] Ellie Geranmayeh, "A Pragmatic Partnership: Why China and Iran Try to Collaborate", 17 Temmuz 2020.

DOKUZUNCU BÖLÜM:

SONUÇ

Ticaret, kalkınma ve finansın toplamından oluşan ekonomik güç, askeri gücün üzerinde gelmektedir. ABD II. Dünya Savaşı'ndan itibaren sahip olduğu bu gücü kendi dış politika hedeflerini gerçekleştirmek üzere yoğun şekilde kullanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve tek kutuplu dünya düzeninin başladığı 1990 yılı itibariyle ABD yaptırımlarının sayısı da artmıştır. ABD kökenliler de dahil olmak üzere, birçok dış politika analisti ABD yaptırım politikalarının aşırı sayıda uygulandığı konusunda hemfikirdirler.

İran da ABD başkanları için değişmez hedeflerden birisi olmuştur. İran ekonomisi, şiddeti dönem dönem değişse de devrimden itibaren neredeyse aralıksız bir şekilde yaptırımlara tabi tutulmuştur. İran politikalarını değişime zorlamak ABD'nin temel dış politika amaçları arasında yer almıştır. Fakat İran rejimi, ABD'nin ekonomik ya da finansal yaptırımları karşısında, yaptırıma gerekçe gösterilen faaliyetlerinde genellikle davranış değişikliği göstermemiştir. Bununla birlikte, ülkenin kırk yıldan uzun bir süredir rejimini koruduğu da bir gerçektir. Genel itibariyle ABD'de cumhuriyetçi başkanlar döneminde İran'a karşı daha negatif bir tutum, daha sert söylemler ve politikalar sürdürüldüğü gözlenirken, demokrat yönetimlerde diplomasi nispeten kollanmıştır.

İran tüketim ürünlerini üreten ve büyük ölçüde kendi kendine yetebilen bir ülkedir. Aynı zamanda jeopolitik konumu dolayısı ile bölgesinde etki sahibi, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nı kontrol edebilmesi nedeniyle dünya petrol ticaretinin %80'inin trafiğini etkileyebilen bir güçtür. Uzun yıllar boyunca maruz kaldığı ekonomik ve finansal yaptırım baskılarına rağmen dünyanın ilk otuz ekonomisi arasındaki yerini korumuştur. Yaptırımların etkisinin ölçülmesinde, halkın rejime yaklaşımı ve rejime yönelik desteğindeki değişim barometre görevi görmektedir. Dini lider Ali Hamaney, Obama'nın başkanlığı döneminde uygulanmaya konulan yaptırımlar üzerine İran devlet televizyonuna yaptığı bir konuşmada, ambargoların İran ve Ahmedinejad hükümeti için bir fırsat olduğunu ifade etmiştir. Fakat Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde halkın içeride uygulanan politikalara, sosyal baskılara ve ekonomik yozlaşmaya olan tepkisi ile birlikte, 2009 yılındaki şaibeli seçimlerin yol açtığı ortam rejime karşı halk hareketlerini artırırken, tam da bunların üzerine gelen uluslararası ekonomik yaptırımlar halkın rejimden kaynaklı hoşnutsuzluğunu en yüksek seviyeye çıkarmıştır. İran Hükümeti buna rağmen yaptırıma konu nükleer faaliyetlerde geri adım atmamıştır.

2013 yılında İranlı siyasetçiler, analistler ve iş insanları ile yapılan mülakatlar sonucunda, yaptırımlara rağmen İran elitlerinin İran rejimine desteğinin arttığı sonucu ortaya çıkmıştır. Hatta yaptırımlardan en fazla zarar gören özel sektör bile nükleer faaliyetler konusunda politika değiştirmek yerine, sadece verilecek tavizlerle yaptırımların hafifletilmesi beklentilerini açıklamışlardır. Nitekim bunun ülke güvenliği için önemli olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir.[772]

Müzakereler konusunda yumuşama eğilimi ancak ekonomi açısından liberal görüşe sahip ılımlı muhafazakar kesimden gelmiştir. 2015 yılında P5+1 ile İran arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun periyodik olarak düzenlediği raporlarda İran'ın yükümlülüklerine riayet etmekte olduğunu belirtmesine rağmen, Mayıs 2018'de Donald Trump başkanlığındaki ABD'nin gerekçesiz olarak Nükleer Anlaşma'dan çekilmesi ve beraberinde İran'a yönelik ekonomik ve finansal ambargoların yeniden devreye girmesi bu sefer ılımlı kesimin de farklı tepkisine neden olmuştur. İran yönetimi, iktidarda hala ılımlı muhazafakarlar olduğu halde ABD'nin çıkarları ile çatışan yurtdışındaki faaliyetlerinde ne geri adım atmış ne de Nükleer Anlaşmaya yeniden dönülmesi için başkan Donald Trump'ın talepleri karşısında taviz vermiştir. Ruhani hükümeti ABD ile müzakere masasına ancak ve ancak yaptırımlar tamamen kaldırıldıktan sonra koşulsuz oturabileceğini belirterek, aksi bir ortamda ABD ile diplomasiye kapalı olduğunu göstermiştir.

Hem devlet başkanı Hasan Ruhani ve hem de ruhani lider Ayetullah Hamaney, yaptıkları açıklamalarda ABD ile müzakere etmeyeceklerini, kesinlikle taviz vermeyeceklerini birçok kez beyan etmişlerdir. Hatta 1979 devriminin felsefelerinden birisi olan izolasyon ve sonraki yıllarda da "direniş ekonomisi" kavramı ile ara ara tutunulan kendi kendine yeterlilik ilkesi Ali Hamaney tarafından yeniden dillendirilmeye başlanmıştır.[773] Tezin ilk hipotezinde iddia edildiği gibi, ABD'nin uygulamakta olduğu maksimum baskı politikasının süreç içerisinde Tahran'daki aşırı muhafazakarların elini güçlendirdiği gözlenmiştir.[774] Tezin birinci hipotezi, İran'a uygulanan yaptırımların reformistlerin ve sıradan İranlılar'ın elini zayıflatırken, rejim güçlerininin ve dolayısı ile rejimin nispeten güçlenmesine yol açtığıdır. Buna yönelik bulgular şu şekilde sıralanabilir:

---

[772] Ali Fathollah-Nejad, "Why Sanctions against Iran are Counterproductive: Conflict Resolution and State-Society Relations", **International Journal**, Sayı:69, No:1, Mart 2014, s.51.
[773] Philiph H. Gordon ve Ariane M. Tabatai, "Trump Thinks "Maximum Pressure" Will Change Iran. History Says He's Wrong", 14 Ekim 2020, *The Washington Post,* https://www.thewashingtonpost, (15 Ekim 2020).
[774] Michel Ducios, "After Snapback Sanctions on Iran: A European Perspective", 23 Eylül 2020, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/irasource/, (25 Eylül 2020).

Rejimin güçlenmesinin ardında hem karşı tarafta yaptırımları uygulayarak toplumu zora sokan düşmana karşı yükselen tepki yer alırken, hem de zaten ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümünü yürüten devlet ve yarı-devletsel yapının, sahip olduğu imtiyazlar ve kurduğu ağlar üzerinden yaptırımları daha koordineli bir şekilde bertaraf ederek özel sektöre karşı var olan avantajını artırması vardır. Dolayısı ile yaptırımlar İran'daki özel sektörü daraltırken, Devrim Muhafızları'na ait ekonomik yapıyı ve buna bağlı olarak da otoriter rejimi güçlendirici etki yaratmaktadır. İran uzmanlarından, Atlantik Council bünyesinde yer alan İran'ın Geleceği İnisiyatifi direktörlüğünü yürüten Barbara Slavin, Trump yaptırımlarının mollaları hedef almasına rağmen aslında İran halkının hayatını zorlaştırdığını ifade etmektedir.[775]

2018'de ABD tarafından tek taraflı olarak yeniden başlatılan yaptırımlarla birlikte, zaten kırılgan olan İran ekonomisinde yerel para biriminin değer kaybedeceği, işsizliğin artacağı, ithal ürünlerde artan maliyet dolayısı ile enflasyonun yükseleceği, altyapı yatırımlarının duracak olması nedeni ile İran halkının suya ve enerjiye erişiminin zorlaşacağı ve bu gelişmelerin rejimi halkın karşısında zora sokacağı hesaplanmıştır.[776] Bundan dolayı ortaya çıkacak halk hareketinin de rejimi etkilemesi beklenmektedir. Fakat reformist ve ılımlı muhafazakar bir hükümet döneminde ABD'nin elle tutulur bir gerekçesi olmadan keyfi bir şekilde Nükleer Antlaşma'dan çekilmesi ve ekonomik yaptırımları yeniden devreye koyması, İran halkında bir önceki yaptırımlar dönemine göre daha farklı etkiler ortaya çıkarmıştır.

Nükleer Anlaşma'nın daha yeni olduğu bir dönemde Iran Poll ve CISSM tarafından Aralık 2016'da yapılan bir çalışmaya göre İran halkının anlaşmaya olan desteğinin %21'e gerilemiş olduğu tespit edilmiştir. Zira İran'da %70'in üzerinde bir kesim bu anlaşmanın kendi yaşam koşullarına bir katkı sağlamadığını belirtmiştir. Aynı araştırmada, bir önceki gün yeterince gülümsediğini söyleyenlerin oranı 2006 yılında %53'den, 2016 yılında %73'e yükselmiştir. 2015 yılında, henüz nükleer antlaşma imzalanmadan Gallup Poll tarafından yapılan araştırmada ise ekonomik yaptırımlardan negatif olarak etkilendiğini belirtenlerin oranı çok çok azdır.[777] Benzer şekilde Ekim 2019'da yapılan kamuoyu araştırmalarına göre de, 2015 yılında imzalanan nükleer antlaşma ile heyecanlanan ve coşkulu gösteriler sergileyen İran halkının artık anlaşmayı desteklemedikleri sonucu çıkmaktadır. 2015 yılında nüfusun %85'i tarafından desteklenen anlaşma, artık yaklaşık halkın %42'sinin desteğini alabilmektedir. Ve %60'lık bir kesim ise

[775] *Trump's Sanctions Failed to Harm Islamic Republic: Atlantic Council*, 25 Haziran 2019, https://www.tehrantimes.com/news/437425/Trump-s-sanctions-failed-to-harm-Islamic-Republic-Atlantic-Council, (06 Nisan 2021).
[776] *US's Iran Sanctions: Mixed Prospects and a Beyond-SWIFT Quetion*, 27 Aralık 2018, https://www.studies.aljazeera.net/en/reports/2018/12, (26 Ocak 2021).
[777] David Trilling, "Polling Iran: What Do Iranians Think?", 17 Şubat 2017, https://journalistsresource.org/politics-and-government/polling-iran-iranians-public-opinion-data/, (14 Ocak 2021).

İran'ın antlaşmadan çekilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu durumun sebebi sadece ekonomik yaptırımlar değil, ABD'ye olan güvensizlik ve bu ülkenin İran'a yönelik düşmanca tutumudur. Nitekim ekonomik yaptırımlara rağmen ülke bir iflas görünümünden uzaktır. International Crisis Group İran Projeleri Direktörü Ali Vaez'e göre, petrol dışı ihracatın artışı ve komşu ülkelere yapılan kaçak petrol satışları belirli bir gelir seviyesinin oluşmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan ABD'nin keyfi tutumu halkın İran yönetimine olan desteğinin artmasına neden olmuştur.[778] Hamaney'in, batılı ülkelerin İran'ı az gelişmiş ve bağımlı kalmasını istediklerine dair söylemleri ile birlikte onları güvenilmez, vicdansız ve ahlaksız olmakla suçladığı konuşmalarının içerideki bölünmüşlüğü de azalttığı görülmüştür. Beklenenin aksine yaptırımlar otoriter devlet yapısının zayıflamasına değil, tam tersi güçlenmesine yol açmaktadır.

ABD'nin antlaşmadan elle tutulur bir gerekçesi olmadan geri çekilmesi ile İran kamuoyu aynı zamanda hayal kırıklığına uğramıştır. İranlılar'ın, antlaşmanın diğer taraflarından olan Avrupa ülkelerinden beklentileri ise İran'ın bu durumdan zarar görmemesini sağlamalarıdır. Fakat E-3 ülkeleri tarafından geliştirilen INSTEX mekanizmasının çok etkili kullanılamamış olması, İran halkının genel olarak batılı ülkelere karşı memnuniyetsizliğinin artmasına neden olmuştur. Avrupalılar'ın güvenilir bir diplomatik ortak olduklarına dair inançlarını kaybetmişlerdir. Maryland Üniversitesi tarafından yapılan kamuoyu araştırmasına göre İran halkı Avrupa ülkelerinin yeterince çaba göstermediğini, en az iki kat daha fazla çaba göstermeleri gerektiğini düşünmektedirler. Diğer taraftan halkın üçte ikisi, 2016 sonrasında ekonomik koşullarında anlaşmadan kaynaklı bir iyileşme olmadığı beyanında bulunmuşlardır. Zaten bu nedenle anlaşmaya halkın başta güçlü olan desteği kısa bir süre içinde %42'lere kadar inmiştir. Halkın anlaşmanın geçerli olduğu yıllardaki ekonomiden memnuniyet yüzdesinin, yaptırımların yeniden aktif olarak uygulanmaya başlandığı 2019 yılı sonunda aynı civarlarda olduğu görülmektedir. Ayrıca Donald Trump'ın keyfi ve güvenilmez tutumu ve ABD'nin maksimum baskı politikası karşısında, hükümetin daha fazla taviz vermemesi gerektiği görüşünde oldukları sonucu ortaya çıkmıştır.[779]

2021 yılı başlarında Anadolu Ajansı tarafından İran'da yapılan bir araştırmada da İranlılar'ın, eğer eşit şartlarda olacaksa ABD ile ilişki kurulmasından yana oldukları, aksi takdirde ilişki kurulmasının gerekmediği yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. ABD'nin tüm Müslümanların düşmanı, zorba bir emperyalist devlet ve İran'ın yeraltı zenginliklerine sahip

[778] Norbert Chang, "Iranian Public Opinion Poll: Are US Sanctions Ineffective?", 23 Ekim 2019, https://www.futu redirections.org.au, (14 Ocak 2021).
[779] Nancy Gallagher, "Iranian Public Opinion Highlights Need to Redouble Efforts to Save the JCPOA", 27 Şubat 2020, www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/, (15 Ocak 2021).

olmak isteyen bir çıkarcı olduğunu, ABD ile ilişki kurmaya çalışmak için yorulmamak gerektiğini, nitekim ABD ile ilişkiler düzelse de bunun İranlılar'a bir katkı yapmayacağını düşündüklerini belirtmişlerdir.[780]

İran doğal kaynak zengini otoriter bir ülke olarak, halktan topladığı vergi gelirine bağımlı değildir. Kaynak ihracatından elde ettiği gelir, üçüncü bölümde anlatıldığı gibi vakıf yardımları aracılığıyla zaten halk ile paylaşılmaktadır. Bu bakımdan yaptırımlar doğrudan kalabalık halk hareketlerine ve hükümetin politika değişikliğine yol açmamaktadır. Diğer taraftan ülkede, halkın rejimi politika değişikliği yaratmak üzere baskılayacağı demokratik mekanizmaların gerçek anlamda var olmayışı halkın gücünü kısıtlamaktadır. 2019 yılında hükümet tarafından gazolin ürününe uygulanan sübvansiyonların azaltılması üzerine başlayan protestolarda 1500 ila 2000 arası İranlı'nın rejim güçleri tarafından öldürüldüğü iddiası da bu savı desteklemektedir. Dolayısı ile rejim baskısı sivil toplumun gücünü yok etmektedir.

İran'daki ekonomik gelişmeler büyük oranda politik gelişmelerden etkilenmektedir. Çeşitli dönemlerde ekonomik yapıyı modernize etmek üzere girişimlerde bulunulmuş olsa da İran hala net bir ekonomik doktrine sahip değildir. 2010 yılında ortaya konulan 2025 Vizyon Belgesi bu yönde atılmış bir adım olmasına rağmen, 2018 yılında yeniden başlatılan ABD ekonomik ve finansal yaptırımları ve ülke içindeki muhalefet, ülkenin yeniden "direniş ekonomisi"ne dönüş yapmasını zorunlu hale getirmiştir. Direniş ekonomisinin felsefesi yerli üretimi inşa etmek, verimliliği artırmak ve ihracatı desteklemek olarak belirlenmiştir.[781] Direniş ekonomisi, ekonomik verileri sağlam tutmaya çalışırken, aynı zamanda yönetimin yaptırımlar ile mücadele ettiği hissini vererek halkın motivasyonunu ve psikolojisini yukarda tutmaya yönelik bir politikadır.[782]

Ülkeye yabancı yatırımcı girişinin ve kabulünün hem yaptırımlara hem de ülkedeki mevcut iktidarın ılımlı mı, aşırı muhafazakar mı olmasına bağlı olduğu görülmektedir. İran'a yönelik olarak uzun yıllardır uygulanan ekonomik ve finansal yaptırımlar, ABD'nin amacının aksine İran rejimini içeride güçlendiren bir etki ortaya çıkarmıştır. Yaptırım süreçleri ülkeden yabancı yatırımcıların çıkışına neden olduğundan, Devrim Muhafızları'nın kazançlı sektörlerdeki payını artırarak daha fazla güçlenmelerinin yolunu açmıştır. Kurumsalcı yaptırım teorisinde ele alındığı gibi yaptırımlar, yaptırım uygulanan ülkedeki rant gelirlerini yükseltmekte

[780] Muhammet Kurşun, "İran'da Halka Sorduk: ABD-İran İlişkilerinin Normalleşmesini İstiyor Musunuz?", 11 Mart 2021, www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-halka-sorduk-abd-iran-iliskilerinin-normallesmesini-istiyor-musunuz/2172464, (03 Mayıs 2021).
[781] Bijan Khajehpour, "Anatomy of the Iranian Economy", 2020.
[782] Abolghasem Bayyenat, "Western Economic Sanctions and Iran's Survival Strategy", 19 Ocak 2013, https://www.foreignpolicyjournal.com/2013/01/19/western-economic-sanctions-and-irans-survival-strategy/, (05 Mayıs 2021).

ve rantı elinde tutanların güçlenmesini sağlamaktadır. İran'da bu kesimi Devrim Muhafızları ve aşırı muhafazakarlar oluşturmaktadır. Ülkenin uluslararası piyasalarla bağlantısının kesilmesi, ülkede faaliyet gösteren özel sektöre ait işletmelerin gelişmesine engel olurken, diğer taraftan rejim güçlerine ait olarak faaliyet gösteren şirketlerin ve holdinglerin güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Çünkü özel sektöre ait işletmeler uluslararası ticareti sağlıklı bir biçimde sürdürememişler, finansal kaynaklara rahat erişememişler ve dolayısı ile de küçük ve orta boy işletmeler olarak yerel düzeyde ancak tutunabilmişlerdir. Fakat devlet ve rejim güçlerine ait şirketler ve holdingler uluslararası bağlantıları çok güçlü bir biçimde oluşturarak ve gizli anlaşmaları tesis ederek varlıklarını sağlam bir şekilde sürdürmüş ve hatta güçlenmişlerdir.

Özel sektör ile rejim güçleri ve kamu sektörü arasındaki bir diğer dezavantajlı durum ise özel sektörün artan maliyetleridir. Tüm kısıtlamalar altında yapılabilen ithalat ve ihracat faaliyetleri, artan risk primi ve diğer maliyetler dolayısı ile özel sektör firmaları için çok daha pahalı hale gelmiştir. Sonuç olarak gelinen noktada, İran'da özel sektör ile devlet ve yarı devlet yapılarına ait şirketler arasında adil ya da adil olmayan herhangi bir rekabet söz konusu değildir. Bu nedenledir ki aşırı muhafazakar kesim yaptırımları memnuniyetle karşılamaktadır.

2018 Yılında ABD başkanı Donald Trump'ın yaptırımları yeniden yürürlüğe koyması İran cephesinde farklı tepkilere neden olmuştur. Devlet başkanı Hasan Ruhani "yaptırımları deleceğiz"[783] derken, Dışişleri Bakanı Cevad Zarif benzer bir söylem ile "yaptırımları delmenin her zaman bir yolu vardır ve İran bu konuda doktora yaptı"[784] demiştir. Bununla beraber, ülkedeki aşırı muhafazakar kesim ise yeni yaptırımlardan hoşnut olarak, bu sürecin ılımlı hükümeti görevden almak için bahane olarak değerlendirilmesine çabalamış ve bunun için dini lider Ali Hamaney'e baskı yapmıştır.[785] Hatta muhafazakar kesimin 2020 Kasım'da yapılan ABD seçimlerinde, nükleer anlaşmadan ayrılarak yaptırımları yeniden devreye koyan ve süreç içerisinde de giderek şiddetini artıran Trump'ı desteklediklerine yönelik bilgiler sızdırıldığı da iddia edilmiştir. 2021 yılının başlarında, Ruhani hükümetinin dışişleri bakanı Cevad Zarif'in basına sızan bir röportajında da 2020 yılı Ocak ayında ABD tarafından Irak'da öldürülen Devrim

[783] *Iran Sanctions: Rouhani Defiant as US Reimposes Measures*, 5 Kasım 2018, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-46094489, (25 Haziran 2020).
[784] *'Yaptırımların Etrafından Dolanmak Konusunda Doktora Yaptık',* 25 Nisan 2019, https://www.amerikaninsesi.com, (15 Nisan 2020).
[785] *Iran Sanctions: Rouhani Defiant as US Reimposes Measures*, 5 Kasım 2018.

Muhafızları'na bağlı, yurtdışı operasyonlarını yürüten Kudüs güçleri komutanı Kasım Süleymani hakkında "nükleer anlaşmanın altını oymak için elinden geleni yaptı"[786] dediği ortaya çıkmıştır.

ABD nükleer anlaşmadan çekildikten sonra, ilerleyen süreçte iç politikada aşırı muhafazakarların gücünün yeniden arttığı görülmektedir. 2020 yılındaki parlamento seçimlerinde, reformistlerden oluşan meclis ağırlığı tekrar aşırı muhafazakarlara kaymıştır. 18 Haziran 2021 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Devrim Muhafızları kökenli ve en aşırı muhafazakar adayın yeni başkan seçilmesi molla rejimini pekiştirmiştir. Yeni devlet başkanı seçilen aşırı muhafazakar Reisi seçimlerden iki gün sonra, nükleer anlaşmaya geri dönülmesi için ABD ile Mayıs ayında Viyana'da yeniden başlayan müzakerelerin durdurulması gerektiğini söyleyerek süreci kesintiye uğratmıştır. Tüm bunlar göstermektedir ki İran rejiminin ABD yaptırımları ile ilgili bir sıkıntısı bulunmamaktadır.

Tezin birinci hipotezine yönelik olarak elde edilen tüm bu sonuçlar kurumsal yaptırım teorisinde savunulduğu gibi otoriter rejimlerde, rejimi destekleyen küçük çıkar gruplarının memnun edildiği takdirde yönetimin yaptırımlardan zarar görmeyeceğidir. İran'da bu çıkar gruplarını Devrim Muhafızları ve aşırı muhafazakar kesim teşkil etmektedir. Dış ticaretin önemli bir kısmını elinde tutan bu kesim, yaptırım dönemlerinde daha avantajlı konuma geçtiğinden dolayı rejimin güçlendiği görülmektedir. Teorinin bir diğer savı, otoriter rejimlerde halkın demokratik haklarını kullanarak yönetimden hesap soracağı kurumsal mekanizmalar bulunmadığı için yaptırımların yönetimi zayıflatamayacağıdır. İran rejimi her ne kadar cumhuriyet olarak isimlendirilmiş olsa da kurumsal mekanizmaların işleyişi bakımından gerçek bir demokrasi olmadığından dolayı halkın yönetime karşı tepkisi sınırlı kalmaktadır. Yönetime karşı muhalefetin bastırılmasında güç kullanımı yaygın olarak görülmektedir. Dolayısı ile yaptırım uygulayan ülkenin hedeflediği politika değişimi gelmemektedir. Aynı zamanda İran rejiminin iktidarı sürdürmek üzere kullandığı vakıflar ve sübvansiyonlar gibi araçlar yolu ile kamu kaynaklarının halk ile paylaşımı ve kamu harcamalarının artırılarak ekonomik aktivitenin sürdürülmesi, halkın rejime karşı topyekün hareketlenmesinin önüne geçmektedir. Bu politika uygulaması da kurumsal yaptırım teorisi ile paralellik göstermektedir. İran'ın ekonomik olarak güçlü devletçi yapısı, yaptırımlar karşısında daha dirençli durabilmesinin en önemli nedenleri arasındadır. Kurumsalcı teori bu yönüyle Neo-Weberyan yaptırım teorisi ile de kesişmekle birlikte, konuya daha kapsamlı yaklaşmaktadır.

[786] Senem Görür, "İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in ses kaydı sızdırıldı", 26 Nisan 2021, https://medyascope.tv/2021/04/26/iran-disisleri-bakani-cevad-zarifin-ses-kaydi-sizdirildi-zarif-abd-tarafindan-oldurulen-kasim-suleymani-nukleer-anlasmayi-sabote-etmek-icin-rusya-ile-calisti-ve-iranin-c/, (26 Nisan 2021).

Tezin ikinci hipotezi olan, küresel finans sisteminde ABD hegemonyasını ortadan kaldırmaya yönelik gelişmelerin ABD ekonomik ve finansal yaptırımlarının etkisini azalttığı iddiası ise aşağıdaki bulgularla desteklenmektedir:

ABD'li uzmanların yaptırımların etkinliğini sorguladığı bir dönemde Watson Uluslararası Politika Enstitüsü'nden Stephen Kinzer, Globe'a yazılan bir yazıda "ABD yaptırımları İran'ın davranışları üzerinde çok az etki yaratırken, İran'ı ekonomik olarak hem kendi kendine yeterli olmaya ve ticaretini sürdürmek için yeni ve orijinal yöntemler geliştirmeye itmektedir." demektedir. ABD yaptırımları arttıkça ve yaygınlaştıkça, hedef ülkeler yaptırımları aşma sanatında mükemmelleşmektedir diye eklemektedir. Özellikle Donald Trump'ın yönetimi sırasında ABD'nin Rusya, Çin, Venezuela başta olmak üzere aynı anda birçok ülkeyi yaptırımla tehdit etmesi ve özellikle Çin ile ABD arasında gerilim yaratan ticaret savaşı İran'ın kendisine bu konuda müttefikler bulmasını kolaylaştırmıştır.

Diğer taraftan, yaptırımların aşırı derece kullanılıyor olması hem ABD finansal gücünü hem de Dolar'ın poziyonunu zayıflatan bir etki yaratmaktadır. Teknolojinin gelişimi de dünya finans sistemini hızla dönüştüren bir etkiye sahiptir. Küresel finans sisteminde ABD'nin hegemonyasını kırmaya yönelik olarak geliştirilen alternatif uygulamalar, özellikle ABD politikalarından daha yoğun şekilde olumsuz etkilenen ülkeler için cezbedicidir. Bununla birlikte sadece yaptırımlar ya da yaptırım tehditleri değil, fakat para biriminin de ABD tarafından zaman zaman silah olarak kullanılması, ülkelerin ticaretlerinde Dolardan kaçış ve yerel para birimleri ile ticari faaliyetlerini yürütme konusunda motivasyon sağlamaktadır. Nitekim özellikle 2014 yılı sonrasında, ABD'nin ve Dolar'ın finansal hegemonyasına karşı geliştirilen önlemlerin hız kazanmaya başladığı görülmektedir. Onlarca yıldır dünyada Dolar üzerinden işlem gören petrol fiyatları artık Euro ve Yuan gibi para birimleri üzerinden de fiyatlanmaktadır. Çin, özellikle ABD yaptırımlarına tabi olan Rusya ve Venezuela'dan yapmakta olduğu petrol ithalatını Yuan üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır. Şanghay Ham Petrol Vadeli İşlemler Borsası da ciddi şekilde oyun bozucu bir etkiye sahiptir. ABD yaptırımları tüm bu sonuçları ortaya çıkaran bir katalizör görevi görmüştür. Dolayısı ile ABD yaptırımları uzun vadede en ciddi zararı ABD'nin kendisine veriyor gözükmektedir.

ABD merkezli dünya finans sistemi, alternatif araçların ve kurumların ortaya çıkmasıyla şekil değiştirmektedir. Uzun yıllar ABD yaptırımlarına tabi tutulan İran, zaten klasik olarak kullandığı yaptırım delme yöntemlerinin yanısıra, dünya finansal mimarisinde ortaya çıkan bu değişimleri sorun çözücü seçenekler olarak aktif şekilde kullanmıştır. SWIFT mekanizmasının

uluslararası para transferi için olmazsa olmaz bir önemde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da demek oluyor ki SWIFT altyapısının bir finansal silah olarak daha fazla kullanılması çok anlamlı olmayacaktır. Dolayısı ile küresel ekonomi ve finans sisteminde geleneksel olarak politika aracı ve düzenleyici olarak üstün konuma sahip kurumların ve para birimlerinin ağırlık kaybetmeleri, batılı ülkelerin ve özellikle ABD yaptırımlarının etkisini sınırlayan gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaptırıma tabi tutulduğu dönemlerde, İran'ın gerçekleştirdiği ticaret hacimleri ile ilgili net verileri elde etmek pek mümkün değildir. İran bu dönemlerde verilerin bilinmesini istediği kadarını sağlamaktadır. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar, İran devletinin raporladığı veriler üzerinden ilerledikleri için resmi rakamları ortaya koymaktadırlar. Petrol üretim ve ihracat verileri OPEC'den edinilmektedir. Fakat İran yaptırımların başlaması ile birlikte OPEC'e veri sağlamayı kesmiştir. Buna rağmen ticari tankerlerin uydu üzerinden takibini yapan veri firmalarının ortaya çıkmasıyla, resmi olmasa da gerçeğe daha yakın bilgiler elde edilebilmesi imkanı doğmuştur. Tanker takip firmalarının raporlarına göre İran'ın ambargoya maruz kalan petrol ticaretinin resmi rakamların çok çok üzerinde olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan İran'ın Asya bölgesel ekonomik işbirliği örgütleri ile geliştirdiği işbirlikleri ve gerek bu örgütler, gerekse münferit olarak ülkeler ile yaptığı serbest ticaret antlaşmalarının ticaretinin gelişmesinde etkili olduğu izlenmektedir. Asya kıtasındaki ticari faaliyetin canlılığı ve yukarıda bahsedilen finansal yeniliklerin Asya kıtasından gelmesi İran için olumlu olmuştur. Elde edilen kısıtlı verilere rağmen 2021 Dünya Bankası İran bülteninde, 2020-2021 mali yılının ikinci yarısında ülkenin gayri safi milli gelirinde bir sıçrayış olduğu raporlanmaktadır. Bu artışın hem petrol hem de hizmetler hariç petrol dışı sektörlerdeki artıştan kaynaklandığı belirtilmektedir.[787] Hizmet sektöründeki düşüşün nedeni, tüm dünyada olduğu gibi İran'da da pandemi kaynaklıdır.

İran'ın gayrisafi milli hasılasının ve kişi başına düşen gelirin de nominal olarak yıllık bazda artış gösterdiği görülmüştür. Reel olarak artış olmamasının nedeni ise ülkedeki enflasyon seviyesidir. Fakat, örneğin ekonomik ya da finansal yaptırımlara tabi olmayan Türkiye'nin nominal GSMH'si ve kişi başına düşen gelirinde 2018 yılından 2021 yılına kadar devam eden bir düşüş gözlenmektedir. Türkiye'deki enflasyon dikkate alındığında ise düşüş derinleşmektedir. Dolayısı ile İran'daki nominal artış bile olumlu bir gösterge olarak

[787] Iran Economic Monitor, Spring 2021, https://documents1.worldbank.org/curated/en/178111623662609713/pdf/Iran-Economic-Monitor-The-Economy-at-a-Crossroads.pdf, (15 Haziran 2021).

değerlendirilmelidir. Ayrıca 2019-2020 mali döneminde, bütçe açığını dengelemek üzere İran Merkez Bankası'nın rezervlerinden 17 milyar Dolarlık bir para çekildikten sonra, merkez bankasının FX rezervlerinin 2020-2021 mali döneminin ikinci yarısından sonra artış gösterdiği görülmektedir. Dikkat çeken çok önemli bir başka gelişme ise IMF'nin Ekim 2021 raporunda, uzun yıllar G-20 ekonomileri arasında yer alan Türkiye'nin yirmi birinci sıraya gerilediği bir ortamda, İran'ın GSMH büyüklüğü açısından dünyanın ilk yirmi ekonomisi arasına on yedinci sıradan yerleşmesidir. Tüm bu göstergelerden hareketle, İran ekonomisi bazı analizlerde iddia edildiği gibi batmak üzere olan bir ekonomi olmaktan son derece uzaktır. Yaptırımlara adapte olmuş bir şekilde ticaretini geliştirmeye devam etmektedir. Eylül 2021'de İran'ın ŞİÖ'ye tam üyelik işlemlerinin başlaması da bölgede hem ekonomik hem de güvenlik işbriliği açısından çok önemli bir gelişmedir.

ABD'nin yaptırımları devreye sokarken bir diğer hedefi ise İran'ın yurtdışındaki askeri operasyonlarına sağladığı kaynağı kesmek idi.[788] Tüm yaptırım baskılarına rağmen, İran yurtdışındaki faaliyetlerinden geri adım atmamaktadır. Bu konudaki başarısızlık 2020 ve 2021 yılı ABD Kongresi Araştırma Raporu'nda da kabul edilmektedir.[789] Ayrıca, hem 2010'dan sonra sıkılaşan yaptırımlar döneminde hem de 2018 sonrası maruz kalınan yaptırımlar döneminde İran, gerek sentrifüj sayılarını artırmak*, gerekse uranyum zenginleştirme oranını %60 ile tarihi en yüksek seviyesine artırmak suretiyle nükleer faaliyetlerini hızlandıran bir politika sürdürmüştür. Bunun bir gerekçesi karşı tarafları uzlaşma masasına oturtmak için "tırmandırma politikası" izlenmesi de olabilir. Fakat açık olan bir konu şudur ki, yaptırımlar İran'ın politikalarında bir değişime yol açmamıştır. Hatta yıldan yıla yaptırımları delmek üzere yeni yöntemler geliştirilmesi, tek taraflı ABD yaptırımlarının etkisizleşmesi ve taleplerinin karşılanmayacak olması anlamına gelmektedir.

[788] *US's Iran Sanctions: Mixed Prospects and a Beyond-SWIFT Quetion*, 27 Aralık 2018.

* Nükleer faaliyetlerinin uluslararası platforma ilk kez taşındığı 2006 yılında İran bin nükleer sentrifüje sahipken, 2013 yılında bu sayı ondokuz katına yükselmiştir.

[789] Kenneth Katzman, Iran Sanctions, Congressional Research Service Report, 6 Nisan 2021, https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS20871.pdf, s.1

KAYNAKÇA

AB Avrupalı şirketleri yaptırımlardan korumak için devrede, 6 Ağustos 2018, https://www.dw.com/tr/ab-avrupal%C4%B1-%C5%9Firketleri-yapt%C4%B1r%C4%B1mlardan-korumak-i%C3%A7in-devrede/a-44974291, (30 Kasım 2020).

ABD Başkanı Trump Nükleer Anlaşmadan "kısmen çekilme" Kararı Alan İran'a Yeni Yaptırımları Onayladı, 8 Mayıs 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48198118, (22 Haziran 2020).

ABD'den 18 İran Bankasına Kapsamlı Yaptırım, 8 Ekim 2020, https://www.amerikanınsesi.com, (12 Ekim 2020).

Abdi, Mahnaz. "Banking system reform: improving or interrupting?", 9 Ekim 2019, https://www.tehrantimes.com/news/440979/Banking-system-reform-improving-or-interrupting (17.10. 2019)

Abdi, Mahnaz. "Trade to be increased in region via Iran-Afghanistan borders", 31 Ağustos 2020, https://www.tehrantimes.com/news/451851/Trade-to-be-increased-in-region-via-Iran-Afghanistan-borders, (18 Mart 2021).

ABD, İran'a BM Yaptırımlarını Yeniden Başlatamaz, 20 Eylül 2020, https://tr.euronews.com/2020/09/20/ab-adb-iran-a-bm-yapt-r-mlar-n-yeniden-baslatamaz, (22 Eylül 2020).

ABD, İran'a yaptırımları sıkılaştırdı, 13 Temmuz 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120 713_us_iran_sanctions, (29 Ocak 2021).

ABD, İran'a yönelik BM Yaptırımlarını Yeniden Yürürlüğe Soktu, 20 Eylül 2020, https://www.haberturk.com/abd-iran-a-yonelik-bm-yaptirimlarini-yeniden-yururluge-soktu-2809094, (21 Eylül 2020).

ABD-İran Krizi Büyüyor, 5 Ocak 2020, https://tr.euronews.com/2020/01/05, (10 Ocak 2020).

ABD'nin Irak'ı İşgalinin 15. Yılı, 19 Mart 2018, https://www.star.com.tr/dunya/abdnin-iraki-isgalinin-15-yili-haber-1321781/, (21 Nisan 2019).

ABD'nin İran aleyhindeki yeni yaptırım kararı; KOEP'in alenen ihlali, 26 Temmuz 2017, https://parstoday.com/tr/news/iran-i78646-abd'nin%C4%B0ran_aleyhindeki_yeni_yapt%C4%B1r%C4%B1m_karar%C4%B1_koep'in _alenen_ihlali, (10 Ekim 2020).

ABD'nin İran'a yaptırımları ve muhtemel etkileri, 6 Kasım 2018, https://www.haberturk.com/abd-nin-iran-a-yaptirimlari-ve-muhtemel-etkileri-2209063, (14 Eylül 2020).

ABD'nin İran Devrim Muhafızlarını Terörizm Listesine Almasının Etkileri, 10 Nisan 2019, http://politikaakademisi.org/2019/04/10/abdnin-iran-devrim-muhafizlarinin-terorizm-listesine-almasinin-etkileri/, (05 Eylül 2019).

ABD, nükleer anlaşmadan çekildi, 8 Mayıs 2018, https://www.dunya.com/dunya/abd-nukleer-anlasmadan-cekildi-haberi-414840, (14 Ekim 2020).

ABD Senatosu İran'a 'petrol yaptırımı'nı onayladı, 2 Aralık 2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/ 111202_usa_iran_sanction, (19 Ekim 2019).

Abidi, A.H.H., "Iran-China Relations: A Historical Profile", **China Report,** Sayı:17, No:3, 1981, ss.33-49.

Adarov, Amat ve Ghodsi, Mahdi. "The Impact of the Eurasian Economic Union-Iran Preferential Trade Agreement on Mutual Trade at Aggregate and Sectoral Levels", **Eurasian Economic Review**, Sayı:11, 2021, ss:125-157.

A Deep Dive Into Bonyads and How They Work, 3 Haziran 2019, https://doublethink.institute/report/bonyad-findings/, (14 Ekim 2019).

Afghan banks to open branches in Iran's Chabahar port, 21 Şubat 2020, https://www.tehrantimes.com/news/445367/Afghan-banks-to-open-branches-in-Iran-s-Chabahar-port, (18 Mart 2021).

After Iran's Nuclear Pact, State Firms Win Most Foreign Deals, 19 Haziran 2017, https://www.reuters.com/article/us-iran-contracts-insight-idUSKBN15328S, (10 Mart 2019).

Akbaba, Tolga. "İran'ın 2019 Bütçesinde Devrim Muhafızlarının Payı Dikkati Çekiyor", 29 Aralık 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-2019-butcesinde-devrim-muhafizlarinin-payi-dikkati-cekiyor/1351758, (10 Ekim 2020).

Aksoy, Osman. -DEİK YK Üyesi ve DEİK/Türkiye-İran İş Konseyi Başkanı- "İran-Türkiye ticari ilişkileri" konulu görüşme, İstanbul: 12 Mayıs 2021.

Alfoneh, Ali. "How Intertwined Are the Revolutionary Guards in İran's Economy?", Ekim 2007, American Enterprise Institute, https://www.aei.org/research-products/report/how-intertwined-are-the-revolutionary-guards-in-irans-economy/, (24 Kasım 2019).

Alizadeh, Parvin. **The Economy of İran: The Dilemma of an İslamic State,** 1. Baskı, New York: I.B. Tauris, 2001.

Allen, Susan H. "The Determinants of Economic Sanctions Success and Failure", **International Interactions**, Sayı:31, 2005, ss.117-138.

Allen, Susan H. "The Domestic Political Costs of Economic Sanctions", **The Journal of Conflict Resolution**, Sayı: 52, No:6, Aralık 2008, ss.916-944.

AIBE-The Association of Iranian banks in Europe, https://aibe-eu.com/, (04 Mart 2021).

Ambrose, Stephen E. **Dünyaya Açılım**, Ruhican Tul (Çev.), Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1992.

Amuzegar, Jahangir. "Iran's Economy and the US Sanctions", **Middle East Journal**, Sayı: 51, No:2, 1997 Bahar, ss.185-199.

Amuzegar, Jahangir. **The Islamic Republic of Iran: Reflections on an Emerging Economy**, 1.Baskı, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014.

Analysis-Iran Slips Record Volume of Oil into China, Reaches out to Asian Clients for Trade Resumption, 9 Mart 2021, https://www.thestar.com/business-news/, (19 Mart 2021).

Andreasson, Gabriel. "Evaluating the Effects of Economic Sanctions Against Burma", Lunds Univesity- Nationalekonomiska Institutionen, 2008, https://www.semanticscholar.org/paper/Evaluating-the-effects-of-economic-sanctions-Burma-Andreasson/b837c51c91fb2abf0c17d8e4894b004ebc99ba61, (10 Nisan 2019).

An Overview of Legislative Power in Iran, https://en.parliran.ir/eng/en/VjNwWFh0M0pycmlLRzdBVlZ4QU40ME1jVDlPM212JTJmMA==/An-Overview-of-legislative-power-in-Iran (22 Ekim 2019).

Ant, Onur. "Iran, Secret Gold and the Mystery Trade Boosting Turkish Exports", 13 Nisan 2015, https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-12/iran-secret-gold-and-the-mystery-trade-boosting-turkish-exports, (02 Mart 2021).

Arefmanesh, Sepehr. "Decent Growth in Iran's Trade With ASEAN", 27 Aralık 2017, https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/78808/decent-growth-in-irans-trade-with-asean, (18 Mart 2021).

Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,** 9. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2011.

Armenia able to Transfer Gas to Europe, 3 Mart 2019, https://theiranproject.com/blog/2019/03/03/armenia-able-to-transfer-iran-gas-to-europe/, (23 Kasım 2020).

As Crypto Fever Grips Iran, Governments Rolls Up Sleeves, 7 Temmuz 2020, https://parstoday.com/en/news/iran-i123597-as_crypto_fever_grips_iran_government_rolls_up_sleeves, (24 Ağustos 2020).

Aslani, Abas. "Opinion: Why isn't Iran a Full Member of the SCO?", 10 Kasım 2018, https://news.cgtn.com/news/3d3d774d786b7a4e7a457a6333566d54/sharep.html, (24.05.2021).

Aslan, Murat; Aslan, H. Kürşad; Neimi, Mehdi. "İran'da Kripto Para", **İRAM**, Ekim 2019, www.iramcenter.org, (15 Ekim 2020).

Aslan, Murat. "Erdoğan's Visit to Iran and 4th of October Economic Deliberations", 10 Ekim 2017, https://iramcenter.org/en/erdogans-visit-to-iran-and-4th-of-october-economic-deliberations/?send_cookie permissions=OK, (05 Ocak 2021).

Aslan, Nur. "ABD Enerji Stratejileri Kapsamında Suudi Arabistan ve Venezuela Analizi", **Doktora Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Asma, Erol. -Bank Mellat Eski YK Üyesi-, "İran bankaları konulu görüşme", İstanbul: 18 Aralık 2019.

Baabar, Mariana. "Malaysia, Turkey, Iran, Qatar coin new plan: Gold, barter to beat future US sanctions", 22 Aralık 2019, https://www.thenews.com.pk/print/587016-malaysia-turkey-iran-qatar-coin-new-plan-gold-barter-to-beat-future-us-sanctions, (10 Ekim 2020).

Backgrounder: Iran's Chabahar Port, 5 Şubat 2019, https://www.geopoliticalmonitor.com/backgrounder-irans-chabahar-port/, (29 Nisan 2021).

Bajoghli, Narges. "The Hidden Sources of Iranian Strenght", 15 Mayıs 2019, https://foreignpolicy.com/2019/05/15/the-hidden-sources-of-iranian-strenght/, (12 Ekim 2019).

Banking system 'falling short of meeting economic requirements, 31 Mart 2017, https://theiranproject.com/blog/2017/03/31/banking-system-falling-short-meeting-economic-requirements/, (20 Eylül 2019).

Bank Mellat, www.bankmellat.ir, (04 Mart 2021).

Bank Mellat, https://www.mellatbank.com/upload/BankMellat202001_FIN.pdf, (04 Mart 2021).

Bank Mellat initiates Iran-Turkey trade in national currency, 15 Haziran 2009, https://www.tehrantimes.com/news/196749/Bank-Mellat-initiates-Iran-Turkey-trade-in-national-currency, (21 Ocak 2021).

Bank Melli, https://www.ifmat.org/11/06/bank-melli/, (30.11.2019).

Bank Melli Iran, https://www.bmi.ir/En/BranchList.aspx?smnuid=10041, (04 Mart 2021).

Bank of China Report Calls for Shift From SWIFT to CIPS for Cross Border Settlement Due to Concern over US Sanctions, 31 Temmuz 2020, https://chinabankingnews.com, (16 Şubat 2021).

Bank Sedarat Plc., "Brief History", www.saderat-plc.com/about_history.htm, (04 Mart 2021).

Bank Sedarat Plc., https://thebanks.eu/banks/14300, (03 Mart 2021).

Banks in Iran, Russia Connected via Non-SWIFT Financial Messaging Service, 17 Eylül 2019, https://financial tribune.com/articles/business-and-markets/99912/, (20 Ağustos 2020).

Bantillo, Pearl. "Iran Economy Set for Deeper Contraction Amid Sanctions, Pandemic", 9 Ekim 2020, https://www.icis.com/explore/resources/news/2020/10/09/10561412/ (20 Ekim 2020).

Bar, Neta. "Iran to Join Euresian Economic Union", 14 Şubat 2021, https://www.jns.org/iran-to-join-eurasian-economic-union/, (15 Mart 2021).

Barrel Breakdown, 15 Nisan 2016, http://graphics.wsj.com/oil-barrel-breakdown/, (10 Nisan 2021).

Batmanghelidj, Esfandyar. "It's Manufacturing That's Giving Iran a Lifeline, Not Oil", 15 Haziran 2020, https://theprint.in/world/its-manufacturing-thats-giving-iran-a-lifeline-not-oil/441730/, (20 Haziran 2020).

Bayyenat, Abolghasem. "Western Economic Sanctions and Iran's Survival Strategy", 19 Ocak 2013, https://www.foreignpolicyjournal.com/2013/01/19/western-economic-sanctions-and-irans-survival-strategy/, (05 Mayıs 2021)

Bayyenat, Abolghasem. “Why Trump’s “maximum pressure” won’t make Iran Budge”, 15 Ağustos 2020, https://www.businessinsider.com, (20 Ağustos 2020).

Beijing creates its own global financial architecture as a tool for strategic rivalry, 15 Mayıs 2018, https://www.canada.ca/en/security-intelligence-service/corporate/publications/china-and-the-age-of-strategic-rivalry/beijing-creates-its-own-global-financial-architecture-as-a-tool-for-strategic-rivalry.html, (19 Ocak 2021).

Beşiriye, Hüseyin. **İran’da Devlet Toplum ve Siyaset,** Mehmet Koç (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

Biden seçildi, İran’ın Çin’e Petrol İhracatı Rekor Seviyeye Yükseldi, 8 Mart 2021, https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/biden-secildi-iranin-cine-gizli-petrol-ihracati-rekor-seviyeye-yukseldi-6302609/, (08 Mart 2021).

Bitcoin Helps Iranian Shoe Store Overcome International Trade Sanctions, 5 Kasım 2013, https://www.coindesk.com/bitcoin-iranian-shoe-store-trade-sanctions, (03 Eylül 2020).

Blanchard, Jean-Marc F. ve Ripsman, Norrin M. “A Political Theory of Economic Statecraft”, **Foreign Policy Analysis**, Sayı: 4, No. 4, Ekim 20018, ss.371- 398.

Blanchard, Jean-Marc ve Ripsman, Norrin M. “Asking the Right Question: When Do Economic Sanctions Work Best?”, **Security Studies**, Sayı: 9, No: 1, Eylül 1999, ss.219-253.

BNP paribas'a rekor ceza: 8,8 milyar dolar, 1 Temmuz 2014, https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1585387-bnp-paribasa-rekor-ceza-8-8-milyar-dolar, (30 Nisan 2019).

BOCI on U.S. Sanction Risks: Don’t Use SWIFT, 30 Temmuz 2020, www.finews.asia/finance/32374-boci-on-u-s-sanctions-swift-switch-will-save-yourself-from-hundreds-of-punches (16 Şubat 2021).

Bodetti, Austin. “How Freight Forwarders and Front Companies Help Iran Obtain American Technology”, 6 Ekim 2020, https://www.iranwatch.org/our-publications/international-enforcement-actions/how-freight-forwarders-front-companies-help-iran-obtain-american-technology, (30 Kasım 2020).

Bonyads-Mostazafen Foundation of Islamic Revolution, http://en.reingex.com/Bonyads-Iran.shtml, (12 Ekim 2019).

Bordachev, Timofei, Kashin, V., Kupriyanov, A., Lukyanov, F., Suslov, D. **The Rise of Rim land: The New Political Geography and Strategic Culture**, Moscow: Valdai Discussion Club Report, Haziran 2018, https://valdaiclub.com/a/reports/rise-of-rimland/, (20 Mayıs 2020).

Bozorgmehr, Sharafedin ve Laxler, Alex. “Iran’s Oil Export Jumps in September Defying Sanctions” – TankerTrackers, 25 Eylül 2020, https://uk.reuters.com/article/iran-oil-exports/, (15 Aralık 2020).

BP, **Statistical Review of World Energy**, **69. Baskı.** London: British Petrol, 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-oil.pdf, (20 Nisan 2021).

Brett, Jason. "Trend Continues for Countries Looking to Evade U.S. Sanctions Using Crypto", 29 Ocak 2020, https://www.forbes.com/sites/jasonbrett/2020/01/29/trend-continues-for-countries-looking-to-evade-us-sanctions-using-crypto/ (24 Ağustos 2020).

Brown, J. Peter. "Europe and Iran's Tense "Crypto" Trade Pact", 26 Mart 2019, https://asiatimes.com/2019/03/europe-and-irans-tense-crypto-trade-pact/, (18 Ağustos 2020).

Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası,** Yelda Türedi (çev.), 19. Baskı, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2017.

Buchta, Wilfried. "Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic", 2000, The Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/WhoRulesIran.pdf, (05 Kasım 2019).

By Reality Check Team, Can Iran Survive Sanctions, 4 Kasım 2018, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-46059036, (25 Haziran 2020).

Caplinger, Dan. "What are Crude Oil Futures and How They Work?", 30 Kasım 2016, https://www.fool.com/investing/2016/07/12/what-are-crude-oil-futures-and-how-do-they-work.aspx, (03 Haziran 2021).

Caracas Exploring Chinese, Russian Payment Systems, 17 Temmuz 2019, https://www.argusmedia.com, (16 Şubat 2021).

Central Bank of Iran Reports 25% Growth in Liquidity, 30 Ağustos 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/99651/central-bank-of-iran-reports-25-growth-in-liquidity, (20 Eylül 2019).

Central Bank of the Islamic Republic of Iran. Laws & Regulations, https://www.cbi.ir/section/1454.aspx, (17 Ekim 2019).

CGTN: Shanghai's crude oil benchmark helps companies fight against COVID-19 impact, 8 Nisan 2021, http://www.ine.cn/en/news/news/4238.html, (10 Nisan 2021).

Chainanalysis, **The 2020 Geography of Cryptocurrency Report**, Eylül 2020, https://go.chainalysis.com/2020-geography-of-crypto-report.html, (10 Ekim 2020).

Chamlou, Nadereh. "Iran's Economic Performance Since the 1979 Revolution", 1 Şubat 2019, https://www.atlanticcouncil.org, (15 Mayıs 2020).

Chan, Steve; Drury A. Cooper. **Sanctions as Economic Statecraft**, 1. Baskı, London: Palgrave Macmillan UK, 2000.

Chang, Norbert. "Iranian Public Opinion Poll: Are US Sanctions Ineffective?", 23 Ekim 2019, https://www.futuredirections.org.au, (14 Ocak 2021).

Charbonneau, Louis. “Glencore says Iran metals swap deals did not violate sanctions”, 23 Mayıs 2013, https://www.reuters.com/article/us-iran-sanctions-glencore/glencore-says-iran-metals-swap-deals-did-not-violate-sanctions-idU SBRE94M0V820130523, (20 Mart 2021).

Chaudhury, Roy C. “India-Russia-China explore alternative to SWIFT payment mechanism”, 10 Ağustos 2020, https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/india-russia-china-explore-alternative-to-swift-payment-mechanism/articleshow/72048472.cms?From=mdr, (10 Ağustos 2020).

Chawaga, Peter. “Is Iran Becoming a Bitcoin Nation?”, 4 Kasım 2020, https://www.nasdaq.com/media/5398901, (20 Şubat 2021).

China becomes Malaysia's largest trading partner for 12 consecutive year as bilateral trade grow in 2020, 30 Ocak 2021, http://www.xinhuanet.com/english/2021-01/30/c139709468.htm, (27 Nisan 2021).

China Buying Record Volumes of Iran’s Sanction-Discounted Crude, 11 Mart 2021, https://www.worldoil.com/news/2021/3/11/china-buying-record-volumes-of-iran-s-sanction-discounted-crude, (19 Mart 2021).

China Plans High-Speed Rail From Western China to Iran, 13 Aralık 2015, https://asianpropertyreview.com/china-plans-high-speed-rail-from-western-china-to-iran/, (22 Mart 2021).

China’s Bank of Kunlun Starts Operation in Iran, 7 Temmuz 2019, https://www.tehrantimes.com/news/436652/China-s-Bank-of-Kunlun-starts-operation-in-Iran, (19 Mart 2021).

*China’s “Blocking Statute” – New Chinese Rules to Counter the Application of Extraterritorial Foreign Law*s, 13 Ocak 2021, https://www.gibsondunn.com/chinas-blocking-statute-new-chinese-rules-to-counter-the-application-of-extraterritorial-foreign-laws/, (15 Şu bat 2021).

China’s Crude Oil Imports from Iran, 7 Temmuz 2016, https://www.mei.edu/publications/chinas-crude-oil-imports-iran, (20 Mayıs 2020).

China SWIFTly Away From Global Banking System, 19 Ekim 2015, https://informationobservatory.info/2015, (15 Şubat 2021).

Chinese Banks Prepare Contingency Plans over Threat of U.S. Sanctions, 9 Temmuz 2020, https://www.reuters.com/article/us-china-banks-usa-sanctions-exclusive-idUSKBN24A1I2, (19 Mart 2021).

Chinese-Iranian Relations v. Diplomatic and Commercial Relations, 1049-1990, https://iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-v, (20.03.2020)

CIPS Co Ltd., “CIPS Participants Announcement No.61”, 2021, http://www.cips.com.cn/cipsen/7068/7047/47572/index.html, (16 Şubat 2021).

CISADA Certification, 2010, https://www.fincen.gov/sites/default/files/federal_register_notice/CISADA_Certi fication.pdf, (15 Haziran 2020).

Clawson, Patrick. “U.S. Sanctions”, 11 Ekim 2010, www.iranprimer.usip.org, (21 Eylül 2020).

Commission Delegated Regulation (EU) 2018/1100, 6 Haziran 2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2018.199.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2018 :199I:TOC, (21 Ocak 2021).

Constitution of the Islamic Republic of Iran, Article:44, https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf, (12 Mart 2019)

Cordesman, Anthony H. “The Iran Nuclear Agreement and Iranian Energy Exports, the Iranian Economy, and World Energy Markets”, 27 Ağustos 2015, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacyfiles/files/publication/150817_Impact_Agreement_Iran.Pdf, (17 Ekim 2019)

Crane, Keith; Lal, Rollie; Martini, Jeffrey. “Iran’s Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities”, **Rand Project Air Force**, Santa Monica: RAND Corporation, 2008.

Creed, Adrian ve Kordvani, Amir. “Iran’s New Integrated Petroleum Contracts”, Clyde & Co-MENA, Mayıs 2014, https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=f135f837-8227-49b5-9071-25044757c028, (12 Aralık 2020).

Csicsmann, Laszlo. “Struggling For a Sustainable Economy: Iran After JCPOA”, 2019, Menara Future Notes, Mart 2019, No:19, https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/projectpapers/menara_papers/future_notes/struggling_for_a_sustainable_econo my_iran_after_the_jcpoa, (24 Ekim 2020).

Çetin, Çetiner. “ABD'nin İran'a yaptırımları ve muhtemel etkileri”, 6 Kasım 2018, https://www.haberturk.com/abd-nin-iran-a-yaptirimlari-ve-muhtemel-etkileri-2209063, (22 Ağustos 2020).

Dadpay, Ali. “Iran’s Economy in Desperate Need of Solutions”, Haziran 2020, https://www.al-monitor.com, (25 Ağustos 2020)

Daragahi, Borzou ve Mostaghim, Ramim. “Iran hard-liners skirt sanctions”, 23 Ağustos 2010, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-aug-23-la-fg-iran-sanctions-20100824-story.html, (09 Ekim 2020).

Dash, P., Shama, M., Nizami, G. “Trade in Local Currency: Illustration of India’s Rupee Trade with Nepal, Iran and Russia”, Şubat 2019, http://ris.org.in/newasiaforum/trade-local-currency-illustration-india%E2%80%99s-rupee-trade-nepal-iran-and-russia, (21 Ocak 2021).

Davidson, Nicholas. “U.S. Secondary Sanctions: The U.K. and EU Response”, **Stetson Law Review,** Sayı:27, 1998, ss:1425-1435.

Day, Amy. “Are Rouge Countries Turning to Crypto for Sanctions Relief? Sanctions-Evading Crypto Use on the Rise”, 2 Haziran 2020, https://www.financemagnates.com/cryptocurrency/are-rogue-countries-turning-to-crypto-for-sanctions-relief/ (10 Haziran 2020).

Daye, Chu. “Payments linkage by China, Russia and India can challenge SWIFT hegemony”, 29 Ekim 2019, https://www.globaltimes.cn/page/201910/1168382.shtml, (24 Ağustos 2020).

Decamp, Dave. "Report: US Plans to Sanction Iran Every Week Until Biden's Inauguration", 9 Kasım 2020, https://news.antiwar.com/2020/11/09/report-us-plans-to-sanction-iran-every-week-until-bidens-inauguration/, (12 Kasım 2020).

Defying US Sanctions, Countries Have Taken Oil from 12 Iranian Tankers, 3 Ağustos 2019, https://ww.nytimes.com/interactive/2019/08/03/world/middleeast/us-iran-sanctions-ships.html, (29 Nisan 2021).

*Dethroning the dollar: America's aggressive use of sanctions endangers the dollar's reign***,** 18 Ocak 2020, https://www.economist.com/briefing/2020/01/18/americas-aggressive-use-of-sanctions-endangers-the-dollars-reign, (19 Ağustos 2020).

Devonshire-Ellis, Chris. "Russia, Other Countries Abandon SWIFT Payment Network And Establish Alternatives", 16 Eylül 2019, https://www.russia-briefing.com/news/russia-countries-abandon-swift-payment-network-establish-alternatives.html/, (12. Ağustos 2020).

Di Salvo, Mathew. "Cryptocurrency Adoption Rising in Iran as Government Mismanages Economy", 23 Ocak 2019, https://news.bitcoin.com/cryptocurrency-adoption-rising-in-iran-as-government-mismanages-economy/, (10 Kasım 2020).

Dizaji, Sajjad Faraji ve Bergeijk, Peter A.G. "Potential Early Phase and Ultimate Failure of Economic Sanctions: A VAR approach with an application to Iran", **Journal of Peace Research**, Vol: 50, No: 6, Haziran 2013, ss.721-736.

DLA Piper, "Unpacking INSTEX- the new mechanism to facilitate trade with Iran", 14 Şubat 2019, www.lexology.com/library/detail.aspx?g=4336c946-1411-4c98-a3a9-7ff1eb0b2b b7, (21 Ocak 2021).

Does the Islamic Republic Run on Machine Politics?, 15 Mart 2019, https://www.canada.ca/en/security-intelligence-service/corporate/publications/a-balancing-act-whats-next-for-iran/ does-the-islamic-republic-run-on-machine-politics.html, (10 Eylül 2019).

Doing Business 2020: Ranking of the African and Middle Eastern countries, 20 Aralık 2019, https://www.atlas-mag.net/en/article/doing-business-2019-ranking-of-the-african-and-middle-eastern-countries, (25 Aralık 2019).

Dorraj, Manochehr ve Dodson, Michael. "Neo-Populism in Comparative Perspective: Iran and Venezuela", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Sayı: 29, no: 1, 2009, ss.137-151.

Dragneva, Rilka. "The Euresian Economic Union: Putin's Geopolitical Project", Ekim 2018, Foreign Policy Research Institute, https://www.fpri.org/article/2018/10/the-eurasian-economic-union-putins-geopolitical-project/, (10 Mart 2021).

Drezner, Daniel W. "Targeted Sanctions in a World of Global Finance", **International Interactions**, Sayı: 41, No:4, Ağustos 2015, ss.755-764.

Drezner, Daniel. **The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations,** 1.Baskı, London: Cambridge Uni. Press, 1999.

Drumheller, William. "Sanctions Relief: Iran's Economic and Monetary Policy Options", 2013, Woodrow Wilson Center, https://www.wilsoncenter.org/event/sanctions-relief-irans-economic-and-monetary-policy-options, (22 Haziran 2020).

Ducios, Michel. "After Snapback Sanctions on Iran: A European Perspective", 23 Eylül 2020, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/irasource/, (25 Eylül 2020).

Dychdala, Colleen ve Conroy, Katherine. "Sanctions: Dwindling Effectiveness in the Crypto Era", 30 Haziran 2020, https://rdc.com/, (24 Ağustos 2020).

EAEU Receives No Accession Requests From Iran, 17 Şubat 2021, https://eng.belta.by/economics/view/eaeu-receives-no-accession-requests-from-iran-137535-2021/, (15 Mart 2021).

Early, Bryan R. **Busted Sanctions: Explaining Why Economic Sanctions Fail**, 1.Baskı, California: Stanford University Press, 2015.

Economic Cooperation Organization, https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_Cooperation_Organization, (10 Nisan 2021).

Economy of Iran, 4 Haziran 2020, https://fanack.com/iran/economy, (17 Haziran 2020).

Elshamy, Ahmed ve Pinnell, Owen. "FinCEN Files: UAE Central Bank Failed to Prevent Iran Sanctions Evasion", 20 Eylül 2020, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-54176127, (30 Kasım 2020).

Erdbrink, Thomas. "How Bitcoin Could Help Iran Undermine U.S. Sanctions", 29 Ocak 2019, https://www.nytimes.com/2019/01/29/world/middleeast/bitcoin-iran-sanctions.html, (18 Şubat 2021).

Erdemir, Aykan. "Iran's Turkey-Based Sanctions-Evasion Scheme More Extensive Than Previously Reported", 23 Eylül 2020, https://www.fdd.org/analysis/2020/09/23/iran-turkey-sanctions-evasion-scheme/, (30 Kasım 2020).

Erdoğan, Hüseyin. "Iran, India to use euro in oil trade", (11 Nisan 2016), https://www.aa.com.tr/en/energy/oil/iran-india-to-use-euro-in-oil-trade/6978, (07 Nisan 2021).

Ertan, B. Kemal. "ABD'den İran'a Yeni Finansal Yaptırımlar", İram Center, 10 Ekim 2020, https://iramcenter.org/abdden-irana-yeni-finansal-yaptirimlar/, (14 Ekim 2020).

Esfahani, Nasre ve Rasoulinezhad, E. "Iran's trade policy of Asianization and de-Euro peanization under Sanctions", **Journal of Economic Studies**, Sayı: 44, No. 4, 2017, ss.552-567.

Esfandiari, Golnaz. "Soleimani's Killing Gives Iran A Chance to Rally People, Show Some Unity", 5 Ocak 2020, https://www.rferl.org, (20 Ekim 2020).

EU Appeals to US Over Iran Libya, 17 Haziran 2001, https://www.globalpolicy.org/component/content/article /195/42360.html, (30 Haziran 2020).

EU Council: Restrictive measures against Iran, EU Council, 23 Nisan 2007, https://www.iranwatch.org/sites/default/files/eu-council-restrictivemeasures-iran-042307.pdf, (20 Ekim 2019).

EU Looking to Sidestep U.S. Sanctions With Payments System Plan, 27 Ağustos 2018, https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-27/eu-looking-to-sidestep-u-s-sanctions-with-payments-syste m-plan, (14 Ocak 2021).

EU Restrictive Measures Against İran, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/İran/, (19 Ekim 2019).

Europe and Iran complete first INSTEX deal dodging US sanctions, 31 Mart 2020, https://www.dw.com/en/europe-and-iran-complete-first-instex-deal-dodging-us-sanctions/a-52966842, (21 Ocak 2021).

Evans, Damon. "This Strategic Asian Nation Helps Iran Skirt Oil Sanctions", 27 Haziran 2019, https://oilprice.com/Energy/Energy-General/This-Strategic-Asian-Nation-Helps-Iran-Skirt-Oil-Sanctions.html, (19 Mart 2021).

Exports by Mostazafan Foundation Grow 45%,31 Haziran 2018. https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/90893/exports-by-mostazafan-foundation-grow-45, (12 Ekim 2019).

Export volume of natural gas though pipeline in Iran from 2009 to 2019, 11 Aralık 2020, www.statista.com/statistics/1127284/iran-volume-of-natural-gas-pipeline-exports/, (20 Mayıs 2021).

Factbook-Countries Where Iranian Oil and Gas Revenues are Blocked, 5 Ocak 2021, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-revenues-factbox-idUSKBN29A1PB, (18.02.2021).

Fanusie, J. Yaya ve Logan, Trevor. "Crypto Rouges: U.S. State Adversaries Seeking Blockchain Sanctions Resistance", Washington: FDD, Temmuz 2019, syf:16, https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2019/07/fdd-report-crypto-rogues.pdf, (20 Nisan 2021).

Fathollah-Nejad, Ali. "Why Sanctions against Iran are Counterproductive: Conflict Resolution and State-Society Relations", **International Journal**, Sayı:69, No:1, Mart 2014, ss.48-65.

Faucon, Benoit. "Iraninan Oil Exports Rise as Tehran Circumvents Sanctions, Finds New Buyers", 15 Aralık 2020, https://www.wsj.com/articles/iranian-oil-exports-rise-as-tehran-circumvents-sanctions-finds-new-buyers-11 608052404, (19 Ocak 2021).

Fawthrop, Andrew. "Profiling the top five countries with the biggest natural gas reserves", 15 Mart 2021, https://www.nsenergybusiness.com/features/biggest-natural-gas-reserves-countries/, (20 Mart 2021).

Fiscal 2020-21 Tax Revenues Rise by 37% to Reach $7.6b, 10 Nisan 2021, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/108111/fiscal-2020-21-tax-revenues-rise-by-37-to-reach-76b, (19 Nisan 2021).

Folch, Abel E.; Wright, Joseph. "Dealing With Tyranny: International Sanctions and the Survival of Authoritarian Rulers**", International Studies Quarterly**, Sayı: 54, No:2, Haziran 2010, ss.335-359.

Fonseca, Joseph R. "Contship Italia Signs Iran MoU", 3 Ağustos 2015, https://www.marinelink.com/news/contship-italia-signs395637, (24 Ekim 2019).

'Foreign Banks Being Connected to Iranian Alternative to SWIFT', 26 Kasım 2018, https://ifpnews.com/foreign-banks-being-connected-to-iranian-alternative-to-swift, (24 Ağustos 2020).

Foreign banks willing to join Russia's alternative to SWIFT, 15 Haziran 2019, https://www.rt.com/business/461958-foreign-banks-russia-swift/, (17 Ağustos 2020).

Francis Fukuyama, "Tehran Blinked First", *The Guardian*, 12 Nisan 2007, https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/apr/12/whilecommentatorshavecharge, (14 Eylül 2019).

Frantzman, Seth. "Turkey-Iran-Qatar-Malaysia alliance to seek own gold trade Standard", 21 Aralık 2019, https://www.jpost.com/international/turkey-iran-qatar-malaysia-alliance-to-seek-own-gold-trade-standard-611665, (18 Ağustos 2020).

Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P.R. China, 2016, https:// www.president.ir/EN/91435/printable, (16 Ocak 2021).

Future of Chinese and Russian SWIFTs, 19 Ocak 2021, https://www.scfr.ir/en/economy/130331/future-of-chinese-and-russian-swifts/, (24 Mart 2021).

Gallagher, Nancy. "Iranian Public Opinion Highlights Need to Redouble Efforts to Save the JCPOA", 27 Şubat 2020, www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/, (15 Ocak 2021).

Galtung, Johan. **"**On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", **World Politics**, Vol. 19, No. 3, Nisan 1967, ss.378-416.

GAN Business Anti-Corruption Portal, **İran Corruption Report**, Nisan 2017, https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/iran/, (14 Ekim 2019).

GAN Risk and Compliance Portal, **Iran Corruption Report**, https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/iran/, (10 Ekim 2019).

Garip, Ergin. "Türkiye'de 2019'da en fazla şirketi İranlılar açtı", 5 Şubat 2020, https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/turkiyede-2019da-en-fazla-sirketi-iranlilar-acti/655615, (5 Şubat 2021).

Gas and Condensates Exports for Iran, Islamic Republic of, 14 Nisan 2021, https://fred.stlouisfed.org/series/IRNNXGOG, (21 Mayıs 2021).

Gas Export Strategic for Iran: Zangeneh, 9 Mayıs 2018, https://en.shana.ir/news/282724/Gas-export-Strategic-for-Iran-Zangeneh, (23 Kasım 2020).

GDP improves in Iran, https://countryeconomy.com/gdp/iran, (14 Haziran 2021)

Geranmayeh, Ellie. "A Pragmatic Partnership: Why China and Iran Try to Collaborate", 17 Temmuz 2020, https://ecfr.eu/article/commentary_a_pragmatic_partnership_why_china_and_iran_try_to_collaborate/, (13 Kasım 2020).

Ghaffari, Masoud. "The Role of Political economy of Oil in Iran After the Revolutinon (1979-1988)", **The Journal of Humanities,** Sayı:7, 2020, s.1-16.

Ghafouri, Kambiz. "Millions Of 'Unidentified Account Holders' In Iranian Banks", 15 Eylül 2019, https://en.radiofarda.com/a/millions-of-unidentified-account-holders-in-iranian-banks/30165090.html, (12 Eylül 2019).

Ghahreman, Javier. "Sanctions Against İran: Iranian foreign policy interests and a changing Middle East", Malmö University, https://www.academia.edu/34349711/Sanctions_against_Iran_Iranian_foreign_policy, (20 Mayıs 2019).

Ghasseminejad, Saeed. "UAE Continues to Serve as Hub for Iranian Sanctions Evasion", 20 Mart 2020, https://www.fdd.org/analysis/2020/03/20/uae-continues-to-serve-as-hub-for-iranian-sanctions-evasion/, (30 Ocak 2021).

Ghodsi, M., Astrov, V., Grieveson, R., Stehrer, R. "The Iranian Economy: Challenges and Opportunities", **Research Report 429,** Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies, 2018.

Gilpin, Robert. **Uluslararası İlişkileri Ekonomi Politiği**, M. Duran, S. Oktay, M. Ceyhan, G. Polat (çevirenler) 4. Baskı, Ankara. BRC Basım Matbaacılık, 2016.

Girard, Bonnie. "The History of China and Iran's Unlikely Partnership", 16 Mayıs 2018, https://thediplomat.com/2018/05/the-history-of-china-and-irans-unlikely-partnership/, (24.07.2020).

Gladstone, Rick. "Iran Finding Some Ways to Evade Sanctions, Treasury Department Says",10 Ocak 2013, https://www.nytimes.com/2013/01/11/world/middleeast/iran-finding-ways-to-circumvent-sanctions-treasury-depar tment-says.html, (18 Kasım 2020).

Global Competitiveness Index, https://www.weforum.org, (18 Ağustos 2020).

Goble, Paul. "Including Iran in Moscow-Led Economic Group Will Upend Former Soviet Space", *Euresia Daily Monitor*, Mart 2021, Volume:18, Issue:37, https://jamestown.org/program/including-iran-in-moscow-led-economic-group-will-upend-former-soviet-space/, (10.03.2021).

Gordon, Philiph H. ve Tabatai, Ariane M. "Trump Thinks "Maximum Pressure" Will Change Iran. History Says He's Wrong", The Washington Post, 14 Ekim 2020, https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/10/14/trump-biden-iran-sanctions-nuclear-de al/, (15 Ekim 2020).

Government Puts Iran Crypto Currency Mining at $660m per Year, 30 Ocak 2021, https://iranintl.com/en/iran-economy/government-puts-iran-cryptocurrency-mining-660m-year, (18.02.2021)

Görür, Senem. "İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in ses kaydı sızdırıldı", 26 Nisan 2021, https://medyascope.tv/2021/04/26/iran-disisleri-bakani-cevad-zarifin-ses-kaydi-sizdirildi-zarif-abd-tarafindan-oldurulen-kasim-suleymani-nukleer-anlasmayi-sabote-etmek-icin-rusya-ile-calisti-ve-iranin-c/, (26 Nisan 2021)

Gundzik, P. Jephraim. "The Ties That Bind China, Russia and Iran", *The Asia Times*, 4 Haziran 2005, https://apjjf.org/-Jephraim-P.-Gundzik/1623/article.html, (20 Mayıs 2021).

Güler, Muhammet Ali. "China and Iran: Obstacles to Trade and Revised Golas for Future", 4 Eylül 2020, https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/china-and-iran-obstacles-to-trade-and-revised-goals-for-future, (13 Kasım 2020).

Gjoza, Enea. "Counting the Cost of Financial Warfare", Kasım 2019, https://www.defensepriorities.org/explainers/counting-the-cost-of-financial-warfare, (4 Kasım 2021).

Haass, Richard N. "Economic Sanctions: Too Much of a Bad Thing", 1 Haziran 1998, https://www.brookings.edu/research/economic-sanctions-too-much-of-a-bad-thing/, (04 Nisan 2019).

Haas, Richard N. "Sanctioning Madness", **Foreign Affairs**, Sayı:76, No:6, Kasım-Aralık 1997, ss.74-85.

Hafezi, Parisa. "Sanctions-hit Iran props up economy with bartering, secret deals", 25 Eylül 2019, https://www.reuters.com/article/us-iran-usa-economy-sanctions/sanctions-hit-iran-props-up-economy-with-bartering-secret-dea ls-idUSKBN1WA13M, (22 Ocak 2021).

Hallum, Mark. "Maloney Sees Housing Break for New Yorkers in Her Shell Company Ban", 14 Aralık 2020, https://qns.com/2020/12/maloney-sees-housing-break-for-new-yorkers-in-her-shell-company-ban/, (15 Aralık 2020).

Hameed, Rashida. "Sino-İran current Developments and Future Scenario", **Policy Perspectives**, Sayı:7, No:1 Special İssue: (Middle East), 2010, ss.135-153.

Hart, Robert A. "Democracy and the Successful Use of Economic Sanctions", **Political Research Quarterly**, Sayı: 53, No: 2, Haziran 2000, ss.267-284.

Haufbauer, Gary C., "Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy", **The American Journal of International Law**, Sayı:87, No:1, Ocak 1993, ss.178-180.

Haufbauer, Gary ve Oegg, Barbara. "Economic Sanctions: Public Goals and Private Compensation", **Chicago Journal of International Law,** Sayı. 4: No. 2, 2003, ss.305-328.

Haufbauer, Gary Clyde ve Oegg, Barbara, "Targeted Sanctions: A Policy Alternative**", Global Governance**, Sayı:18, Nisan 2012, ss.207-230.

Haufbauer, Gary C.; Shott, Jeffrey; Elliot, Kimberly Ann; Oegg, Barbara. **Economic Sanctions Reconsidered**, 3. Baskı, Washington D.C.: Peter G. Peterson Institute for International Economics, 2007.

Helms, Kevin. "Venezuela Pays for Imports from Iran and Turkey with Bitcoin to Evade Sanctions", 9 Aralık 2020, https://news.bitcoin.com/venezuela-pays-imports-iran-turkey-bitcoin-evade-sanctions/, (01 Mart 2021).

Hemandez, Michael. "US sanctions 11 entitites for aiding Iran's oil sector", 3 Eylül 2020, https://www.aa.com.tr/en/americas/us-sanctions-11-entitites-for-aiding-irans-oil-sector/19623 48, (22 Ocak 2021).

Higher Exports, Lower Production, Higher Imports, https://castlereagh.net/irans-oil-exports-and-imports/?pdf =408, (10 Mayıs 2021).

Hinge, Daniel. "End of Sanctions Could Be Double-edged Sword for Iranian Banks",10 Ağustos 2015, https://www.centralbanking.com/central-banking/news/2421448/end-of-sanc tions-could-be-double-edged-sword-for-iranian-banks, (10 Ekim 2019).

Hirschman, Albert. **National Power and the Structure of Foreign Trade**, 1.Baskı, California: University of California Press, 1945.

HK shell firms helping Iranian shipper may escape penalty, https://www.scmp.com/article/964184/hk-shell-firms-helping-iranian-shipper-may-escape-penalty, (27 Ocak 2021).

Hong, Brendon. "China is Brimming with Iranian Oil", 10 Şubat 2021, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/china-is-still-brimming-with-iranian-oil, (22 Şubat 2021).

How Iran will Cope with US Sanctions, 5 Kasım 2018, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/, (11 Mayıs 2021).

*How Regional Developments Impact the Future of Major Charities,*7 Kasım 2016, https://futureuae.com/vBXHmJtUbgOJIptZHP7GFy9n9BJDKICoEPOPvR5KmXTUnx2FLm102SMJ7pX4Jvw/Mainpage/Item/2115/how-regional-developments-impact-the-future-of-major-charities, (07 Eylül 2019).

How to succeed in iran: lessons from russia and china, 4 Haziran 2015**.** https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2015/jun/04/iran-private-businesses-linked-regime-organizations, (09 Eylül 2019).

H.R.109-417, **Iran Freedom Support Act**, USA Congress, 25 Nisan 2006, www.congress.gov/congressional-report/109th-congress/house-report/417/1, (12 Ekim 2019)

H.R.1883, **Iran Nonproliferation Act of 2000**, USA Congress, 14 Mart 2000, www.congress.gov/bill/106th-congress/house-bill/1883, (12 Ekim 2019).

H.R.1540, **National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2012**, US 112th Congress (2011-2012), www.congress.gov/bill/112th-congress/house-bill/1540/text, (20 Haziran 2020).

HSBC ABD'ye 1,9 milyar dolar ceza ödeyecek, 11 Aralık 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121211hsbc.us, (30 Nisan 2019).

Huang, Eustance. "A 'Growing Club' of 'Very Powerful Countries' is Steering away from Using the Dollar", 30 Ekim 2019, https://www.cnbc.com/2019710/31/de-dollarization-russia-china-eu-are-motivated-to-shift-from-using-us.html, (26 Mart 2021).

Hussain, Tom. "What is Behind the Hype About the New Iran-China Partnership?", 8 Eylül 2020, https://www.aljazeera.com/opinions/2020/9/8/what-is-behind-the-hype-about-the-new-iran-china-partnership, (13 Kasım 2020).

IABC Iran-ASEAN Business Council, https://iabc.org.my/, (19.03.2021).

IAEA, **IAEA and Iran- IAEA Reports**, https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-iaea-reports, (17 Ağustos 2020).

IEA, "Global Gas Review 2020", **Gas Market Report, Q2-2021.** https://www.iea.org/reports/gas-market-report-q2-2021/global-gas-review-2020, (08.06.2021).

IMI-100: Ranking of the Top 500 Iranian Firms, http://www.imi.ir/en/SitePages/Insight.aspx?pid=12, (10 Haziran 2020).

IMF Country Report, **Islamic Republic of Iran**, Mart 2018, https://www.imf.org, (18.04.2020).

İmtiaz, Amber. "Pakistan-Iran Relations: Economic and Political Dimensions", Mart 2019, İram Center, https://iramcenter.org/dhbanaliz/pakistan-iran-relations-economic-and-political-dimensions.pdf, (18 Mart 2021).

*India Bank Opening 3 Centers to Process Trade With Iran***,** 29 Nisan 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/97668/india-bank-opening-3-centers-to-process-trade-with-iran, (05 Mayıs 2021)

India Country Growth vs World Growth vs GDP Growth, https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND, (07 Nisan 2021).

'*India, Iran preferential trade pace will have huge potential'*, 12 Ocak 2021, https://www.thehindubusinessline.com/economy/india-iran-preferential-trade-pace-will-have-huge-potential/ article33561242.ece, (07 Nisan 2021).

Indonesian Citizen and Three Indonesian Companies Charged with Violating U.S. Export Laws and Sanctions Against Iran, 17 Aralık 2019, https://www.justice.gov/opa/pr/, (19 Mart 2021).

Industries Ministry: Cryptomining Capacity Near $1.4b, 23 Ocak 2021, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/107163/industries-ministry-cryptomining-capacity-near-14b (18 Şubat 2021).

INSTEX: Europe sets up transactions channel with Iran, 31 Ocak 2019, https://www.dw.com/en/instex-europe-sets-up-transactions-channel-with-iran/a-47303580, (20 Ocak 2021).

INSTEX failed to prove its efficiency in past 2 years: Iran, 20 Aralık 2020, https://www.yjc.ir/en/news/49850/instex-failed-to-prove-its-efficiency-in-past-2-years-iran, (22 Ocak 2021).

Institutional and Legal Framework of NDFI, https://www.ifswf.org, (24.09.2019).

*Interim nuclear agreement between Iran and six Powers***,** 24 Kasım 2013, https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-agreement-text-idUSBRE9AN0FS20131124, (14 Ekim 2019).

International Crisis Group. **Spider Web: The Making and Unmaking of Iran Sanctions**. Washington/ Brussells, 2013.

Iran, Afghanistan open first rail link with eye on trade, 10 Aralık 2020, https://apnews.com/article/afghanistan-global-trade-iran-middle-east-hassan-rouhani-487973cecdb3ce0759548d28ddbee8dd, (18 Mart 2021).

İran'a Göre Amerika Blöf Yapıyor, 17 Ekim 2018, https://www.amerikaninsesi.com/a/irana-gore-amerika-blof-yapiyor/4616960.html, (20 Ocak 2021).

Iran and ASEAN: Can Tehran benefit from cooperation with the Southeast Asian block?, 4 Ağustos 218, http://www.irdiplomacy.ir/en/news/1978229/iran-and-asean-can-tehran-benefit-from-cooperation-with-the-south east-asian-block-, (19 Mart 2021).

Iran and the EU-European External Action Service, 06 Mayıs 2020, https://eeas.europa.eudelegations/iran/22 81/iran-and-eu_en , (27 Haziran 2020).

İran Artık Nükleer Güç, 13 Nisan 2006, https://www.yenisafak.com/arsiv/2006/nisan/13/d01.html, (14 Ekim 2019).

Iran: Call for Crypto Use to Pay for Imports, 30 Aralık 2020, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/106833/iran-call-for-crypto-use-to-pay-for-imports, (18 Şubat 2021).

Iran - Contribution of travel and tourism to GDP as a share of GDP, https://knoema.com/atlas/Iran/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP, (24 Ağustos 2020).

Iran: Council lifts all nuclear-related economic and financial EU sanctions, www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/01/16/iran-council-lifts-all-nuclear-related-eu-sanctions/, (24 Ağustos 2020).

Iran Crude Exports Go Dutch?, 22 Kasım 2019, https://www.mees.com/2019/ 11/22/economics-finance/iran-crude-exports-go-dutch/a5686bf0-0d41-11ea-82a5-0b9a9136949e, (23.11.2020).

İran Cumhurbaşkanı Ruhani: 53 milyar varillik petrol rezervi bulduk, 11 Kasım 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50372575, (17 Kasım 2019).

Iran Data Portal, "Economic System", http://irandataportal.syr.edu/economic-system, (26 Ağustos 2019).

İran'da 26 Milletvekili Özelleştirme Başkanının Görevden Alınmasını İstedi, 20 Şubat 2019, www.haberler.com/iran-da-26-milletvekili-ozellestirme-baskaninin-11763070-haberi/ (09 Eylül 2019).

İran Devrim Muhafızlarının Ekonomideki Yerini Tartışıyor, 9 Şubat 2018, www.dunya.com /dunya/iran-devrim-muhafizlarinin-ekonomideki-yerini-tartisiyor-haberi-402540 (12.09.2019)

Iran Economic Monitor, 2021 Bahar Raporu, https://documents1.worldbank.org/curated/en/178111623662609713/pdf/Iran-Economic-Monitor-The-Economy-at-a-Crossroads.pdf (15.06.2021).

Iran-EU trade surpasses 1.4 billion Euro in four months, 24 Haziran 2020, https://aibe-eu.com/iran-eu-2020-trade-four-months/, (22 Ocak 2021).

Iran Exports: Gas & Petchems Become Key Revenue Streams as Crude Falters, 10 Haziran 2020, https://www.mees.com/2020/7/10/economics-finance/iran-exports-gas-petchems-become-key-revenue-streams-as-crude-falters/dc9faa10-c2b3-11ea-9e29-9d62a141044e, (23 Kasım 2020).

Iran exports to Malaysia, https://tradingeconomics.com/iran/exports/malaysia, (25 Nisan 2021).

Iran eyeing "oil for gold" barter plan with Africa, 31 Temmuz 2018, https://parstoday.com/en/news/iran-i90615-ran_eyeing_oil_for_gold_barter_plan_with_africa, (18 Ağustos 2020).

Iran Foreign Direct Investment Net Bop Us Dollar, https://tradingeconomics.com/iran/foreign-direct-investment-net-bop-us-dollar-wb-data.html, (14 Nisan 2021).

İran 540 Milyar Metreküp Enerji Buldu, 13 Ekim 2019, https://www.dunya.com/sektorler/enerji/iran-540-milyar-metrekup-dogal-gaz-buldu-haberi-455 203 (20 Ekim 2019).

Iran Gas Exports Unsanctionable: Official, 27 Mayıs 2018, https://en.shana.ir/news/283059/Iran-Gas-Exports-Unsanctionable-Official, (23 Kasım 2020).

Iran GDP-Gross Domestic Product, https://countryeconomy.com/gdp/iran#:~:text=The%20GDP%20figure%20in%202020,in%202019%2C%20it%20was%20%246%2C981. (08 Mayıs 2021).

Iran Government Revenues, https://tradingeconomics.com/iran/government-revenues#:~:text=Government%20Revenues%20in%20Iran%20averaged,31006.10%20IRR%20Billion%20in%201999, (10 Ağustos 2020).

Iran has "Ghost Armada" of Tankers to Sell Oil to China to Bankroll its Secret Nuclear Programme Say Experts, 20 Haziran 2021, https://www.the-sun.com/news/, (21 Haziran 2021).

Iranian Gas Exports Rise up by 88pc Growth in Past Seven-Year Period, 7 Eylül 2020, https://en.irna.ir/news/, (23 Kasım 2020).

Iranian Military Employs Indonesian Front Companies, 29 Ekim 2020, https://www.iranwatch.org/our-publications/international-enforcement-actions/iranian-military-employs-indonesian-front-companies, (19 Mart 2021).

Iranian Oil Surge to China Hurts OPEC Efforts to Tighten Supply, 16 Mart 2021, https://www.bloombergquint.com/business/iranian-oil-surge-to-china-hurts-opec-efforts-to-tighten-supply, (29 Nisan 2021).

Iranian Parliament Speaker Calss for Creation of Financial and Trade Hub with Russia, 9 Şubat 2021, https://tass.com/World/125459, (15 Mart 2021).

Iranian shipping 'front' companies sanctioned, 21 Aralık 2011, https://www.freightwaves.com/news/iranian-shipping-front-companies-sanctioned, (22 Ocak 2021).

Iran in Depth, 22 Eylül 2019, https://en.radiofarda.com/a/four-khamenei-linked-institutions-own-60-percent-of -iran-s-national-assets-says-politician/30177579.html, (24 Eylül 2019).

Iran Islamic Rep. Trade Statistics, https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IRN, (12 Eylül 2020).

Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989, 2021, https://www.constituteproject.org/constitution/Iran1989.pdf?lang=en, (28 Ekim 2019).

Iran Lets Private Iranian Firms Trade Oil, 7 Aralık 2008, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-trade-idUSTRE4B610S20081207, (24 Ekim 2019).

İranlı iş adamı Babek Zencani'ye idam cezası, 6 Mart 2016, https://www.dw.com/tr/iranl% C4%B1-i%C5%9Fadam%C4%B1-babek-zencaniye-idam-cezas%C4%B1/a-19097611, (11.05.2020)

Iran: Minimum Wage to Rise by 21%, 10 Nisan 2020, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/102763/iran-minimum-wage-to-rise-by-21%, (15 Mayıs 2020).

Iran Nominal GDP, https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/nominal-gdp, (20 Mayıs 2021)

Iran Non Oil Exports, https://tradingeconomics.com/iran/non-oil-exports, (15 Kasım 2020).

Iran Nuclear Deal: Key Details, 11 Haziran 2019, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655, (15 Haziran 2020).

İran Nükleer Anlaşma Öncesine Göre Daha Fazla Uranyum Zenginleştirdiklerini Duyurdu, 16 Ocak 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51138709, (05 Temmuz 2020).

Iran Oil Exports on the Rise, Despite Sanctions, 1 Ekim 2020, https://en.radiofarda.com/a/iran-oil-exports-on-the-rise-despite-sanctions-/30868593.html, (08 Aralık 2020).

Iran-Pakistan Trade Hit $1 Billion, 27 Şubat 2021, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/107659/iran-pakistan-trade-hit-1-billion, (18 Mart 2021).

Iran parliament stresses foreign investment in five-year economic plan, 15 Ocak 2017, https://uk.Mobile .reuters.com/article /amp/idUKL5N1F408K, (10 Kasım 2019).

Iran points at goods for barter trade with Pakistan, 20 Eylül 2020, https://www.thenews.com.pk/print/717309-iran-points-at-goods-for-barter-trade-with-pakistan, (18 Mart 2021).

Iran Poverty Rate, https://www.macrotrends.net/countries/IRN/iran/poverty-rate, (11.11.2020).

Iran President: We Need a Muslim Cryptocurrency to Fight the US Dollar, 19 Aralık 2019, https://www.coindesk.com/iran-president-we-need-a-muslim-cryptocurrency-to-fight-the-us-dollar, (24 Ağustos 2020).

Iran Ready to Export Gas to China via IP Gaz Pipeline: Jahangiri, 29 Temmuz 2019, https://en.mehrnews.com/news/148223/Iran-ready-to-export-gas-to-China-via-IP-gas-pipeline-Jahangiri, (23 Kasım 2020).

Iran Sanctions Contained in the Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act (ITRSHRA), 28 Eylül 2012, https://2009-2017.state.gov/e/eb/rls/fs/2012/198393.htm, (22 Haziran 2020).

Iran Sanctions Program, Temmuz 2019, https://ofaclawyer.net, (30 Mayıs 2020).

Iran Sanctions: Rouhani Defiant as US Reimposes Measures, 5 Kasım 2018, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-46094489, (25 Haziran 2020)

Iran Sanctions. 2018, https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-count ry-information/iran-sanctions, (20 Mayıs 2020).

Iran's Annual Gas Exports up 26%, 29 Haziran 2020, https://www.tehrantimes.com/news/449379/Iran-s-annual-gas-exports-up-26, (23 Kasım 2020).

İran's Deceptive Financial Practices, 5 Haziran 2018, https://www.fdd.org/events/2018/06/05/irans-deceptive-financial-practices/, (27 Ekim 2020).

Iran's Economic Update, Nisan 2020, https://www.worldbank.org, (15 Haziran 2020).

Iran Seeks Salvation from SWIFT Ban in state-Controlled Cryptocurrency, 1 Şubat 2019, https://www.global times.cn/content/1137840.shtml, (20 Ağustos 2020).

Iran's Frail Banking Sector Poses a Threat From Within, 14 Haziran 2019, https://worldview.stratfor.com/article/irans-frail-banking-sector-poses-threat-within, (10 Eylül 2019).

Iran's Daily Gas Export rises by 45%, 01 Ocak 2019, https://parstoday.com/en/news/iran-i98066-iran%E2%80%99s daily_gas_export_rises_by_45, (23 Kasım 2020).

Iran Government Revenues, https://tradingeconomics.com/iran/government-revenues#:~:text=Government%20Revenues%20in%20Iran%20is,macro%20models%20and%20analysts%20expectations, (24 Kasım 2020)

Iran's INSTEX mirror company moving into trial phase, 8 Temmuz 2019, www.karafarinbank.ir/en/news/11353/Iran-s-INSTEX-mirror-company-moving-into-trial-phase, (21 Ocak 2021).

Iran's Largest Commercial Port to be Constructed in Jask, 27 Ocak 2021, https://www.tehrantimes.com/news/, (21 Mayıs 2021).

Iran's Oil Export Claims not without Foundation Says TankerTrackers.com, 2 Aralık 2019, https://www.intellinews.com/iran-s-oil-export-claims-not-without-foundation-says-tankertrackers- com-172638/, (08 Aralık 2020).

Iran's Oil Production not Halted by Coronavirus Ourbreak: Oil Minister, 12 Mayıs 2020, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-coronavirus-idUSKBN22O25A, (23 Kasım 2020).

Iran's petrochemical export up by 13%, 7 Mayıs 2021, https://en.irna.ir/news/84320700/Iran-s-petrochemical-export-up-by-13, (10 Mayıs 2021).

Iran's Tankers and Its Smuggling Tactics, 2 Ekim 2019, https://www.iranrpimer.usip.org, (14 Ekim 2020).

Iran's Vice President Says US Failed to Stop Iranian Oil Exports, 6 Haziran 2020, https://energy.economictimes.indiatimes.com/news/oil-and-gas/irans-vice-president-says-us-failed-to-stop-iranian-oil-exports/76805365, (29 Nisan 2021).

Iran Tax Revenue 1996-2018, https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/tax-revenue, (20 Ağustos 2020).

Iran threatens to return to situation before nuclear deal, 15 Temmuz 2019, https://fr.reuters.com/article/us-mideast-iran-nuclear-idUSKCN1UA0OY, (20 Haziran 2020).

Iran to accept payment in gold from trading partners, 29 Şubat 2012, https://www.reuters.com/article/us-iran-oil-payment-idUSTRE81S0GU20120229, (15 Aralık 2020).

Iran to Permanently Join EAEU in Two Weeks: Parliament Speaker, Şubat 2021, https://en.irna.ir/news/ 84225508/, (05 Mart 2021).

Iran trade: UCO Bank assures all help to exporters, 11 Temmuz 2019, www.thehindubusinessline.com/money-and-banking/iran-trade-uco-bank-assures-all-help-to-exporters/article28389764.ece, (20 Mart 2021).

Iran Unemployment Rate From 1999 to 2019, https://www.statista.com/statistics/294305/iran-unemployment-rate/, (18 Eylül 2020).

Iran Urgently Needs Financial Sector Reform, 18 Ekim 2017, https://www.centralbanking.com/central-banks/financial-stability/macro-prudential/3337586/iran-urgently-needs-financial-sector-reform-imf-staff, (18 Ekim 2019).

Iran Uses $1.25bn from Sovereign Wealth Fund to Create Jobs: Deputy President, 22 Ekim 2019, https://www.presstv.com/Detail/2019/10/22/609322/Iran-employment-jobs-creation-sovereign-wealth-fund, (25 Ekim 2019).

*Iran Will Withdraw Another One Billion Dollars From Reserve Fund,*28 Mayıs 2019. https://www.ifmat.org/05/28/iran-withdraw-billion-dollars-reserve-fund/, (22 Eylül 2019).

IRENEX Generates $1b in One Day, 25 Ekim 2020, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/105843/irenex-generates-1b-in-one-day, (18 Aralık 2020).

IRGC Told to Lay Off Economic Activities, 22 Ocak 2018, https://financialtribune.com/ar ticles/ economy-domestic-economy/80544/irgc-told-to-lay-off-economic-activities, (10 Ekim 2019).

Kaempfer, William H. ve Lowenberg, Anton D. "The Theory of International Economic Sanctions: A Public Choice Approach", **The American Economic Review**, Sayı:78, No: 4, Eylül 1988, ss.786-793.

Kadıoğlu, Özcan. "ABD'nin bankalara kestiği ceza 60 milyar dolar", 29 Kasım 2017, www.dun ya.com/kose-yazisi/abdnin-bankalara-kestigi-ceza-60-milyar-dolar/392448, (30 Nisan 2019).

Kaleji, Vali. "Iran and the SCO: Continued Obstacles to Full Membership", *Euresia Daily Monitor*, 30 Kasım2020, https://jamestown.org/program/iran-and-the-sco-continued-obstacles-to-full-membership/, (24 Mayıs 2021).

Kandemir, Aslı. "Exclusive: Turkey-Iran gold trade wiped out by new U.S. sanctions", 16 Şubat 2013, www.reuters.com/article/us-iran-turkey-sanctions-idUSBRE91F01F20130216, (02 Mart 2021).

Katzman, Kenneth. **The Iran Sanctions Act**, USA: Congressional Research Service, 2007.

Katzman, Kenneth. **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service Report, 2019.

Katzman, Kenneth. **Iran Sanctions,** USA: Congressional Research Service Report, 2021.

Kazmi, Shabbir H. "Have Moscow And Tehran Essentially Turned Away From US Dollar? – OpEd", 22 Eylül 2019, https://www.eurasiareview.com/22092019-have-moscow-and-tehran-essentially-turned-away-from-us-dollar -oped/, (24 Mart 2021).

Kelley, Michael B. "Turkish-Iranian gold trader's 'Beautiful Mind' testimony drove U.S. sanctions case", 28 Ocak 2018, https://finance.yahoo.com/news/gas-gold-turkey-iran-scheme-explained-151517687.html?guccounter=1, (24 Kasım 2020).

Kemal, Melahat. "Trump'ın Zaferi İran Devrmi Muhafızlarına Yaradı", 21 Kasım 2016. www.timeturk.com/trump-un-zaferi-iran-devrim-muhafizlari-na-yaradi/haber-377071 (10 Ekim 2019).

Kemenade, Willem Van, "China vs. the Western Campaign for Iran Sanctions", **The Washington Quarterly**, Sayı: 33:3, Haziran 2010, ss.99-114.

Kennedy, Charles. "Iranian Oil Exports Much Higher Than Official Data Suggests", 11 Ağustos 2020, https://oil price.com/Energy/Crude-Oil/, (16 Kasım 2020).

Kern, Alexander. **The Origins & Use of Economic Sanctions**, 1.Baskı, London: Palgrave Macmillan UK, 2009.

Khajehpour, Bijan. "Anatomy of the Iranian Economy", The Swedish Institute of International Affairs, Haziran 2020, syf:14, https://www.ui.se/globalassets/butiken/ui-paper/2020/ui-paper-no.-6-2020.pdf, (14 Ağustos 2020).

Khajehpour, Bijan. "Domestic Political Reforms and Private Sector Activity in Iran", **Social Research**, Sayı: 67, No:2, Summer 2000, ss.577-598.

Khajehpour, Bijan. "Reading Iran's Economic Indicators", Kasım 2009, https://www.kas.de/c/documentlibrary/getfile?uuid=9938e392-afde-bbd5-296d-0087119b7fcd&groupId=252038, (12 Kasım 2020).

Khajehpour, Bijan. "The Real Footprint of teh IRGC in İran'a Economy", *Al-Monitor*, 22 Eylül 2011, https://www.al-monitor.com/originals/2017/08/iran-irgc-economy-footprint-khatam-olanbia.html, (22 Eylül 2019).

Khan, Stephen. "Iran: How US Sanctions are Strengthening China's Global Power", 15 Kasım 2018, https://www.theconversation.com/iran-how-us-sanctions-are-strengthening-chinas-global-power-106564, (16 Şubat 2021).

Khavanc, Fereydoun. "The 10 Nightmares of the Iranian Economy", Radiofarda, 15 Şubat 2019, en.radiofarda.com/a/the-10-nightmares-of-the-iranian-economy/29772346.html, (21.02.2019).

Kida, Kazuhiro Kida; Kubota, Mayasuki; Cho, Yusho. "Rise of the Yuan: China Based Payment Settlements Jump %80", 20 Mayıs 2019, asia.nikkei.com/Business/Markets/, (16 Şubat 2021).

Kirshner, Jonathan. "The Microfoundations of Economic Sanctions**", Security Studies**, Sayı:6, No:3, 1997, ss.32-64.

Kishi, Katayoun. "Iran by the Numbers: Economy", 25 Mayıs 2016, https://iranprimer.usip.org/blog/2016/ may/25/iran-numbers-economy, (14 Mayıs 2020).

Knowles, Bija. "The US, Iran, Swift and the politics of payments", 23 Ağustos 2018, https://ctmfile.com/ story/the-us-iran-swift-and-the-politics-of-payments, (14 Ocak 2021).

Koç, Mehmet. "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-I: Devrim Rehberliği", İram Araştırmaları Merkezi, Ekim 2017, https://www.academia.edu/36967178/%C4%B0RANDA_DEVLET_YAPISI_VE_TEMEL_KURUMLAR-I_DEVR%C4%B0M_REHBERL%C4%B0%C4%9E%C4%B0, (20 Kasım 2019).

Komijani Downplays Banking Woes,13 Mart 2017, https://theiranproject.com/blog/2017/03/13/komijani-down plays-banking-woes/, (17 Ekim 2019).

Konowicz, Deane R. "The New Game: Cryptocurrency Challenges US Economic Sanctions", 2018, United States Naval War College Newport, https://apps.dtic.mil/sti/citations/ AD1062142, (15 Kasım 2020).

Kriptopara Madenciliği (Mining) Nedir? 3 Ocak 2020, https://www.btcturk.com, (04.04.2021).

Krzyzanowski, Marcin. "İran's Economy in the Face Face of Sanctions and Pandemic", Mena Monitor, 7 Ağustos 2020, https://warsawinstitute.org/irans-economy-face-sanctions-pandemic-part-1/, (25 Ağustos 2020).

Kurşun, Muhammed ve Salari, Elahe. "İran Eski cumhurbaşkanı AA'ya konuştu", 3 Eylül 2019, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-iran-cumhurbaskani-ahmedinejad-aaya-konustu/1571597 (17 Eylül 2019).

Kurşun, Muhammet. "İran'da Halka Sorduk: ABD-İran İlişkilerinin Normalleşmesini İstiyor Musunuz?", 11 Mart 2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-halka-sorduk-abd-iran-iliskilerinin-normallesmesini-istiyor-musunuz/2172464, (03 Mayıs 2021).

Kurun, İsmail, "Iranian Political System: "Mullocracy?", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt:15, sayı:1, 2017, ss.113-129.

Lacy, Dean ve Niou, Emerson. "A Theory of Economic Sanctions and Issue Linkage: The Roles of Preferences, Information and Threats", **The Journal of Politics**, Sayı: 66, 2004, ss.25-42.

Lakshmanan, A.R. Indira ve Narayanan, Pratish. "Iran sanctions fuel 'junk for oil' barter with China, India", 30 Mart 2012, https://financialpost.com/investing/iran-sanctions-fuel-junk-for-oil-barter-with-china-india, (17 Kasım 2020).

Latham & Watkins, "Top 10 Things to Know About Expanded US Sanctions on Iran", **Client Alert Commentary**, Washington D.C., 6 Kasım 2018, No:2408.

Leader names New Year as "Year of Support for Iranian Products", 20 Mart 2018, https://en.mehrnews.com/news/132948/Leader-names-New-Year-as-Year-of-Support-for-Iranian-Products, (20 Ekim 2020).

Lektzian, D. & Souva, M., "An Institutional Theory of Sanctions Onset And Success", **The Journal of Conflict Resolution**, Sayı:51, No:6, Aralık 2007, ss.848-871.

Lenders under Central Bank of Iran scrutiny for ratings, 1 Ekim 2019, https://theiranproject.com/blog/2019/10/01/lenders-under-central-bank-of-iran-scrutiny-for-ratings/, (07.10.2019).

LeVine, Steve. "The 37 front companies that the US government says enrich Iran's leaders and circumvent sanctions", 5 Haziran 2013, https://finance.yahoo.com/news/37-front-companies-us-government-220055399.html, (30 Kasım 2020).

Levitt, Matthew. "Giving Teeth to the Iran Sanctions: Targeting Re-Export Loopholes", 2010, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch 1674, www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/giving-teeth-iran-sanctions-targeting-re-export-loopholes, (15 Mayıs 2021).

Lindsay, J.M., "Trade Sanctions as Policy Instruments: A Re-examination", **International Studies Quarterly**, Sayı:30 No:2, Haziran 1986, ss.153-173.

Lines, Bill. "Iran Tanker Update-December 2019", 6 Ocak 2020, https://www.unitedagainstnucleariran.com/blog/iran-tanker-update-december-2019, (16 Kasım 2020).

Liquidity Crossed $144 Billion by March 20, 8 Haziran 2019, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/98838/liquidity-crossed-144-billion-by-march-20, (08.06.2019).

Local Bitcoins Volume (Iran), https://coin.dance/volume/localbitcoins/IRR, (17 Mart 2021).

Lynn, Laurence E. "What is a Neo-Weberian State? Journal of Public Administration and Policy", **Journal of Public Administration and Policy**, Sayı:1, Ocak 2008, ss.1-14.

Jafar, S. Syedn. "Malaysia-China bilateral trade hits record high in 2019", 20 Ocak 2020, https://www.theedgemarkets.com/article/malaysiachina-bilateral-trade-hit-record-high-2019, (27 Nisan 2021).

Jamasmie, Cecilia. "Iran resumes gold trade with Turkey", 29 Kasım 2013, https://www.mining.com/iran-resumes-gold-trade-with-turkey-25049/, (02 Mart 2021).

JCPOA-Annex I, **Nuclear Related Measures**, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/245318.pdf, (14 Temmuz 2020).

Jianqun, Teng. "Three Geopolitical Theories and the "Belt and Road" Initiative", 7 Kasım 2018, www.caifc.org.cn, (20 Mayıs 2021)

Joint Comprehensive Plan of Action and restrictive measures, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/jcpoa-restrictive-measures/#, (14 Temmuz 2020).

Jones, Lee. **Societies Under Seige. International Political Theories of Sanctions,** 1.Baskı, London: Oxford Uni. Press, 2015.

Jonge, Alice de. Institutional Theory, https://www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/institutional-theory, (21 Mayıs 2019)

Jun, Liu ve Lei, Wu. "Key Issues in China-Iran Relations", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Sayı: 4, No:1, 2010, ss.40-57.

Mack, Andrew ve Khan, Asif. "The Efficacy of UN Sanctions", **Security Dialogue**, ESayı:31, No:3, Eylül 2000, ss.279-292.

Mackenzie, Peter. "A Closer Look at China-Iran Relations", CNA Analysis & Solutions-Roundtable Report, **Defense Technical Information Center**, Eylül 2010, https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA530731, (14 Nisan 2021).

Mahdavieh, Rose. "Governments' Adoption of Native Cryptocurrency: A Case Study of Iran, Russia and Venezuela, University of Central Florida", https://stars.library.ucf.edu/honorstheses/502, (10 Nisan 2021).

Majidyar, Ahmad. "Rouhani Government Tasks IRGC to Spearhead Reconstruction Projects in Syria", 1 Aralık 2017, www.mei.edu/publications/rouhani-government-tasks-irgc-spearhead-reconstruction-projects-syria, (09 Ekim 2020).

Malloy, Michael P. "Economic Sanctions and Trade Regulations", **Chicago Journal of International Law**, Sayı:4 No:2, 2003, ss.371-384.

Maloney, Suzanne. **Iran's political economy since the revolution.** London: Cambridge University Press, 2015.

Maloney, Suzanne. “The Revolutionary Economy”, 11 Ekim 2010, https://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-economy, (30 Mart 2020).

Manchester, R.Kim. “Intensified Iran Sanctions Will Trigger Historically Complex Evasion Laundering Tactics”, 27 Ağustos 2018, http://ownershiptransparency.com/country-action/intensified-iran-sanctions-will-trigger-historically-complex-evasion-laundering-tactics/, (18.11.2021).

Margit, Maya. “New Iraninan Sanctions-Busting Cryptocurrency is Fool’s Gold”, 2 Mayıs 2019, https://themedialine.org/news/new-iranian-sanctions-busting-cryptocurrency-is-fools-gold-analysts-say/, (18 Ağustos 2020)

Martin, Lisa L. **Coercive Cooperation: Explaining Multilateral Economic Sanctions**, 1. Baskı, New Jersey: Princeton Uni. Press, 1992.

Mayall, James. “The Sanctions Problem in International Economic Relations”, **International Affairs**, Sayı: 60, No:4, 1984, ss.631-642.

Mazarei, Adnan. “Iran has a slow Motion Banking Crisis”, 2019, Peterson Institute for International Economics, https://www.piie.com/system/files/documents/pb19-8.pdf , (20 Ekim 2019).

Mazarei, Adnan. “The İranian Economy under the Islamic Republic: Institutional Change and Macroeconomic Performance (1979-1990)”, **Cambridge Journal of Economics**, Sayı:20, No:3, Mayıs 1996, ss.289-314.

McElroy, Damien. “Tehran has Limited Options with the Clock Ticking on more US Sanctions”, 1 Eylül 2018, https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/tehran-has-limited-options-with-the-clock-ticking-on-more-us-sanctions-1.765595, (16 Şubat 2021).

Meade, Richard ve Bockmann, Michelle W.; Lowry, Nigel. “Iran Tanker Oil Spill in Israeli Waters ‘Deliberate’”, 4 Mart 2021, https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1136016/Iran-tanker-oil-spill-in-Israeli-waters-deliberate, (06 Nisan 2021).

Mehdi, Syed Zafar. “Iran Moves From Oil to Petrochemicals in Export”, 7 Ağustos 2020, https://www.iran watch.org/news-brief/iran-moves-oil-petrochemicals-export, (20 Eylül 2020).

Mehdi, S. Zafar. “Iran-Pakistan open new border gateway to ease trade”, 19 Aralık 2020, https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/iran-pakistan-open-new-border-gateway-to-ease-trade/2082440, (15 Mart 2021).

Mevel, Remy. “Iran: Can We Evade the Sanctions?”, 5 Kasım 2018, https://www.thenewfederalist.eu/iran-can-we-evade-the-sanctions?lang=fr, (25 Nisan 2019).

Mikovic, Nikola. “Iran Wants to Join Euresian Union, But Will Russia Allow It?”, 25 Şubat 2021, https://asia times.com/2021/02/, (15 Mart 2021).

Mills, Robin M. “Iranian Gas Gets Going”, 8 Ekim 2019, https://www.petroleum-economist.com/, (23 Kasım 2020).

Minister: Iran's Annual Petrochemical Production Tops, 2 Nisan 2021, https://www.fars news.ir /en/news, (10 Nisan 2021).

Minister: Iran's Gas Exports Doubled in Seven Years, 7 Eylül 2020, https://theiranproject.com/, (23 Kasım 2020).

Minxing, Huang ve Kaiyun, Ji. "China and Iran: Special Economic Partners", Tim Niblock ve Monica Malik (Ed.) **Asia-Gulf Economic Relations in the 21st Century.** Berlin: Gerlach Press, 2013, ss.189-208.

MISC Berhad, https://www.unitedagainstnucleariran.com/company/misc-berhad, (20.03.2021).

Mizrahi, Avi. "Global Crypto War is Heating up – Iran Next in Line with its own Gold-Backed Coin", 16 Temmuz 2019, https://news.bitcoin.com/global-crypto-war-is-heating-up-iran-next-in-line-with-its-own-gold-backed-coin/, (28 Ağustos 2020).

Mohaddes, Kamiar ve Pesaran, M. Hashem. "One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing?", **CESifo Working Paper,** No: 4118, Aralık 2012, s.1-37.

Morrow, Sibel. "OPEC's 2020 Oil Export Revenues Lowest in 18 Years: EIA", 30 Ekim 2020, https://www.aa.com.tr/en/energy/oil/opecs-2020-oil-export-revenues-lowest-in-18-years-eia/30942, (18 Şubat 2021).

Mostazafan Foundation Accounts for 1.5% of Iran's GDP, 31 Aralık 2016, https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/56598/mostazafan-foundation-accounts-for-15-of-iran-s-gdp, (14 Ekim 2019)

Mostazafan Foundation of the Islamic Revolution, https://www.tehrantimes.com/tag/Mostazafan+Foundation+of+the+Islamic+Revolution, (24 Ekim 2019).

Mostazafan Foundation Puts Last Year's Revenues at $6.6b, 10 Aralık 2017, https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/77642/mostazafan-foundation-puts-last-year-s-revenues-at-66b, (27 Eylül 2019).

Motevalli, Golnar. "Iran opens new oil export pipeline bypassing Strait of Hormuz", 31 Mayıs 2021, https://www.worldoil.com/news/2021/5/31/iran-opens-new-oil-export-pipeline-bypassing-strait-of-hormuz, (21 Haziran 2021).

Motevalli, Golnar. "Iran Transfers Oil From Pipeline Skirting Troubled Strait", 30 Mayıs 2021, https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-30/iran-starts-transferring-oil-via-goreh-jask-pipeline-irna-says, (31 Mayıs 2021).

Muir, Paul. "Iran Turnsto Bitcoin to Fund Imports", 30 Ekim 2020, https://asiatimes.com/2020/10/iran-to-use-bitcoin-to-fund-imports/, (10 Kasım 2020).

National Development Fund of Iran, https://www.ifswf.org/members/iran, (14 Temmuz 2020).

New Channels for Iran Payments, 19 Aralık 2018, https://financialtribune.com/articles/business-and-markets/95703/new-channels-for-iran-payments, (10 Kasım 2020).

New U.S. Sanctions Seek to Block Iranian Regime's Weapons Programs, 23 Eylül 2020, https://ge.usembassy.gov, (6 Kasım 2020).

Noorani, Ali. "Iran oil minister brands middlemen 'corrupt parasites'", 19 Ekim 2015, https://news.yahoo.com/iran-oil-minister-brands-middlemen-corrupt-parasites-001715871.Html (15 Ekim 2019).

Nossal, Kim Richar. "Liberal-Democratic Regimes, International Sanctions and Global Governance", **Globalization and Global Governance**, Maryland: Rowman and Littlefield Publishers Inc., 1999, ss.127-149.

Ofac Sanctions The Central Bank of Iran, the National Development Fund of Iran, Etemad Tejarate Pars Co. and the Revolutionary Guard of Iran, 25 Eylül 2019. https://www.lupicinio.com/en/iran-sanctions/, (26 Eylül 2019).

OPEC (ex. Iran) net oil export revenue from 2005 to 2019, https://www.statista.com/statistics/223241/opec-net-oil-export-revenue/, (24 Mart 2021)

OPEC. "Iran Facts and Figures", **Annual Statistical Bulletin 2020,** 2021.

O'Toole, Brian. "Iranian central bank designation: What does it mean?",20 Eylül 2019, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/iranian-central-bank-designation-what-does-it-mean/, (25 Eylül 2019).

Ottolenghi, Emanuele ve Ghasseminejad, S. "The Banking Provisions in the Joint Plan of Action Between Iran and the P5+1", 10 Ocak 2014, https://www.fdd.org/analysis /2014/01/10/the-banking-provisions-in-the-joint-plan-of-action-between-iran-and-the-p51/, (10 Eylül 2019).

Ottolenghi, Emanuele. "Iran Is *Really* Good at Evading Sanctions", Eylül 2013, http://www.thetower.org/article/iran-is-really-good-at-evading-sanctions/, (15 Aralık 2020).

Ottolenghi, Emanuele. "Who Really Controls Iran'a Economy", *The National Interest*, 20 Mayıs 2015, https://nationalinterest.org/feature/who-really-controls-irans-economy-12925, (10 Eylül 2019).

Özal, Emine. "Asean Dış Ticaret Raporu", 9 Ekim 2020, Adana: Adana Sanayi Odası, 2020, http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/Yayinlar/%C3%9Clke%20Raporlar%C4%B1-Y%C3%B6netici%20%C3%96zetleri/ASEAN %20B%C3 % B6lge%20Raporu.pdf, (19 Mart 2021).

Pape, Robert A. "Why Economic Sanctions Still Do Not Work?", **International Security**, Sayı:22 No:2, 1997, ss.66-77.

Petrescu, Ioana. "Rethinking Economic Sanctions Success: Sanctions as Deterrents", 2007, University of Maryland, www.semanticscholar.org/paper/Rethinking-Economic-Sanction-Success%3A-Sanctions-as-Petrescu/8e6aad96dc3ae5cb77c3ff1670e68fe92d3ad281, (20 Ni san 2019).

*Petchem industry at forefront of Iran's non-oil exports***,** 30 Aralık 2019, https://www.tehrantimes.com/news/443560/Petchem-industry-at-forefront-of-Iran-s-non-oil-exports, (20.01.2020).

Petrochem Output, Export Rise Despite Sanctions: APIC, 20 Kasım 2020, https://www.tehrantimes.com/news/454850/Petchem-output-export-rise-despite-sanctions, (23 Kasım 2020).

*Petrochem Output Rises to 83.5m Tons***,** 2 Nisan 2021, https://financialtribune.com/articles/energy/107970/petrochem-output-rises-to-835m-tons, (10 Nisan 2021).

Ping, K. Chong. 1 Haziran 2020, "Chinese Oil Futures Draw More International Interest", www.wsj.com/articles/chinese-oil-futures-draw-more-international-interest-11593597896, (10 Haziran 2021).

Pompeo, Michael R. "Expansion of the Scope of Iran Metals Sanctions", 30 Temmuz 2020, https://ge.usembassy.gov/expansion-of-the-scope-of-iran-metals-sanctions-targeting-irans-nuclear-military-and-ballistic-missile-prog rams-and-the-irgc/, (24 Haziran 2020).

Pompeo, Michael R. "This Week in Iran Policy", Fact Sheet, 31 Temmuz 2020, https://www.state.gov/this-week-in-iran-policy-19/, (21 Eylül 2020).

Popova, Liudmila ve Rasoulinezhad, Ehsan. "Have Sanctions Modified Iran's Trade Policy?", **Economies 2016,** Sayı:4 No:24, Ekim 2016, ss.1-15.

Projected GDP Ranking, 3 Haziran 2021, https://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking. php, (20 Şubat 2021).

Rae, James. "The Impact of China's Financial Innovation on the World Order", 26 Mayıs 2020, https://news.cgtn.com/news/2020-05-24/China-U-S-relations-to-improve-but-not-until-after-2020-is-over-QJn3RWsZVu/indexht ml, (22 Aralık 2020).

Rafizadeh, Dr. Majid. "Iran's US-sanctioned banks operating freely in Germany", 12 Nisan 2020, https://www.arabnews.com/node/1657611, (04 Mart 2021).

Rand Project Air Force, 2008. www.rand.org, (20 Mart 2020).

RAND Corporation, **Coping With a Nuclearizing Iran,** USA, 2011.

Rasoulinezhad, Ehsan. "Iran's Trade Modification Uner Sanctions: An Evidence of Trade Divergence and Trade Convergence Through the Gravity Model", **Journal of Economic Cooperation and Development**, Sayı:38, No:4, 2017, ss.25-56.

Ratna, Tanvi. "Iran has a Bitcoin Strategy to Beat Trump", 24 Ocak 2020, https://foreignpolicy.com/2020/01/24/iran-bitcoin-strategy-cryptocurrency-blockchain-sancti ons/, (03 Eylül 2020).

Razak, Rowena A. "Escape From Isolation: Iran-Malaysia Relations During the Mahathir Years", **Brismes Conference,** 5-7 Haziran 2017, https://www.academia.edu/33881835/Escape_from_Isolation_Iran_Malaysia_Relations_during_the_Mahathir_Years, (14.03.2021).

Ren, Daniel. "Petroyuan's stature grows on Shanghai exchange, helping world's largest energy importer cut dependence on US dollars", 20 Haziran 2020, https://malaysia.news.yahoo.com/china-yuan-oil-future-contracts-085849332.html, (17 Mayıs 2021).

Resolution 1747 (2007), UNSC, 24 Mart 2007, https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1747-%282007%29, (12 Ekim 2019).

Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue, UNSC, 20 Haziran 2015, https://www.un.org/securitycouncil/content/ 2231/background, (20 Haziran 2020).

Rezaee, Mahdiye ve Rezaee, Mojde. "Services Sector; The Driving Engine of Economy in Iran", 30 Haziran 2016, http://agahgroup.com/services-sector-the-driving-engine-of-economy-in-iran/, (12 Haziran 2020).

Rise of the yuan: China-based payment settlements jump 80%, 20 Mayıs 2019, https://asia.nikkei.com/Business/Markets/Rise-of-the-yuan-China-based-payment-settlements-jump-80, (21 Mart 2021).

Robinson, Tom. "How Iran Uses Bitcoin Mining to Evade Sanctions and "Export " Millions of Barrels of Oil", 21 Mayıs 2021, https://www.elliptic.co/blog/how-iran-uses-bitcoin-mining-to-evade-sanctions, (10 Haziran 2021).

Rome, Henry. "Sanctions 3: Iran's Economy in 2020", 16 Aralık 2020, https://iranprimer.usip.org/blog/2020/dec/16/irans-economy-2020, (26 Mart 2021).

Rosenthal, Dr. Mihael D., "Introductory Note to United Nations Security Council Resolution 2231 & JCPOA", **International Legal Materials,** Sayı: 55, No. 1, 2016, ss.98-195.

Rossignol, Michael. **Sanctions: The Economic Weapon in the New World Order**, 1.Baskı, Ottawa: Library of Parliament, 1993.

Rouy, Mostafa B. "Guest Commentary: Why INSTEX has failed?", 20 Ocak 2021, https://aibe-eu.com/guest-commentary-why-instex-has-failed/, (16 Şubat 2021).

Russia & Iran ditching dollar for trade in favor of national currencies – Moscow's envoy to Tehran, 6 Şubat 2019, www.rt.com/business/450763-russia-iran-ditch-dollar/, (19 Ağustos 2020).

Russian & Chinese Alternatives For SWIFT Global Banking Network Coming Online, 17 Haziran 2019, https://www.russia-briefing.com/news/russian-chinese-alternatives-swift-global -banking-network-coming-online.h tml/, (19 Ocak 2021).

Russian banks join Chinese alternative to SWIFT payment system, 30 Mart 2019, https://www.rt.com/business/455121-russian-banks-chinese-swift/, (17 Ağustos 2020).

Rusya ticaret için düğmeye bastı: İran ile petrol karşılığında mal takası, 1 Aralık 2017, https://turkrus.com/520441-rusya-ticaret-icin-dugmeye-basti-iran-ile-petrol-karsiliginda-mal-takasi--xh.aspx, (20 Ccak 2021).

Rusya varlık fonu, dolar varlıklarını 'sıfırlıyor', 3 Haziran 2021, https://www.bloomberght.com/rusya-varlik-fo nu-dolar-varliklarini-sifirliyor-2281452, (03 Haziran 2021).

Saeidi, Ali. "The Accountability of Para-Governmental Organisations: The Case of İranıan Foundations", **Iranian Studies,** Sayı:37, No:3, Eylül 2004, ss.479-498.

Saki, M.A. "Mad Sanctions", 9 Ekim 2020, https://www.tehrantimes.com/news/453368/Mad-sanctions, (08 Nisan 2021).

Salehi-Isfahani, Djavad. "Do cash transfers make the poor work less?", IGC-International Growth Center, 25 Nisan 2018, https://www.theigc.org/blog/cash-transfers-make-poor-work-less/, (17 Eylül 2019).

Salehi-Isfahani, Djavad. "İran's Economy 40 Years After the Islamic Revolution," 14 Mart 2019, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2019/03/14/irans-economy-40-years-after-the-islamic-revolution/, (17 Temmuz 2020).

Salehi-Esfahani, H.; Mohaddes, Kaimar; Pesaran, M. Hashem. "An Empirical Growth Model for Major Oil Exporters", **Journal of Applied Econometrics**, Sayı:29, No:1, 2014, ss.1-21.

Sarıkaya, Tuğrul. "İran ve Velayet-i Fakıh / Rehberlik Kurumu", 9 Şubat 2013. https://politikakademi.org/2013/02/iran-velayet-i-fakih-rehberlik-kurumu/, (17 Kasım 2019).

Saul, Jonathan; Hafezi, Parisa; Charbonneau, Louis. "Exclusive: Iran smuggles in $1 billion of bank notes to skirt sanctions – sources", 24 Şubat 2015, https://www.reuters.com/article/us-iran-dollars-exclusive-idUSKBN0L S1LV20150224, (25 Ocak 2021).

Saxton, Jim. "Iran Oil and Gaz Wealth", **Research Report #109-31**, Mart 2006, United States Congress: Joint Economic Committee, Mart 2006, https://www.house.gov/jec, (14.10.2019).

Saygılıoğlu, Nevzat. "İran ile ilgili umutları(!)", *Dünya Gazetesi,* 29 Temmuz 2015, https://www.dunya.com/kose-yazisi/iran-ile-ilgili-umutlari/24842, (04 Ekim 2019)

Schanzer, Jonathan. "How Iran Benefits From an Illicit Gold Trade with Turkey", 17 Mart 2013, https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/05/how-iran-benefits-from-an-illicit-gold-trade-with-turkey/2759 48/, (18 Ağustos 2020).

Schanzer, Jonathan. "The Anatomy of Turkey's "Gas for Gold" Scheme with Iran", 13 Mart 2014, www.fdd.org/analysis/2014/03/13/the-anatomy-of-turkeys-gas-for-gold-scheme-with-iran/, (18 Ağustos 2020).

Schanzer, Jonathan. "The Biggest Sanctions-Evasion Scheme in Recent History", 4 Ocak 2018, www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/iran-turkey-gold-sanctions-nuclear-zarrab-atilla/5496 65/, (30 Kasım 2020).

Scita, Jacopo. "Iran and the SCO: A Long Political Gestation", 30 Ağustos 2018, https://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/08/30/iran-and-the-sco-a-long-political-gestation/, (24 Mayıs 2021).

Secret Oil Shipments Could Help Iran Cushion US Sanctions Blow, 3 Eylül 2018, https://energy.Economictimes.indiatimes.com/, (29 Nisan 2021).

Sen, Amiti. “Escalating tensions could deplete balance in rupee-rial account, fear exporters”, 7 Ocak 2020, https://www.thehindubusinessline.com/economy, (21 Ocak 2021).

Shariatinia, Mohsen. “China and Iran After the U.S. Withdrawal from the JCPOA”, **İram Center for Iranian Studies,** 1 Haziran 2018, https://iramcenter.org/en/china-and-iran-after-the-us-withdrawal-from-the-jcpoa/, (24 Nisan 2019).

Shariatinia, Mohsen. “Iran-China Relations: An Overview of Critical Factors”, **Iranian Review of Foreign Affairs,** Vol:1, No:4, 2011, ss.57-85.

Sharma, Rakesh. “Iranians Turning to Bitcoin for Money Transfers”, 25 Haziran 2019, https://www.investopedia.com/news/iranians-turning-bitcoin-money-transfers/, (24.08.2020).

Shiyab, K. ve Mojtahedi, H. “Overview of the Iranian Banking System”, Mayıs 2016, https://www.tamimi.com/law-update-articles/overview-of-the-iranian-banking-system/, (12 Ey lül 2019).

Shuja, Asif. “India-Iran Relations: A Comprehensive Review”, 2 Kasım 2020, https://iramcenter.org/en/india-iran-relations-a-comprehensive-review/, (05 Nisan 2021).

Siddiqui, Sabena. “New Iran-Pakistan border crossing has implications beyond trade”, 31 Aralık 2020, https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/iran-pakistan-border-crossing-gwadar-ramdhan-china-saudi.html, (15 Mart 2021).

Simm, Ian. “Iran Finds More Export Custom”, 8 Ağustos 2020, https://www.petroleum-economist.com/articles/, (16 Kasım 2020).

Siyasal Sistemler: İran İslam Cumhuriyeti, 2014, http://politika akademisi.org/2014/12/24/siyasal-sistemler-iran-islam-cumhuriyeti/, (05 Kasım 2019).

Some 70% of Iran’s non-oil Exports Destined for Neighbours, 12 Ekim 2020, https://www.tehrantimes.com/news/453488/Some-70-of-Iran-s-non-oil-exports-destined-for-nei ghbors, (15 Ekim 2020).

Stecklow, Steve; Dehghanpisheh, Babak; Torbati, Yeganeh. “Khamenei controls massive financial empire built on property seizures”, 11 Kasım 2013, https://www.reuters.com/investigates/iran/#article/part1, (20 Şubat 2019).

Steil Introduces Bill to Prevent Iran Sanctions Evasion, 20 Mart 2020, https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6015?s=1&r=51, (30 Kasım 2020).

Stiftung, Bertelsmann. “Iran”, **BTI 2018 Country Report-Iran,** Germany: BTI Project, 2018.

Study: Iran Sanctions Relief Will Benefit Supreme Leader & Revolutionary Guards, Not Moderates, 21 Mayıs 2015, http://www.thetower.org/2073-study-iran-sanctions-relief-will-benefit-supreme-leader-revolutionary-guards -not-moderates/, (17 Ekim 2019).

Sun, Yun. “Will China Benefit from the US’s Conflict With İran”, 9 Ocak 2020, https://www.brinknews.com, (15 Ocak 2021).

Szakola, Albin. “National Iranian Tanker Company shuffling front companies for tanker fleet”,7 Mayıs 2020, http://www.levantnetworks.com/2020/05/07/national-iranian-tanker-company-shuffling-front-companies-for-tanke r-fleet/, (22 Ocak 2021).

Şahit, Babek. “İran Ekonomisinin Genel Yapısı”, 11 Temmuz 2018, https://www.tebaren.org, (20 Eylül 2020)

Taghvamanesh, M. “Bonyads - Mostazafen Foundation of Islamic Revolution”, http://en.rein gex .com/Bonyads-Iran.shtml, (12 Ekim 2019).

Tahir, Tariq. “Under the Radar: Iran has “Ghost Armada” of Tankers to Sell Oil to China to Bankroll its Secret Nuclear Programme Says Experts”, 20 Haziran 2021, https://www.thesun.co.uk/news/15337470/iran-tankers-sell-oil-china-nuclear-programme/, (21 Haziran 2021).

Tahran'daki İngiliz büyükelçiliği basıldı, 29 Kasım 2011, https://www.dw.com/tr/tahrandaki-ingiliz-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ili%C4%9Fi-bas%C4%B1ld%C4%B1/a-15565058, (12 Ekim 2020).

‘*Talks with 8 countries over using cryptocurrency in monetary transactions going on’,* 28 Ocak 2019, www.tehrantimes.com/news/432400/Talks-with-8-countries-over-using-crypto currency-in-monetary, (20 Kasım 2020).

Talley, Ian. “U.S. Targets ‘Vast Network’ Evading Iran Sanctions”, 26 Mart 2019, https://www.wsj.com/articles/u-s-targets-vast-network-evading-iran-sanctions-11553612592, (18.11.2020).

Tan, Huileng. “Trump’s Sanctions on Iran may be Creating an Oil Trading Boom in China”, 16 Mayıs 2018, https://www.cnbc.com/2018/05/16/iran-oil-trumps-sanctions-create-crude-tra ding-boom-in-china.html, (18 Şubat 2021).

Tassev, Lubomir. “Turkey Throws Another Wrench Into the USD's Works and Joins Russian Swift”, 11 Ekim 2019, https://news.bitcoin.com/turkey-throws-another-wrench-into-the-usds-works-and-joins-russian-swift/, (19 Ağustos 2020).

Taylor, Manja. “Interview with Djavad Salehi-Isfahani. Unconditional nation-wide cash transfer programme, Iran”, 23 Eylül 2017. https://basicincomeweek.org, (10 Eylül 2019).

T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği. **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili,** Tahran, 2018.

Tehran, Kabul to ink preferential trade agreement, 8 Ocak 2021, https://www.tehrantimes.com/news/456733/Tehran-Kabul-to-ink-preferential-trade-agreement, (18 Mart 2021).

Temizel, Ali. “İran İçin Kronik Tehlike Beyin Göçü”, **İram Center**, Aralık 2016, https://www.iramcenter.org/dhbanaliz/Yran-Ycin-Kronik-Tehlike-Beyin-Gocu.pdf, (10.03. 2019).

Terner, Steven. “Iran’s Muddled Relationship with Cryptocurrency is Self-İnflicted”, 18 Haziran 2020, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-muddled-relationship-with-cryptocurrency-is-self-inflicted/, (20 Kasım 2020).

Thaler, David E., Alireza, N., Shahram, C., Jerrold, G.D., Charlotte, L., Frederic, W. "Mullahs, Guards, and Bonyads", **An Exploration of Iranian Leadership Dynamics,** USA: Rand Corporation, 2010.

"The Current Development of Iran's Auto Industry", Middle East Political and Economic Institute, https://mepei.com/the-current-development-of-irans-auto-industry/, (17 Kasım 2020).

The Economic Context of Iran, Landeprofil Iran, https://www.nordeatrade.com, (17.07.2020).

The Hindu Data Team, "How India's trade with Iran could get affected amid rising Iran-U.S. tensions", 22 Ocak 2020, https://www.thehindu.com/data/how-indias-trade-with-iran-could-get-affected-amid-rising-iran-us-tensions/ article30625426.ece, (07 Nisan 2021).

The Impact of Iran Sanctions, 9 Mayıs 2018, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44052734, (14 Mayıs 2020).

The Iran-Contra Affair, https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/reagan-iran/, *(17 Ekim 2019)*

The IRGC, Iran's Military Industrial Complex, 20 Mayıs 2019, https://cms.ati.ms/2019/05/the-irgc-irans-military-industrial-complex/, (04 Ekim 2019).

The Joint Comprehensive Plan of Action at a Glance, 16 Aralık 2016, https://www.armscontrol.org, (20 Ağustos 2020).

The return of U.S. sanctions on Iran: consequences for the oil market, 29 Haziran 2018, https://www.gisreportsonline.com/the-return-of-us-sanctions-on-iran-consequences-for-the-oil-market,energy,2591.html, (14 Eylül 2020).

The Structure of Power in Iran, https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/inside/govt.html, (20 Kasım 2019).

The World is Changing, is SWIFT changing too? 12 Haziran 2019, https://bilderlings.com, (16 Şubat 2021)

The world's 100 largest banks, 2021, 23 Nisan 2021, https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/research/the-worlds-100-largest-banks-2021, (20 Mayıs 2021).

Torbati, Yeganeh; Sharafedin, Bozorgmehr; Dehghanpisheh, Babak. "After Iran's Nuclear Pact, state firms win most foreign deals", 19 Haziran 2017, https://www.reuters.com/article/us-iran-contracts-insight-idUSKBN15328S, (15 Kasım 2019).

Tourism contributes $11.8b to Iran's GDP: Mounesan, 12 Haziran 2019, www.tehrantimes.com/news/436901/Tourism-contributes-11-8b-to-Iran-s-GDP-Mounesan, (20 Temmuz 2020)

To where Iran ships its crude, 27 Haziran 2018, https://www.statista.com/chart/14456/iranian-crude-oil-exports-by-destination/, (20 Ağustos 2020).

Tracking Iran Tankers, 30 Ekim 2019, https://www.marinetraffic.com/block/tracking-iran-tankers/, (16 Kasım 2020).

Trade Between Iran, SCO Members Exceeds $23b in 11 Months, 15 Mart 2021, https://en.irna.ir/news/84264702/Iran-s-trade-with-SCO-exceeds-23b, (24 Mayıs 2021).

Trade Between Malaysia and China Reached New High in 2020 Despite Covid, 15 Şubat 2021, https://www.freshplaza.com/article/9293748/trade-between-malaysia-and-china-reached-new-high-in-2020-despite-covid/, (26 Nisan 2021).

Trade with Euresian Economic Union Important for Iran, 14 Mart 2021, https://en.irna.ir/news/84263284/, (15 Mart 2021).

Transparency International, **Iran Country Data,** https://www.transparency.org/en/countries/iran, (09 Ekim 2019).

Traynor, Ian. "EU to Introduce New ıran Sanctions", 15 Haziran 2010, https://www.theguardian.com/world/2010/jun/15/eu-sanctions-iran-nuclear-programme, (19 Ekim 2019).

Treasury Sanctions Companies for Supporting the Sale of Iranian Petrochemicals, 16 Aralık 2020, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1214, (30 Ocak 2021).

*Treasury Sanctions Iran's Central Bank and National Development Fund, U.S. Department of Treasury***,** 20 Eylül 2019, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm780, (24 Eylül 2019).

Trilling, David. "Polling Iran: What Do Iranians Think?", 17 Şubat 2017, https://journalistsresource.org/politics-and-government/polling-iran-iranians-public-opinion-data/, (14.01.2021).

Trump Administration Announces New Sanctions on Iranian Shipping, 26 Ekim 2020, www.maritime-executive.com/article/trump-administration-announces-new-sanctions-on-iranian-shipping, (22 Ocak 2021).

Trump Devrim Muhafızlarına Allah'ın bir Hediyesi, 23 Kasım 2016, https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/trump-devrim-muhafizlarina-allahin-bir-hediyesi-h384982.html, (17 Ekim 2020).

Trump: İran'la iş yapan ABD'yle yapmayacak, 7 Ağustos 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45092443, (20 Ağustos 2020).

Trump's Sanctions Failed to Harm Islamic Republic: Atlantic Council, 25 Haziran 2019, www.tehrantimes.com/news/437425/Trump-s-sanctions-failed-to-harm-Islamic-Republic-Atlantic-Council, (06 Nisan 2021).

Tuğlu, Derya ve Yalçınkaya, Alaeddin. **Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar**, 1.Baskı, İstanbul: Astana Yayınları, s.87.

Tuğlu, Derya ve Yalçınkaya, Alaeddin. "Mali Yaptırımlara Karşı İran'ın Ekonomi Politikası", **Stratejik Public Management Journal**, 7. Cilt, Sayı: 14, 2021, s.1-12.

Turkey, Iraq Gas Sales Give Iran Economic Lifeline, 6 Aralık 2019, https://www.mees.com/2019/12/6/geopolitical-risk/turkey-iraq-gas-sales-give-iran-economic-lifeline/e5457930-1858-11ea-88ea-d700f1b0d43c, (23 Aralık 2020).

Turkey-Iran central banks agree to trade in local currencies- Turkish PM, 19 Ekim 2017, https://jp.reuters.com/article/instant-article/idUSL8N1MU4SQ, (21 Ocak 2021).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. **İran Genel Ekonomik Durum.** Ankara, 2019.

Türkiye İstatistik Kurumu, **Dış Ticaret İstatistikleri-2012**, 2013, https://www.tuik.gov.tr/, (14 Ağustos 2020).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, **Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri**, Ankara, 2021, https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php

Türkiye ve İran ambargoyu takas alışverişiyle deliyor, 24 Kasım 2013, https://www.iha.com.tr/haber-turkiye-ve-iran-ambargoyu-takas-alisverisiyle-deliyor-313002/, (20 Ocak 2021).

United States Disrupts Large Scale Front Company Network Transferring Hundreds of Millions of Dollars and Euros to the IRGC and Iran's Ministry of Defense, 26 Mart 2019, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm639, (01 Şubat 2021).

UPDATE 1-Iran-Russia trade in domestic currencies -Iran envoy, 20 Ocak 2012, https://www.reuters.com/article/russia-iran-currency/update-1-iran-russia-trade-in-domestic-currencies-iran-envoy-idUSL6E8CK0Y720120 120, (21 Ocak 2021).

Updated Blocking Statute in support of Iran nuclear deal enters into force, 6 Ağustos 2018, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_4805, (12 Ekim 2020).

Update on CIPS China – Impressive Progress But, 13 Ağustos 2020, https://suqalmal.blogspot.com/2020/08/update-on-cips-china-impressive.html, (14 Nisan 2021).

U.S. blacklists companies for helping facilitate Iran's exports of petroleum, petrochemicals, 15 Eylül 2020, www.reuters.com/article/usa-iran-sanctions/update-1-us-blacklists-companies-for-helping-facilitate-irans-exports-of-petroleum-petrochemicals-idUSL1N2G0157 (22 Ocak 2021).

US Department of State-Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, **Iran Human Rights Report,** Washington, 2016, https://www.justice.gov/sites/default/files/pages/attachments/2017/03/06/dos-hrr_2016_iran.pdf, s.30.

US designates Iranian central bank as terrorist supporter, 23 Eylül 2019, www.centralbanking.com/central-banks/governance/4449166/us-designates-iranian-central-bank-as-terrorist-supporter, (23 Eylül 2019).

US Extends Iraq Sanctions Waiver to Import Energy from Iran, 22 Kasım 2020, www.iranoilgas.com/, (23 Kasım 2020).

US Imposes Fresh Sanctions on Iran Over Missile Tests, 18 Temmuz 2017, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-40647994, (10 Ekim 2020).

US Sanctions Iran Currency Exchange Network, 10 Mayıs 2018, https://iranprimer.usip.org/blog/2018/may/10/us-sanctions-iran-currency-exchange-network, (01 Şubat 2021).

U.S. Sanctions Iran's Sovereign Wealth Fund, Central Bank, 20 Eylül 2019. https://brief.kharon.com/updates/us-sanctions-iran-s-sovereign-wealth-fund-central-bank/, (25 Eylül 2019).

U.S. Sanctions Target Iranian-Linked 'Front Company Network', 26 Mart 2019, www.rferl.org/a/u-s-sanctions-target-iranian-linked-front-company-network-/29843704.html, (01 Şubat 2021).

US Sanctions Unable to Halt Iran's Rising Petrochemical Exports, 4 Aralık 2019, https://en.irna.ir/news/83580300/, (20 Ocak 2020).

US's Iran Sanctions: Mixed Prospects and a Beyond-SWIFT Quetion, 27 Aralık 2018, https://www.studies.alja zeera.net/en/reports/2018/12, (26 Ocak 2021).

US Teasury Sanctions Iranian MF Holding, 21 Kasım 2020, www.iranoilgas.com/, (23.11.2020).

US unmasks Iranian front companies, 12 Temmuz 2012, https://www.france24.com/en/20120712-united-states-unmask-iranian-sanction-evaders-european-union-tehran, (22 Ocak 2021).

Verma, Nidhi ve Zhang, Shu. "Analysis: Iran Slips Record Volume of Oil into China, Reaches out to Asian Clients for Trade Resumption", 8 Mart 2021, https://www.reuters.com/article/us-oil-iran-asia-analysis-idUSKBN2B00OL, (29 Nisan 2021)

Wald, Ellen R. "Here's How Iran Hides Its Secret Oil Trade", 11 Ekim 2018, https://www.forbes.com/sites/ellenrwald/2018/10/11/heres-how-iran-hides-its-secret-oil-trade/, (29.04.2021).

Wallace, Paul. "UAE and Israel Open Talks on Once-Secret Crude Oil Pipeline", 21 Ekim 2020, www.worldoil.com/news/2020/10/21/uae-and-israel-open-talks-on-once-secret-crude-oil-pipeline, (29 Nisan 2021).

Wallensteen, P., "A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited", **Uppsala Peace Research Papers**, Sayı:1, 2000, ss.1-23.

Wallensteen, P.; Grusell, H. "Targeting Right Targets? The UN Use of Individual Sanctions**",** **Global Governance,** Sayı: 18, 2012, ss.207-230.

Waltz, Kenneth. "Globalisation and Governance", **Political Science & Politics**, Sayı: 32, 1999, s.693-700.

Waltz, Kenneth. "Structural Realism After The Cold War**", International Security**, Sayı:25, No:1, 2000, ss.5-41.

Ward, Alex. "Trump Loves Sanctioning Foreign Countries – But He's Terrible at it", 9 Eylül 2020, https://www.vox.com, (20 Eylül 2020).

Watkins, Simon. "Game-Changing Iranian Pipeline Set to Launch in March", 26 Ocak 2021, https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Game-changing-Iranian-Pipeline-Set-To-Launch-In-Mar

ch.html#:~:text=Overall2C%20the%20company%20added%2C%20the,come%20online%20by%20late%20March, (21 Mayıs 2021).

Wehrey, Frederic; Green, Jerrold; Nichiporuk, B.; Nader, Alireza; Hansell, Lydia; Nafisi, Rasool and Bohandy, S. R. **The Rise of the Pasdaran,** Chapter V: "Economic Expansion: The IRGC´s Business Conglomerate and Public Works", 1.Baskı, Santa Monica: Rand Corporation, 2009.

Whang, T., "Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States", **Inter national Studies Quarterly**, Sayı:55, 2011, ss.787-801.

What are the Consequences of Breaking OFAC Sanctions, https://professional.dowjones.com/risk/glossary/sanctions/ofac-sanctions-penalties/, (04 Haziran 2019).

What does the China-Iran 25-year agreement mean for Iranians? 6 Nisan 2021, https://atalayar.com/en/content/what-does-china-iran-25-year-agreement-mean-iranians, (10 Nisan 2021).

What SWIFT is and why it matters in the US-Iran spat, 5 Kasım 2018, https://www.aljazeera.com/economy/2018/11/5/what-swift-is-and-why-it-matters-in-the-us-iran-spat, (17.08.2020).

Whipple, Tom. "Change Afoot for Oil Market as an Asian Demand Wanes, Iranian Supply Rises", 23 Nisan 2021, https://daily.energybulletin.org/, (20 Nisan 2021).

Whitcomb, Dan. "Ten Iranian nationals charged with evading U.S. sanctions"**,** 20 Mart 2021, https://www.reuters.com/article/us-iran-usa-crime/ten-iranian-nationals-charged-with-evading -u-s-sanctions-idUSKBN2BB2LL , (24 Mart 2021).

Why Are Some Countries Abandoning the Dollar in Their Foreign Trade?, 4 Ekim 2018, https://futureuae.com/en-US/Mainpage/Item/4264/political-signals-why-are-some-countries-abandoning-the-dollar-in-their-foreign-trade, (21 Ocak 2021).

Why is Chabar Port Excluded from Sanctions on Iran? 16 Kasım 2020, https://www.iranfocus.com/, (21 Mayıs 2021).

Wikipedia, "ASEAN", https://tr.wikipedia.org/wiki/ASEAN, (19 Nisan 2021).

Wikipedia, "Bank Sedarat Iran", https://en.wikipedia.org/wiki/Bank_Saderat_Iran (01.03.2021)

Wikipedia, "ECO Trade and Development Bank", https://en.wikipedia.org/wiki/ECOTrade_and_Development_Bank, (10 Nisan 2021).

Wikipedia, "Iran–Pakistan relations", https://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93_Pakistan_relations, (17 Mart 2021).

Wikipedia, "SPFS", https://en.wikipedia.org/wiki/SPFS, (16 Şubat 2021).

World Bank, **Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies-Region Profile MENA**, USA: World Bank Group, 2019, https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/ Profiles/Regional/DB2020/MENA.pdf, (04 Eylül 2020)

World Bank, **Iran Economic Monitor,** Mart 2016, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24409/Iran0economic00zing0the0opportunity.pdf?sequence=1&isAllowed=y (8 Ekim 2020).

World Bank, **Iran Economic Monitor**, Spring 2017, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27556/117165-WP-P162048-OUO-9-P162048-Iran-Economic-Monitor-FINAL-web-Jun-29-2017.pdf?sequ ence=1&isAllowed=y, (8 Ekim 2020).

World Bank, Islamic Republic of Iran, 1 Ekim 2020, https://www.worldbank.org, (15.10.2020).

World Bank, "Iran Economic Monitor: Mitigation and Adaptation to Sanctions and the Pan demic", **Spring 2020,** https://www.worldbank.org/en/region/mena/publication/iran-economic-monitor-mitigation-and-adaptation-to-sanctions-and-the-pandemic-spring-2020, (28.08.2020).

Workman, Daniel. "Malaysia's Top 10 Exports", 24 Şubat 2021, https://www.worldstop exports.com/malaysias-top-10-exports/, (27 Nisan 2021).

Xiuzhang, Ouyang. "China Crude Oil Futures: Shanghai benchmark helped companies against COVID impact", 26 Mart 2021, https://news.cgtn.com/news/2021-03-26/VHJhbnNjcmlwdDUzMjAx/index.html, (10 Haziran 2021).

Yalçınkaya, Alaeddin ve Konukçu, Yasemin. "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani'nin Birinci Dönemi Örneği", **Şeyh Edebali Üni. SBE Dergisi**, Sayı:2, No:2 Aralık 2017, s.407-416.

Yang, J.; Askari, H.; Forrer, J.; Zhu, Lili. "How Do US Economic Sanctions Affect EU's Trade With Target Countries?", **The World Economy**, Sayı:32, No:8, Ağustos 2009, ss.1223-1244.

Yang, Jiawen; Askari, Hossein; Forrer, John; Teegen, Hildy. "U.S. Economic Sanctions: An Empirical Study", **The International Trade Journal**, Sayı: 18, No:1, Sonbahar 2004, ss.23-62.

'Yaptırımların Etrafından Dolanmak Konusunda Doktora Yaptık', 25 Nisan 2019, https://www.amerikaninsesi. com, (15 Nisan 2020).

Yazdani, Shahroo. "Iran Sanctions: Cryptocurrency", https://ofaclawyer.net/economic-sanctions-programs/iran/cryptocurrency/, (24 Ağustos 2020).

Yeni İran Yaptırımlarında Yine Türk Bağlantısı Var, 30 Ağustos 2014, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yeni-iran-yaptirimlarinda-yine-turk-baglantisi-var-27106369, (10 Aralık 2020).

Zahedi, Razieh ve Azadi, Pooya. **Central Banking in İran,** Stanford: Stanford Iran 2040 Project**,** 2018.

Zhu Scott, Jennifer. "Is China about to launch its own Cryptocurrency?", *World Economic Forum,* 15 Ekim 2018, https://www.weforum.org/agenda/2018/10/is-china-about-to-launch-its-own-cryptocurrency/, (20.12.2020).

Ziabari, Kourosh. "The IRGC, Iran's Military Industrial Complex", Asia Times, 20 Mayıs 2019, https://asiatimes.com/2019/05/the-irgc-irans-military-industrial-complex/, (04 Ekim 2019).

Zimmt, Raz. "'Maximum Pressure' on the Economy Won't Change Iran's Behaviour", 1 Haziran 2020, https://www.atlanticcouncil.org, (10 Haziran 2020).

Zimmt, Raz. "The Foundation of the Opressed", 23 Temmuz 2019. https://www.terrorism-info.org.il/en/foundation-oppressed-tool-entrenching-iranian-influence-iraq-syria/, (07 Ekim 2019).

Zonoz, B. Hadi ve Pileforoush, Meisam. "Oil Stabilization Fund (OSF) and National Development Fund (NDF) in Iran: Differences, Performance and Legal Basis", 2015, https://www.magiran.com/ paper/1373082/?lang=en, (17 Ekim 2019).

1960-2020 GDP per capita ($), https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?name_desc=false, (20 Mart 2019).

22 USC Ch. 95, Iran Freedom and Counterproliferation, US Congress, 2012, https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title22/chapter 95& edition=prelim, (25 Haziran 2020).

36% Rise in Iran's Non-Oil Trade With India,25 Haziran 2019, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/98635/36-rise-in-irans-non-oil-trade-with-india, (07 Nisan 2021).

380% Rise in Exports From Chabahar, 13 Şubat 2021, https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/ 107466/380-rise-in-exports-from-chabahar, (20 Şubat 2021).

5 soruda ABD'nin İran'ı hedef alan yaptırımları, 5 Kasım 2018, https://www.politikyol.com/5-soruda-abdnin-irani-hedef-alan-yaptirimlari/, (20 Ocak 2021).

$ 11 Billion Revenue in Gas Replacement, 16 Aralık 2020, www.iraniangas.ir, (20 Aralık 2020).

$40bn oil revenues to enter NDFI, 17 Nisan 2017, https://en.mehrnews.com/news/124837/40bn-oil-revenues-to-enter-NDFI, (25 Eylül 2019).